

SARAJEVSKI FILOLOŠKI SUSRETI III: ZBORNIK RADOVA (knj. I)

Održavanje međunarodne naučne konferencije “Sarajevski filološki susreti III” (Sarajevo, 29. i 30. maja 2014. godine) i objavljivanje Zbornika radova finansijski su potpomogli:

Federalno ministarstvo kulture i sporta
Fondacija za izdavaštvo, Sarajevo
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
Grad Sarajevo
Centar za civilizacije na Balkanu (Balmed)

Izdavač: Bosansko filološko društvo,
Franje Račkog 1, Sarajevo,
www.bfd.ba

Redakcija: Halid Bulić, Munir Drkić, Adnan Kadrić, Sanjin Kodrić,
Ksenija Kondali, Munir Mujić, Ismail Palić
i Vahidin Preljević

Međunarodna redakcija: Lada Badurina (Rijeka), Tatjana Bečanović (Nikšić),
Branimir Belaj (Osijek), Robert Bońkowski (Katowice),
Rajka Glušica (Nikšić), Zvonko Kovač (Zagreb), Jasmina
Mojsieva-Guševa (Skoplje), Vesna Mojsova-Čepiševska
(Skoplje), Aleksandar Stefanović (Pariz), Bogusław
Zieliński (Poznanj)

Glavni urednik: Ismail Palić

Sekretar Redakcije: Azra Hodžić-Čavkić

ISSN 2233-1018

Zbornik izlazi svake druge godine i donosi prihvaćene radove koje su autori na temelju referata izloženih na međunarodnoj naučnoj konferenciji "Sarajevski filološki susreti" pripremili za objavljivanje.

Zbornik je indeksiran u bibliografskim bazama EBSCO i CEEOL.
U elektroničkom obliku Zbornik je dostupan na internetskoj stranici izdavača: www.bfd.ba

ISSN 2233-1018

SARAJEVSKI
FILOLOŠKI
SUSRETI
III

Zbornik radova
(knjiga I)

Bosansko filološko društvo
Sarajevo, 2016.

SADRŽAJ

Redakcijska napomena	7
----------------------------	---

I.

Ivo PRANJKOVIĆ Prostorne opozicije	9
---	---

Rajka GLUŠICA Jotovani i nejotovani oblici u normi crnogorskog jezika	18
--	----

Halid BULIĆ Odnos prijedloga prema veznicima i junktorima u bosanskom jeziku	30
---	----

Lejla TEKEŠINOVIĆ Infinitivna rečenica u francuskom jeziku ili infinitiv u konstrukciji s vlastitim subjektom vs. infinitiv bez vlastitog subjekta	51
--	----

Aleksandar STEFANOVIĆ Dijahronijski pregled upotrebe veznika <i>i</i> u konstrukciji determinativnih višečlanih kardinalnih brojeva	74
---	----

Mirela OMEROVIĆ Kauzalne instrumentalne konstrukcije s proksimativnim prijedlozima <i>pred(a), za, nad(a) i pod(a)</i>	94
--	----

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ Neki metaftonimi iz <i>Sandžačkog rječnika</i>	115
--	-----

Sumeja KAPO Zapadnoštokavski pisani idiom u poveljama bosanskih kraljeva	134
---	-----

II.

Lada BADURINA Zaustavi me ako si već čuo: O pragmatici vica	150
--	-----

Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ Persuasivni diskursni žanrovi: Političke parole i reklamni slogani	167
Nikolina PALAŠIĆ i Nada IVANETIĆ Osjećam se prozvanim – indikatori emocija u znanstvenoj polemici	181
Helena PAVLETIĆ i Kristina ŠAINA Eksplikativni konektori u znanstvenom stilu hrvatskoga jezika	198
Mirjana POPOVIĆ Diskursi znanja i terminologija	216
Edina ŠPAGO-ĆUMURIJA Internetski diskurs kao platforma za komunikaciju tokom protesta u Bosni i Hercegovini 2014. godine.	227
Podaci o autorima	239

REDAKCIJSKA NAPOMENA

U Sarajevu je 29. i 30. maja 2014. godine održana međunarodna naučna konferencija “Sarajevski filološki susreti III”. Okvirne teme konferencije iz oblasti jezika bile su 1. Jezik i opozicija / Opozicije u jeziku i 2. Pristupi analizi diskursa. Knjiga 1 Zbornika donosi prihvaćene radove iz lingvistike koje su autori na temelju podnesenih referata na spomenutoj konferenciji pripremili za objavljivanje.

Redakcija Zbornika posebno se zahvaljuje autorima, zatim recenzentima, svim učesnicima, Organizacionom odboru konferencije, sponzorima te svima koji su na različite načine doprinijeli uspješnom održavanju konferencije i objavljivanju ovoga zbornika.

Redakcija

Ivo PRANJKOVIĆ

PROSTORNE OPOZICIJE

KLJUČNE RIJEČI: *prostor, opozicije, objekt lokalizacije, lokalizator, hrvatski jezik*

U prilogu je riječ o tome da se mnoga prostorna značenja u jeziku strukturiraju po načelu binarnih opozicija, i to čak u tolikoj mjeri da podsjećaju na mreže opozicija koje u fonologiji čine razlikovna obilježja. Te prostorne opozicije posebno dolaze do izražaja u onim jezičnim jedinicama u kojima sudjeluju prijedlozi. Među opozicijama toga tipa najzastupljenije su prelokalnost/postlokalnost (*ispred kuće/iza kuće*), supralokalnost/sublokalnost (*nad stolom/pod stolom*), intralokalnost/ekstralokalnost (*u kuću/iz kuće*), adlokalnost/ultralokalnost (*blizu škole/daleko od škole*). Osim toga po načelu opozicija strukturiraju se i neke prostorne relacije unutar pojedinih širih prostornih značenja. Tako je npr. značenju ekstremalne lokalnosti svojstvena opozicija početak/kraj (*na početku ulice/na kraju ulice*), lateralnoj lokalnosti opozicija lijevo/desno (*lijevo od ulaza/desno od ulaza*) itd. Napokon treba reći da se i neka opća prostorna značenja organiziraju po načelu opozicije, osobito opozicije lokalnost/direktivnost (*u gradu/u grad*).

Prostorna značenja u jeziku strukturiraju se u vrlo velikoj mjeri po načelu binarnih opozicija počevši već od predmeta kojima se odnosno po kojima se jednome od tih predmeta određuje mjesto. Naime u svojevrсноj su binarnoj opoziciji predmet kojemu treba odrediti mjesto, tj. objekt lokalizacije (OL) i predmet po kojemu se objektu lokalizacije određuje mjesto, tj. lokalizator (L).¹ Prvomu predmetu (ili skupini predmeta) mjesto se određuje, a drugomu

1 Umjesto naziva objekt lokalizacije i lokalizator kognitivisti rabe nazive trajektor i orijentir (usp. o tome kod nas npr. Belaj 2008: 11-83). Meni se čini da su nazivi objekt lokalizacije i lokalizator transparentniji pa u neku ruku i spretniji. Tako mi se npr. naziv orijentir čini

predmetu (ili skupini predmeta) mjesto je unaprijed određeno ili se pretpostavlja da je određeno (npr. time što je taj predmet sudionicima komunikacije poznat iz same komunikativne situacije). Kad se npr. kaže *Knjiga je na stolu*, onda je knjiga OL, a stol L. Knjizi se mjesto traži, a stolu je mjesto poznato ili se polazi od pretpostavke (presupozicije) da je poznato. Drugim riječima, polazišnu prostornu opoziju nalazimo već u samom suodnosu između predmeta kojemu treba odrediti mjesto i predmeta kojemu je mjesto na neki način određeno, tj. između OL i L.

Ostale prostorne opozicije tiču se uglavnom naravi odnosa između OL i L. Opozicijski su najistaknutiji takvi odnosi prelokalnost/postlokalnost, supralokalnost/sublokalnost, intralokalnost/ekstralokalnost i adlokalnost/ultralokalnost (usp. Pranjković 2001: 9).

U opoziciji prelokalnost/postlokalnost (“predmjesnost//i/zamjesnost”) značenje koje pretpostavlja da se OL nalazi ili kreće s prednje strane lokalizatora, npr. *ispred kuće, pred kuću, pred kućom*, suprotstavlja se značenju koje pretpostavlja da se OL nalazi ili kreće sa stražnje strane L, npr. *iza kuće, za kuću, za kućom*.

Opozicija supralokalnost/sublokalnost (“na/d/mjesnost/podmjesnost”) pretpostavlja značenje prema kojemu se OL nalazi ili kreće u gornjem (vršnom) dijelu odnosno na površini lokalizatora, npr. *na vodu, na vodi, iznad vode, nad vodu, nad vodom*. To se značenje suprotstavlja značenju koje pretpostavlja da se OL nalazi ili kreće u odnosu s donjim, nižim dijelom L, npr. *pod vodu, pod vodom, ispod vode*.

Opozicija intralokalnost/ekstralokalnost zasnovana je na suprotstavljenosti značenja prema kojemu se OL nalazi ili kreće unutar, u granicama L, npr. *u školi, u školu, unutar škole*, i značenja koje pretpostavlja da se OL nalazi ili kreće izvan granica L, npr. *izvan škole*.

Opozicija adlokalnost/ultralokalnost (“bliskost/nebliskost”) zasnovana je na suprotstavljenosti značenja koje pretpostavlja da se OL nalazi ili kreće u (neposrednoj) blizini L, npr. *kraj rijeke, kod rijeke, pored rijeke, blizu rijeke*, i

manje spretnim nego naziv lokalizator zbog toga što se rabi u značenju predmeta (lokalizatora) prema kojem je usmjeren neki drugi predmet (objekt lokalizacije) u prostornoj relaciji tipičnoj za dativ (za razliku od prostorne relacije u kojoj se kakav predmet konceptualizira kao cilj kretanja ili kakve druge aktivnosti, koja je tipična za akuzativ). Prvo se značenje (dativno) običava nazivati općom direktivnošću, a drugo (akuzativno) graničnom direktivnošću (usp. npr. Pranjković 2001: 8). Nazive objekt lokalizacije i lokalizator i dosad sam dosljedno upotrebljavao u svojim radovima o prostornim relacijama u hrvatskome jeziku, posebno o onima koje su vezane uz prijedloge i njihova prostorna značenja, usp. posebno Pranjković 1992. O nazivima objekt lokalizacije i lokalizator usp. također i Balaban 1983.

značenja koje pretpostavlja da se OL nalazi ili kreće na (znatnijoj) udaljenosti od L, npr. *daleko od rijeke*, (*Kuća*) *nije blizu rijeke*.

Osim tih opozicijski najistaknutijih prostornih relacija čitav niz spacijalnih (pod)opozicija susrećemo i unutar jednoga od prostornih značenja, pa takve opozicije uvjetno možemo nazvati unutarnjima. Tako npr. lateralna (bočna) lokalnost pretpostavlja opoziciju između dviju bočnih strana nekoga predmeta, npr. *lijevo od predsjednika* prema *desno od predsjednika*.

Ekstremalna (“čelna/začelna”) lokalnost pretpostavlja (unutarnju) opoziciju između čelnog i začelnog odnosno početnog i krajnjeg dijela kakvoga, u pravilu izduženoga predmeta, npr. *na početku ulice* prema *na kraju ulice*.

Prolokalnost pretpostavlja opoziciju između predmeta promatrana po dužini i predmeta promatrana po širini, npr. *duž predvorja* prema *širinom (po širini) predvorja*.

Ekvilokalnost, koja se zasniva na usporedbi predmeta po visini, pretpostavlja opoziciju između višega i nižega, npr. *viši od vršnjaka* prema *niži od vršnjaka*.

Poseban tip “unutarnje” prostorne opozicije susrećemo kod interlokalnosti (“međumjesnosti”). Riječ je o opreci između tzv. linearnoga i tzv. skupnoga interesiva. U prvome je riječ o odnosu u kojem se kakav predmet nalazi ili kreće među dvama predmetima (s jedne mu je strane premet A, a s druge predmet B), a drugi odnos pretpostavlja da je kakav predmet smješten ili se kreće na prostoru na kojem se nalazi veći broj predmeta pa su zato označivači predmeta u skupnom interesivu obvezatno u množini, npr. *između mene i tebe* (linearni interesiv) prema *među nama* ili *među nas* odnosno *među prolaznicima* ili *među prolaznike* (skupni interesiv).

Među dosad spomenutim prostornim opozicijama, osobito onima za koje je rečeno da su opozicijski najistaknutije, prisutna je i jedna izrazito uopćena opozicija, svojevrsna “nadopozicija”, koja mutatis mutandis vrijedi za cijeli sustav prostornih opozicija, ali i za veliki dio padežnoga sustava uopće, posebice za suodnos između akuzativa i lokativa. To je opozicija između direktivnosti (dinamičnosti) i nedirektivnosti (lokalnosti, statičnosti), npr. (*izići*) *na ulicu* i (*sresti se*) *na ulici*. Akuzativni prijedložno-padežni izrazi sami po sebi nužno pretpostavljaju dinamičnost (kretanje, radnju), pa su zato posve isključeni spojevi riječi tipa **sresti se na ulicu*, a lokativni prijedložno-padežni izrazi nužno pretpostavljaju statičnost, a posve isključuju dinamičnost, pa uopće ne dolaze u obzir spojevi riječi tipa **izići na ulici*. Ta se opreka javlja kao središnja prostorna opozicija, posebno u padežnim sustavima, u velikoj većini jezika svijeta pa se bez sumnje može smatrati jednom od jezičnih uni-

verzalija. U hrvatskome jeziku ta se opozicija, osim suodnosom između akuzativa i lokativa, može izraziti i suodnosom između akuzativa i instrumentala (tzv. prosekutiva), npr. (*zaći*) *za kuću* prema (*sjediti*) *za kućom*.

Opozicija direktivnost/nedirektivnost (“usmjerenost/neusmjerenost”) izvanredno je relevantna (posebice sintaktički),² ekonomična i u pravilu višestruko opterećena u svim jezicima u kojima se javlja, a najtipičnija je svakako za indoeuropske jezike. Zato nije čudno da se ona nalazi u osnovi i nekih “unutarnjih” opozicija. Tako se npr. ta opozicija na poseban način “useljuje” u značenje cirkumlokalnosti (ili “kružne prostornosti”), pa su sintagme tipa *sjediti oko stola* obilježene nedirektivnošću, a sintagme tipa *trčati oko stola* direktivnošću.

Na opoziciji između dinamičnosti i statičnosti zasnovane su i neke bitne razlike među pojedinim vrstama riječi. Tako su npr. imenicama svojstvene nedirektivnost odnosno sumarnost ili tzv. statična predikacija (omeđenost u prostoru), a glagolima dinamičnost, etapnost, dinamička predikacija, neomeđenost u prostoru odnosno odvijanje onoga što se njima označuje u nekom vremenskom odsječku (usp. opširnije o tome Belaj 2009: 47).

Na opreci između etapnosti i sumarnosti zasnivaju se i neke spacijalne opozicije koje se izražavaju prostornim priložima. Tako je priložima tipa *kuda* ili *ovuda* svojstvena etapnost (postupnost), a priložima tipa *kamo* ili *ovamo* sumarnost (cjelovitost),³ usp. *Došli su ovuda* prema *Došli su ovamo* (usp. Belaj 2009: nav. mj.).

Nešto analogno tome može se reći i kad je riječ o značenju translokalnosti (“prekomjesnosti”), usp. npr. sintagme obilježene direktivnošću tipa *ploviti preko rijeke* i one obilježene nedirektivnošću tipa *most preko rijeke*.⁴

2 Prijedložno-padežni izraz *na ulicu* sam je po sebi obilježen direktivnošću pa mu je svojstvena valencijska predikacija prema kojoj taj izraz može biti uveden u složeniju sintaktičku strukturu samo glagolima radnje (ili tzv. aktivnim glagolima), a nikako glagolima stanja. S druge strane prijedložno-padežni izraz *na ulici* sam je po sebi obilježen nedirektivnošću (statičnošću) pa mu je svojstvena valencijska predikacija kod koje su prvom planu baš glagoli stanja (o glagolima stanja i njihovim gramatičkim svojstvima usp. Pranjković 2012: 11-23).

3 Branimir Belaj napominje da je opozicija između sumarnosti i etapnosti svojstvena čak i nekim glagolskim kategorijama, npr. kategoriji vida. Tako je npr. svršenim glagolima svojstvena sumarnost, npr. *Jučer je progovorio o toj temi*, a nesvršenima etapnost, npr. *Jučer je govorio o toj temi* (usp. Belaj 2009: 47).

4 Primjeri tipa *ploviti preko rijeke* prema *most preko rijeke*, kao i prethodno navedeni primjeri tipa *sjediti oko stola* odnosno *trčati oko stola*, pokazuju da je opozicija između direktivnosti i nedirektivnosti svojstvena padežima, ali da načelno nije svojstvena prijedlozima. To je razlog što se isti prijedlozi mogu pojavljivati i u direktivnim i u nedirektivnim prijedlož-

I samom je značenju direktivnosti, kao što je već bilo spomenuto u bilješci 2, svojstvena jedna u jezicima izrazito zastupljena (unutarnja) prostorna opozicija. Riječ je o opoziciji između tzv. opće direktivnosti ili općedirektivne lokalnosti, svojstvene posebno značenju dativa, npr. *ići (ka) šumi*, i tzv. granične ili direktivno-granične lokalnosti, koja je svojstvena akuzativu, npr. *ići u šumu*. U prvom slučaju L je samo orijentir kretanja OL, a u drugom cilj kretanja ili kakve druge aktivnosti.

Opće značenje direktivnosti može osim toga biti obilježeno i opozicijom između adlokalnosti i ablokalnosti. U prvom je slučaju riječ o odnosu među dvama predmetima koji pretpostavlja njihovo međusobno približavanje ili okrenutost jednoga predmeta drugom. Takvo je značenje svojstveno dativu i akuzativu, usp. navedene primjere *ići (ka) šumi* ili *ići u šumu*. S druge strane značenje ablokalnosti ili ablativne lokalnosti pretpostavlja kretanje kojim se predmet (OL) udaljuje od drugoga predmeta (L) odnosno značenje u kojem se lokalizator konceptualizira kao svojevrsno ishodište objekta lokalizacije. Takvo je značenje svojstveno ponajprije genitivu, npr. *krenuti od kuće, pasti s krova* i sl.

Pojedina prostorna značenja mogu biti u svojevrsnoj opoziciji i s drugim (neprostornim) značenjima. To se u najvećoj mjeri odnosi na relaciju između prostora i vremena. Za tu vrstu opozicija valja reći da se u pravilu ne zasnivaju na padežnim značenjima niti na značenjima prijedloga, nego uključuju i leksičke markere prostora odnosno vremena. Riječ je zapravo o jednoj od najuniverzalnijih konceptualnih metafora uopće koja se među kognitivistima obično opisuje iskazom: vrijeme je prostor.

Tako se u svojevrsnoj opoziciji mogu naći s jedne strane prelokalnost, npr. *pred kuću*, a s druge pretemporalnost (anteriornost, prijevremenost), npr. *pred blagdane*. Isto dakako vrijedi i za odnos između postlokalnosti, npr. *iza kuće*, i posttemporalnosti (posteriornosti, poslijevremenosti), npr. *iza Božića*.

Opoziciju analognu prethodnoj pretpostavlja također odnos između intralokalnosti (“unutarmjesnosti”), npr. *kopati unutar zidina*, i intratemporalnosti, npr. *unutar predviđenog vremena*, a dakako i odnos između ekstralokalnosti (“izvanmjesnosti”), npr. *kopati izvan zidina*, i ekstraportalnosti, npr. *izvan predviđenog vremena*.

Odnos između ekstremalne lokalnosti i ekstremalne temporalnosti specifičan je po tome što je ova druga, iako rezultat metaforizacije, običnija i frekventnija negoli ekstremalna lokalnost. Glavni je razlog tomu što se vrijeme

no-padežnim izrazima, npr. *na stol* prema *na stolu*, u *šumu* prema *u šumi*, *za kuću* prema *za kućom* itd.

zbog svoje naglašene protežnosti (pa onda i svojevrsne “izduženosti”) vrlo prikladno konceptualizira u kategorijama ekstremalnosti, usp. npr. *na početku ulice* i *na kraju ulice* prema *na početku godine* i *na kraju godine*.

Specifičan je također i tip “unutarnje” opozicije koju susrećemo u sintagmama tipa (*biti*) *na svadbi* ili (*voziti*) *po magli*. U takvim je sintagmama naime opozicija između prostora i vremena na neki način neutralizirana, i to time što je njima svojstveno (čak istodobno!) i značenje prostora i značenje vremena, usp. parafraze tipa *biti na nekom prostoru dok traje svadba* ili *voziti po nekom prostoru dok traje magla* (usp. opširnije o tome Pranjković 2001: 15-16).

Nešto slično ovomu što je rečeno za odnos između prostora i vremena može se reći i za odnose između prostora i pojedinih tzv. nedimenzionalnih značenja (o nedimenzionalnim značenjima, osobito prijedloga, usp. Pranjković 2001: 18-29), posebice za značenja načina i uzroka. Posebnost je takvih odnosa da se u njima osim svojevrsne konceptualne metaforizacije u pravilu susreću apstraktni ili “apstraktizirani” predmeti te manje ili više frazeologizirani izričaji, usp. npr. *iz ruke jesti* i *iz druge ruke saznati* (za relaciju prostor – način) ili *od straže se udaljiti* prema *od straže ne smjeti proći* (za relaciju prostor – uzrok).

Iz svega što je rečeno mislim da se nedvojbeno može zaključiti kako se kategorija prostora u jezicima, pa tako i u hrvatskome jeziku, u vrlo velikoj mjeri konceptualizira po načelu dvojčanih opreka (binarnih opozicija). Štoviše mreža tih opozicija kao da čini zatvoren sustav sličan fonološkomu. Tako primjerice opozicija između prelokalnosti i postlokalnosti u velikoj mjeri podsjeća na opoziciju između prednjih i stražnjih samoglasnika. Uostalom ni u toj fonološkoj opoziciji prostor nije sasvim isključen (naime podjela samoglasnika na prednje i stražnje zasnovana je na mjestu njihove artikulacije). I što je najvažnije: sve ono što vrijedi za sustav prostornih relacija u velikoj mjeri vrijedi i za sustave drugih (dimenzionalnih i nedimenzionalnih) značenja koja se transferiraju iz prostornih.

OSNOVNA LITERATURA

- Anderson, M. John (1971) *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*, University Press, Cambridge.
- Balaban Pavlovič, Fedor (1983) *Funkcional'na značimost' predloga (na materiale romanskih jazykov)*, Štiinca, Kišinev.

- Belaj, Branimir (2008) *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, Osijek.
- Belaj, Branimir (2009) "Prostorna značenja na razini složene rečenice", *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, 2009, str. 43-67.
- Belaj, Branimir (2010) "Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od + genitiv*", *Sintaksa padeža. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi sintaktički dani*, Osijek – Zagreb, str. 15-33.
- Belaj, Branimir i Goran Tanacković Faletar (2014) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža*, Disput, Zagreb.
- Fillmore, J. Charles (1968) *The case for case. Universals in linguistic theory*, Holt, Rinehart and Winston, New York, str. 1-88.
- Ivić, Milka (1965) "The System of Serbocroatian Cases Denoting Spatial Relations", *Acta Linguistica Hafniensia*, IX/1, Copenhagen, str. 50-55.
- Klikovac, Duška (2000) *Semantika predloga. Studije iz kognitivne lingvistike*, Filološki fakultet, Beograd.
- Kovačević, Miloš (1981) "Atributi sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom standardnom jeziku", *Književni jezik*, X/2, Sarajevo, str. 7-24.
- Kušćević, Tanja (2009) "Prilozi za izražavanje prostora", *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, str. 21-30.
- Langaker, W. Ronald (1982) "Space grammar, analysability, and the English passive", *Language*, 1, str. 22-81.
- Matas Ivanković, Ivana (2009) "Izražavanje prostornih značenja prijedložno-padežnim izrazima", *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, str. 31-41.
- Mihailović, Ljiljana (1977) "Lokalistička teorija padeža i pojam neutuđivog pripadanja", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, 4, Niš, str. 173-190.
- Mršević, Dragana (1972-1973) "Predlozi *nad, pod, pred* i *iznad, ispod, ispred* s odgovarajućim padežnim oblicima u funkciji određivanja prostornih odnosa", *Naš jezik*, 19, Beograd, str. 204-227.
- Piper, Predrag (1977) "Obeležavanje prostornih odnosa predložkim padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku", *Prilozi proučavanju jezika*, 13-14, Novi Sad, str. 1-51.
- Piper, Predrag (1997) *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović i Branko Tošović (2005) *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. U redakciji Milke Ivić, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga i Matica srpska, Beograd.

- Pranjković, Ivo (1992) "Prostorna značenja prijedloga u hrvatskome jeziku", *Suvremena lingvistika*, 18/33, Zagreb, str. 21-26.
- Pranjković, Ivo (2001) *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2009) "Prostorna značenja u hrvatskome jeziku", *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, 2009, str. 11-19.
- Pranjković, Ivo (2012) "Gramatika glagola stanja", *Bosanski jezik*, 9, Tuzla, str. 11-23.
- Pranjković, Ivo (2013) *Gramatička značenja*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005, ²2007) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Stanković, Bogoljub (1975) "Iskazivanje prostornih odnosa u ruskom i srpskohrvatskom jeziku (osnovna diferencijacija)", *Živi jezici*, XVII/1-4, Beograd, str. 71-86.
- Stolac, Diana (2009) "Izražavanje prostornih značenja padežnim oblicima", *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, 2009, str. 69-75.
- Šarić, Ljiljana (1998) "Metaforička proširenja prostornih prijedloga", *Riječ*, 4/1, Rijeka, str. 77-82.
- Šarić, Ljiljana (2007) "Konstrukcije za izražavanje prostornih odnosa u hrvatskom jeziku", *Sintaktičke kategorije. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani*, Osijek, str. 253-270.
- Šarić, Ljiljana (2008) *Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Harrassovitz Verlag, Wiesbaden.
- Tanacković Faletar, Goran (2010) *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije*, disertacija, Osijek.
- Vsevolodova, M. V. i E. J. Vladimirkij (1982) *Sposoby vyraženiya prostranstvennyh otnošenij v sovremennom rusском jazyke*, Russkij jazyk, Moskva.

SPATIAL OPPOSITIONS

Abstract

This paper focuses on the fact that many spatial meanings in language are structured on the principle of binary oppositions. This occurs to such an extent that they resemble networks of oppositions usually used to reflect distinctive features in phonology. These spatial oppositions are especially prominent in linguistic units that involve the use of prepositions. The most frequent oppositions of this type are: pre-locativity and post-locativity (*ispred kuće/iza kuće*); supra-locativity/sub-locativity (*nad stolom/pod stolom*); intra-locativity/extra-locativity (*u kuću/iz kuće*); and ad-locativity/ultra-locativity (*blizu škole/daleko od škole*). Additionally, some spatial relations within the framework of wider spatial meanings are structured on the principle of opposition. Thus, for example, the opposition beginning/end is a characteristic of the meaning of extremal locativity (*na početku ulice/na kraju ulice*), and the opposition left/right is a characteristic of the meaning of lateral locativity (*lijevo od ulaza/desno od ulaza*). Finally, it will be pointed out that some general spatial meanings are also structured on the principle of opposition, especially the opposition locativity/directivity (*u gradu/u grad*).

Key words: space, opposition, object of localization, localizer, Croatian language

Rajka GLUŠICA

JOTOVANI I NEJOTOVANI OBLICI U NORMI CRNOGORSKOG JEZIKA

KLJUČNE RIJEČI: *crnogorski jezik, pravopis, norma, jotovani i nejotovani oblici*

U ovom radu autorka se bavi opozicijom nejotovanih prema jotovanim oblicima nastalim jekavskim jotovanjem u normi crnogorskog jezika. Zvaničnim *Pravopisom* i *Gramatikom crnogorskoga jezika* uspostavljena su kao pravilna dva sistema oblika: jedan sa nejotovanim (ono što je bilo dotadašnja norma) i drugi sa jotovanim oblicima (u prvom izdanju pravopisa takođe sistemski dosljedno, a u drugom izdanju djelimično) i uvedene dvije nove grafeme š i ž za dva glasa iz crnogorskih narodnih govora nastali uglavnom kao rezultat jekavskog jotovanja. Jotovanje ili u novoj crnogorskoj terminologiji jotacija, jedna “obična” glasovna promjena i njeni produkti, dobijaju u normi crnogorskog jezika specijalan tretman i status dijeleći tu normu na jotovanu i nejotovanu varijantu, a govornike crnogorskog jezika na pristalice jedne ili druge varijante. U ovom radu se pokazuje kako je došlo do toga da “jotacija” postane *differentia specifica* i simbol podjela među Crnogorcima, dajući tako mogućnost novih vještačkih podjela već ionako do kraja podijeljenog crnogorskog društva, kao i šta su rezultati i posljedice takvog pristupa normiranju savremenog crnogorskog jezika.

1. UVOD

Službenim¹ *Pravopisom* i *Gramatikom crnogorskoga jezika* uspostavljena su kao pravilna dva sistema oblika: jedan sa nejotovanim (ono što je bilo dotadašnja norma) i drugi sa jotovanim oblicima (u prvom izdanju pravopisa

¹ Epitet “službeni” *Pravopisu* i *Gramatici crnogorskoga jezika* dodijelilo je posebnom odlukom Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore koje je i izdavač ovih priručnika. Na njihovim koricama u različitim ulogama javlja se šest imena osoba koje su najzaslužnije za novopropisanu normu crnogorskog jezika. To su: Slavoljub Migo Stijepović, ministar pro-

takođe sistemski dosljedno, a u drugom izdanju djelimično) i uvedene dvije nove grafeme *š* i *ž* za dva glasa iz crnogorskih narodnih govora da bi se mogli obilježiti produkti nastali jekavskim jotovanjem suglasnika *s* i *z*. Jotovanje ili u novoj crnogorskoj gramatičkoj terminologiji jotacija, jedna “obična” glasovna promjena, dobila je u normi crnogorskog jezika specijalan tretman i status dijeleći tu normu na jotovanu i nejotovanu varijantu, a govornike crnogorskog jezika na pristalice jedne ili druge varijante. Glasovna promjena čiji su skoro svi produkti dobili normativni status postala je *differentia specifica* i simbol podjela među Crnogorcima, dajući mogućnost novih vještačkih podjela već ionako do kraja podijeljenog crnogorskog društva. U Crnoj Gori inače dosta toga funkcioniše na principu binarnih opozicija: dvije akademije nauka i umjetnosti, dva pravoslavna naroda, dvije pravoslavne crkve, pa onda i dvije varijante u normi crnogorskog jezika: jotovana i nejotovana.

U nauci o jeziku poznato je da se jezik može raslojavati: teritorijalno, socijalno, funkcionalno i individualno. Takođe je poznato da i standardni jezici mogu imati varijante, naročito ako su to policentrični standardni jezici, tako je srpskohrvatski imao dvije varijante: istočnu (srpsku) i zapadnu (hrvatsku) i dva književnojezička izraza: bosanskohercegovački i crnogorski. Međutim, neobično je da jedan mali (po broju govornika i po teritoriji koju zahvata) restandardizovani² jezik, kakav je crnogorski, ima normu koja funkcioniše u formi varijanata među sobom suprotstavljenih, ne samo lingvistički. A sasvim je neobično, bolje reći pogrešno, da oni koji vode jezičku politiku, koji su kodifikovali pravopisnu i gramatičku normu, samo jotovanu varijantu smatraju crnogorskim jezikom, a nejotovanu srpskohrvatskim ili srpskim jezikom.³

svjete sa Ekspertskom komisijom u sastavu: prof. dr Milenko Perović, prof. dr Josip Silić, prof. dr Ljudmila Vasiljeva, dr Adnan Čirgić i Jelena Šušanj.

- 2 Pod restandardizacijom podrazumijevamo proces ponovne standardizacije već standardizovanog jezika u kojem se ne polazi od dijalekatske baze i narodnih govora (od narodnih govora kao osnove pošlo se u XIX vijeku kad su sjeverozapadni crnogorski govori, pored drugih novoštokavskih ijekavskih govora, uzeti za osnovicu zajedničkog književnog jezika), već od postojeće standardnojezičke osnove. O teorijskom modelu planiranja jezika postoji bogata literatura, a o primjeni modela na južnoslovenske jezike v. R. Bugarski, *Restandardizacija srpskohrvatskog u svjetlu sociolingvističke teorije*, u knjizi *Nova lica jezika*, 2002, str. 145-154; A. Peti-Stantić, *Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika*, 2009, str.71-82; R. Glušica, *Jezička politika u Crnoj Gori*, 2009, str. 15-31. i *Restandardizacija standrdnog jezika*, 2011, str. 7-23.
- 3 Iz tog razloga su profesori na Studijskom programu za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću koji kritikuju ponuđena pravopisna rješenja i aktuelnu jezičku politiku u Crnoj Gori i ne prihvataju jotovanu varijantu u normi proglašeni velikosrpskim nacionalistima.

Iako bi trebalo da su varijante u pravopisu ravnopravne jer funkcionišu kao dubletne, nosilac aktuelne crnogorske jezičke politike, direktor Instituta,⁴ sada već dekan Fakulteta za crnogorski jezik dr A. Čirgić kaže: *Prvi put u Crnoj Gori postoji jasna jezička politika afirmacije crnogorskog jezika. Istina je da je učinjen veliki napredak. Brojna djela se publikuju u skladu sa novim pravopisom. U nekim institucijama to se sprovodi dosljedno. Urednici dnevnih novina i časopisa više ne zabranjuju novinarima i publicistima da pišu u skladu sa novim pravopisom.*⁵

Nameću se pitanja: Zar nije u skladu sa novim *Pravopisom crnogorskoga jezika* i upotreba nejotovanih oblika? Kojim se jezikom u medijima i izdavaštvu koristimo ako ne jotujemo? Znači li da ako ne jotujemo to nije crnogorski, iako je pravopisom dozvoljeno da biramo jotovani ili nejotovani sistem oblika, nego srpski ili hrvatski ili bosanski? Ako se toliko insistira na jotovanim oblicima, i samo se oni smatraju crnogorskim, da li nejotovani onda postoje samo formalno? Ova izjava potvrđuje naše mišljenje da su nejotovani oblici, kao odraz jezičke *asimilacije* i *unifikacije* ili bolje *inferiornosti*, *servilnosti* i *provincijalnosti*⁶, samo privremeno i prelazno rješenje do potpune crnogorske *jotacije*. Upravo u pravopisu koji je A. Čirgić predao Ministarstvu 2009. godine ponuđena je dominantno jotovana varijanta crnogorske norme od koje se očigledno ne odustaje i koja je krajnji cilj, iako je Ekspertska komisija dozvolila i nejotovanu kao dubletnu. U jotovanoj varijanti pisani su *Pravopis* i *Gramatika crnogorskoga jezika*, sve što objavljuju članovi Instituta/Fakulteta i Matica crnogorska, zatim jotovani su novi nastavni programi za osnovnu školu i gimnaziju, kao i novi udžbenici za crnogorski jezik.

2. KAKO JE DOŠLO DO DUBLETNE NORME

U procesu restandardizacije crnogorskog jezika prvo normativističko djelo *Pravopis crnogorskoga jezika* Crna Gora je dobila 2009. godine⁷ od-

4 Vlada Crne Gore je NVO "Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje Vojislav P. Nikčević" sa Cetinja pretvorila 2010. godine u Institut za crnogorski jezik i književnost u Podgorici i stavila ga na državni budžet, sa samo jednim doktorom nauka, direktorom A. Čirgićem, iste godine kada je proglasila službenim pravopis i gramatiku, da bi 2014. Institut pretvorila u Fakultet za crnogorski jezik i književnost na Cetinju sa dekanom A. Čirgićem na čelu, bez ikakvog akademskog ili kadrovskog utemeljenja i društvenog opravdanja.

5 A. Čirgić, *Stavljena tačka na jezičku inferiornost*, Pobjeda, 21. februar 2011, str. 11.

6 Sve istaknute riječi su iz pomenutog intervjua A. Čirgića i njegov su stav o nejotovanim oblicima kao produktima asimilacije i unifikacije.

7 *Pravopis crnogorskoga jezika* objavljen je na sajtu Ministarstva prosvjete i nauke, a kao zvanični proglašen je i štampan u *Službenom listu* Crne Gore iz jula 2009. godine.

lukom Ministra prosvjete i nauke, bez javne rasprave i diskusije, a iz pera Ekspertske komisije u sastavu: Milenko Perović, profesor filozofije na Univerzitetu u Novom Sadu, Josip Silić, profesor hrvatskog jezika Sveučilišta u Zagrebu, u penziji, i Ljudmila Vasiljeva, profesorka hrvatskog na Univerzitetu u Lavovu (Ukrajina)⁸. Ovu Komisiju formiralo je Ministarstvo prosvjete i nauke, nakon što članovi *Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika*⁹ nijesu mogli da usaglase stavove o statusu produkata jekavskog jotovanja u budućoj normi crnogorskog jezika. O drugim pravopisnim problemima i pitanjima nikada se nije raspravljalo na *Savjetu*.

Nepremostive razlike u shvatanjima crnogorskog standarda¹⁰ podijelile su *Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika* i uslovile izradu ne jednog usaglašenog pravopisa, već dva različita pravopisa predata Ministarstvu prosvjete i nauke u januaru 2009. godine. U jednom pravopisu autora A. Čirgića predložene su samo jotovane forme kao normativne, sa rijetkim dubletnim rješenjima i nove grafeme š i ž za bilježenje jotovanih sj i zj, npr. *đe, đe bilo, đe drago, đeca, đečica, đečina, đečji i dječji, đečurlija, đetelište, đeteo, đetetov, đetinjsta, đetinjiti, đetinjstvo i djetinjstvo, đetinjast, izesti, izelica, ižešan i izješšan, ižešnost i izješnost, pošeći, pošed i posjed, pošedak, pošednica i posjednica, pošednik i posjednik, pošedništvo i posjedništvo, pošedovati i posjedovati, pošedovni i posjedovni, pošedeti, pošeklica, pošekotina, pošesti, pošetilac, šećanje, ošećati, šenica, šen, šeme, Šenica, šedoglav, šedokos, predsjednik, šetan, žato, zašeda, šakćeti, šecati, šecavac, šeckalica, šeckanje, šeckati, šeckavac, šecnuti, šeća, šečina, šečište, šečivo, šećanje i sječanje, šećati se i sječati se, šeći, šedalo, šedeći, šedečke i šedečke, šedište i sjedište, šednica i sjednica, šedničar, šedničariti, šedničiti i sjedničiti, šednik, šedeti, šeka, šekira, šekiracija, šekiranje, šekirica, šekirište, šeknuti, šekomaniti, šever, šečivo, šenokoša,*

8 Ne zna se na osnovu kojih kriterijuma su birani članovi Ekspertske komisije, zna se samo da su bliski saradnici NVO Instituta za jezik i jezikoslovlje i Vojislava P. Nikčevića, tako da ne čudi njihovo opredjeljenje i podrška Nikčevićevog koncepta crnogorskog jezika, koji zdušno zastupa i A. Čirgić.

9 *Savjet* je imao 13 članova, to su: Branko Banjević, predsjednik (književnik), prof. dr Rajka Glušica, zamjenica predsjednika (lingvistkinja), doc. dr Tatjana Bečanović (teoretičarka književnosti), Rajko Cerović (publicista), dr Adnan Čirgić (lingvista), Zuvdija Hodžić (književnik), Mirko Kovač (književnik), doc. dr Igor Lakić (lingvista), Mladen Lompar (književnik), prof. dr Milenko Perović (prof. filozofije), prof. dr Zorica Radulović (lingvistkinja), Milorad Stojović (književni kritičar) i Čedo Vuković (književnik), a osnovan je odlukom Vlade februara 2008. godine.

10 Oko čega su se sporili članovi *Savjeta* vidjeti u R. Glušica, *O radu na pravopisu crnogorskog jezika*, 2009.

šenopad, šenopadina, šenovit, šetnost, instr. šetnošću, šetva, šetveni, šutra, šutradan, šutrašnji, šutri dan, šćeti, ševeroistok, ševerozapad, došetka, učerivač, svugđe, ženica, žena i dr.

U drugom pravopisu autorki R. Glušice i Z. Radulović kada su u pitanju produkti jekavskog jotovanja ponuđena je skoro nepromijenjena dotadašnja norma, tj. bili su dominantni nejotovani oblici, a sve ono što je bilo uvedeno kao novo (veoma ograničen broj) funkcionisalo je kao dubletno i bilo više simboličke prirode nego sistemske i jezičke, npr. predloženo je da normativno bude pored *djed* i *đed*, *djevojka* i *đevojka*, *gdje* i *đe*, *vidjeti* i *viđeti*, *štedjeti* i *štedjeti*, *vrjtjeti* i *vrćeti*, *letjeti* i *lećeti*, *žutjeti* i *žućeti* i sl. Najveći otklon od postojeće norme u ovom pravopisu bilo je uvođenje grafeme *š* za bilježenje čestih crnogorskih hipokoristika (*Maša, Miša, Rašo, Šole* i dr.) koji nijesu nastali jotovanjem i ne mogu se zamijeniti sekvencom *sj*, kao i nekih drugih pozicija dosta ograničenog opsega. Od ovih drugih rješenja autorke su odustale u novoj verziji tog pravopisa.¹¹

Ekspertska komisija umjesto da ocijeni vrijednost predloženih materijala i odabere jednu od dvije verzije predate Ministarstvu, napravila je treću u kojoj se normativni status daje i jotovanim i nejotovanim oblicima koji funkcionišu kao dva dubletna sistema. Uvedene su dvije nove grafeme *š* i *ž* da bi se obilježili jotovani glasovi *s* i *z*. Na prvi pogled demokratski rješenje, međutim, lingvisti iz Ekspertske komisije nijesu izvorni govornici crnogorske ijekavice pa ne znaju u kojim sve pozicijama ne dolazi do jekavskog jotovanja, a onda vjerovatno, tražeći sistem u rješavanju ovog problema koji bi omogućio da svako *sj, cj, tj, zj, dj* daje *š, ć, ž, đ* prave katastrofalne greške pa propisuju kao pravilne oblike ne samo one koje je A. Čirgić predlagao u svom pravopisu već i one koji se sa jotovanim suglasnicima nikada ne upotrebljavaju u crnogorskom govornom uzusu, ili pojedini oblici veoma sporadično u nekim narodnim govorima. Tako se u *Prvopisu crnogorskoga jezika* u prvom izdanju kao pravilni preporučuju oblici:

tjelesa: ćelesa, tjeme: ćeme, tjesnoća: ćesnoća, utjeha: ućeha, htjeti: šćeti, cjelivati: ćelivati, iscjelivati: išćelivati, cjelina: ćelina, cjelishodnost: ćelishodnost, cjelishodan: ćelishodan, cjenovnik: ćenovnik, cjelokupan: ćelokupan, cjenkati se: ćenjhati se, cjelokupnost: ćelokupnost, cjelodnevni: ćelodnevni, cjelovečernji: ćelovečernji i sl. (Tačke 152. i

¹¹ Pravopis autorki R. Glušice i Z. Radulović trebalo je da objavi Filozofski fakultet u Nikšiću 2010. godine, međutim, zbog pritiska Ministra prosvjete na Dekana odustalo se od štampanja, a započeta procedura prekinuta. Pravopis čeka bolja vremena za objavljivanje.

154. Pravopisa, str. 38). *ćelesni (tjelesni), ćelesnost (tjelesnost), ćelivanja (cjelivanje), ćelohranitelj (tjelohranitelj), ćeskoba (tjeskoba), ćesnac (tjesnac), ćesnačni (tjesnačni), ćesnogrudan (tjesnogrudan), ćestenina (tjestenina), ćešitelj (tješitelj), ćešiti (tješiti), ćešnji (tješnji) ...* (Pravopisni rječnik, str. 136).

Normiranje jotovanih oblika prisutnih u crnogorskoj govornoj praksi je iz više razloga problematično, a normiranje oblika nepostojećih čak ni u narodnim govorima je blago rečeno kompromitujuće po “stručnjake” za crnogorski jezik iz Ekspertske komisije. Međutim, eksperti izdašno finansijski podržani od Ministarstva prosvjete i nauke nastavljaju sa radom, pa za sljedeću 2010. godinu uz pomoć A. Čirgića koji, kako sami kažu, *pošедује znanje crnogorskog jezika* i J. Šušanj pripremaju drugo izmijenjeno izdanje *Pravopisa, Gramatiku crnogorskoga jezika*¹², a Josip Silić i brošuricu od četrdesetak strana pod naslovom *Crnogorski jezik (Naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskog jezika)*¹³ čime Ekspertska komisija kompletira normativističku trilogiju.

Na pravopisna rješenja u prvom izdanju *Pravopisa* reagovali smo više puta u naučnim radovima, ali i u sredstvima javnog informisanja. Reakcija na kritike bile su optužbe da se rugamo crnogorskom jeziku i izmišljamo oblike tipa: *ćeme, ćelohranitelj, ćestenina, ćelodnevni, ćenovnik, ćelina, ćelesa, ćelivati, ćelokupan, ćesnoća, ćenjhati se* i sl. i tvrdnja da tih oblika nema u *Pravopisu*, kao da je teško provjeriti i samo pogledati sajt Ministarstva prosvjete ili *Službeni list* i utvrditi istinu. Ipak, nakon naših kritika pravopisci ove oblike nijesu unijeli u drugo, izmijenjeno izdanje *Pravopisa*. Dakle, to novo izdanje *Pravopisa* ne sadrži veliki dio kritikovanih oblika, ali je opet ostavljen veliki broj jotovanih formi koje funkcionišu kao dubletne sa nejotovanim, dok se pojedini oblici javljaju samo u jotovanoj varijanti. Navodimo neke primjere: *bđeti/bđjeti, đetinjstvo/djetinjstvo, đečji/dječji, đevica/djevica, đevičnjak/djevičnjak, đetlić/djetlić, bešeda/besjeda, bešediti/besjediti, bezošćajan/bezosjećajan, ćešiti/tješiti, ćešitelj/tješitelj, nigđe/nide/nigdje, ućešiv/utješiv, koži/kozji, ošećaj/osjećaj, ošećati/osjećati, ošećajan/osjećajan, ošetan/osjetan, počernica/potjernica, ošetljiv/osjetljiv, pošed/posjed, prešek/presjek, prošek/prosjek, prošćčan/prosječan, pošedovati/posjedovati, sušed/susjed, sušćdan/susjedan, kišćlina/kisjćlina, šććanje/sjeććanje, šććkati/sjeććkati, šććkavac/sjeććkavac, šćća/sjeća, šććivo/sjeććivo, šćććenje/sjeććenje, šćććati se/sjeććati se,*

12 O *Gramatici crnogorskoga jezika* vidjeti rad R. Glušica, 2011.

13 O Silićevoj knjizi vidjeti rad R. Glušica, 2013.

šeći/sjeći, sedalo/sjedalo, sedečke/sjedečke, sedište/sjedište, sednica/sjednica, sedničar/sjedničar, sedničiti/sjedničiti, sednik/sjednik, sedeti/sjedjeti, sekira/sjekira, sekiracija/sjekiracija, sekiranje/sjekiranje, seknuti, sekomaniti, sekomanika, sekutić/sjekutić, seme/sjeme, semenište/sjemenište, semenjača/sjemenjača, sen, senčiti/sjenčiti, Senica, Seničanin, Seničanka, senokos/sjenokos, senokosan/sjenokosan, senjati, prez. senjam, šera, šerepica, šerepičin, šerpača, šesti/sjesti, prez. šednem i šedem, šeta/sjeta, šetan/sjetan, šetiti se/sjetiti se, sever/sjever, severac/sjeverac, severiti/sjeveriti, severni/sjeverni, Ševernjača/Sjevernjača, severnjak/sjevernjak, šutra/sjutra, ženica/zjenica, žena/ zjena, mržeti/mrzejeti, žato i drugi.

Navedeni oblici eklatantan su primjer ne samo arhaizacije i uvođenja dijalektizama i lokalizama u standardni jezik koji, ne zaboravimo, mora imati prestižnu funkciju, već i nestručnog pristupa pravopisnoj problematici. Prosječan govornik savremenog crnogorskog jezika navedene primjere (ako ih razumije) doživljava kao supstandardne, ruralne, zastarjele i svakako nereprezentativne i neprimjerene standardnoj varijanti crnogorskog jezika.

Očigledno je da se u odabir jotovanih oblika ušlo bez jasnog kriterijuma, ili bolje reći u odsustvu kriterijuma po kojem se vršila selekcija. Propisivalo se po ličnom osjećanju pravopisaca i od primjera do primjera, ad hok. Tako ćemo u *Pravopisnom rječniku* drugog izdanja *Pravopisa* naći kao ispravne: *cjepalo* i *čepalo*, *cjepkati* i *čepkati*, *cjepnuti* i *čepnuti* ali samo *cjepidlačiti* i *cjepidlaka*, ne znamo zašto su ponuđena različita rješenja ako je osnova riječi ista u svim navedenim primjerima. Zatim, primjeri *osjenčiti* i *ošjenčiti*, *sjenčiti* i *šenčiti* ali samo kao normativan se propisuje *sjenka* u nejotovanom obliku, iako se taj oblik nalazi u osnovi glagola *sjenčiti* i *osjenčiti*. Veliki je broj primjera propisivanja u ovom *Pravopisu* bez jasnih pravila i naučne metodologije.

3. KAKO FUNKCIONIŠE DUBLETNA NORMA

Iako je važeće drugo izdanje *Pravopisa crnogorskoga jezika* čišćeno od jednog broja jotovanih oblika, nije se postiglo mnogo jer se taj posao ne može uraditi temeljno i sistematski kad ne postoje utvrđeni kriterijumi i naučna opravdanja za ulazak u normu. Nesumljivo da je drugo izmijenjeno izdanje *Pravopisa* oslobođeno onih apsurdnih rješenja koje je Ekspertska komisija, tražeći sistem i pravila, unijela u normu, ali i dalje nema jasnih i naučno opravdanih pravila na osnovu kojih korisnici mogu znati koji su jotovani oblici normirani i zašto, a koji nijesu.

Nemanje sistema i kriterijuma uzrokuju nedosljednost i nesigurnost korisnika koji izaberu jotovanu varijantu, pa moraju stalno provjeravati u

Pravopisu šta je pravopisno dopušteno, a šta ne. Tako se dešava da i sami zagovornici i pristalice nove jotovane varijante pravopisa griješe u dosljednoj upotrebi jotovanih i nejotovanih oblika, ili miješaju jotovane oblike kojima je priznat i one kojima nije priznat normativni status, npr. *pljesma*, *vljera*, *šedok*. Greške ove vrste prave se iz razloga što se korisnici više oslanjaju na narodne govore u kojima postoji njima dobro znana implicitna norma, a manje na eksplicitno propisanu normu u *Pravopisu* koja nije sistemski, već puna izuzetaka koji se moraju učiti.

Druga vrsta grešaka odnosi se na nedosljednu upotrebu i istovremeno korišćenje i nejotovanih i jotovanih oblika što normativno nije dozvoljeno. Tako u istom tekstu registrujemo jotovane oblike: *đeca* imaju pravo, garantuju *đetetu* sva prava, *đečja* prava, pomoć *đeci*, idol *đeci*, a onda i nejotovane: bezbrižno *djetinjstvo*, *posjeduje*, sa *sjednica*, *posjete* značajnim mjestima, mora da *posjeduje* i drugi primjeri.¹⁴

Ovaj pravopisni haos izbjegavaju svjesno oni koji odbijaju da koriste jotovane oblike u javnom diskursu, pa se pridržavaju sistemskih rješenja i pravila koja su postojala u prethodnoj normi. Njihov broj je dominantan u crnogorskoj jezičkoj zajednici tako da se upotreba jotovane varijante crnogorskog jezika, uprkos nastojanjima nosilaca te jezičke politike, svela samo na upotrebu u Institutu/Fakultetu za crnogorski jezik i Matici crnogorskoj. Nijedan medij ni štampani ni elektronski nije ništa mijenjao u svom pisanom i verbalnom iskazu, niti je prihvatio novonormirane oblike i nova slova. Sporadično i rijetko se može čuti na radiju da poneki novinar koristi jotovane oblike. Državna administracija, ustanove, institucije, takođe ne prihvataju nova pravila propisana novim *Pravopisom crnogorskoga jezika*. Primijetili smo da su na sajtu Ministarstva prosvjete od skoro saopštenja u jotovanoj verziji, ali nedosljedno. U obrazovnom sistemu, uprkos stalnom inspeksijskom nadzoru i novim udžbenicima crnogorskog jezika, nema sistemski upotrebe zadate jotovane varijante. Nastavnici i profesori ne mijenjaju normu na kojoj su se obrazovali i stekli diplome. Dakle, u tri osnovna domena upotrebe standardnog jezika: mediji, državna administracija i obrazovni sistem ne koristi se jotovana varijanta. Nejotovana varijanta koja se i sada dominantno koristila u javnoj sferi upotrebe jezika, kao uostalom i u proteklih više od sto godina u Crnoj Gori, nastaviće da se koristi u situacijama koje zahtijevaju upotrebu

¹⁴ Primjeri su uzeti iz rada Nikole Raičevića "Odjeljski starješina i njegove funkcije", *Vaspitanje i obrazovanje*, časopis za pedagošku teoriju i praksu, Podgorica, 2014, str. 145-164. Lektor u ovom časopisu je zaposlen na Institutu/Fakultetu za crnogorski jezik.

standardnog jezika, a jotovana varijanta i dalje će živjeti u kolokvijalnom govoru i dijalektima.

Prošlo je već pet godina od ministrovog usvajanja prvog *Pravopisa crnogorskoga jezika* i njegovog proglašenja za službeni i obavezujući u Crnoj Gori. Nosioci jezičke politike Ministarstvo prosvjete i Vladin Institut/Fakultet za crnogorski jezik nijesu napravili niti jedno istraživanje ili organizovali raspravu o akceptuaciji i implementaciji novouspostavljene norme, da o evaluaciji ne govorimo jer i najmanja kritika nekog rješenja doživljava se kao atak na državu samu, a oni koji kritikuju odmah postaju državni neprijatelji i izdajnici. Umjesto preispitivanja urađenog Ministarstvo pojačava pritiske da se u obrazovnom sistemu primjenjuje jotovana varijanta u udžbenicima i nastavi.

Upornim forsiranjem jotovane varijante i nenaučne priče o crnogorskom jeziku kao autohtonom jeziku, posebnog porijekla i strukturno različitog od bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, nastavlja se ovaj put preko novoosnovanog Fakulteta za crnogorski jezik.¹⁵ Opasnost od takve nenaučne i nacionalističke priče u kojoj se “rasplinjuju granice između realnosti i satire”, sa novim fakultetom se uvećava jer se mladi ljudi, potencijalni studenti, izlažu manipulacijama koje će im se servirati kao naučne istine. Vlada otvarajući fakultet za jotovanu varijantu crnogorskog jezika produbljuje podjele u crnogorskoj jezičkoj zajednici i čini štetu crnogorskoj nauci i kulturi. Da je Vlada napravila analizu koliko se u javnom diskursu koji zahtijeva upotrebu standardnog jezika koristi jotovana varijanta crnogorskog jezika sa novim slovima i nakon pet godina insistiranja na njoj kao čisto crnogorskoj, vidjela bi da je ona potpuno odbačena.

4. ZAKLJUČAK

Aktuelna jezička situacija u Crnoj Gori veoma je kompleksna. Podjela na crnogorski, srpski, hrvatski i bosanski, a onda podjela na jotovani i nejotovani crnogorski i sve to u zajednici od oko šest stotina hiljada govornika. Dokle god podjele budu politički cilj, one će biti odlika i jezičke politike. To je odavno potvrđena istorijska činjenica jer svaka jezička politika je dio opšte

15 Fakultet za crnogorski jezik i književnost je jedini fakultet na svijetu za jedan jezik. Matične institucije za studiranje nekog jezika, kulture i književnosti stvorene na tom jeziku jesu filološki ili filozofski fakulteti. Izgleda da je naš crnogorski jezik toliko poseban, “autohton i autentičan” (to tvrde tvorci crnogorske jezičke politike, iako autohton u lingvistici znači jezik posebnog porijekla bez srodnika i rođaka) i prestižan (po broju govornika i po ekonomskoj snazi države, pa će se izučavati svuda u svijetu) da za takav jezik mora postojati poseban fakultet izvan postojećih institucija i akademske prakse.

državne politike, pa se po jezičkoj politici može ocjenjivati ukupna politika u nekom društvu. Sudeći po jezičkoj politici crnogorsko društvo je duboko i na više nivoa podijeljena socijalna zajednica.

Postojeće jezičke podjele veoma su štetne i mogu biti pogubne po crnogorsko društvo i kulturu, a prevazilaze se standardnim jezikom koji ujedinjuje sve građane Crne Gore, bez obzira na nacionalnu pripadnost (osim Albanaca i Roma). Osnova tog standardnog varijeteta je crnogorska varijanta nekadašnjeg srpskohrvatskog standarda uz, naravno, izvjesne izmjene koje prate jezički razvoj i novu konvenciju, i standard sa stopedesetogodišnjom tradicijom u višenacionalnoj i multikulturalnoj Crnoj Gori, standard koji se i danas dominantno upotrebljava u crnogorskom javnom diskursu. Takav zajednički standard, prihvatljiv za sve, pod crnogorskim imenom (tako je određeno Ustavom), treba da bude u službenoj upotrebi i da povezuje crnogorske građane u jednu jezičku zajednicu, što je ujedno i najvažnija funkcija standardnog jezika, bez obzira na to kako bi ga neki govornici nazivali.

Pet godina nakon usvajanja prvog zvaničnog pravopisa i dalje bez javnih rasprava, okruglih stolova, savjetovanja i jasnih odgovora na brojna pitanja postignuto je to da crnogorski građani uglavnom ne prihvataju novouvedenu jotovanu varijantu norme u situacijama koje zahtijevaju upotrebu standardnog jezika, naročito pripadnici drugih nacionalnosti, pa opravdano insistiraju na svojim nacionalnim imenima jezika i normama koje su napravljene izvan Crne Gore. Da je standardom ponuđeno rješenje prihvatljivo svima, na osnovu dogovora, jer uspostavljanje norme jeste stvar konvencije, ne bi bilo potrebno da crnogorski građani bošnjačke nacionalnosti uvode jezičku normu i udžbenike iz Sarajeva, hrvatske nacionalnosti iz Zagreba, a srpske iz Beograda, čime će se u Crnoj Gori legalizovati četiri norme i nastaviti podjele. Ono što se desilo sa srpskohrvatskim jezičkim prostorom dešava se i sa malim crnogorskim, podijeljen je na srpski, bosanski, hrvatski i crnogorski, koji je opet podijeljen na jotovani i nejotovani. Ovako normirani crnogorski jezik sa novouvedenim jotovanim oblicima ne ispunjava osnovnu odliku svakog standardnog jezika a to je da natkriljuje sve dijalekte i sociolekte i da prevazilazi komunikacijske barijere govornika. Standard je autonoman, polifunkcionalan, vještački varijetet, za upotrebu u obrazovnom sistemu, administraciji i medijima. Mora imati određene lingvističke, sociološke, sociopsihološke karakteristike i brojne sociolingvističke funkcije od kojih izdvajamo ujedinjujuću i prestižnu. Takav standardni jezik je potreban crnogorskom društvu, a ne postojeći, zvanični koji

nema mnoge tipične karakteristike standardnog jezika¹⁶ i čija novonormirana jotovana varijanta izaziva neprihvatanje i odbojnost svih, pa čak i Crnogoraca.

LITERATURA

- Bugarski, Ranko (2002), *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Čirgić, A, I. Pranjković, J. Silić (2010), *Gramatika crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, Podgorica
- Glušica, Rajka (2009), “Jezička politika u Crnoj Gori”, *Riječ*, nova serija, br.1, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić, str. 15-31.
- Glušica, Rajka (2009.b), “O radu na pravopisu crnogorskog jezika”, Zbornik radova *Njegoševi dani I*, Univerzitet Crne Gore, Nikšić, str. 287-301.
- Glušica, Rajka (2011), “Restandardizacija standardnog jezika”, *Riječ*, nova serija br. 6, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić, str.7-23.
- Glušica, Rajka (2011.b), “O novousvojenoj gramatici crnogorskog jezika”, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog skupa *Njegoševi dani 3*, Univerzitet Crne Gore, Nikšić, str. 317-329.
- Glušica, Rajka (2013), “O naučno-metodološkim osnovama standardizacije crnogorskog jezika”, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog skupa *Njegoševi dani 4*, održan u Kotoru 2011, Univerzitet Crne Gore, Nikšić, str. 347-360.
- Peti-Stantić, Anita (2009), “Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika”, u zborniku *Jezički varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić, Disput, Zagreb, str.71-82.
- Pravopis crnogorskoga jezika* (2009), I izdanje, Službeni list Crne Gore, Podgorica
- Pravopis crnogorskoga jezika* (2010), II izdanje, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, Podgorica

16 O osobinama standardnog jezika koje aktuelni crnogorski standard ne posjeduje v. Glušica, 2011.

FORMS OF IOTATION AND NONIOTATION IN MONTENEGRIN LANGUAGE NORMS

Abstract

This paper deals with the opposition of forms of iotation and non-iotation found in the norms of the Montenegrin language. The official spelling and grammar of Montenegrin have established two equal systems of forms: one with non-iotation forms (the previous standard), and the other with forms of iotation (fully applied in the first edition of the official grammar, but only partially carried into the second). Two new graphemes, **ś** and **ź**, were introduced for two voices from Montenegrin folk speech, to mark all forms found as the result of the process of ijekavization and iotation. Iotation (*jotovanje*, or, in the new Montenegrin terminology, *jotacija*) is defined as an “ordinary” voice change, resulting in two variants (iotated and non-iotated), which divide Montenegrin language speakers into two groups as supporters of the one or the other variant. This paper shows how iotation, as a *differentia specifica*, became a symbol of division among Montenegrins, giving rise to new artificial divisions of the already divided Montenegrin society. It also discusses the results and consequences of such an approach to the standardization of the contemporary Montenegrin language.

Key words: *Montenegrin language, spelling, standards, iotation forms, non-iotation forms*

Halid BULIĆ

ODNOS PRIJEDLOGA PREMA VEZNICIMA I JUNKTORIMA U BOSANSKOM JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *veznik, junktor, prijedlog, složeni junktor, ekspektivne riječi, eksceptivne riječi*

U radu se govori o međusobnom odnosu prijedloga i veznika kao zasebnih vrsta riječi. Razmatra se mogućnost da pojedine riječi pripadaju i veznicima i prijedlozima te mogućnost da prijedlozi sami ili u kombinaciji s drugim riječima u rečenici vrše ulogu povezivanja.

1. UVOD

U gramatičkoj literaturi o bosanskom jeziku veznici i prijedlozi redovno se smatraju različitim vrstama riječi. Ipak, u nekim se tekstovima pojedinim riječima pripisuje pripadnost i veznicima i prijedlozima. Drugim riječima, dopušta se mogućnost da prijedlozi nekad mogu imati junktorsku ulogu. U ovom radu razmotrit će se ta mogućnost i osvijetlit će se međusobni odnosi veznika i junktora, a zatim i odnos prijedloga prema veznicima te odnos prijedloga prema junktorima.

2. ODNOS VEZNIKA I JUNKTORA

U gramatičkoj se literaturi nazivu *veznik* pripisuju različita značenja. Njime se označava i jedna *vrsta riječi* i jedna *vrsta dijelova rečenice*. Ta dvoznačnost skoro redovno ima za posljedicu poistovjećivanje *veznika kao vrste riječi* i *veznika kao dijelova rečenice*. To poistovjećivanje može lahko dovesti do nejasnoća. One se najčešće ogledaju u činjenici da se prilikom opisa složenih rečenica ustanovi da riječ koja ima ulogu *veznog sredstva* nije *veznik* (kao vrsta riječi). Budući da se predstavnici *veznika kao vrste riječi* i predstavnici *veznika kao dijelova rečenice* često ne podudaraju, koristit ćemo različite ter-

mine za te dvije različite gramatičke pojave. U radovima Bulić (2013) i Bulić (2013a) predloženo je da se za veznike kao vrstu riječi zadrži naziv *veznik*, a za vezna sredstva na nivou rečenice odabran je naziv *junktor* i oba su termina precizno definirana. *Junktori* su definirani kao *riječi ili funkcionalno povezanе grupe riječi koje povezuju homofunkcionalne jedinice u prostoј ili složenoј rečenici ili koje uvode zavisnu klauzu u sastav složene rečenice*. U skladu s tim *veznici* su definirani kao *nepromjenljive riječi koje u rečenici uvijek vrše ulogu junktora i ne vrše pritom funkciju nijednog od šest temeljnih rečeničnih dijelova (subjekt, predikat, objekt, adverbijal, atribut, apozicija)*.

Odnos između veznika i junktora može se kratko predstaviti tvrdnjom da svi veznici mogu biti junktori, a svi junktori nisu veznici. Junktori mogu biti i druge vrste riječi, poput zamjenica i priloga, a također i grupe riječi koje vrše povezuvačku funkciju. Tako, naprimjer, ne postoji mogućnost da se relativne zamjenice proglašavaju veznicima zato što povezuju zavisnu klauzu s osnovnom. Razgraničenje veznika i junktora omogućava da te zamjenice i dalje budu zamjenice (i samo zamjenice) kao vrsta riječi, a da im se uz funkciju koju imaju kao rečenični član (subjekt, objekt, adverbijal, atribut...) prizna i junktorska funkcija.

Nakon razgraničenja veznika i junktora može se govoriti o tome kakav je odnos prijedloga prema jednima i drugima.

3. ODNOS PRIJEDLOGA I VEZNIKA

3.1. I prijedlozi i veznici autonomne su vrste riječi i navode se kao posebne vrste u svim gramatikama. U gramatičkim se tekstovima često ističe da i veznici i prijedlozi *povezuju* jezičke jedinice. U nekim su gramatikama te vrste riječi svrstane u *riječi koje znače vezu među pojmovima* (usp. Jahić – Halilović – Palić 2000: 185), ali se u okviru te grupe tretiraju kao posebne. Jasno je da veznici i prijedlozi *ne povezuju* jezičke jedinice na isti način, kao i da ne mogu povezivati uvijek iste vrste jezičkih jedinica. To treba isticati prilikom definiranja i jedne i druge vrste riječi.

3.2. Praveći pregled vrsta riječi i ističući im najvažnije osobine, Silić i Pranjković (2005: 39) spominju “**veznike** (...) kao riječi koje vezuju rečenicu s rečenicom (*Učenik čita i piše, Učenik uči jer mora polagati ispit*)”, a “**prijedloge** (...) kao riječi koje ‘povezuju riječi s riječima’ (*riba u vodi*)”. Takva se određenja ne mogu prihvatiti kao konačna, prije svega zato što je evidentno da i neki veznici mogu vezivati riječi (usp. *Kupio je sok i novine*), a time ne postaju prijedlozi. Prilikom definiranja veznika i prijedloga i razmatranja

njihovih razlika treba imati na umu i činjenicu da je sama priroda veze koju prijedlozi uspostavljaju među drugim jedinicama drukčija od one koju uspostavljaju veznici te da je utjecaj ovih vrsta riječi na okolinu veoma različit. Ako usporedimo konstrukcije *cvijet i sto* i *cvijet na stolu*, te su razlike očigledne. Spoj riječi *na stolu* čine jedan prijedložno-padežni izraz, jednu cjelinu koja se u rečenici zbilja i ponaša kao takva, kao cjelina. U toj cjelini prijedlog *na* određuje (bolje je reći *dopušta*¹) u kom će se obliku pojaviti imenica *sto*, što u slučaju konstrukcije *cvijet i sto* nije slučaj. Ta dominacija koju prijedlozi imaju, a veznici nemaju najvažnija je činjenica koju treba isticati prilikom razgraničavanja veznika i prijedloga.

3.3. Treba napomenuti i to da je razgraničenje između prijedloga i koordinacijskih veznika više problematično nego razgraničenje između prijedloga i subordinacijskih veznika. Subordinacijskim se veznicima uvodi zavisna klauza u sastav složene rečenice. Oni, dakle, povezuju samo klauze s klauzama. Prijedlozi ne mogu uvoditi zavisnu klauzu, osim u slučaju da se “ugrade” u neki junktor. Oni samo mogu povezivati riječi u sintagme, odnosno “ugraditi” se u analitičku sintaksemu skupa s nekom punoznačnom riječju (najčešće imenicom, ali ponekad i prilogom, glagolom ili čitavim prijedložno-padežnim izrazom). Osim toga, prijedlozi učestvuju u kreiranju hijerarhije sintaksema u sintagmi. Ako prijedlog povezuje dvije riječi, onda on onu riječ koja je njegov pratilac podređuje drugoj, koja je cijelom prijedložno-padežnom izrazu “otvorila mjesto”. U sintagmi *cvijet na stolu* sintaksema koju čini prijedložno-padežni izraz *na stolu* podređena je sintakssemi, odnosno riječi *cvijet* i sintaksički se ponaša kao njen atribut. Prijedlog usto ne mora povezivati riječi iste vrste, kao što pokazuje primjer *raditi u školi*. Dakle, sintaksička okolina prijedloga nije simetrična.

3.4. Za razliku od prijedloga i subordinacijskih veznika, sintaksička je okolina koordinacijskih veznika simetrična. Oni povezuju jedinice koje su sintaksički ravnopravne, imaju istu funkciju i koje su u prostu ili složenu rečenicu uvedene zahvaljujući valenciji iste superordinirane jedinice. Tako veznik

1 U nekim slučajevima glagolska valencija određuje koji će se padež pojaviti uz određeni prijedlog. Tako je, naprimjer, u rečenicama *Tragam za istinom* i *Borim se za istinu* (usp. Bulić 2011: 23–24) ili u rečenicama s glagolima kretanja i mirovanja: *Penjem se na stolicu* i *Sjedim na stolici*. Ipak, glagol će u takvim slučajevima moći *odabrati* samo neki od onih oblika koje i sam dotični prijedlog *dopušta*.

i povezuje riječi sok i novine u rečenici Kupio je sok i novine i klauze Da više vježba i Da pobijedi u složenoj rečenici Odlučio je da više vježba i da pobijedi.

3.5. Dosad navedene činjenice koje se tiču razlikovanja veznika i prijedloga dovoljne su da razriješe eventualne dileme u većini mogućih slučajeva. Ipak, postoje određeni slučajevi riječi koje se formalno sasvim podudaraju s prijedlozima, ali koje nisu stroge u pogledu oblika riječi koje se pojavljuju uz njih. Te riječi, naime, dopuštaju da budu dopunjene veoma raznovrsnim oblicima, pa čak i imenicom u obliku nominativa, “a uz nominativ prijedlozi niti dolaze niti mogu dolaziti” (Pranjkočić 2005: 56–57). Posljednja se tvrdnja u gramatici prihvata kao svojevrsan aksiom. S druge strane, te riječi čija je pripadnost sporna imaju neke osobine koje smo maločas pripisali koordinacijskim veznicima: u rečenici povezuju riječi koje imaju istu funkciju (kad je bitno i oblik) i koje se u rečenicu uvode zahvaljujući valenciji iste nadređene jedinice. Takvih je riječi u bosanskom jeziku malo, a mogu se podijeliti na *ekspektivne* i *ekseptivne*.

3.5.1. *Ekspektivne* riječi znače *neostvareno očekivanje* (usp. Kovačević 1998: 141–150), a među njima su nam ovom prilikom zanimljive *mjesto*, *umjesto* i *namjesto*², koje su jedne u odnosu na druge sinonimne. Konteksti u kojima se koriste navedene riječi pokazuju da je termin *ekspektivnost* bolji od termina *alterlokativnost* (“umjestomjesnost”), koji koristi I. Pranjkočić, jer, zaista, “rijetko služe za uspostavljanje konkretnih lokalnih odnosa. Naime, oni rijetko označuju da kakav predmet doista jest ili se stavlja na mjesto na kojem je (bio) drugi predmet. Njihovo je značenje neusporedivo češće apstraktne naravi, a moglo bi se približno opisati kao ‘u zamjenu za’ ili ‘u nedostatku koga/čega’” (Pranjkočić 2001: 10).

3.5.2. *Ekseptivne* riječi znače izuzimanje sadržaja jednog pojma “iz navedene opšte (univerzalne) (ne)realizacije sadržaja”³ (usp. Kovačević 1998:

2 Ostale su jedinice s ekspektivnim značenjem ustvari složeni junktori koji sadrže jednu od riječi *mjesto*, *umjesto* ili *namjesto*. O tome će biti više riječi u ovom radu prilikom opisa odnosa prijedloga i junktora.

3 M. Kovačević razlikuje *ekskluzivnost* i *ekseptivnost* kao dvije kategorije koje su na semantičkom planu “gotovo identične” jer “obje podrazumijevaju da se iz navedene opšte (univerzalne) (ne)realizacije sadržaja isključuje ili izuzima sadržaj (najčešće inherentnog) pojma”. Te su kategorije, međutim, različite sintaksički (gramatički) jer “ekskluzivnost je uvijek koordinacijska kategorija, dok je ekseptivnost uvijek subordinacijska kategorija” (Kovačević 1998: 221).

221). Među njima su s obzirom na pripadnost vrsti riječi problematične i ovom prilikom zanimljive *osim, sem, do, izuzev, van* i *izvan*.

3.6. Navedene ekspektivne i ekseptivne riječi imaju isto gramatičko ponašanje. U literaturi postoje različita shvatanja o njihovoj pripadnosti vrstama riječi. Gramatički se izvori slažu da su bar u nekim slučajevima navedene riječi *prijedlozi* koji za sebe vežu supstantiv u genitivu. I to, naravno, nije sporno – u slučajevima kad su te riječi zbilja praćene supstantivom u genitivu i kad su te riječi, odnosno njihova dominacija presudan faktor koji određuje da će oblik u kome se javlja supstantiv biti baš genitiv. Tako je u primjeru:

(1) A ja ne vidim drugi *razlog* za njihovo dvoumljenje *osim želje* da jedan ugrabi više od drugoga. (*Oslo korpus*, 3. 6. 2012)

U prethodnom je primjeru oblik riječi *želja* uvjetovan jedino gramatičkom dominacijom riječi *osim*. Ne može se tvrditi da je uvjetovana rekcijom predikatnog glagola *vidjeti*, jer on regira imenice u obliku akuzativa bez prijedloga (usp. riječ *razlog* u navedenom primjeru).

3.7. Nasuprot takvim primjerima stoje upotrebe riječi *osim* i drugih riječi koje ovdje razmatramo u kontekstima u kojima su praćene (tačnije rečeno *okružene, "obgrljene"*) raznovrsnim oblicima. U tim se kontekstima one formalno ponašaju kao "riječi bez valencijskih ograničenja" (usp. Matas Ivanković 2005: 85), a to ih prema shvatanju nekih gramatičara udaljava od pripadnosti prijedlozima. Zato se javljaju tvrdnje i o njihovoj pripadnosti priložima, riječcama ili veznicima.

3.7.1. Tako, naprimjer, I. Pranjković u vezi s *alterlokativnim prijedlozima* navodi:

Osim toga, ti su prijedlozi odnosno prilozi specifični i sa sintaktičkog stajališta. Oni su naime izrazito "valentni". Povezuju se ne samo s genitivom (npr. *umjesto sestre*) nego i sa svim drugim kosim padežima, npr. *Umjesto meni (dao je tebi)*, *Umjesto knjigu (kupila je cvijeće)*, *Umjesto glavom (igrao je nogom)*. Povezuju se, osim toga, s prijedložnim izrazima, npr. *Umjesto u školu (otišli su u skitnju)*, *Umjesto prije ručka (došao je poslije večere)*, *Umjesto u kazalištu (bili su u kinu)*, *Umjesto s vršnjacima (druži se sa starijima)*, zatim s priložima, npr. *Umjesto danas (uradit ćemo to sutra)*, *Umjesto javno (radio si tajno)*, i participskim konstrukcijama, npr. *Umjesto stojeći (uradio je to sjedeći)*. Štoviše,

“valentnost” se tih *prijedloga* (*priloga ili, eventualno, čestica, partikula*) (isticanje H. B.) proteže čak i na konstrukcije s tzv. samostalnim padežima, npr. *Umjesto narode* (*povikao je: braćo!*), *Umjesto* (*da*) *ja* (*možeš i ti*), te na zavisne klauze subordiniranih rečenica, npr. *Umjesto da radiš* (*ti spavaš*). Posljednji primjer pokazuje kako (*u*)*mjesto* može biti i sastavnim dijelom složenog veznika (subjunktora) jer (*u*)*mjesto da* funkcionira posve onako kao i *nakon što, prije nego što, osim što* ili, s normativnog aspekta nepreporučljivo, *bez da*. Od ostalih *prijedloga* (*i/ili* ili *priloga*) alterlokativima je, s obzirom na “valentna” svojstva, sličan ekskluziv *osim*. (Pranjeković 2001: 10)

Istaknute riječi “*prijedloga* (*priloga ili, eventualno, čestica, partikula*)” i više su nego jasan dokaz “problematičnog”, odnosno netipičnog ponašanja riječi *umjesto*. Usp. i primjere s riječju *osim*:

(2) (a) Je li Minka mislila i o čemu drugome *osim* o lijepim haljinama i raskošnom životu kojeg je provodila. (b) Nije nikom rekla pravu istinu *osim* tetki. (c) Nemam nigdje utočišta *osim* na Herdekovcu. (d) U mladosti sam se izrugivao svakome, *osim* ocu... (e) Zasigurno se pomaljaju kao izgubljene sjene nesposobne za bilo šta drugo, *osim* za nakaradnu iskrenost. (f) ...nikoga ne ugleda *osim* mene... (g) ...i nema nikoga ko bi mogao da razumije, *osim* Boga... (Oslo korpus, 3. 6. 2012)

3.7.2. Prema Maretiću, “često se *prijedlog do* upotrebljava sasvim kao *prilog* te znači isto što *nego, samo*: niko ne zna sina *do* otac (...); ovaj se rod ničim ne može istjerati *do* molitvom i postom”, a također se “tako (...) može uzimati i *prijedlog osim*: bože sačuvaj, da se čim drugijem hvalim *osim* krstom Gospoda našeg” (usp. Maretić 1963: 528). Na drugom mjestu Maretić (1963: 539) riječi *do* i *osim* proglašava “izuzetnim veznicima”

3.7.3. M. Stevanović (1975: 381) ističe da se “neki predlozi (...) upotrebljavaju *priloški* ili kao rečce. To su predlozi *osim, do* i *mesto* i možda još koji drugi, npr.: *U celome selu niko nije ostao osim jedna devedesetogodišnja baba* (ovde je predlog *osim* upotrebljen sa značenjem reči za izuzimanje: *jedino, samo*). *To niko ne može pronaći do ti* (tj. *jedino ti*).” Stevanović (1974: 288) također ističe da “u službi pravoga izuzimanja, kao i drugi predlozi s kojima se tu naporedo upotrebljava, predlog *osim* može da stoji i uz oblike ostalih padeža, i uz oblik nominativa čak, (...). Ovo potvrđuje posebno naglašenu prilošku komponentu predloga *osim*, njegovo svođenje u funkciji odredbe na *prilog* (*izuzev*)”.

3.7.4. U knjizi *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (Babić i dr. 1991) riječ *osim* proglašena je na nekim mjestima prijedlogom (str. 729, 732), a na drugim *veznikom* (str. 732, 734).

3.7.5. Autori *Hrvatske gramatike* smatraju da se “kao prilozima uzimaju (...) i riječi *do, po, osim*, koje se mnogo češće upotrebljavaju kao prijedlozi” (Barić i dr. 1997: 176). Ne navode primjere s *osim*, ali navode primjer s riječju *do*, koja je inače istog sintaksičkog ponašanja, ali je u iskazu koji je naveden kao primjer “*Od zgrade ne osta do temelj*” izostavljen univerzalni kvantifikator, koji se u stilski neobilježenu kontekstu redovno navodi. Da je naveden univerzalni kvantifikator, prethodni bi primjer glasio *Od zgrade ne osta ništa do temelj*.

3.7.6. U *Gramatici bosanskoga jezika* (Jahić – Halilović – Palić 2000: 297) tvrdi se da “kao prilozima mogu biti upotrijebljeni prijedlozi *do, po*”, a za *do* se navodi primjer “*Ne osta ništa do uspomena*”.⁴ Na tu tvrdnju izuzetno oštro reagira M. Riđanović u svome *Totalnom promašaju* u odlomku u kome govori o načinu na koji su u *Gramatici bosanskoga jezika* predstavljeni prijedlozi:

Da ove dvije riječi nisu prilozima najbolje potvrđuju autororvi (sic!) primjeri!! U prvom primjeru je *do* samo zastarjeli sinonim za *osim*, pa ako je *osim* prijedlog – a to niko ne može osporiti – onda je i *do* u ovoj upotrebi prijedlog. To, između ostalog potvrđuje i činjenica da oba ova prijedloga idu s istim padežom, a prijedlozi sličnog ili istog značenja uvijek idu s istim padežom (uporedi *pored/blizu kuće*) imenice koja ih dopunjava. (Riđanović 2003: 84)

Ovaj odlomak navodimo jer se u njemu eksplicira autorovo mišljenje o pripadnosti riječi: riječi *osim* i *do* su prijedlozi i u kontekstu u kome su praćeni imenicom u nominativu (*Ne osta ništa do uspomena*). Dokazi koje autor navodi ne mogu se smatrati uvjerljivim, jer on spominje da riječi *osim* i *do* “idu s istim padežom”, ne uzimajući u obzir i druge padeže, prijedložno-padežne

4 Ovako kako je napisan, oblik *uspomena* može se tumačiti i kao nominativ jednine (*ùspomena*) i kao genitiv množine (*ùspomēnā*). Mi ga razumijevamo kao nominativ jednine, jer smatramo da konstrukcija *do + G mn.* nije ni po čemu toliko neobična da bi se davala posebna napomena o njenom “priloškom” ponašanju. U *Gramatici bosanskoga jezika* (Jahić – Halilović – Palić 2000: 298) prijedlog *do* uvršten je na popis prijedloga koji se slažu s genitivom. S druge strane, konstrukcija *do + N* nije nemoguća. Potvrđena je i u drugim izvorima, naprimjer, u poznatom stihu pjesme *Moj grob* I. G. Kovačića: “Nitko da ne dođe, do prijatelj drag”, gdje ne može biti sumnje da je riječ *prijatelj* u nominativu.

izraze ili priloge u kojima imenice uz riječi *osim* i *do* mogu biti osim genitiva. Također se ne može prihvatiti tvrdnja da “prijedlozi sličnog ili istog značenja uvijek idu s istim padežom” – uzmimo samo za primjer prijedloge *nad* i *iznad*, koji su gotovo istoznačni, ali prvi zahtijeva da ga prati instrumental, a drugi da ga prati genitiv.

3.7.7. Ž. Stanojčić i Lj. Popović u *Gramatici srpskoga jezika* (2004: 292) riječi “*osim / sem* i (*u*)*mesto*” dovode u vezu i s prijedlozima i s veznicima:

Osim / sem i (*u*)*mesto* ne upotrebljavaju se samo kao predlozi, tj. u kombinaciji s genitivom, nego i kao veznici. Tada se kombinuju sa konstituentima koji imaju potpun konstituentni oblik (i značenje); up.: Svratio je kod svih o s i m kod Marka. – Otišao je u bioskop u m e s t o na koncert. Ovakav način upotrebe odgovara upotrebi poredbenih veznika kao i nego; up.: Na Tanjinom rođendanu smo se proveli isto tako dobro k a o na Jasninom. – Na Markovom rođendanu smo se proveli bolje n e g o na Ivanovom.

3.7.8. U *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010) eksceptivno *do* proglašeno je česticom (str. 198), a eksceptivno *osim* (str. 841) prijedlogom “s *G* te ostalim zavisnim padežima bez prijedloga i s prijedlozima”. Dakle, nije spomenut nominativ kao mogući pratilac riječi *osim*. Kao *osim* određene su i riječi *izuzev* (str. 446) i *umjesto* (str. 1381).

3.8. Osim takvih uzgrednih napomena o prirodi i kategorijalnoj pripadnosti posmatranih ekspektivnih i eksceptivnih riječi, postoje i radovi koji su posebno posvećeni tim problemima. Ovdje ćemo se osvrnuti na radove Ivane Matas Ivanković (2005a, 2005b) i Miloša Kovačevića (1998: 141–150, 203–222).

3.8.1. U radovima “*Osim* – riječ bez valencijskih ograničenja” (2005a) i “Mjesto/umjesto/namjesto” (2005b) I. Matas Ivanković razmatra mogućnosti da riječi *osim* i *mjesto* (*umjesto*, *namjesto*) budu prijedlozi i veznici. Nakon opsežne analize zaključuje da “kada je riječ koja dolazi iza *osim* u genitivu, a njezinu pojavu uvjetuje imenska riječ koja je u nominativu ili akuzativu, *osim* je **prijedlog**”, a “kada je riječ iza *osim* u kojem drugom padežu, a njezinim oblikom upravlja glagol, *osim* je **veznik**” (Matas Ivanković 2005a: 92). Primjer za *osim* kao prijedlog bio bi “*Svi su otišli na misu osim ujaka i Bobočke*”, a za *osim* kao veznik “*Svi će nam onda okrenut leđa osim mi jedni drugima*” (Ma-

tas Ivanković 2005a: 89). Na isti način dokazuje se i pripadnost riječi *mjesto*, *namjesto* i *umjesto* prijedlozima i veznicima (prijedlog: “**Umjesto** okrepe, ovdje ga je čekao radni dan” /Matas Ivanković 2005b: 217/; veznik: “*Stoga sam se, umjesto svom želucu, posvetila razmišljanjima o stolu*” /Matas Ivanković 2005b: 219/). Međutim, autorica ne uvažava distributivno ograničenje za koje mi smatramo da važi za koordinacijske veznike, a to je činjenica da oni uvijek stoje *između* dva koordinanda i ne pripadaju nijednom od njih. Da je ponašanje riječi *osim* u suprotnosti s navedenim ograničenjem, pokazuje i posljednji navedeni primjer (*Stoga sam se, umjesto svom želucu, posvetila razmišljanjima o stolu*), još neki primjeri iz autoricina korpusa kao i primjeri (3) iz našeg korpusa. Zato navedeno tumačenje ne možemo prihvatiti kao ispravno.

(3) ...*osim* nešto suhih sjemenki ništa nije našao. ...a *osim* po čestim kolonama vojnika Armije BiH ni po čemu se ne da zaključiti da je Sarajevo udaljeno samo sedamdeset kilometara odavde. Svaki osobit gost, drag gost dočekuje se, *osim* sa radošću, i sa izvjesnom dozom uznemirenosti i ustreptalosti... (*Oslo korpus*, 18. 1. 2013)

3.8.2. Drukčiji odgovor na pitanje o kategorijalnoj pripadnosti riječi *osim*, *umjesto* i sličnih ponudio je M. Kovačević. U radu “Eksceptivne i ekskluzivne konstrukcije” (1998: 203–222) autor se osvrće na Stevanovićevu konstataciju o “posebno naglašenoj priloškoj komponenti predloga *osim*” u slučaju kad je dopunjen imenicom u nominativu, koju smo već naveli u ovome radu, i tvrdi:

Teško da je navedeno mišljenje, koje je u serbokroatistici, koliko nam je poznato, jedino i nuđeno kao objašnjenje za ove sintagme, utemeljeno na nekim čvršćim naučnim kriterijumima. Mislimo, naime, da eksceptivni predlozi ne gube ništa od svog predloškog značenja (niti da imaju više priloškog) u sintagmama u kojima supstantivna riječ uz navedene predloge nije u genitivu već u nekoj drugoj padežnoj formi, jer izbor padežne forme supstantivne riječi u rečenicama s ovim predlozima zavisi više od strukturnih uslova konstituisanja rečenice nego od značenja samog predloga. Vidjeli smo, naime, da je za upotrebu eksceptivnih predloga nužan uslov da u rečenici bude upotrijebljena još jedna supstantivna leksema kao korelat supstantivnoj riječi uz eksceptivni predlog. U kojoj će se padežnoj formi realizovati supstantivna leksema uz eksceptivni predlog ne zavisi uopšte od predloga nego od forme i funkcije tog korelativnog supstantivnog elementa (najčešće u ulozi univerzalnog kvantifikatora). *Sintagma sa eksceptivnim predlozima imaće genitivnu*

formu uvijek kad je korelativna leksema u formi bespredložskog genitiva i u formi nominativa. Još jedino u slučaju kad je korelativna leksema u formi bespredložskog akuzativa imenica uz ekseptivni predlog može biti realizovana u formi genitiva (ali i ne mora, jer to može biti i forma bespredložskog akuzativa). Ukoliko je pak korelativna supstantivna leksema u nekoj drugoj bespredložskoj formi (npr. dativnoj ili instrumentalnoj), onda će i uz ekseptivni predlog nužno biti reduplicirana ta forma... (Kovačević 1998: 211)

Autor, dakle, ne govori o preobražaju prijedloga u veznik – štaviše, izričito tvrdi da “funkciju veznika u savremenom jeziku (...) ne mogu vršiti predlozi uopšte” (Kovačević 1998: 205) – nego govori o *reduplikaciji oblika*. U kome se obliku pojavljuje *univerzalni kvantifikator* (takve su riječi *sve, ništa, niko* i sl.), u tome se obliku pojavljuje i riječ koja prati ekseptivni prijedlog, uz nabrojane izuzetke. Tu nema ništa sporno. Time, međutim, nije odgovoreno na pitanje zašto bi se *osim* i slične riječi i dalje smatrale prijedlogom. Autor dalje objašnjava:

...u svim slučajevima kad je korelat iz čijeg se sadržaja izuzima pojam obilježen konstrukcijom s ekseptivnim predlogom izraženom nekom predložsko-padežnom formom (u funkciji indirektnog objekta, nekongruentnog atributa ili koje priloške odredbe) ili nekim prilogom – uz ekseptivni predlog se reduplicira ta predložsko-padežna forma ili se zamenjuje sinonimnom priloškom leksemom. Isti je slučaj i sa bespredložkim dativnim i instrumentalnim formama (a to može biti i forma bespredložskog akuzativa) korelata jer se i one ponavljaju uz ekseptivni predlog. Tako se prema svim tim formama predlog odnosi kao prema indeklinabilnim sintaksemama pridajući im značenje eksepције isto kao i uz genitivnu formu supstantivne riječi, koja se ostvaruje nužno kad je korelat u nominativnoj ili formi bespredložskog genitiva, a fakultativno kad je korelat u formi bespredložskog akuzativa. U svim slučajevima ekseptivni predlog ima funkciju predloga jer je nužna strukturno i semantički najbitnija komponenta modela sintagme, pa se ne može izostaviti ni iz strukturnih ni iz semantičkih razloga. Ekseptivni predlozi u modelima izvan genitivne sintagme uvijek imaju ulogu kakvu imaju predlozi u analitičkoj deklinaciji. Zato se kao naučno neodrživa moraju odbaciti tvrđenja po kojima ekseptivni predlog u konstrukcijama s nagomilavanjem predloga i nije predlog nego “rečca (partikula)”. I u takvim sintagmama, isto kao i u onim genitivnim, ekseptivni je pred-

log upravo kao predlog a ne partikula nužan i strukturni i semantički konstituent sintagme. (Kovačević 1998: 213)

Na isti način autor objašnjava i ponašanje drugih ekseptivnih prijedloga, kao i prijedloga *mjesto, umjesto, namjesto* (usp. Kovačević 1998: 141–150).

3.8.3. Još jednom ističemo suštinu prethodnih objašnjenja. Ono što je kod ekseptivnih prijedloga naizgled odsustvo “valencijskih ograničenja”, sposobnost da imaju dominaciju nad raznovrsnim oblicima, ustvari je samo reduplikacija oblika u kojima se mogu pojaviti druge riječi, čiji oblik ne zavisi od samog prijedloga. Sposobnost da dominiraju tim redupliciranim oblikom ekseptivni prijedlozi dobijaju zahvaljujući činjenici da se prema riječima kojim dominiraju odnose kao prema indeklinabilnim. To je u ekseptivnim konstrukcijama moguće, jer je oblik riječi koja prati prijedlog zbilja nebitan. Značenje čitave konstrukcije ne može biti ugroženo, prije svega zato što ga dominantno određuje sam prijedlog, a zatim i što je uređenost konstrukcije prilično stroga: obavezno sadrži (ili podrazumijeva) univerzalni kvantifikator, ekseptivni prijedlog i riječi koje znače pojam koji se izuzima. Nije nemoguće da i drugi prijedlozi dominiraju raznovrsnim oblicima. Ali u tom slučaju ti se oblici doživljavaju kao indeklinabilni i supstantivizirani. Uzmimo za primjer prijedlog *bez*, koji inače zahtijeva da bude praćen genitivom (*Živi bez struje*): Ona ne može reći ni rečenicu *bez “znači” / “narode” / “hej” / “ba” / “s Božijom pomoći”*. Ipak, prethodni primjeri zvuče mnogo manje prirodno nego primjeri s ekseptivnim i ekspektivnim prijedlozima. Za razliku od prijedloga *bez* u prethodnim primjerima, ekseptivni i ekspektivni prijedlozi imaju ulogu kakvu imaju prijedlozi u analitičkoj deklinaciji (usp. Kovačević 1998: 213). U bosanskom je jeziku deklinacija dominantno sintetička i svodi se na fleksiju, ali ima primjera prijedložno-padežnih izraza za koje se može reći da se prijedlog u njima ponaša analogno ekseptivnim i ekspektivnim prijedlozima. Takav je prijedlog *sa* koji se uz indeklinabilnu jedinicu koristi da označi instrumentalno značenje, koje bi se uz deklinabilnu jedinicu izrazilo instrumentalom bez prijedloga, naprimjer, “poslužio se *rečnicima*! *sa* pet rečnika, *sa* nekoliko rečnika” (Stanojčić – Popović 2004: 292).

Navedena Kovačevićeva objašnjenja nisu protivrječna i elegantna su. Smatramo ih dovoljno uvjerljivim da ustvrdimo da ekspektivni i ekseptivni prijedlozi nikad *nisu* veznici.

3.9. Može se činiti da bi tačnije i elegantnije bilo proglasiti ekseptivne i ekspektivne riječi riječcama, jer se one naizgled ponašaju slično riječi *kao*. Ta

riječ također može biti praćena različitim oblicima, čak i nominativom, može se pojavljivati na početku rečenice te ima nesimetričnu sintaksičku okolinu. Ipak, riječca *kao* ima makar dvije značajne razlike u odnosu na ekspektivne i eksceptivne riječi. Prije svega, ekspektivne i eksceptivne riječi bar u nekim slučajevima same određuju u kome će obliku biti riječ koja se pojavljuje uz njih. Mislimo prvenstveno na situacije kad se uz njih pojavljuje supstantiv u genitivu, naprimjer, *Svi su bili u kući, osim majke*. S druge strane, riječ *kao* ne određuje u kom će obliku biti riječ koja je prati. Druga je razlika u tome što se eksceptivne i ekspektivne riječi uvijek pojavljuju u prilično strogoj sintaksičkoj okolini. Već smo naveli da je za eksceptivne riječi obavezno da se u konstrukciji u kojoj se one koriste osim njih obavezno pojavljuje (ili podrazumijeva) univerzalni kvantifikator te riječ ili skup riječi koje znače pojam koji se izuzima. Kad je u pitanju upotreba riječi *kao*, takva ograničenja ne postoje.

4. ODNOS PRIJEDLOGA I JUNKTORA

4.1. U prethodnom dijelu rada pokazali smo da se prijedlozi i veznici uvijek razlikuju i da ne postoje riječi koje pripadaju i veznicima i prijedlozima. Budući da svaki veznik u rečenici vrši funkciju junktora, može se odmah ustvrditi da prijedlozi nikad nisu ni junktori. Međutim, kako je već spomenuto, funkciju junktora mogu vršiti i konstrukcije sastavljene od više riječi. To su složeni junktori. U sastavu složenih junktora mogu biti i prijedlozi. U gramatičkoj se literaturi složeni junktori obično zovu “složenim veznicima”.

4.2. U literaturi se često složenim veznicima smatraju konstrukcije sastavljene od prijedloga, kataforički upotrijebljene zamjenice i nekog eksplikacijskog veznika, kakve su konstrukcije *zbog toga što, osim toga što, zahvaljujući tome što* i sl. U njima je prijedlog osnovni dio, jer on određuje kakav će značenjski odnos biti uspostavljen između dviju klauza. Zamjenica je upotrijebljena kataforički, odnosi se na ono što slijedi poslije nje, a eksplikacijski veznik uvodi klauzu koja kazuje šta je pravi smisao kataforički upotrijebljene zamjenice. Međutim, treba uzeti u obzir da su zamjenice sintaksički punoznačne riječi i da popunjavaju jednu od šest temeljnih rečeničnih pozicija.

Tako se u rečenici

Nije došla u školu *zbog toga što* je bila bolesna.

međuklauzalna granica nalazi između riječi *toga* i *što* – prije zavisnog veznika, a konstrukcija *prijedlog + punoznačna riječ (zamjenica)* dio je osnovne

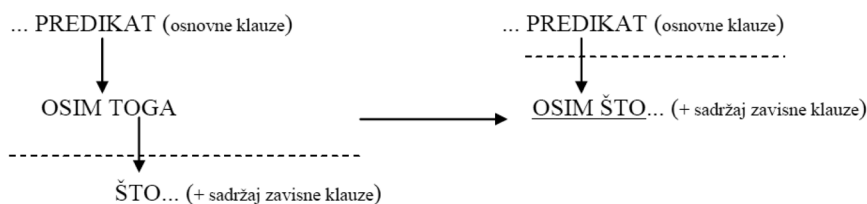
klauze, pa takve konstrukcije, po našem mišljenju ne treba smatrati ni veznicima ni junktorima.

4.2.1. Ipak, budući da pokazna zamjenica u takvim konstrukcijama obično služi samo za to da bude oslonac ostatku konstrukcije – Miloš Kovačević koristi za njih naziv “pilon” – ona lahko može postati komunikacijski redundantna i može se izostaviti bez posljedica po značenje rečenice.⁵ Kataforska se zamjenica reducira, nekad obavezno, nekad fakultativno, i “eksplikativni veznik dolazi u neposrednu vezu s prijedlogom ili prijedloškim izrazom čineći s njim jednoznačan složeni subordinacijski veznik” (Kovačević 1998: 237). Dobijeni “veznik” jednoznačan je zahvaljujući jednoznačnosti prijedloga ili prijedložnog izraza koji ulazi u njegov sastav, a subordinacijski je zahvaljujući subordinacijskoj prirodi eksplikacijskih veznika *da* i *što*.

4.2.2. Ilustrirat ćemo ovaj proces na primjeru konstrukcija *osim toga što* i *osim što*. Budući da je u polaznoj konstrukciji *osim toga što* zamjenica *to* sama po sebi semantički “prazna” (značenje dobija zahvaljujući eksplikacijskoj klauzi koja slijedi poslije nje), ona se u bosanskom jeziku može lahko izostaviti iz konstrukcije. Time se narušavaju određeni gramatički odnosi koji su vladali u prvobitnoj konstrukciji. U konstrukciji *osim toga što* postoji prijedlog *osim*, supstantivna (dakle *punoznačna*) riječ *to* u padežu koji dopušta prijedlog *osim* (u genitivu) i eksplikacijski veznik *što*. Prijedložno-padežni izraz *osim* + *G* u prostoј rečenici, a tako i u klauzi složene rečenice vrši funkciju adverbijalne odredbe za ekscpepciju. Kad u konstrukciji *osim toga što* zamjenica *to* kao “komunikativno redundantna” (Kovačević 1988: 216) izostane, onda prijedlog, koji tipično stoji ispred supstantivne riječi i čini s njom prijedložno-padežni izraz, ostaje bez svog supstantiva i time se mijenja njegov sintaksički status. On više nije dio prijedložno-padežnog izraza. S druge strane, eksplikacijski veznik *što*, koji je ranije uvodio zavisnu klauzu koja je eksplicirala sadržaj kataforički upotrijebljene zamjenice *to*, u novim uvjetima gubi tu funkciju. Prijašnja konstrukcija *osim toga što* ostala je bez *jedine* punoznačne riječi u svom sastavu. Preostale dvije jedinice ujedinjuju se u novu jedinicu u koju će prijedlog ugraditi svoje značenje (u ovom slučaju značenje ekscpepcije, izuzimanja), a veznik svoju povezivačku i subordinacijsku gramatičku funkciju. Po

5 Usp. i: “U srpskohrvatskom jeziku postoji pojačana sklonost da se, u slučajevima kada apstraktan korelat stoji u kosom padežu s predlogom, eliminiše sam korelat (reč *to*), tako da na zglobu između nezavisnog i zavisnog dela ostane samo predlog i veznik kojim počinje eksplikacija.” (Grickat 1975: 82–83)

našem mišljenju, spoj tih dviju jedinica postaje junktor. On uvodi zavisnu klauzu s ekseptivnim značenjem u složenu klauzu na mjesto ranije ekseptivne adverbijalne odredbe. Pritom i ta klauza postaje sintaksički zavisna o predikatu osnovne klauze, za razliku od ranijeg stanja, kad je zavisna klauza bila eksplicacija značenja supstantivne riječi *to*. Navedenu transformaciju prikazuje slika 1, na kojoj je isprekidanom linijom označena međuklauzalna granica.

Slika 1

Transformaciju možemo vidjeti i u primjeru:

- (4) Sve je bilo u najboljem redu, *osim toga* | *što* je bilo veoma hladno. >
Sve je bilo u najboljem redu, | *osim što* je bilo veoma hladno.

4.2.3. Na taj način u bosanskom jeziku nastaju složeni junktori tipa *prijedlog + veznik*. Takvi su *nakon što*, *umjesto / mjesto / namjesto da*, *umjesto / mjesto / namjesto što*, *osim što*, *osim da*, *sem što*, *sem da*, *izuzev što*, *izuzev da*, *osim ako*, *izuzev ako*, *osim ukoliko*, *osim kad* i *bez da*. M. Kovačević (1998: 238) navodi i konstrukciju *uprkos što*, koja je veoma neobična, a koju je zabilježio u listu "Oslobođenje, 14987, 11. 3. 1990, str. 5. dodatka".⁶ Navedeni složeni junktori mogu uvoditi zavisne klauze različitog značenja.

4.3. U nastavku teksta predstaviti ćemo složene junktore tipa *prijedlog + veznik* koji su zabilježeni u literaturi ili u korpusu, pokazati kakvog su značenja klauze koje oni uvode te navesti primjere za svaki od takvih junktora.

4.3.1. Složenim junktorom *nakon što* uvode se *vremenske klauze*.

nakon što – *Nakon što* je osigurala svoje mjesto u ovdašnjem muzičkom prostoru, nedavno se okušala i kao glumica... (A, 26) ...*nakon što* prođe

6 V. primjer u t. 4.3.5. ovog rada.

teške periode u životu, i ona će se dosta promijeniti... (A, 27) *Nakon što* završim i ovaj ciklus, planiram ići dalje... (A, 28) Šta se promijenilo *nakon što* je dr. Handžić / ustanovio da Gazi Ferhad-beg nije Ulamapašić, / niti Sokolović, kako je mislio Bašagić... (ABI, 46) To je osobito lijepo od vas, ali, na žalost, neugodno mi je da se vidamo *nakon što* se Minka već udala... ...*nakon što* su zagrizli, složno skočiše i otrčaše do česme. ...molim te da mi odgovoriš *nakon što* pročitaš i ovih nekoliko posljednjih stranica... Zadržao sam pogled na bilješkama dugo *nakon što* sam pročitao posljednje riječi. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013) ...posao ludački cvjeta *nakon što* je Disney promovirao svog novog filmskog junaka Mickeya Mousea. (KZT, 24) U svakom slučaju, za njim je raspisana policijska tjeratica, ali ni *nakon što* se u potragu uključio FBI, nije mu se uspjele ući u trag. (KZT, 25)

4.3.2. Konstrukcijama *umjesto / mjesto / namjesto da* i *umjesto / mjesto / namjesto što* uvode se *ekspektivne* zavisne klauze.

umjesto / mjesto / namjesto da – Ocu je prišao raširenih ruku, ali *umjesto da* ga zagrlj, pade mu pred noge. Odvojiše se *umjesto da* se otkriju i zbliže. Znam da sjedim u kuhinji *umjesto da* sam u krevetu. I usuđuješ se moliti milost za onog buntovnika, *umjesto da* budeš zahvalan što sam odlučio da te ja lično osvetim. Da li ti zaista misliš da emir straže treba zasmijavati narod *umjesto da* mu uliva poštovanje i strah? I *umjesto da* se postide prizora užasa koji su priredili sopstvenom narodu, pripadnici elite beskrupuloznih vlastodržaca diče se svojim podvigom. Njezin Nadi-beg sjedi u čitaonici i igra karte *mjesto da* s njom sjedi i da jedno drugom u oči gledaju, a srca sama da se razgovaraju... (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013) *Umjesto da* produži naprijed (...), on se ponovo upusti u nešto smrtonosno... (SKP, 195) *Umjesto da* Tahirbegu odmah po njegovom odlasku u šehar napišeš pismo (...), ti si jednostavno prepuštao stvar nadi u vrijeme... (SKP, 205) Građanstvo (...) opažalo u vođama osmanlijske vlade u Sarajevu ljude koji dadoše Bosnu, *mjesto da* je s građanstvom brane... (EMZ, 103)

umjesto / mjesto / namjesto što – Da barem, *umjesto što* čitaš moje, pišeš svoje pjesme; poneku bih, uz pomoć rječnika, i sam mogao da prevedem! (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

4.3.3. *Ekspektivne* zavisne klauze uvode se složenim junktorima *osim da, osim što, sem što, sem da, izuzev što, izuzev da, osim ako, izuzev ako, osim ukoliko* i *osim kad*.

osim što – *Osim što* ste doveli najveća imena današnje filozofije, koji ste sebi cilj postavili organizacijom ovog kongresa? (A, 18) *Osim što* redovno treniram, vodim računa o zdravoj ishrani, izbjegavam masnu i kaloričnu hranu, unosim mnogo vitamina u organizam. (A, 52) Bez imalo zastoja, žureći popnem se na četvrti sprat i *osim što* se zadišem ne osjećam ništa. Čak se ništa nije dogodilo, *osim što* je moja pamet očvrsla. Ali, sva ta objašnjenja, ženi nisu mnogo pomogla, *osim što* su je ostavila zbunjenu i tužnu. Otvorio je čep i puštao tekućinu na dlan, ali ništa se nije zbivalo *osim što* se širio čudan miris koji ga je omamljivao. ...ali *osim što* je sada češće išao iza a ne pored konja, nikakve druge promjene u njegovom ponašanju ne zapaziše. Milan dvadeset godina ništa i ne radi, *osim što* igra poker. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013) *Osim što* ih je uočila i jasno izdvojila, D. Gortan-Premk na ovakve se padežne izraze nije šire osvrnula. (IPS, 81)

osim da – U ovom trenutku ne postoji ništa što želim *osim da* te ljubim. Sve dobre dječije priče imale su tužan kraj iz kojeg nisi mogao ništa naučiti *osim da* je tuga ono mjesto na kojem fikcija postaje važnija od stvarnosti. Nije skretao, ni zastajao, *osim da* pije vode, iz dlana, sa česme u ogradi džamije. ...ne treba mu ništa *osim da* sa svojom ženom nastoji naslutiti radost svijeta... ...o čemu ne može reći ništa *osim da* stvarima oduzima oblik i njihovo unutrašnje svjetlo. ...a kada čovjek dođe do dna, ništa mu ne predstoji *osim da* se diže. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

sem što – (Imaju li ova dva događaja nečeg zajedničkog?) Nemaju, *sem što* su akteri ovih drama isti. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

sem da – Njoj ništa nije bilo jasno *sem da* je posao propao. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

izuzev što – Što se same glume tiče, stvarno mi dobro ide, nije mi naporna, *izuzev što* se zaista mnogo sati snima i *što* je veoma teško igrati na tuđem jeziku. (A, 26)

izuzev da – I ništa mi ne pada na pamet, *izuzev da* sam oduvijek željela nekog, željela da bude tu, sa mnom. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

osim ako – “Realistički metod” i “satirično i groteskno izobličavanje” ne mogu, dakle, harmonično pod istim krovom, *osim ako* ne pristaju da se “isprepliću”... (SKE, 301) Zazirete od svake emocionalne konfronta-

cije i sukobljavanja, *osim ako* se radi o nepravdi. (A, 79) Nema ga koji nije udario, *osim ako* nije omalehan... (NIW, 16) Dok to ne saznaju, neće me ubiti, *osim ako* se princ jako naljuti. Nije, i neće nikad biti, *osim ako* to Allah dž.š. ne bude htio! Ovaj sukob se ne može razumjeti *osim ako* se ne posmatra slojevito. Pojedinač čak može imati volju da pripadne drugoj klasi, ali on to ne može postići, *osim ako* nije kraljević ili prosjak Charlesa Dickensa. Svaki ombudsmen samostalno vrši svoje funkcije, *osim ako* ovim ustavom nije drugačije utvrđeno. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013) Senat donosi odluke većinom glasova od ukupnog broja njegovih članova, *osim ako* zakonom, ovim Statutom ili drugim opštim aktima za odlučivanje o pojedinim pitanjima nije određena druga kvalifikovana većina. (SUT, 20) Meni to smeta, osim, nasmiija se okrećući glavu lagahno i do kraja, *osim ako* pogled nije bezazlen. (AIT, 13) *Osim ako* zakonom nije drugačije propisano, svaka licencirana javna visokoškolska ustanova, bilo univerzitet ili visoka škola, ima puni pravni subjektivitet u vezi s onim pitanjima koja su predmet ovog Zakona... (OZVO, 9)

izuzev ako – Predsjedništvo može odlučivati da olakša koordinaciju među Entitetima o stvarima koje nisu unutar odgovornosti Bosne i Hercegovine, kao što je predviđeno ovim Ustavom, *izuzev ako* se jedan Entitet suprotstavi u bilo kojem specifičnom slučaju. ...mandat sudija koji će u početku biti imenovani će biti na 5 godina, *izuzev ako* ne podnesu ostavku ili su povučeni iz određenog razloga putem konsenzusa sa ostalim sucima. Sudije koje će nakon toga biti imenovane služiti će do 70 godina starosti, *izuzev ako* ne daju ostavku ili su povučeni iz određenog razloga putem konsenzusa sa ostalim sucima. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

osim ukoliko – Taj ili drugi propis neće se primjenjivati, odnosno stupiti na snagu, *osim ukoliko* se ne izmijeni na način koji propiše Sud ili *ukoliko* Sud ne utvrdi prijelazna rješenja, koja ne mogu biti na snazi duže od šest mjeseci... ...s tim da će finansijske obaveze koje je napravio jedan Entitet bez pristanka drugog i prije izbora Parlamentarne Skupštine i Predsjedništva Bosne i Hercegovine, biti odgovornost tog Entiteta, *osim ukoliko* je ta obaveza neophodna za nastavljanje članstva Bosne i Hercegovine u nekoj međunarodnoj organizaciji. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

osim kad – Ni glas ti ne čujem, *osim kad* čitam nešto tvoje oponašajući tvoj govor. Oni stupaju na snagu u Federaciji samo ako ih odobri Parlament Federacije, *osim kad* je zakonom utvrđeno da pojedine vrste me-

đunarodnih ugovora i sporazuma ne zahtijevaju takvo odobrenje. (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

4.3.4. Junktor *bez da* može uvoditi klauze sa značenjem prateće okolnosti.

bez da – ...davao je ipak lijep dio i sirotinji, *bez da* je iko znao da on dijeli. Svaki dan dosađivala grofu sa svojim željama, pa kad joj je on rekao neka ostane kod njega *bez da* se vjenčaju, našla se uvrijeđenom i oputovala. ...nije pokušavao sebi objasniti kako se iznenada, *bez da* bilo šta zna o njoj, mogao toliko zaljubiti... (*Oslo korpus*, 6. 1. 2013)

4.3.5. Neobičnom konstrukcijom *uprkos što* mogu se uvesti *dopusne* klauze.

uprkos što – Otud i nema mjesta čuđenju što u Republici nema novih stranaka, *uprkos što* je tako nešto formalno omogućeno. (Kovačević 1998: 238)

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu osvjetljavaju se odnosi između triju različitih jezičkih pojava: junktora, veznika i prijedloga.

Junktori su definirani kao *riječi ili funkcionalno povezane grupe riječi koje povezuju homofunkcionalne jedinice u prosto ili složenoj rečenici ili koje uvode zavisnu klauzu u sastav složene rečenice*. U skladu s tim *veznici* su definirani kao *nepromjenljive riječi koje u rečenici uvijek vrše ulogu junktora i ne vrše pritom funkciju nijednog od šest temeljnih rečeničnih dijelova (subjekt, predikat, objekt, adverbijal, atribut, apozicija)*. Odnos između veznika i junktora može se kratko predstaviti tvrdnjom da svi veznici mogu biti junktori, a svi junktori nisu veznici.

U vezi s odnosom prijedloga i veznika pokazano je da prijedlozi i veznici nikad ne vrše istu službu i da nema riječi koje su i veznici i prijedlozi. Premda u literaturi postoje tvrdnje da ekspektivne i eksceptivne riječi (*osim, umjesto, namjesto...*) mogu u nekim situacijama imati ulogu kakvu imaju veznici, smatramo da su te riječi ipak u svim svojim upotrebama prijedlozi.

Iako je utvrđeno da prijedlozi u bosanskom jeziku nikad nemaju junktorsku funkciju kao pojedinačne riječi, analiza literature i korpusa pokazuje da prijedlozi mogu biti dio složenih junktora tipa *prijedlog + veznik*. U bosanskom jeziku postoji više takvih složenih junktora: *nakon što, umjesto / mjesto*

/ namjesto da, umjesto / mjesto / namjesto što, osim što, osim da, sem što, sem da, izuzev što, izuzev da, osim ako, izuzev ako, osim ukoliko, osim kad i bez da.

IZVORI

- A** – Azra, godina XIII, broj 708, 22. septembar 2010.
- ABI** – Amir Brka, *Izložba sitnih životinja*, Vrijeme, Zenica, 2003.
- AIT** – Alija Isaković, *Taj čovjek*, Civitas, Sarajevo, 2004.
- EMZ** – Edhem Mulabdić, *Zeleno busenje*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
- IPS** – Ismail Palić, *Sintaksa i semantika načina*, Bookline, Sarajevo, 2007.
- KZT** – Karim Zaimović, *Tajna džema od malina*, Civitas, Sarajevo, 2005.
- NIW** – Nedžad Ibrišimović, *Woland u Sarajevu*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2000.
- OZVO** – “Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini”, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* XI/59, 7. august 2007, <http://www.unbi.ba/bos/download/Okvirni%20zakon%20o%20visokom%20obrazovanju%205907.pdf> (preuzet 15. 1. 2013)
- SKE** – Skender Kulenović, *Eseji*, Bosanska riječ, Tuzla; Međunarodni centar za mir, Sarajevo; Narodna i univerzitetska biblioteka, Sarajevo; Sarajevo Publishing, Sarajevo; Rabić, Sarajevo, 2010.
- SKP** – Skender Kulenović, *Ponornica*, Civitas, Sarajevo, 2004.
- SUT** – *Statut Univerziteta u Tuzli*, 2009, http://www.untz.ba/akti/STATUT_okto-bar2009.pdf (preuzet 25. 10. 2010)
- Oslo korpus*, <http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus.html>

LITERATURA

- Babić, Stjepan, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Nakladni zavod, Zagreb
- Bulić, Halid (2011), *Iz morfologije i sintakse savremenog bosanskog jezika*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Bulić, Halid (2013), *Veznici u savremenom bosanskom jeziku*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Bulić, Halid (2013a), “Veznici i junktori u bosanskom jeziku – teorijsko i terminološko razgraničenje”, *Bosnistika plus* I/1, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla, 31–47
- Grickat, Irena (1975), *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd

- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Kovačević, Miloš (1998), *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*, Raška škola, Beograd; Srpsko prosvjetno i kulturno društvo Prosvjeta, Srbija
- Maretić, Tomo (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće, nepromijenjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb
- Matas Ivanković, Ivana (2005a), “Osım – riječ bez valencijskih ograničenja”, *Filologija* 44, 85–98, Zagreb, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=15310 (preuzeto 17. 10. 2010)
- Matas Ivanković, Ivana (2005b), “Mjesto/umjesto/namjesto”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31, 211–226, Zagreb, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=14402 (preuzeto 17. 10. 2010)
- Pranjšković, Ivo (2001), *Druga hrvatska skladnja. Sintaksičke rasprave*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Pranjšković, Ivo (2005), “Što je kao”, *Pismo* III/1, 55–60, Sarajevo
- Riđanović, Midhat (2003), *Totalni promašaj. Prikaz Gramatike bosanskoga jezika Dž. Jahića, S. Halilovića, I. Palića, Šahinpašić*, Sarajevo
- Silić, Josip, Ivo Pranjšković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović (2004), *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Stevanović, Mihailo (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, drugo izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Stevanović, Mihailo (1975), *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, treće izdanje, Naučna knjiga, Beograd

RELATIONS BETWEEN PREPOSITIONS, CONJUNCTIONS AND JUNCTORS IN BOSNIAN

Abstract

This paper discusses relations between prepositions, conjunctions and junctors in Bosnian. Junctors are defined as words, or functionally related groups of words, that connect homofunctional units in a simple or complex sentence, or that introduce a dependent clause in a complex sentence structure. Conjunctions are defined as invariable words in the sentence. They function as junctors, and do not perform the function of any basic sentence elements (subject, predicate, object, adverbial, attribute, apposition). The relation between conjunctions and junctors is succinctly summarized in the statement that all conjunctions can perform the function of junctors, but junctors are not always performed by conjunctions. Prepositions and conjunctions never have the same function in the sentence, and no words are both prepositions and conjunctions. Although a few words (such as *osim*, *umjesto*, *namjesto*) have been presented in grammatical literature as both prepositions and conjunctions, it is shown that these words are prepositions in every case. Even though prepositions as separate words in Bosnian never perform the function of junctor, analysis of the literature and corpus shows that prepositions can be a part of complex junctors with the structure *preposition + conjunction*.

Key words: *conjunction, junctor, preposition, complex junctor, expective words, exceptive words*

Lejla TEKEŠINOVIĆ

INFINITIVNA REČENICA U FRANCUSKOM JEZIKU
ILI INFINITIV U KONSTRUKCIJI S VLASTITIM SUBJEKTOM
VS. INFINITIV BEZ VLASTITOG SUBJEKTA

KLJUČNE RIJEČI: *infinitiv, subjekt infinitiva, infinitivna rečenica, prepozicionalni infinitiv, francuski jezik, bosanski jezik*

U radu se raspravlja o konstrukciji koja je u francuskim gramatikama poznata pod nazivom “infinitivna rečenica”, tačnije, predstavljaju se različite varijante ove konstrukcije u kojoj infinitiv ima vlastiti subjekt te se pri tom ukazuje na opoziciju između ove upotrebe i onih konstrukcija u kojima je subjekt infinitiva i glavnog glagola isti. U prvom dijelu rada ukratko se predstavljaju osnovne karakteristike infinitiva upotrijebljenog bez vlastitog subjekta, dok se u drugom izdvajaju i analiziraju razni tipovi infinitivne rečenice. Pažnja se također posvećuje ekvivalentnim rečeničnim strukturama u bosanskom (hrvatskom, srpskom) jeziku.

0. UVOD

Cilj je ovog rada predstaviti zavisnu infinitivnu rečenicu koja je u francuskom jeziku prisutna u različitim varijantama. To podrazumijeva analizu infinitiva u onim konstrukcijama u kojima se on pojavljuje sa vlastitim subjektom. Infinitivna rečenica (*proposition infinitive*) jeste zavisna rečenica bezvezničkog tipa čiji se glagol, dakle, nalazi u infinitivu¹ koji ima sopstve-

1 Francuski jezik poznaje infinitiv prezenta (*infinitif présent*) i infinitiv perfekta (*infinitif passé*). Infinitiv prezenta odgovara infinitivu u bosanskom jeziku: *chanter* / pjevati, *écouter* / slušati, *vouloir* / htjeti, međutim, njegova je upotreba neuporedivo češća i raznovrsnija. Treba naglasiti da se francuski infinitiv na bosanski jezik najčešće mora prevoditi ličnim glagolskim oblikom u prezentu, perfektu ili futuru (up. *Je suis heureuse de vous voir*. → Sretna sam što vas **vidim**. / *J'étais heureuse de vous voir*. → Sretna sam bila što **sam** vas

ni subjekt. Prisutnost vlastitog subjekta (subjekta koji se mora razlikovati od subjekta glavne rečenice) u ovom je slučaju ono što taj infinitiv dovodi u direktnu opoziciju sa infinitivom koji svoj subjekt dijeli sa glagolom glavne rečenice (up. *Mon coeur devrait bondir de joie, je le sens peser en moi, lourde d'une angoisse inexprimable.* (Gide): subjekt infinitiva *peser* je *le (mon coeur)* → infinitivna rečenica / VS / *Je ne savais pourtant pas ce qu'était le vrai malheur avant de connaître nos banlieues froides.* (Camus): subjekt infinitiva *connaître* – je istovremeno je subjekt glavnog glagola/). Infinitivna rečenica obično se spominje u kontekstu konstrukcija u kojima je glagol glavne rečenice *faire, laisser* ili neki glagol percepcije, opažaja (*verbes de perception*),² pa ćemo im stoga i mi posvetiti najviše prostora, s tim da ćemo se, u opsegu dopuštenom ovakvim radom, također osvrnuti na infinitivnu rečenicu uz kauzativne glagole kretanja (*verbes causatifs de mouvement*)³. U nastavku, dakle, najprije ukazujemo na osnovne karakteristike infinitiva upotrijebljenog bez vlastitog subjekta, a potom predstavljamo tipove infinitivne rečenice. Pažnju ćemo također usmjeriti na ekvivalentne rečenične strukture u bosanskom jeziku.

1. INFINITIV BEZ VLASTITOG SUBJEKTA

Ovaj se infinitiv javlja ili sam, tj. bez prijedloga – tzv. čisti infinitiv (*infinitif pur*)⁴ – ili sa prijedlozima, što je još jedna osobina francuskog infinitiva.

vidjela. / *Je serai heureuse de vous voir.* → Sretna ću biti što **ću** vas **vidjeti** / da vas vidim.). Infinitiv perfekta ne postoji u bosanskom jeziku. Njime se kazuje svršenost glagolske radnje, a najčešće se javlja kao dopuna glagolu. Prevodi se onim ličnim glagolskim oblikom (obično u perfektu) koji zahtijeva smisao. Ovaj se infinitiv vrlo često javlja u okviru prijedložne grupe, kao komplement prijedlozima *de, après* ili *pour* (npr. *Je suis heureuse de vous avoir vu.* → Sretna sam što **sam** vas **vidjela.** / *Il regrette d'être parti.* → Žali što **je otišao.** / *Nous sommes partis après avoir mangé.* → Otišli smo nakon što **smo jeli.** / *Il a été condamné pour avoir volé.* → Osuđen je zato što **je krao.** /

2 Afirmativni glagoli (*verbes d'affirmation*), po Béchadeu (1989: 325), jesu još jedna kategorija glagola koji, istina veoma rijetko, mogu uvesti infinitivnu rečenicu. Ipak, kako zapaža Le Goffic (1993: 278), ovi se glagoli (*admettre, estimer, penser, supposer, savoir, croire*) upotrebljavaju samo u relativnim rečenicama (npr. *Je me suis adressé à un ami que je savais être de bon conseil.*), pa ih stoga u ovom radu nećemo razmatrati. S druge strane, primjere poput: *Jean invite Paul à jouer.* – *Jean accuse Paul de tricher*, u kojima se prepozicionalni infinitiv pojavljuje sa vlastitim subjektom, ne smatramo infinitivnom rečenicom. Riječ je zapravo o dvostruko tranzitivnim glagolima, up. – *Jean l'y invite.* – *Jean l'en accuse.* (v. Bonnard 1985: 306).

3 V. Le Goffic (1993: 279).

4 V. Drašković (1962: 10).

Slijedi nekoliko primjera sa infinitivom koji subjekt dijeli sa glagolom glavne rečenice:

- 1) “Fabrice oubliait complètement d’**être** malheureux.” (ChP: 253)
“Fabrice je sasvim zaboravio da bude nesretan.” (PKS II: 32)
- 2) “(...), le jeune homme déclara **s’être ennuyé** prodigieusement tout le temps de ses études.” (MB: 268)
“(...), mladi čovjek izjavi kako se za sve vrijeme svojih nauka strahovito dosađivao.” (GB: 201)
- 3) “Après **avoir traversé** la rue d’un pas grave, il entre à la mairie et disparaît aux yeux du voyageur.” (RN: 12-13)
“Pošto teškim koracima prijeđe ulicu, ulazi u zgradu općine i nestane putniku s očiju.” (CC: 8)
- 4) “Avant d’**arriver** à cet horrible mot, l’âme du jeune paysan avait eu bien du chemin à parcourir.” (RN: 31)
“Prije no što je duša mladog seljaka došla do te strašne riječi, morala je prevaliti velik put.” (CC: 26)
- 5) “Depuis 1815 il rougit d’**être** industriel.” (RN:13)
“Od godine 1815. on se stidi što je tvorničar; (...)” (CC: 8)
- 6) “Ce qu’il y a de sûr, c’est qu’il faisait, de tête, des calculs compliqués, à **effrayer** Binet lui-même.” (MB:137)
“Pouzdana je samo to, da je napamet rješavao najzamršenije račune, tako da je zaprepastio i samoga Bineta.” (GB: 93)
- 7) “Quant à la position des circonstancielle dans la structure fonctionnelle de la phrase (...), nous pouvons constater qu’elles occupent, sans **appartenir** aux modèles canoniques de la phrase, le premier niveau d’éloignement du verbe principal.” (Varga 2005: 90)
U pogledu pozicije zavisnih cirkumstancijalnih rečenica u funkcionalnoj strukturi složene rečenice (...), možemo konstatovati da one, iako ne pripadaju kanonskim modelima rečenice, zauzimaju prvi nivo udaljenosti od glavnog glagola.
- 8) “Julien avait approché l’échelle; il avait cherché le volume, il le lui avait remis, sans encore **pouvoir songer** à elle.” (RN:301)
“Julien je približio ljestve, potražio svezak i pružio joj ga, a da još nije mogao na nju misliti.” (CC: 280)
- 9) “Pour **gagner** le vieux curé Chélan, (...), il avait appris par cœur tout le Nouveau Testament en latin; (...)” (RN:29)

“Da bi osvojio starog župnika Chélana, od kojega je – kako je dobro vidio – zavisila njegova sudbina, naučio je napamet Novi zavjet na latinskom jeziku; (...).” (CC: 24)

- 10) “Aujourd’hui donc, il venait **montrer** à Madame, en passant, différents articles qu’il se trouvait avoir, grâce à une occasion des plus rares.” (MB: 137)

“Danas je usput došao da pokaže gospođi neke stvari, koje slučajno ima zahvaljujući jednoj vrlo rijetkoj prilici.” (GB: 93)

Jedino u drugom i posljednjem primjeru (gdje je glagol kretanja *venir* / *doći* upotrijebljen kao glagol namjere u konstrukciji sa infinitivom. Up. u bosanskom jeziku: “Danas je usput došao **pokazati** gospođi...”) imamo čisti infinitiv. U ostalim primjerima riječ je o prijedložnom ili prepozicionalnom infinitivu koji se može posmatrati kao dio prijedložne grupe (*groupe prépositionnel* – GP),⁵ a u pitanju su, kako vidimo, prijedlozi: *de*, *après*,⁶ *avant de*, *à*, *sans*, *pour*.⁷ Infinitiv, koji u datim primjerima dijeli subjekt sa glavnim glagolom, može imati ulogu objekatske i adverbijalne dopune te kao takav u bosanskom jeziku odgovarati objekatskoj (pr. 1, 2) kao i različitim vrstama adverbijalnih rečenica: vremenskoj (pr. 3, 4), uzročnoj (pr. 5), posljedičnoj (pr. 6), dopusnoj (pr. 7), načinskoj (pr. 8) i namjernoj rečenici (pr. 9, 10). U primjeru 8 prijedlog *sans* sa infinitivom glagola *pouvoir*, koji je i sam kao modalni glagol praćen infinitivom (*songer*), odgovara našoj zavisnoj rečenici koju uvodi veznik *a da*. Mi smo u njoj prepoznali načinsku nijansu uz primarno značenje *prateće okolnosti* ili, preciznije, *nedostajuće prateće okolnosti*.⁸ (U našem primjeru ta *nedostajuća prateća okolnost* bila bi Julienova usredotočenost na određenu osobu. Drugim riječima, Julien je sve to uradio / približio ljestve, potražio svezak i pružio joj ga / ne misleći pritom na nju.). Upotreba prijedložnog infinitiva u francuskom jeziku veoma je česta i dosta raznovrsna,

5 Detaljnije o ovome vidjeti u: Tekešinović L., *Francuski prijedlozi à, de, en i dans i njihovi ekvivalenti u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku*.

6 Prijedlog *après* ne može stajati uz infinitiv prezenta izuzev u primjeru *après boire* (umjesto: *après avoir bu*). U izrazima: *après déjeuner*, *après dîner*, *après souper* radi se o substantiviranim oblicima infinitiva, tj. o imenicama: *après le déjeuner*, *après le dîner*, *après le souper*. (Grevisse 1953: par. 929a, par. 1019 I, Rem1)

7 Prijedlog *par* također se može upotrijebiti uz infinitiv kao dopuna i to isključivo poslije glagola *commencer* i *finir*:

Il a fini par comprendre. (Na kraju / najzad je shvatio.) *Il a commencé par lire*. (Najprije je počeo čitati.)

8 V. Palić (2007: 150-151).

dok bosanski jezik takvu konstrukciju, ističe Drašković (1962: 9-10), poznaje gotovo samo s prijedlogom “za” (npr.: *Dajte nam štogod za jesti*), s tim da postoji mišljenje da “za” u ovoj upotrebi gubi status prijedloga te postaje “infinitivna partikula” jer dolazi samo uz infinitiv (Smailagić 2006: 114).⁹ Osim toga, prepozicionalni infinitiv ne mora obavezno dijeliti subjekt sa glavnim glagolom. Primjer za to jesu konstrukcije sa dvostruko tranzitivnim glagolima u kojima ovaj infinitiv ima vlastiti subjekt, što je samo još jedna potvrda njegove raznovrsne upotrebe u francuskom jeziku. U sljedećim primjerima¹⁰ prepozicionalni infinitiv odgovara strukturi *da + prezent* u bosanskom jeziku: *Nous invitons nos lecteurs à nous critiquer.* → Pozivamo naše čitatelje **da nas kritikuju**. – *Il habitue ses enfants à vivre à la dure.* → Navikava **svoju djecu da žive** strogo / po strogim pravilima. – *J’ai chargé mon mari de faire la vaisselle.* → Zadužila sam **svog muža da pere suđe**. – *J’ai découragé ma femme de réparer le lavabo.* → Odvratio sam **svoju ženu od toga da popravlja lavabo**.)

2. INFINITIVNA REČENICA

2.1. Infinitiv iza glagola *faire* (raditi, činiti, /na/praviti, djelovati¹¹)

Prevođenje konstrukcije *faire + infinitiv*, koja se, kao što ćemo vidjeti, pojavljuje u nekoliko varijanti, iziskuje posebnu pažnju, budući da ona ne postoji u bosanskom jeziku.¹² Za sve varijante ove konstrukcije, u kojoj se glagol *faire* pojavljuje u faktitivnoj (kauzativnoj) funkciji,¹³ važi pravilo po kome

9 “Naime, mišljenje kako se tu radi o prijedlogu pada u vodu jer se upotreba ove riječi kosi sa samom prirodom prijedloga, a to je da odredi padež regirane konstituente, odnosno da se regirana imenica pojavi u nekom od padeža, što ovdje nije slučaj čak i kada bi se kod posmatranih konstrukcija radilo o imenicama, a ne o glagolima.” (Smailagić 2006: 113).

10 V. Riegel / Pellat / Rioul (1999: 497- 498) i Bonnard (1985: 306).

11 Osipov (1989: 76-77) primjećuje da se radi o glagolskoj riječi čija je autonomija izvan diskursa veoma ograničena i čija značenja u svim varijantnim akcpcijama premašuju i brojku od tri stotine u *Trésor de la langue française!*

12 Stoga ćemo uz svaki primjer (a najveći broj primjera će se odnositi upravo na konstrukciju sa glagolom *faire*), pored književnog prijevoda, davati i doslovan prijevod.

13 Osipov (1989: 79-83) navodi ukupno 14 struktura u kojima se *faire* pojavljuje u ovoj funkciji. Njegov ekvivalent u engleskom jeziku, glagol *to make*, također se javlja u kauzativnoj konstrukciji. Pored njega, engleski jezik u ovoj upotrebi koristi još i glagole *to let* (fr. *laisser*, v. 2. 2.), *to cause* ili *to have* (Tallerman 1998: 195). Predstavljajući sintaksičke i semantičke posebnosti glagola *faire*, Bajrić (2008) ukazuje na to da se u faktitivnoj upotrebi *faire* (*auxiliaire causatif ou auxiliaire factitif*) ponaša kao pomoćni glagol (176-181).

glagol u infinitivu mora doći neposredno iza *faire*. Od njega, primjećuje Papić (1999: 116), može biti razdvojen samo nekim nenaglašenim elementom.

2.1.1. Infinitiv je netranzitivni glagol

2.1.1.1. Subjekt infinitiva je imenica ili imenička grupa

- 1) “L’accent admirable et surtout vrai avec lequel furent prononcées ces paroles fit **tressaillir le prince**; (...)” (ChP: 233)
“Zbog jedinstvenog i, prije svega, iskrenog tona kojim su ove riječi bile izgovorene, knez uzdrhta; (...)” (PKS II:10)
/To jest: Ton *je učinio* da **knez uzdrhti**./
- 2) “Ce ton, dépouillé de toute passion, de tout intérêt humain, de toute colère, fit **pâlir le comte**; (...)” (ChP: 270)
“Na ovaj ton, lišen svake strasti, svakog čovječanskog interesa, bez gnjeva, grof probljedi; (...)” (PKS II: 52)
/To jest: Ton *je učinio* da **grof probljedi**./
- 3) “Vingt marteaux pesants, et retombant avec un bruit qui fait **trembler le pavé**, sont élevés par une roue (...)” (RN:12)
“Kolo, (...), pokreće dvadeset teških čekića koji se dižu i spuštaju uz tutnjavu od koje se pločnik tresе.” (CC: 7-8)
/To jest: Tutnjava *čini* da **se pločnik tresе**./
- 4) “Un coup violent fit **voler** dans le ruisseau **le livre** que tenait Julien, (...)” (RN:26)
“Od snažnog je udarca knjiga koju je Julien držao odletjela u potok; (...)” (CC:21)
/To jest: Udarac *je učinio* da **knjiga odleti** u potok./
- 5) “Il fit **entrer Julien** dans une chambre et retint sa femme qui voulait les laisser seuls.” (RN: 40)
“On odvede Julienu u neku sobu i zadrža ženu koja je htjela da ih ostavi nasamo.” (CC: 34)
/To jest: On *učinio* da **Julien uđe** u neku sobu./
- 6) “Je ferais **tomber des têtes**, voulez-vous dire, et je ne serais pas un Girondin (...)” (RN:298)
“Sada bih dao odrubiti glave, hoćete reći, i ne bih bio žirondinac, (...)” (CC: 278)
/To jest: *Učinio bih (dao bih, naredio bih)* da **glave padnu**./
- 7) “En achevant ces mots, M. de La Mole faisait **passer Julien** dans un salon resplendissant de dorures.” (RN: 243-244)

“Izgovorivši te riječi, gospodin de La Mole povede Julienu u salon koji se sav sjajio od pozlata.” (CC:231)

/To jest: Gospodin de La Mole *je učinio* da **Julien prijede** u salon.../

2.1.1.2. Subjekt infinitiva je zamjenica (COD)

U narednih nekoliko primjera lična zamjenica (*le, la, les, l'*) istovremeno se pojavljuje kao direktni objekt (*complément d'objet direct-cod*) glagola *faire* i kao subjekt infinitiva koji slijedi. Osipov (1989: 98) radije upotrebljava termin *objekt – agens*: “Izraz *objekt – agens* (moglo bi se reći i *agentivni objekt*) odgovara i formi i funkciji tog aktanta (...) on je daleko pogodniji od termina *subjekt infinitiva*.”

- 8) “La crainte d’effrayer son fils et de **le faire tomber** empêchait Mme de Rênal de lui adresser la parole.” (RN: 21)

“Bojazan da ne prestraši sina, te da on ne padne, priječila ju je da vikne na njega.” (CC: 16)

/To jest: Bojazan da će prestrašiti sina te [ga] tako *učiniti* da **on padne** priječila ju je da vikne na njega./

- 9) “En sortant, Julien crut voir du sang près du bénitier, c’était de l’eau bénite qu’on avait répandue : le reflet des rideaux rouges qui couvraient les fenêtres **la faisait paraître** du sang.” (RN: 35)

“Kad je izlazio, pričinio se Julien da kraj škropionice vidi krv; bila je to blagoslovljena voda koju je netko prolio; odraz crvenih zastora činio je da izgleda kao krv.” (CC: 29)

/To jest: Odraz crvenih zastora *činio* [ju] *je da ona izgleda* kao krv./

- 10) “Lorsque Fabrice eut fait sa première communion, elle obtint du marquis, toujours exilé volontaire, la permission de **le faire sortir** quelquefois de son collègue.” (ChP:13)

“Kad je Fabrice primio prvo pričešće, grofica je dobila od markiza, koji je još uvijek bio dobrovoljni izgnanik, dopuštenje da ga po koji put izvede iz škole.” (PKS I: 16)

/To jest: Grofica je dobila od markiza dopuštenje da [ga – Fabricea] *učini* da **on izade** ponekad iz škole./

- 11) “Deux heures plus tard, le pauvre Fabrice, garni de menottes et attaché par une longue chaîne à la sediola même dans laquelle on l’avait fait **monter**, partait pour la citadelle de Parme, escorté par huit gendarmes.” (ChP:247)

“Dva sata kasnije, s lisicama na rukama i privezan dugačkim lancem za kola u koja su ga popeli, jadni Fabrice pošao je u parmsku tvrđavu u pratnji osam žandara.” (PKS II : 26)

/To jest: ...privezan dugačkim lancem za kola u koja su [ga] učinili da se on popne.../

2.1.2. Infinitiv je direktno tranzitivan glagol

2.1.2.1. Subjekt infinitiva je imenica ili imenička grupa

U ovoj konstrukciji, u kojoj infinitivna rečenica pored subjekta sadrži i direktni objekt, pred subjekt dolazi prijedlog *à* ili *par*, drugim riječima, u ulozu subjekta ili agensa infinitiva pojavljuje se prijedložna grupa sa spomenutim prijedlozima.

12) “Cette vue fait **oublier** au voyageur l’atmosphère empestée des petits intérêts d’argent dont il commence à être asphyxié.” (RN:13)

“Pred tim vidikom putnik zaboravlja sredinu zaraženu sitnim novčanim interesima koja ga počinje gušiti.” (CC: 8)

/To jest: Vidik čini da putnik zaboravi takvu sredinu./

13) “Ce ton si doux et presque suppliant d’une si belle dame fit tout à coup **oublier** à Julien ce qu’il devait à sa réputation de latiniste.” (RN: 38)

“Slušajući taj tako blagi i gotovo usrdni glas jedne toliko lijepe gospođe, Julien najednom zaboravi što duguje svom ugledu latinca.” (CC: 32)

/To jest: Glas je učinio da Julien najednom **zaboravi** što duguje svom ugledu latinca./

14) “(...), on pourrait faire **prendre** un abonnement chez le libraire par le dernier de vos gens.” (RN: 50)

“(...), mogli bismo posljednjeg od vaših slugu pretplatiti kod knjižara.” (CC: 44)

/To jest: Mogli bismo učiniti (tražiti) da **se posljednji od vaših sluga pretplati** (doslovno: da **uzme** pretplatu) kod knjižara./

15) “Elle n’eut qu’une idée, chercher Julien des yeux pour le faire **engager** par sa mère à les accompagner.” (RN: 360)

“Mislila je samo na to da pogledom pronađe Julienu, kako bi ga njezina majka pozvala da ih prati.” (CC: 334-335)

/To jest: ...kako bi učinila da ga njezina majka pozove da ih prati./

2.1.2.2. *Subjekt infinitiva je zamjenica (COI)*

U sljedećim primjerima lična se zamjenica istovremeno pojavljuje kao indirektni objekt (*complément d'objet indirect-coi*) glagola *faire* i kao subjekat infinitiva koji slijedi pa bismo i ovdje možda prije trebali govoriti o *objektu – agensu* ili *agentivnom objektu*.¹⁴

- 16) “Mais, quoique je veuille vous parler de la province pendant deux cents pages, je n’aurai pas la barbarie de vous faire **subir** la longueur et les ménagements savants d’un dialogue de province.” (RN: 17)

“No, iako vam želim govoriti o provinciji na dvije stotine stranica, neću biti toliko okrutan da vas mučim duljinom i znalačkim okolišanjem provincijskog razgovora.” (CC: 13)

/To jest: ...neću biti toliko okrutan da vam *činim* (*namećem*) da (vi) **podnosite** dužinu i znalačka okolišanja provincijskog razgovora./

- 17) “(..); un second coup aussi violent, donné sur la tête, en forme de calotte, lui fit **perdre** l’équilibre.” (RN: 26)

“(..); drugi udarac isto tako snažan, bila je čuška koju je dobio po glavi, tako da je izgubio ravnotežu.” (CC: 21)

/To jest: drugi udarac ... mu *je učinio* da (on) **izgubi** ravnotežu./

- 18) “Je vous ferai souvent **réciter** des leçons, faites-moi **réciter** la mienne.” (RN: 42)

“Često ću od vas tražiti da odgovarate lekcije, hajde da i ja vama kažem svoju.” (CC: 35)

/To jest: Često ću od vas *tražiti* da (vi) **odgovarate** lekcije, *tražite* od mene da (ja) **odgovaram** svoju./

- 19) “Elle en était inquiète, car son instinct de femme lui faisait **comprendre** que cet embarras n’était nullement tendre.” (RN: 51)

“Bila je zbog toga uznemirena, jer joj je njezin ženski nagon govorio da ta zbuđenost nipošto ne potječe iz ljubavi.” (CC: 45)

/To jest: ...jer njezin ženski instinkt joj je *činio* (*pomagao*) da (ona) **shvati** .../

- 20) “Après lui avoir fait **faire** une bonne lieue, à pied, (...), l’adjudant remit Fabrice à un officier de gendarmerie qui, d’un air grave, lui demanda ses papiers.” (ChP: 31)

14 V. Osipov (1989: 98).

- “Pošto ga je vodio pješke, jednu dobru milju, (...), podnarednik predade Fabricea jednom žandarmerijskom oficiru koji mu, ozbiljna lica, zatraži isprave.” (PKS I: 36)
/To jest: Pošto ga je *natjerao* da (on) **prijeđe** pješice (**prepješači**) jednu dobru milju, .../
- 21) “(...); ce bonheur lui fit **oublier** tout à fait les affreux moments de désespoir que venait de lui donner cette prison si injuste.” (ChP: 33)
“(...); od te sreće on potpuno zaboravi užasne trenutke očajanja koje je doživeo tako nepravedno bačen u onaj zatvor.” (KMP: 50)
/To jest: Ta sreća mu je *učinila* (*pomogla*) da (on) potpuno **zaboravi** užasne trenutke očajanja.../
- 22) “Chaque mot de la cantinière redoublait son bonheur en le lui faisant **comprendre**.” (ChP: 35)
“Svaka kantinerkina riječ udvajala je njegovu sreću i činila da je još bolje shvati.” (PKS I: 41)
“Svaka kantinerkina reč udvostručavala mu je sreću pomažući mu da je bolje shvati.” (KMP: 51)
/To jest: ...*čineći* (*pomažući*) mu da je (on) **shvati**/
- 23) “C’était son oncle, l’un des prêtres les plus respectables de la ville; le général Conti, son frère, lui avait fait **avoir** la place d’économiste et de premier aumônier de la prison.” (ChP: 250)
“To joj je bio stric, jedan od najvažnijih svećenika u gradu; general Conti, njegov brat, izradio mu je mjesto ekonomista i prvog tamničkog svećenika.” (PKS II: 29)
/To jest: ...general Conti, njegov brat, *učinio* (*pomogao*) mu je da (on) **dobije** mjesto ekonomista.../
- 24) “De mon côté, ma seule occupation a été de chercher à vous faire **trouver** le bonheur.” (ChP: 270)
“Što se tiče mene, jedina mi je briga bila da se staram da budete sretni.” (PKS II: 52)
/To jest: ...jedina mi je briga bila da nastojim *pomoći* vam da (vi) **pronadete** sreću./

2.1.2.3. Subjekt infinitiva nije izražen

- 25) “(...); ce que je reprocherais au Cours de la Fidélité, c’est la manière barbare dont l’autorité fait **tailler** et **tondre** jusqu’au vif ces vigoureux platanes.” (RN: 16)

/tailler et tondre par qui?/

“(..)- prigovorio bih barbarskom načinu na koji vlast daje kljaštriti i podrezivati do srži te snažne platane.” (CC: 12)

/To jest: ...vlast *daje* / *naređuje* / *dopušta* [nekome] da **kljaštri** i **podrezuje** te snažne platane./

- 26) “Il avait si peu de linge, qu’il était obligé de le faire **laver** fort souvent hors de la maison, (...)” (RN: 45) /laver par qui?/

“Imao je tako malo rublja da je bio prinuđen vrlo često davati ga na pranje izvan kuće, (...)” (CC: 38)

/To jest: ...bio je prinuđen *davati* rublje [nekome] izvan kuće da ga **pere**./

- 27) “Elle fit **ajuster**, contre sa croisée, une planchette à balustrade pour tenir ses potiches.” (MB: 133) /ajuster par qui?/

“Emma dade sebi namjestiti pred prozor jednu dasku s ogradom za svoje lončiče sa cvijećem.” (GB: 90)

/To jest: Emma *dade* [nekome], *zatraži* [od nekoga], da joj **namjesti** pred prozor jednu dasku s ogradom.../

- 28) “Elle fit, au commencement du printemps, **bouleverser** le jardin d’un bout à l’autre, malgré les observations de Bovary; (...)” (MB: 249) /bouleverser par qui?/

“Na početku proljeća dade ona prekopati vrt s kraja na kraj, premda se Bovary tome protivio; (...)” (GB: 188)

/To jest: ...ona *dade* [nekome], *zatraži* [od nekoga], da **prekopa** vrt s kraja na kraj.../

Iako u prethodna četiri primjera subjekt infinitiva nije eksplicitno izražen, jasno je da taj subjekt nije subjekt glagola *faire*. Zapravo, glagol *faire*, koji je, kako vidimo, u navedenim primjerima preveden, ukazuje na to da je njegov subjekt samo posrednik u realizaciji radnje označene infinitivom (drugim riječima, predstavnici vlasti ne podrezuju lično platane, on ne pere sam svoje rublje, Emma nije sama namjestila dasku s ogradom, niti je sama prekopala vrt.).

Često se, međutim, dešava da se glagol *faire* u ovakvim rečenicama uopće ne prevodi. Razumije se da u tom slučaju prijevod gubi na preciznosti, jer ispada da infinitiv nema vlastiti subjekt, što se može zaključiti iz prijevoda sljedećih primjera:

- 29) “De nouveau, lui dit-il, donnez les ordres les plus sévères à tous les podestats pour qu’ils fassent **arrêter** le sieur Fabrice del Dongo.” (ChP: 241)

/arrêter par qui?/

“Izdajte ponovo, rekao mu je, najstrože naređenje svim opštinskim poglavarima da uhapsu gospodina Fabrisa del Dongo.” (KMP: 235)

/Izdajte ponovo, (...), najstrožije naređenje svim opštinskim poglavarima kako bi oni *dali, naredili* [nekome] da **uhapsi** gospodina Fabrisa del Dongo.

To jest: opštinski poglavari nisu ti koji trebaju lično uhapsiti gospodina Fabrisa, oni su posrednici, pomagači u njegovom hapšenju./

- 30) “(...): il y a des juges, par exemple, mais ce sont des Rassi; le monstre, il ne trouverait rien d’extraordinaire à faire **pendre** son père si le prince le lui ordonnait...” (ChP: 264)

/pendre par qui?/

“(...); tu su suci, na primjer, ali to su sve Rassi; strašilo, njemu se ne bi činilo ništa neobično da objesi svoga oca, ako bi mu to knez zapovjedio ...” (PKS II: 45)

/...njemu ne bi bilo ništa neobično *narediti, dati* [nekome] da mu **objesi** oca...

To jest: ne bi on lično objesio svog oca, nego bi posredovao, pomogao u tome./

- 31) “Si je suis déclarée criminelle d’Etat, Rassi fait **saisir** tout ce qui se trouve dans ce palais; (...).” (ChP: 265)

/saisir par qui?/

“Ako budem proglašena za državnog neprijatelja, Rasi će uzaptiti sve što ima u ovoj palati; (...).” (KMP: 257)

/...Rasi će *dati, narediti* [nekome] da **uzapti, zaplijeni** sve što ima u ovoj palati.

To jest: Rasi neće lično izvršiti zapljenu./

2.1.3. Infinitiv je indirektno tranzitivan glagol

U sljedećem je primjeru infinitiv *échapper* indirektno tranzitivan glagol (*échapper à quelqu’un / quelque chose*), a njegov je subjekt lična zamjenica *le*, koja je ujedno direktni objekt (cod) glagola *faire*:

- 32) “(...) et l’on prétend que, lors du dernier coup de poignard auquel la colère du ciel envers ce malheureux pays l’a fait **échapper**, le prince lui a envoyé dix mille sequins d’or dans une cassette!” (ChP: 264)

“(...); a govori se da mu je knez, prilikom posljednjeg zamaha nožem, od koga se spasio zahvaljujući gnjevu neba prema ovoj ne-

sretnoj zemlji, poslao deset hiljada zlatnih cekina u jednoj kaseti.”
(PKS II: 45)

/To jest: ...gnjev neba prema ovoj nesretnoj zemlji *učinio je* da on
(*pomogao mu je* da) **izbjegne** zamah nožem./

2.2. Infinitiv iza glagola *laisser* (ostaviti, pustiti)

U primjerima koji slijede predstavljene su infinitivne rečenice uz faktitivni glagol *laisser*:

2.2.1. Infinitiv je netranzitivni glagol

2.2.1.1. Subjekt infinitiva je imenica ili imenička grupa

33) “La voiture du gouverneur s’arrêta avant d’arriver au pont-levis pour laisser **entrer la sediola** à laquelle Fabrice était attaché; (...)”
(ChP: 247)

“Guvernerova kola zaustaviše se prije nego što su došla na pokretni most da propuste unutra kola za koja je bio Fabrice privezan; (...)”
(PKS II: 26)

/To jest: Guvernerova kola su se zaustavila kako bi *pustila* da **uđe sediola** za koju je Fabrice bio privezan./

34) “Souvent, lorsqu’il restait à lire dans sa chambre, ou bien assis le soir sous les tilleuls du Luxembourg, il laissait **tomber son Code** par terre, et le souvenir d’Emma lui revenait.” (MB: 267)

“Često, kad bi čitao u svojoj sobi ili navečer sjedio pod lipama u vrtu Luxembourg, Zakonik bi mu pao na zemlju, a njegove misli vraćahu se Emmi.” (GB: 200)

/To jest: on *bi pustio* da mu **Zakonik padne** na zemlju./

2.2.1.2. Subjekt infinitiva je zamjenica

U sljedeća dva primjera subjekt infinitiva je lična zamjenica koja u isto vrijeme ima funkciju direktnog objekta (cod) glagola *laisser*:

35) “Pourvu qu’on la laissât seule **errer** dans son beau jardin, elle ne se plaignait jamais.” (RN: 23)

“Samo neka je ostave da sama luta svojim lijepim vrtom, ona se nikada ne bi tužila.” (CC: 18)

/Dakle: Samo ako je *ostave, puste* da [ona] sama **luta** svojim lijepim vrtom.../

- 36) “Elle semblait déterminée à le laisser parler¹⁵ sans l’interrompre.”
(MB: 270)
“Ona kao da je bila odlučila da mu nikako ne upada u riječ.” (GB: 202)
/To jest: Ona kao da je bila odlučila da ga bez prekidanja *pusti* da [on]
govori./

2.2.2. Infinitiv je direktno tranzitivan glagol

U sljedećem primjeru subjekt infinitiva direktno tranzitivnog glagola *croire* nije eksplicitno izražen jer se podrazumijeva, a to nam potvrđuje i prijevod na bosanski jezik:

- 37) “Elle s’étonnait parfois des conjectures atroces qui lui arrivaient à la pensée; et il fallait continuer à sourire, s’entendre répéter qu’elle était heureuse, faire semblant de l’être, le laisser **croire!**” (MB: 142)
/croire par qui?/
“Katkad se i sama čudila strašnim mislima koje su joj dolazile na pamet; ali trebalo je da se i dalje smiješi i da neprestano sluša kako je sretna, praveći se da je to zaista tako, i *puštajući* da i drugi to **vjeruju.**” (GB: 98)

2.3. Infinitiv iza glagola percepcije (opažaja)

2.3.1. Subjekt infinitiva je imenica ili imenička grupa

- 38) “Il lui semblait entendre, à travers le brouillard, le son des cornemuses écossaises se répéter sur les bruyères.” (MB: 256)
“Učini joj se da čuje kroz maglu kako **odjekuju škotske gajde** po vrijeskovim poljima.” (GB: 193)
- 39) “Assise dans son fauteuil, près de la fenêtre, elle voyait **passer les gens du village** sur le trottoir.” (MB: 131)
“Sjedeći u svom naslonjaču kraj prozora, ona je promatrala kako mještani prolaze pločnikom.” (GB: 88)
- 40) “Ainsi, prépare-toi à avoir une fameuse venette, quand tu vas entendre **siffler les balles.**” (ChP: 36)
“Prema tome, spremi se da pretrpiš žestok strah kad čuješ kako kuršumi zvižde.” (PKS I: 42)

15 Glagol *parler* / *govoriti*, *pričati* podjednako se upotrebljava kao indirektno tranzitivan glagol (*parler de quelque chose*) kao što se uz glagole *govoriti*, *pričati* podjednako upotrebljava prijedložni objekt (*govoriti o nečemu*, *pričati o nečemu*).

- 41) “Il voyait la physionomie du maire **reprendre** l’expression de l’embarras et de l’humeur.” (RN: 50)
“Vidio je da lice gospodina načelnika **dobiva opet** izražaj zbnjenosti i zlovolje.” (CC: 44)
- 42) “Aujourd’hui, on voit des prêtres de quarante ans **avoir** cent mille francs d’appointements, (...)” (RN: 34)
“Danas vidimo svećenike od četrdeset godina koji imaju prihod od sto tisuća franaka, (...)” (CC: 28)

Kao što možemo primijetiti, kod ovog tipa infinitivne rečenice objekt glagola percepcije u isto je vrijeme subjekt infinitiva, a odgovarajuća konstrukcija u bosanskom jeziku najčešće je izrična objekatska klauza uvedena veznicima *kako* i *da* ili, pak, relativna rečenica (posljednji primjer). Ovdje treba istaći da se infinitiv u konstrukciji sa glagolima percepcije može transformirati u relativnu rečenicu uvedenu zamjenicom *qui* te da je jednako moguća i upotreba participa prezenta (*participe présent*):

→ Il lui semblait entendre, à travers le brouillard, le son des cornemuses écossaises **qui se répétait / se répétant** sur les bruyères.

→ Assise dans son fauteuil, près de la fenêtre, elle voyait les gens du village **qui passaient / passant** sur le trottoir.

→ Ainsi, prépare-toi à avoir une fameuse venette, quand tu vas entendre les balles **qui sifflent / sifflant**.

→ Il voyait la physionomie du maire **qui reprenait / reprenant** l’expression de l’embarras et de l’humeur.

→ Aujourd’hui, on voit des prêtres de quarante ans **qui ont / ayant** cent mille francs d’appointements, (...).

Sljedeća dva primjera izdvajaju se po tome što se u funkciji subjekta infinitiva pojavljuje prijedložna grupa (*préposition + groupe nominal*) uvedena prijedlogom *par* (pr. 43) i prijedlogom *à* (pr. 44). Osim toga, u primjeru 44, pored imenice, u funkciji subjekta infinitiva nalazi se i neodređena zamjenica:

- 43) “Peut-être Julien fut-il un peu encouragé par ce mot de joli garçon, que depuis six mois il entendait **répéter** le dimanche par quelques jeunes filles.” (RN: 40)

“Možda je Julien bio ponešto ohrabren time što je već šest mjeseci nedjeljom slušao kako neke djevojke ponavljaju da je on lijep mladić.” (CC: 33)

- 44) “Elle regarda la pendule. Charles était en retard. Alors elle fit la soucieuse. Deux ou trois fois même elle répéta: — Il est si bon! Le clerc affectionnait M. Bovary. Mais cette tendresse à son endroit l'étonna d'une façon désagréable; néanmoins il continua son éloge, qu'il entendait **faire à chacun**, disait-il, et surtout **au pharmacien**.” (MB: 139-140)

“Ona pogleda na sat. Charles bijaše zakasnio. Tada se ona pokaže zabrinuta. Dva ili tri puta ponovi: – On je tako dobar! Pisar je volio gospodina Bovaryja, ali ta njezina nježnost prema mužu nekako ga neugodno iznenadi; uza sve to on se pridruži njezinim hvalama i primijeti da je čuo da ga svi hvale, a osobito ljekarnik.” (GB: 95)

2.3.2. Subjekt infinitiva je zamjenica (COD)

U sljedećim primjerima subjekt infinitiva je lična zamjenica koja je ujedno direktni objekt (*complément d'objet direct – cod*) glagola percepcije. Ekvivalentna konstrukcija u bosanskom jeziku ponovo je izrična objekatska klauza uvedena veznicima *kako* i *da*:

- 45) “Elle l'entendit **parler**, presque au même instant elle le vit s'asseoir à ses côtés.” (RN: 72)

“Čula ga je kako govori; gotovo istog časa vidjela ga je kako sjeda pokraj nje.” (CC: 67)

/Čula ga je kako [on] govori; ...vidjela ga je kako [on] sjeda pokraj nje./

- 46) “Julien, tourné vers la porte, ne la voyait pas s'avancer.” (RN: 36)
“Julien je, okrenut prema vratima, nije vidio da se približuje.” (CC: 30)

/Julien je, (...), nije vidio da se [ona] približuje./

- 47) “Léon, deux fois par jour, allait de son étude au Lion d'or. Emma, de loin, l'entendait **venir**; (...).” (MB: 131)

“Léon je dvaput dnevno išao iz svog ureda u gostionicu Zlatni lav. Emma je izdaleka čula njegove korake, (...).” (GB: 88)

/To jest: Emma bi ga izdaleka čula kako [on] dolazi./

- 48) “On la vit prendre à coeur son ménage, **retourner** à l'église régulièrement et **tenir** sa servante avec plus de sévérité.” (MB: 140)

“Vidjeli ste je kako se sva posvetila svom kućanstvu, kako redovno ide u crkvu i kako strože drži svoju služavku.” (GB: 95-96)

/To jest: *Vidjeli ste* je kako **se** [ona] sva **posvetila** svom kućanstvu, kako [ona] redovno **ide** u crkvu i kako [ona] strožije **drži** svoju služavku./

- 49) “On disait qu’une princesse polonaise, l’écoutant un soir **chanter** sur la plage de Biarritz, (...), en était devenue amoureuse.” (MB: 257)

“Govorilo se da se neka poljska kneginja, kad ga je slušala jedne večeri kako pjeva na obali u Biarritzu, (...), bila zaljubila u njega.” (GB: 194)

...*slušajući* ga jedne večeri kako [on] **pjeva**.../

Zanimljivo je da se u ulozi subjekta infinitiva može pojaviti lična zamjenica u indirektnom obliku (u primjeru 50 i 51 u obliku *lui*) i to uz glagole percepcije *voir* i *entendre*, za koje smo u prethodnim primjerima mogli uočiti da su direktno tranzitivni.

- 50) “Elle fit, au commencement du printemps, bouleverser le jardin d’un bout à l’autre, malgré les observations de Bovary; il fut heureux, cependant, de **lui** voir enfin **manifester** une volonté quelconque.” (MB: 249)

“Na početku proljeća dade ona prekopati vrt s kraja na kraj, premda se Bovary tome protivio; on je međutim bio sretan što ona napokon ma u čemu pokazuje svoju volju.” (GB: 188)

...on je međutim bio sretan što je *vidi* da [ona] konačno **pokazuje** bilo kakvu volju./

- 51) “Dans ce cas-ci, par exemple, Fabrice croyait à peu près tout ce que nous **lui** avons entendu **dire**; (...).” (ChP: 129)

“U ovom slučaju, na primjer, Fabrice je mislio gotovo sve ono što smo od njega čuli, (...).” (PKS I: 146-147)

/To jest: ...Fabrice je vjerovao gotovo u sve ono što *smo čuli* da **je** [on] **rekao**./

Po autorima Larousseovog rječnika (DDL 1956: 152), subjekt infinitiva u konstrukciji sa glagolom *entendre* podjednako može biti *le* ili *lui*, *les* ili *leur*:

Je l’ai entendue dire / Je lui ai entendu dire qu’elle repasserait par ici.

Je les ai entendus / Je leur ai entendu chanter une romance.

Wartburg / Zumthor (1958: 81, par. 116), pak, preciziraju da se upotrebom konstrukcije sa “dativom”, kada je glavni glagol *apercevoir*, *sentir*, *écouter*, *entendre* (*ouïr*), *regarder*, *voir* ili *laisser*, postiže veće naglašavanje subjekta infinitiva. S druge strane, konstrukcija sa “dativom” može biti dvosmislena i u tom je slučaju treba izbjegavati. Jedino govorni jezik, primjećuju ovi autori, nesmetano pribjegava dvosmislenim rečenicama poput:

J'ai entendu dire des bêtises à ton ami., koja se može shvatiti na sljedeći način:

→ *J'ai entendu ton ami dire des bêtises.* (Čuo / čula sam da tvoj prijatelj govori / priča gluposti.)

→ *J'ai entendu quelqu'un dire des bêtises à ton ami.* (Čuo / čula sam da neko govori / priča gluposti tvom prijatelju.)

2.3.3. Subjekt infinitiva nije izražen

Kao i u konstrukciji sa glagolima *faire* i *laisser*, tako se i sa perceptivnim glagolima dešava da subjekt infinitiva nije eksplicitno izražen. Međutim, i tada je posve očigledno da to nije subjekt perceptivnog glagola, tj. da infinitiv i u ovom slučaju ima vlastiti subjekt koji se podrazumijeva, tj. koji je vidljiv iz šireg konteksta ili je, pak, neodređen, neprecizan. Ekvivalentna konstrukcija u bosanskom jeziku i ovdje je, naravno, izrična objekatska klauza uvedena veznicima *kako* i *da*:

52) “Le matin, bien des larmes avaient coulé quand elle avait vu **transporter** leurs petits lits dans l'appartement destiné au précepteur.” (RN: 35)

/transporter par qui?/

“Mnogo je suza prolila toga jutra kad je vidjela kako prenose njihove krevetiće u sobu određenu za učitelja.” (CC: 29)

/To jest: ...kad je vidjela kako [neki ljudi, sluge] **prenose** njihove krevetiće u sobu.../

53) “M. de Rênal, qui avait entendu **parler**, sortit de son cabinet; (...).” (RN: 40)

/parler par qui?/

“Gospodin de Rênal, koji je čuo da se vani govori, iziđe iz radne sobe (...)” (CC: 33)

/To jest: Gospodin de Rênal, koji je čuo da [neko] vani govori, iziđe iz radne sobe.../

- 54) “M. de Rênal convenait bien qu’il était sage de donner à son fils aîné l’idée *de visu* de plusieurs ouvrages qu’il entendrait **mentionner** dans la conversation, lorsqu’il serait à l’École militaire; (...)” (RN: 50)

/mentionner par qui?/

“Gospodin de Rênal je svakako uviđao da bi bilo pametno dati njegovu najstarijem sinu pojam *de visu* o mnogim djelima koja će, kad bude u vojnoj školi, čuti da se spominju u razgovoru; (...)” (CC: 43)

/To jest: Njegov najstariji sin će čuti da [neko] spominje ili da [neki ljudi] spominju u razgovoru ta djela./

- 55) “En ce moment elle répondit à la question de son père par ces mots: *Je vous suivrai*. Fabrice, entendant **prononcer** ces paroles tout près de lui, leva les yeux et rencontra le regard de la jeune fille.” (ChP: 250)

/prononcer par qui?/

“U tom trenutku ona odgovori na očevu pitanje ovim riječima: *Ici c’est vous*. Kad je čuo ove riječi u svojoj neposrednoj blizini, Fabrice podiže oči i susrete pogled mlade djevojke.” (PKS II: 30)

/To jest: ...Fabrice, čuvši da [neko] izgovara te riječi odmah pored njega, podiže pogled.../

Iz konteksta možemo zaključiti da je subjekt infinitiva zapravo određen i da je to: *elle* (ona)./

2.4. Infinitiv uz kauzativne glagole kretanja

U skupinu faktitivnih glagola, pored *faire* i *laisser*, Le Goffic (1993: 279) svrstava i kauzativne glagole kretanja (*verbes causatifs de mouvement*): *amener* (dovesti), *conduire* (voditi), *emmener* (odvesti, povesti) i *envoyer* (poslati) u primjerima – *J’emmène les enfants jouer*. → Vodim djecu da se igraju. – *J’envoie Paul chercher le médecin*. → Šaljem Paula po liječnika, doslovno: Šaljem Paula da (po)traži liječnika. – *J’ai conduit Jean voir ses parents*. → Vodio sam / poveo sam Jeana da vidi svoje roditelje.¹⁶, u kojima zapažamo

16 V. također Riegel / Pellat / Rioul (1999: 497), Papić (1999: 233) i Grevisse (1953: par. 1007a).

infinitivne rečenice u francuskom, odnosno finalne u bosanskom jeziku. Ovo potvrđuju naša posljednja dva primjera:

- 56) “(...); dès ce soir Son Altesse Sérénissime enverra **dire** à la marquise Raversi qu’elle lui conseille d’aller à la campagne pour se délasser des fatigues (...)” (ChP: 236)
/dire par qui?/
“(..), još večeras njegova svjetlost poručiće markizi Raversi da joj savjetuje da ode na selo kako bi se odmorila od umora (...)” (PKS II: 13)
/To jest: ...još večeras će njegova svjetlost *poslati* [nekog, nekog potčinjenog, slugu i sl.] da [taj neko, ta osoba] **kaže** markizi.../
57) “Il était brave homme, en effet, et même, un jour, ne fut point scandalisé du pharmacien, qui conseillait à Charles, pour distraire Madame, de la mener au théâtre de Rouen **voir** l’illustre ténor Lagardy.” (MB: 250)
“Župnik je zaista bio čestit čovjek; čak se jednog dana nije nimalo sablaznio nad ljekarnikom koji je savjetovao Charlesu da *povede gospođu* u rouensko kazalište, da **čuje** slavnog tenora Lagardyja, (...)” (GB: 189)

U primjeru 56 subjekt infinitiva *dire* nije eksplicitno izražen, ali je jasno da to nije *Son Altesse Sérénissime* (up. u bosanskom jeziku: *poručiti po nekome*), dok je u primjeru 57 subjekt infinitiva *voir* lična zamjenica *la* prevedena imenicom. Također se uočava da infinitiv uz glagole *envoyer* i *mener* ima finalnu vrijednost (up. ...*Son Altesse Sérénissime enverra quelqu’un pour qu’il dise* à la marquise Raversi... – ...*de la mener au théâtre de Rouen pour qu’elle voie l’illustre ténor Lagardy*), kao i to da se ovakve konstrukcije, koje se doslovno teško mogu prevoditi na bosanski jezik (*...večeras će njegova svjetlost poslati nekog kazati / reći markizi... – ...koji je savjetovao Charlesu da povede gospođu u rouensko kazalište čuti / slušati slavnog tenora), prevode zavisnom finalnom, tj. namjernom rečenicom.

3. ZAKLJUČAK

U radu smo ukazali na opoziciju između konstrukcija u kojima infinitiv ima vlastiti subjekt (infinitivnih rečenica) i konstrukcija u kojima je subjekt infinitiva i glavnog glagola isti. Prepozicionalni infinitiv, koji u analiziranim primjerima dijeli subjekt sa glavnim glagolom, može, kako smo vidjeli, imati

ulogu objekatske i adverbijalne dopune te kao takav u bosanskom jeziku odgovarati objekatskoj te različitim vrstama adverbijalnih rečenica: vremenskoj, uzročnoj, posljedičnoj, dopusnoj, načinskoj i namjernoj rečenici. Predstavili smo četiri tipa infinitivnih rečenica u konstrukcijama u kojima je glagol glavne rečenice: 1) *faire*, 2) *laisser*, 3) glagoli percepcije i 4) kauzativni glagoli kretanja. Najveći broj primjera odnosi se na konstrukcije sa faktitivno upotrijebljenim glagolom *faire* (raditi, činiti, /na/praviti, djelovati) + infinitiv čije prevođenje na bosanski jezik iziskuje posebnu pažnju, a koje su u ovom radu predstavljene kroz šest varijanti, dok su infinitivne rečenice uz faktitivni glagol *laisser* (ostaviti, pustiti) predstavljene u tri varijante. Tri varijante infinitivnih rečenica izdvojili smo i uz glagole percepcije, a odgovarajuća konstrukcija u bosanskom jeziku jeste izrična objekatska klauza uvedena veznicima *kako* i *da* ili rjeđe relativna rečenica. Uočili smo da infinitiv uz kauzativne glagole kretanja *envoyer* (poslati) i *mener* (voditi) ima finalnu vrijednost te da se ovakve konstrukcije, koje se doslovno teško mogu prevoditi na bosanski jezik, prevode zavisnom finalnom, tj. namjernom rečenicom.

IZVORI I SKRAĆENICE

- ChP – Stendhal (1960), *La Chartreuse de Parme*, Classiques Garnier, Paris
- KMP – Stendal (1964), *Kartuzijanski manastir u Parmi*, prijevod sa francuskog Božidar Marković, Savremena administracija, Beograd
- PKS I – Stendal (1962), *Parmski kartuzijanski samostan*, (prva knjiga), prijevod sa francuskog Dušan Đokić, Svjetlost, Sarajevo
- PKS II – Stendal (1962), *Parmski kartuzijanski samostan*, (druga knjiga), prijevod sa francuskog Dušan Đokić, Svjetlost, Sarajevo
- RN – Stendhal (1997), *Le Rouge et le Noir, Chronique de 1830*, Le Livre de Poche, Paris
- CC – Stendhal (2004), *Crveno i crno, Kronika XIX stoljeća*, prijevod sa francuskog Ana Smokvina Ibler, Globus media, Zagreb
- MB – Flaubert, Gustave (1983), *Madame Bovary, Moeurs de province*, Librairie Générale Française
- GB – Flaubert, Gustave (1967), *Gospođa Bovary, Zora*, Zagreb
- DDL – (1956), *Dictionnaire des difficultés de la langue française*, Librairie Larousse, Paris

LITERATURA

- Bajrić, Samir (2008), *Le verbe faire en français contemporain: syntaxe et sémantique*, Suvremena lingvistika vol. 66 No.2, (143-197), Zagreb

- Béchade, Hervé-D. (1989), *Syntaxe du français moderne et contemporain*, P.U.F. fondamental, Paris
- Bonnard, Henri (1985), *Code du français courant*, Magnard, Paris
- Drašković, Vlado (1962), *Dopunski infinitiv u francuskom jeziku*, Zavod za izdavanje udžbenika narodne republike Srbije, Beograd
- Grevisse, Maurice (1953), *Le Bon Usage*, 5e édition, J. Duculot Gembloux, Belgique
- Le Goffic, Pierre (1993), *Grammaire de la Phrase française*, Hachette, Paris
- Osipov, Vladimir (1989), *Francuski glagol faire, semantika i gramatika*, Filozofski fakultet, Monografije 2, Sarajevo
- Palić, Ismail (2007), *Sintaksa i semantika načina*, Bookline, Sarajevo
- Papić, Marko (1999), *Gramatika francuskog jezika, Strukturalna morfosintaksa*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Riegel, Martin, Pellat, Jean-Christophe, Rioul, René (1999), *Grammaire méthodique du français*, P.U.F., Paris
- Smailagić, Vedad (2006), *Konstrukcije za + infinitiv u bosanskom jeziku*, Pismo IV/1, (107-114), Sarajevo
- Tallerman, Maggie (1998), *Understanding syntax*, Arnold, a member of the Hodder Headline Group, London
- Tekešinović, Lejla (2007), *Francuski prijedlozi à, de, en i dans i njihovi ekvivalenti u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku*, neobjavljeni magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 28. 09. 2007. godine.
- Varga, Dražen (2005), *Syntaxe du français*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF press, Zagreb
- Wartburg, von Walter, Zumthor, Paul (1958), *Précis de syntaxe du français contemporain*, Éd. A. Francke S. A., Berne

THE INFINITIVE CLAUSE IN FRENCH: INFINITIVE WITH SUBJECT VS. INFINITIVE WITHOUT SUBJECT

Abstract

This paper discusses different structures of the clause known in French grammars as “the infinitive clause”. It addresses various forms of this structure in which the infinitive possesses its own subject, as opposed to that in which the subject of the infinitive and the main verb remains the same. The first part of the paper introduces the main features of the infinitive used without its own subject, while the second presents and analyzes different types of the infinitive clause. Special attention is given to equivalent structures in Bosnian.

Key words: infinitive, subject of the infinitive, infinitive clause, prepositional infinitive, the French language, Bosnian

Aleksandar STEFANOVIĆ

DIJAHRONIJSKI PREGLED UPOTREBE VEZNIKA I U KONSTRUKCIJI DETERMINATIVNIH VIŠEČLANIH KARDINALNIH BROJEVA

KLJUČNE RIJEČI: *veznik i, višočlani kardinalni brojevi, dijahronija, evolucija, savremeni jezik*

U ovom radu želimo da pokažemo evoluciju upotrebe veznika *i* u izražavanju determinativnih višočlanih kardinalnih brojeva (odnosno brojnih reči koje pružaju informaciju o tome koliko ima nečega na broju: osnovnih ili glavnih brojeva; zbirnih brojeva; brojnih imenica na *-ica*, izvedenih od zbirnih brojeva i brojnih prideva). Istraživanjem smo pokušali da osvetlimo istorijski i dijalektološki aspekt bez koga se ne može suditi o današnjem stanju pisanog i govornog jezika. Posebna pažnja je posvećena stavovima o tom pitanju koji se nalaze u jezičkim priručnicima i koji se uglavnom ne podudaraju s jezičkom praksom u savremenom jeziku (ili savremenim jezicima).

UVOD

Upotreba veznika (koordinatora) *i* prilikom izražavanja determinativnih višočlanih kardinalnih brojeva (odnosno brojnih reči koje pružaju informaciju o tome koliko ima nečega na broju: osnovnih ili glavnih brojeva; zbirnih brojeva; brojnih imenica na *-ica*, izvedenih od zbirnih brojeva i brojnih prideva) teži ka nestajanju u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku¹. To se da zaključiti i po tome što je veoma malo mesta posvećeno ovom pitanju u normativnim publikacijama. Posredstvom dijahronijskog pregleda, u radu

1 Napominjemo da i dalje smatramo da su bosanski, hrvatski, srpski i noviji crnogorski jedan jedini "polistandardizovani" lingvistički sistem, odnosno da su jedan jedini lingvistički sistem s više standarda.

ćemo se baviti evolucijom upotrebe pomenutog veznika² te ćemo se na osnovu prikupljenih stavova u jezičkim priručnicima, posebno osvrnuti na njihovu (ne)podudarnost s jezičkom praksom u savremenom jeziku (ili savremenim jezicima).

Kao što je poznato kardinalni brojevi³ mogu biti izvedeni od jedne ili više reči, tj. oni su jednočlani ili višečlani. Jednočlani brojevi izriču sledeće vrednosti: 1 do 19; 20, 30... 90; 100, 1000, 1000000, 1000000000 itd.; 200, 300... 900 (koji se takođe mogu sastojati i od dva elementa: *dve/dvije stotine, tri stotine... devet stotina*). Svi ostali brojevi su višečlani i izvode se kombinacijom jednočlanih brojeva, dodavanjem (kao koordinativni niz naporednih jednočlanih brojeva), umnožavanjem (kao subordinativna brojna konstrukcija), ili ujedno dodavanjem i umnožavanjem (odnosno kombinacijom jednog i drugog tipa odnosa).

Veznik *i* se može koristiti u dva slučaja:

– prilikom izvođenja višečlanih brojeva dodavanjem jednočlanih brojeva:

osamsto (*i*) jedan;

- prilikom izvođenja višečlanih brojeva dodavanjem i umnožavanjem jednočlanih brojeva: četiri miliona/milijuna (umnožavanje) sto dvadeset (*i*) jedan (dodavanje)⁴.

2 Ta navedena upotreba veznika *i* je danas npr. potpuno arhaična ispred svake jedinice višestranog broja. Tako je i napisano u savremenim gramatikama. U današnjem uzusu sastavni elementi višestranih brojeva su, naime, raspoređeni po veličini i koordinator *i*, ukoliko je upotrebljen, obično se nalazi ispred poslednjeg člana, najčešće, ali ne uvek, između deseti-na i jedinica, v. dalje u ovome radu.

3 U širem smislu: osnovni (ili glavni) brojevi (tipa *jedan, dva...*), zbirni brojevi (*dvoje, troje...*), brojne imenice na -ica (*dvojica, trojica...*) (i na -ak: *dvadestak, tridesetak...*), brojni pridevi (*jedni,-e,-a; dvoji,-e,-a; troji,-e,-a* i sl.). Za razliku između glavnih (osnovnih) i kardinalnih brojeva, dopunska obaveštenja se mogu naći u: (Popović 1979). Valja precizirati da jedino osnovni (ili glavni) brojevi, zbirni brojevi, brojne imenice na -ica i brojni pridevi (teorijski) poznaju složeni oblik. Imajući u vidu njihovo posebno značenje, te njihovu veoma specifičnu upotrebu (brojne imenice na -ica označavaju skup muškaraca; zbirni brojevi uglavnom upućuju na skup osoba muškog i ženskog pola, a brojni se pridevi normalno upotrebljavaju uz imenice zvane *pluralia tantum* i uz imenice koje imaju i jedninu – kad svojim oblikom množine označavaju izvesnu prirodnu celinu, par ili skup), frekventnost upotrebe složenih oblika je slaba u brojnih imenica na -ica i zbirnih brojeva, a skoro je potpuno nepoznata što se tiče brojnih prideva.

4 Veznik *i* se, međutim, nikada ne pojavljuje prilikom konstrukcije brojeva nastalih umnožavanjem jednočlanih brojeva kada se radi o određivanju broja stotina, hiljada/tisuća, milio-

Sastavni elementi višečlanih brojeva su raspoređeni po veličini⁵, a veznik *i*, kada je upotrebljen, obično se nalazi ispred poslednjeg člana (najčešće, ali ne uvek, između desetina i jedinica)⁶.

Tako je, uglavnom, formulisano u svim poznatim gramatikama, kao i u novijim lingvističkim časopisima, savetnicima ili priručnicima. Upečatljivo je naime da se novije normativne publikacije obično ograničavaju, i to u velikoj većini samo za osnovne (glavne) brojeve, na to da navode različite primere upotrebe ili neupotrebe koordinativne reči *i* između naporednih segmenata, odnosno da u najboljem slučaju napomenu da je njena upotreba neobavezna ispred poslednje jedinice višečlanog broja, bez ikakvih dodatnih objašnjenja⁷.

1. POČECI STANDARDIZACIJE

Važno je odmah istaći da je u starijim gramatikama “status” veznika *i* bio znatno drugačiji. Naime, isti je sistematski bio upotrebljen u konstrukciji višečlanih brojeva (osnovnih i zbirnih ukoliko su pomenuti) ispred poslednje jedinice višečlanog broja iako, ni u tom slučaju, nije bilo nikakvog posebnog objašnjenja. Bartol Kašić (1604: 123-125) tako npr. ne daje nikakve komentare u vezi s upotrebom veznika *i* sa brojevima, ali beleži: “Nesklonjivi su pak ovi koji slijede: (...) dvadeset, dvadeset i jedan, dvadeset i dva, itd.” Kod Starčevića (1812: 44) nailazimo na isti slučaj; u tabeli osnovnih brojeva veznik *i* se dakako sistematski beleži: *dvadeset i jedan, dvadeset i dva, trideset i jedan, trideset i dva* (i to bez zagrada, kao da je obavezan). I Vjekoslav Babukić 1836. u svojoj *Osnovi slovnice slavjanske narečja ilirskoga* [Rudolf Fröhlich ju je preveo 1839. na nemački (naslov: *Grundzüge der Illirischen Grammatik : durchaus*

na/milijuna, milijardi itd.: *dve/dvije stotine; deset hiljada/tisuća; dvadeset miliona/milijuna*, itd. V. fn. br. 6.

- 5 U višečlanih brojeva, poslednji je član taj koji određuje tip celog broja i on je jedini relevantan na semantičkom i distributivnom planu jer se za određivanje ostalih brojeva tj. onih koji prethode poslednjem, upotrebljavaju samo osnovni (glavni) brojevi. Kazaćemo npr.: *dvadeset (i) peto(e)ro* (zbirni broj), *dv(ij)e stotine (i) deseto(e)rica* (brojna imenica na -ica) itd.
- 6 Poslednji član može biti obrazovan od dva elementa kada se umnožava brojna imenica, npr.: *dvadeset (i) tri hiljade/tisuće*. V. fn. br. 4.
- 7 To je npr. slučaj zajedničkog pravopisa koji je 1960. Matica hrvatska izdala ijekavski, latinicom pod naslovom *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, a Matica srpska ekavski, ćirilicom pod naslovom *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, kao i pravopisa srpskog (Pešikan – Jerković – Pižurica) te crnogorskog jezika (Nikčević) iz 1997. Ta tri priručnika ukazuju i na mogućnost upotrebe veznika *i* sa zbirnim brojevima i brojnim imenicama na -ica (brojne imenice na -ica pominju jedino Pešikan – Jerković – Pižurica i Nikčević).

mit der neuen Orthographie]) predlaže veznik *i* u obrazovanju osnovnih brojeva: *dvadeset i jedan, sto i jedan* (Fröhlich 1839: 49). Daničić u *Maloj srpskoj gramatici* (1850: 26–27) daje nekoliko primera višečlanih brojeva, sistematski sa veznikom *i* (odnosno bez zagrada): *dvadeset (dvadest, dvaest) i jedan*, itd., *sto i jedan*, itd. U *Slovnici Hrvatskoj* Antuna Mažuranića (1869: 57–58) glavni (i redni) brojevi pišu se s veznikom *i*: npr. *dvadeset i jedan, dvadeset i dva, trideset i tri, sto i jedan, tisuća i sto, tisuća sto i jedan, dvadeset i jedna tisuća* itd. Kod Parčića (1873: 47) nalazimo isti tip konstrukcije višečlanih osnovnih brojeva: *dvadeset i jedan, sto i jedan, sto i dvadeset, tisuća i sto*. Konačno, u *Gramatici bosanskog jezika za srednje škole*⁸ (1890: 78–79) navode se glavni brojevi sa veznikom *i* bez zagrada, ali i ovde bez ikakvog objašnjenja: *dvadeset i jedan/jedna/jedno, dvadeset i dva/dvije, trideset i jedan/jedna/jedno, sto i jedan/jedna/jedno, sto i dva/dvije, sto i dvadeset, sto i dvadeset i osam, tisuća ili hiljada i sto*.

2. NOVIJA ISTRAŽIVANJA

Neka retka objašnjenja u vezi s upotrebom koordinatora *i* možemo naći u pojedinim gramatikama iz prve polovine 20. veka. Francuski slavisti André Meillet i Antoine Vaillant pišu u svojoj gramatici srpsko-hrvatskog jezika iz 1924. da: “(...) slažemo članove višečlanih brojeva po veličini, i time što poslednji broj povezujemo sa *i*: kaže se dakle: 41 četrdeset i jedan; 3333 tri hiljade tri stotine trideset i tri⁹.” (Meillet – Vaillant 1980¹⁰: 124).

Tomo Maretić 1931. godine (Maretić 1963¹¹: 221–222) istog je mišljenja, mada pruža više objašnjenja u vezi sa mestom veznika *i* na drugim mestima nego ispred poslednje jedinice višečlanog broja. Naime, on naglašava da: “Kada treba sastaviti po dva broja ili po više (...) k tome, ako su glavni brojevi obično su jedan od drugoga rastavljeni riječcom i (...)”. U prilog tome, Tomo Maretić navodi razne primere iz Vukovog i Daničićevog jezika: *sto i pedeset i tri* (Karadžić); *dvjesta i sedamdeset i šest* (Karadžić) (...); *šest stotina i tri tisuće i pet stotina i pedeset* (Daničić); *četrdeset i pet tisuća i šest stotina i pedeset* (Daničić). Tu upotrebu nalazimo i u srpskim narodnim pripovetkama, koje je, kao što je poznato, sakupio Vuk St. Karadžić:

8 Autor ovog priručnika je Frano Vuletić koji je odlučio da ostane anoniman.

9 (...) *on forme les noms de nombre composés en les disposant par ordre de grandeur, et en faisant précéder le dernier nombre de i « et » : on dira donc : 41 četrdeset i jedan ; 3333 tri hiljade tri stotine trideset i tri.*

10 Drugo izdanje.

11 Radi se o izdanju iz 1931, koje je ponovo objavljeno neizmenjeno 1963.

- (1) U tome stane huka s jedne strane, dok se iza brda pomoli jedan brk i u njemu *trista i šezdeset i pet* tičijih gnijezda. (4)

Maretić takođe zapaža da između stotina i manjih brojeva, Daničić ponekad izostavlja veznik *i*: *sto trideset i sedam, onijeh dvjesta pedeset, sto pedeset gostiju*.

Hrvatski lingvisti Franjo Cipra, Petar Guberina i Kruno Krstić 1941. (1998¹²: 31) objašnjavaju da: “kad se višečlani glavni brojevi ispisuju riječima, onda se ispred posljednjeg izgovorenog broja stavlja veznik *i*.” i navode kao primer “tisuću dvjesta i jedan, sedam tisuća i pedeset”. Oni, međutim, neposredno dodaju da: “sve više ulazi u običaj, da se višečlani brojevi (prema običnom govoru) ispisuju bez *i*, tako da (...) takvi brojevi izgledaju ovako: 589 351 = petsto osamdeset devet tisuća tristo pedeset jedan.”

U gramatici Ivana Brabeca, Mate Hraste i Sretena Živkovića (1961¹³: 108) preporučuje se sistematska upotreba veznika *i* ispred poslednjeg člana višečlanog broja. Naime, prilikom obrazovanja višečlanih glavnih brojeva oni beleže da: “U pisanju odvajamo jedinice od desetica od dvadeset i dalje, desetice od stotica, stotice od tisuća itd. Obično se dva zadnja dijela glavnih brojeva vežu veznikom *i*.” pa navode, između ostalog, “pedeset i jedan, šezdeset i dva, tisuću i sto, sedam stotina pedeset i četiri”.

Novija izdanja nude veoma malo objašnjenja. Ipak, možemo naići na nekoliko opširnijih izuzetaka. Tako Babić – Finka – Moguš (1996: 75) beleže da se: “sve rjeđe ispred jedinice višečlanog glavnog broja ispisuje veznik *i*. Iznimno se veznik *i* može upotrijebiti ispred nominativnog člana.” te navode kao primer konstrukciju “tisuću i devet stotina i devedeset i dva”. Barić i dr., u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* (1999: 299; 101) ističu da: “Kad se glavni višečlani brojevi ispisuju slovima, onda se ispred poslednjega izgovorenog broja može staviti veznik *i*, ali se to sve rjeđe čini (...)” ili čak da: “višečlani brojevi se pišu odvojeno, a veznik *i* (koji može stajati samo ispred poslednjeg broja) je neobavezan, tj. može se izostaviti. (I sve češće se izostavlja)”. Tvrdnje drugih lingvističkih stručnjaka koji pominju ovo pitanje idu uglavnom istim pravcem [tj. upotreba veznika *i* ispred poslednjeg člana višečlanog osnovnog broja je neobavezna, postaje čak i marginalna, a veoma je retka na drugim pozicijama; v. npr. (Babić i dr. 1991: 665); (Raguž 1997: 105); (Nikčević 2001: 188) ili čak Barić i dr. (1997: 215), koji pišu da: “Rjeđe se između svakog člana stavlja veznik *i*.” i nakon čega navode “pet stotina i osamdeset i pet, tisuću i dvjesta

12 Pretisak (prvo izdanje iz 1941, zabranjeno i uništeno).

13 Prvo izdanje 1952. godine, drugo izdanje 1961.

i devedeset i tri“]. Pojedini savremeni lingvisti idu dotle da i ne pominju mogućnost upotrebe veznika *i* u sastavu višočlanih brojeva. Tako, u *Gramatici hrvatskoga jezika* iz 2005. hrvatski filolozi Josip Silić i Ivo Pranjković nude listu od pedesetak višočlanih brojeva počevši od *dvadeset jedan* (21) do *devedeset pet* (95) a da nijednom ne pomenu veznik *i*.

Prema tvrdnjama nekolicine gore navedenih stručnjaka, upotreba veznika *i* u savremenom jeziku navodno je sve ređa, čak i ispred poslednjeg člana višočlanog broja, zbog čega bi trebalo da bude karakteristična za stariji govor.

3. STANJE U SAVREMENOM UZUSU

Međutim, čini nam se da nije dobro smatrati ove tvrdnje kao odraz sadašnjeg jezika. Na takav zaključak nas navodi činjenica da se zapažaju mnogobrojni primeri upotrebe veznika *i*, i to ne samo u novijim književnim delima, već i u štampi ili u svakodnevnom govornom jeziku, što dokazuje da je ova upotreba daleko od izuzetne. Zato ne bi trebalo tvrditi da je pomenuti veznik, ispred poslednjeg člana višočlanog broja, neosporno češće izostavljen nego što je prisutan. Govorni izraz teži čak ka suprotnom, pošto možemo čuti više primera upotrebe veznika ispred poslednjeg člana višočlanog broja nego neupotrebe¹⁴. Ovaj se veznik pojavljuje kada bi govornik trebalo da neguje svoj vid komunikacije odnosno u pažljivom ili biranom jeziku (televizijske emisije itd.):

3.1. Usmeni izvori

(2) *Pedeset i četiri* Bošnjaka (...); To se odnosi na svih¹⁵ *sto četrdeset i tri preduzeća*. (BHRT)

¹⁴ S tim u vezi, mnogi bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski govori (koji svakako utiču na standardni/-e jezik/-e) više koriste veznik *i* prilikom konstrukcije višočlanih brojeva nego što je to slučaj za govorni i naročito pismeni standardni jezik. Upotreba veznika *i* je skoro sistematska ispred poslednjeg člana u nekim govorima (v. npr. Peco 1964: 147–148; Barjaktarević 1977: 97), ali isto tako ispred svih elemenata višočlanog broja u nekim drugim (v. npr. Šimundić 1971: 143). Najzad, obe konstrukcije sa ili bez *i* (ispred poslednjeg člana) postoje istovremeno u nekim govorima, ali konstrukcija sa *i* ipak znatno preovlađuje (v. npr. Belić 1905: 462; Stanić 1974: 219; Pižurica 1981: 152; Vukadinović 1996: 195). Valja napomenuti da se dijalekatske studije prema kojima donosimo zaključke u velikoj većini odnose na prisutnost veznika *i* prilikom konstrukcije glavnih i zbirnih brojeva.

¹⁵ Oblik zamenice u ovom slučaju nije standardan (*sva* u standardnom jeziku). Ova se vrsta odstupanja od norme (pogrešno slaganje determinanti u genitivu množine umesto u *pa-ukalu*) dešava dosta često u govornom, ali i u pismenom jeziku i to naročito u prisustvu

- (3) (...) zaostaje *četrdeset i šest* bodova. (BHRT)
- (4) Otkrili su *četrdeset i pet* tela kosovskih albanaca. (BHRT)
- (5) Na tribinama je bilo *trideset dve hiljade četiri stotine i dva* gledaoca. (RTS)

Primećujemo da se veznik *i* najčešće pojavljuje između desetina (počevši od 20) i jedinica. Veznik o kome je reč ređe se koristi u manje negovanom vidu komunikacije, što se naročito može zapaziti prilikom sportskih prenosa (objavljivanje rezultata):

- (6) Ostaje *dvadeset četiri* prema osam; *dvadeset devet* prema devet (...) (BKTV, rukometna utakmica)
- (7) Partizan je poražen sa *stotinu tri-sedamdeset pet* (...) (RTCG, košarkaška utakmica)

Primeri su mnogobrojni i u svakodnevnom govornom jeziku:

- (8) Francuzi su osvojili *triest*¹⁶ *osam* medalja.
- (9) *Sedamsto pet* kuna je to koštalo.

Naravno ovaj raspored se ne može smatrati apsolutnim u usmenom jeziku; veznik *i* se može upotrebiti u navodno neformalnijem jezičnom stilu naročito u sportskim emisijama, ali isto tako i u svakodnevnom govornom izrazu:

- (10) Novih¹⁷ *dvadeset i četiri* sekunde za goste. (RTS, košarkaška utakmica)
- (11) Tačno *devedeset i devet* dana sam u Parizu.

Uostalom, često možemo primetiti naizmeničnu upotrebu veznika *i* kod istog govornika tokom jednog iskaza ili iste emisije. Tako je, npr., u jednom BHRT-ovom programu ("sportski pregled"), veznik *i* izostavljen u četiri navrata (prilikom iskaza glavnih brojeva 24, 35, 76, 38), da bi bio upotrebljen u tri navrata (28, 35, 21); primer slične nedoslednosti upotrebe veznika *i* nalazi-

višečlanih brojeva čiji je poslednji član glavni broj 2, 3 i 4; govornici, naime, izjednačavaju slaganje pomenutih višečlanih brojeva sa slaganjem jednočlanih osnovnih brojeva viših od 4 (v. takođe fn. br. 17 i 20). Opširnije o ovome kod: (Stefanović 2013).

16 Fonetska redukcija (*trideset* u standardnom jeziku).

17 Slaganje prideva u ovom slučaju nije po standardu (*sva* u standardnom jeziku). V. fn. br. 15.

mo i tokom prenosa jedne rukometne utakmice između Francuske i Švedske na RTS-u, gde je on npr. izostavljen šest put, a upotrebljen sedam puta¹⁸.

Nasuprot tome, dešava se da i govornici od kojih se očekuje da poseduju više jezičko znanje izostave veznik *i*, kao u sledećim primerima iz televizijskih dnevnika:

(12) Bilo je u katastrofi *sedamdeset troje* poginulih. (RTS)

(13) Trenutno je u Beogradu *dvadeset četiri* stepena; Sutra u Beogradu biće oko *dvadeset tri* stepena. (RTS)

Napomenimo isto tako da je po svoj prilici upotreba veznika *i* neosporno ređa kada je poslednji član višestaničnog broja desetina ili stotina, bilo da je

18 Zanimljivo je primetiti da prilikom iskaza rezultata, sportski komentatori pokatkad upotrebljavaju koordinator *i* u konstrukciji drugog višestaničnog broja iako ga izostavljaju u obrazovanju prvog. Tako, tokom gore navedene rukometne utakmice, rezultat je u nekoliko navrata iskazan u obliku: *dvadeset tri – dvadeset i četiri, trideset – trideset i pet*. Verovatno se u “lingvističkoj svesti” komentatora, oba višestanična broja izgovorena jedan za drugim u neku ruku ujedinjuju u jedan, što objašnjava upotrebu veznika *i* jedino ispred poslednjeg člana drugog broja. S tim u vezi, nikada nismo čuli u takvoj vrsti iskaza upotrebu veznika *i* ispred poslednjeg člana prvog broja, dok formulacije tipa *četrdeset četiri-četrdeset pet* s elizijom veznika u oba višestanična broja su, zauzvrat, veoma uobičajene. Ovom prilikom želimo da ukažemo na jednu specifičnu upotrebu veznika *i* pri korišćenju brojeva, vezano za prethodno rečeno, koja je u uzusu gotovo dosledna, a koja do sada nije zabeležena u gramatikama i drugim lingvističkim priručnicima u kojima su se brojevi razmatrali sa lingvističko-gramatičkog aspekta. Naime, primetili smo da se veznik *i* gotovo uvek koristi između jedinice i desetine, kada se za broj koji govornik izriče vezuju emocije, pa se tako može čuti u, npr., govoru sportskih komentatora na RTS-u da je odlučujući poen postignut u *trideset i osmom* minutu ili u *osamdeset i četvrtom* minutu, gde se naglašava važnost postignutog poena. Sličnu upotrebu nalazimo i u savremenoj komunikaciji u primerima kao što su: “Ta žena ima *osamdeset i šest* godina!” (razg.); “I pored toga što je pio *dvadeset* kafa i pušio sto cigareta dnevno, Nušić je živio *sedamdeset i četiri* godine!” (RTS); “Kupio si na sajmu *trideset i pet* knjiga! (razg.)”. Ovakvu upotrebu veznika *i* na kraju višestaničnog broja nazvali smo ekspresivnom upotrebom upravo stoga što se govornik emocionalno određuje prema predmetu o kojem govori. Ekspresivna upotreba veznika *i* je ustaljena u jeziku i ravnopravno se javlja na svim geografskim prostorima srpskog, hrvatskog, bosanskog i crnogorskog jezika zbog čega je smatramo posebno važnom. Doslednost koju pokazuje i širina rasprostranjenosti na jezičko-lingvističkoj mapi jezika o kojem (kojima) govorimo navodi nas na zaključak da se ekspresivna upotreba veznika *i* u višestaničnim brojevima u jeziku ustalila i da pokazuje jaku tendenciju da se u jeziku održi, bez obzira na to što na pojedinim teritorijama ovog jezika upotreba veznika *i* pri izgovoru ili pisanju višestaničnih brojeva verovatno slabi i gotovo da postaje manir pojedinaca, dok je na nekim drugim prostorima upotreba veznika *i* podjednako frekventna kao i njegova elizija. O tome v. takođe fn. br. 14.

ta ista umnožena (višečlana) ili ne (tj. bilo da je izrečena iz dve ili samo jedne reči):

- (14) Mi smo sabrali sedamsto pedeset maraka. (RTS)
- (15) Hiljadu tri stotine gledalaca u Pioniru (...) (RTS)
- (16) Petog oktobra ukradeno je četiri stotine petsto komada oružja. (RTS)

Međutim, njegova se upotreba ne može smatrati izuzetnom i javlja se u primerima sa potpuno istim semantičkim značenjem:

- (17) Dobitak je dvije stotine i šezdeset maraka. (RTCG)
- (18) Četiri tisuće i dvjesto ljudi je izašlo na demonstracije. (HRT)

Svi navedeni primeri nas upućuju na mišljenje da je upotreba veznika *i* ispred poslednjeg člana glavnog broja (barem kada je reč o jedinici prethodne desetinom, slučaj koji je uostalom statistički najrasprostranjeniji prilikom obrazovanja višečlanih brojeva) živa u usmenom jeziku i obična za današnje jezičko osećanje, i to u svim stilovima i u svim vidovima komunikacije (kako u javnoj tako i privatnoj), te da ni u kom slučaju ne može biti izbegnuta (ili jednostavno izostavljena) kao što je to slučaj kod nekih savremenih ili starijih gramatičara (v. npr. Čipra – Guberina – Krstić 1998 ili Silić – Pranjković 2005).

3.2. Pisani izvori

Konstatacije koje smo upravo naveli o govornom jeziku možemo, u većini slučajeva, takođe, primeniti i za pisani jezik. Najpre je potrebno ukazati da je pojava veznika *i* u sastavu višečlanih brojeva¹⁹ neosporno češća kod starijih autora. Primera radi, Miroslav Krleža u svom književnom delu *Aretej* sistematski koristi veznik *i* u konstrukciji višečlanih brojeva (odnosno u povezivanju poslednjeg člana sa ostalim) u petnaestak prilika:

- (19) (...) svega dvjesto i pedeset lira (...) daj mami ovih trista i pedeset lira (...) (55)

¹⁹ Ovaj zaključak se odnosi, pre svega, na glavne brojeve i na prisustvo veznika ispred poslednjeg člana, za koje možemo naći značajan broj primera na osnovu kojih se mogu izvući relevantni zaključci.

(20) (...) tek *tisuću i sedam stotina* godina kasnije (...) (123)

da bi ga izbegao samo jednom:

(21) Ako je istina da ste vi *hiljadu sedam stotina* godina daleko od nas (...) (80)

U romanu *Povratak Filipa Latinovića* Miroslav Krleža upotrebljava koordinativnu reč *i* čak u dvadeset navrata:

(22) Između dva dvorska lova, ustrijelivši *sto šezdeset i dva* gnjelta, *sedamdeset i tri* zeca (...) car je oputovao na Markov trg, da bi se brzim vlakom vratio u Išl, gdje je zaklao *četrdeset i tri* jelena i sedamnaest srna (...) (84–85)

a izostavlja ga samo tri puta:

(23) Da ste svojom rukom *dvadeset sedam hiljada* puta prerezali to ljudsko cerebralno tkivo (171)

(24) (...) gledaju toga idiota od *sto trideset* kila u grlo (...) (196)

Međutim, ove dve sintagme bez *i* (*dvadeset sedam hiljada*; *sto trideset*) mogu se takođe naći napisane pomoću veznika (*dvadeset i sedam hiljada*, kao i isti tip konstrukcije: *sto i sedam*) na drugim stranicama romana:

(25) Ako ste vi *dvadeset i sedam hiljada* puta držali u svojoj ruci nekakav pišljivi prerez cerebralnog tkiva (...) (178)

(26) (...) javila se *sto i sedam* kila teška supruga općinskog liječnika (...) (109–110)

Poslednji primer odsustva primene veznika *i* uostalom koegzistira u jednom te istom pasusu s dva primera u kojima se veznik upotrebljava [jedan primer izostavljanja između stotine i desetine (koja umnožava brojnu imenicu) i dva primera upotrebe između desetine i jedinice (koja takođe umnožava brojnu imenicu)]:

(27) Kakve su to tajne? Tu je ogrlicu kupio Bobi prošlog Uskrsa u Milanu. *Trista dvadeset hiljada!* Vila u Opatiji *osamsto četrdeset i dvije hiljade* (...) i druge sitnice *dvadeset i sedam hiljada!* (136)

Ovu koegzistenciju ili alternaciju upotreba/elizija veznika *i* – ali sa znatnom dominacijom upotrebe veznika – nalazimo i kod Sime Matavulja. Sledeći odeljci iz romana *Bakonja Fra Brne* veoma su karakteristični pošto možemo konstatovati sistematsku upotrebu veznika *i* s glavnim višočlanim brojevima kada je poslednji član jedinica (prethodena desetinom), ali je veznik ipak izostavljen u konstrukciji (doduše mnogo ređoj) višočlanih brojeva koji za poslednjeg elementa imaju glavni broj veći od 9 ili brojnu imenicu na -ica:

- (28) Dalmacija ima; (...) *dvjesta devedeset i sedam* parohija, *sto trideset i tri* kapelanije, *sedamdeset i tri* manastira i u njima oko *dvije hiljade pet stotina* manastirske čeljadi. (13)
- (29) Od *dvadeset i tri* fra Jerkovića (...) (120)
- (30) Takva je sveta loza *Jerkovića* (...), koja je, do danas, dala manastiru V. *dvadeset i pet* fratara.
Ima jedna knjiga u kojoj su životopisi sviju fra-Jerkovića do polovine ovog vijeka, njih *dvadeset trojica*. (13–14)

Vredno je isto tako primetiti da u svom monumentalnom delu *Seobe* (prva knjiga iz 1929. i druga iz 1962, čija se radnja odigrava u 18-om veku), Miloš Crnjanski takođe sistematski stavlja veznik *i* između desetine i jedinice glavnog broja:

- (31) (...) Trifun treba da traži propust, u Temišvaru, za svih *sto sedamdeset i tri*, koje je upisao. (Seobe, II-2, 37–38)
- (32) *Dvadeset i pet* ljudi, sa sedamnaest žena i mnogo dece. (Seobe, II-2, 165)

Poput Matavulja, on ga međutim izostavlja kada poslednji element nije jedinica:

- (33) Sa Turcima se (...) nose, oko nekog Kosova (...) već nekih *trista šeset* godina. (Seobe, II-1, 71)

Takođe, jedan od najpoznatijih hrvatskih autora iz 19-og veka, Vjenceslav Novak, u svom romanu *Poslednji Stipančići* gotovo redovno koristi veznik *i* između desetine i jedinice glavnog višočlanog broja (našli smo samo primere višočlanih brojeva koji se završavaju desetinom prethodenom jedinicom):

(34) Njegova je najamnina iznosila mjesečno *dvadeset i pet* novčića srebra. (166)

(35) (...) koja bi otvorenih usta u tišini slušala kako su Senjani pobili *pedest i šest* tisuća Turaka (...) (125)

da bi ga izostavio samo u jednom slučaju:

(36) (...) čovjek od *četrdeset pet* godina (...) (227)

Što se tiče savremenih autora i prevodilaca, takođe je teško izvući definitivne zaključke. Naime, ukoliko se može sa sigurnošću utvrditi da postoji naizmenična upotreba veznika *i* sa jedinicom kao poslednjim članom glavnog broja, onda je vrlo delikatno izneti definitivne ili čak izraženije tendencije, jer treba imati na umu koliko je upotreba tog veznika promenljiva od jednog do drugog autora.

Neki ga autori, naime, izbegavaju skoro sistematski prilikom konstrukcije višestručnog broja, što je slučaj, između ostalih, Slobodana Selenića u čijem romanu *Očevi i oci* nalazimo desetak primera izostavljanja upotrebe veznika *i* ispred jedinice:

(37) (...) *dvadeset dva* tenka, na svakom telo jednog heroja (...) (207)

a samo jedan slučaj u kom je veznik prisutan:

(38) Od Kukujevaca do Tovarnika ima *dvadeset i četiri* kilometra (...) (286)

Međutim, u prevodu Vlade Stojiljkovića futurističkog romana Džordža Orvela *1984*, iako elizija veznika *i* dominira:

(39) (...) posle svega *dvadeset četiri* sata? (56)

(40) Tek kad je došlo *dvadeset tri* časa (...) (102)

njegova upotreba u istim okolnostima (tj. ispred jedinice glavnog broja) javlja se u količini koja ipak nije zanemarljiva (dvadeset tri puta naspram osam):

(41) Na primer, Ministarstvo obilja je bilo predvidelo da će se u četvrtom tromesečju 1983. proizvesti sto četrdeset i pet miliona pari cipela. (40)

(42) (...) iako je već bio skoro dvadeset i jedan čas. (88)

Isto tako, u pet analiziranih romana Meše Selimovića (*Derviš i smrt; Tvrđava; Tišine; Krug; Ostrvo*), možemo konstatovati da je veznik *i* najčešće izostavljen ispred jedinice glavnog broja.

U *Tišinama*, nalazimo npr. samo jednu upotrebu višičlanog broja, i to u konstrukciji bez veznika *i*:

(43) (...) sigurno ima dvadeset četiri godine (...) (42)

U *Dervišu*, Meša Selimović upotrebljava, na isti način, dva višičlana broja, oba puta izostavljajući veznik:

(44) (...) u ova dvadeset četiri sata (...) (40)

(45) (...) sa njegovim rumenim licem i njegovih svježih dvadeset pet godina (...) (70)

U *Tvrđavi*, međutim, upotreba višičlanih brojeva je znatno učestalija (8 prilika, sve u govornim iskazima) ali se i tada može uočiti izuzetna dominantnost elizije veznika (7 prilika):

(46) Moja plata je dvadeset pet groša. (62)

(47) Mladom Pakri je dvadeset pet godina (...) (119)

Zanimljivo je ovde navesti da se jedini primer korišćenja veznika *i* takođe odnosi na glavni broj 25:

(48) U maju ću navršiti dvadeset i pet. (225)

Upotreba *i* elizija veznika *i* ispred jedinice glavnog broja, izjednačavaju se ipak u romanima *Ostrvo* i *Krug*, s ukupno 7 upotreba veznika (odnosno 3 i 4) naspram 8 elizija (odnosno 4 i 4).

Tendencija teži, međutim, ka suprotnom kod prevodioca Aleksandra Vidakovića (prevod *Tamnog cveta* Džona Golsvordija), kod koga se, naime,

i to svakako u istim lingvističkim okolnostima, mnogo češće beleži upotreba veznika *i* nego njegova elizija (11 prilika naspram 4):

- (49) G. Hederli je bio čovek od svojih šezdeset i četiri godine (...) (53)
(50) Da li je moglo biti nepunih dvadeset i četiri časa od onda kada je, jedva trideset metara dalje, digao njenu maramicu? Izgledalo je kao da je za tih dvadeset i četiri časa iskusio sva uzbuđenja što ih čovek može osetiti. (116)

ali takođe sa istim glavnim brojem 24:

- (51) Počelo je daljih²⁰ dvadeset četiri časa gladovanja. (133)

Konačno, čini se da je jedina izražena tendencija u vezi s upotrebom veznika *i* u konstrukciji višečlanih brojeva njegova odsutnost u savremenom pismenom i govornom jeziku²¹, posle glavnog broja *sto* ili glavnog broja izvedenog (jednom rečju, odnosno kada se radi o jednočlanom obliku) od njega [*dv(j)esto(a); tristo(a)... osamsto; devetsto*], kao što dokazuju, između ostalih, sledeći primeri upravnog govora preuzeti od prevodioca Vlade Stojiljkovića (*op. cit.*):

- (52) “E baš je izišla! i broj ću da ti kažem. Četrsto sedam, završavao se na četrsto sedam” (80)
(53) “Soba sto jedan”, reče. (216)

Kad je reč o ostalim tendencijama²², dole navedeni redosled mogao bi pokazati trenutno stanje standardnog jezika (pisanog i govornog) pri dodavanju veznika *i* ispred poslednjeg člana višečlanog broja:

20 U trima primerima (49, 50, 51) Aleksandra Vidakovića koje navodimo, slaganje determinante nije standardno (zapravo *svoje, nepuna, ta, dalja* u standardnom jeziku). O tome v. takođe fn. br. 15 i 17.

21 Što nije bio slučaj u starijem jeziku, videti gore navedene primere (br. 19 i 26) Miroslava Krležu.

22 Interesantno je međutim primetiti sledeće: problem predstavlja i to što se u štampi sve češće višečlani brojevi pišu jednom rečju (odnosno spojeno) što logično sprečava upotrebu veznika *i*. Npr.: “(...) ove godine će rekordnih 35 procenata budžeta biti potrošeno na plaće, ukupno *šesnaestmilijonadvjestodvadesetosamhiljadadvjestotridesetjedan* euro.” (Jasna Hasović, Dani, 08/09/2000, 25); “(...) više od 40 procenata ukupne sume – *petmilionašestohiljada* eura!” (Jasna Hasović, Dani, 08/09/2000, 26). S tim u vezi potrebno je podsetiti da

- Upotreba veznika *i* između desetina i jedinica²³ glavnih brojeva je neobavezna ali je veoma živa;
- Upotreba veznika *i* između stotina (višečlanih/umnoženih), hiljada/tisuća i miliona/milijuna i nižih glavnih brojeva je ređa²⁴ od prethodne;
- Upotreba veznika *i* sa zbirnim brojevima i brojnim imenicama na -ica deluje marginalizovana, u procesu je nestajanja, a sa brojnim pridevima skoro nepostojeća.

Što se tiče dodavanja veznika *i* drugde nego ispred poslednje jedinice višečlanog broja, ono izgleda potpuno nestalo, kako u pismenom tako i usmenom jeziku. Naime, retke prilike koje možemo spaziti u pismenom jeziku su karakteristične za stariji jezik²⁵, i to bez obzira na vrstu iskaza. Nekoliko njih se mogu naći u *Seobama* Miloša Crnjanskog čija se radnja, kao što smo ranije istakli, odigrava u 18-om veku. Primer se svaki put odnosi na isti glavni broj (378) i ne ponavlja se na drugim mestima.

ogromna većina gramatika i pravopisa dopušta ispisivanje višečlanog broja kao jednu reč jedino u novčanim dokumentima (čekovima, novčanicama, menicama itd.). Kao što je navedeno na početku ovog rada, u ostalim slučajevima (i kad se govori o novčanim iznosima, kao u prethodno citiranim primerima), propisuje se odvojeno pisanje, odnosno da se brojevi mogu samo redati jedan za drugim; Pavešić – Vince (1971: 368) objašnjavaju da: *Kad bi se ti brojevi pisali sastavljeno, bili bi nedovoljno pregledni za čitanje*, a Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika iz 1960. (v. fn. br. 7) da: *Višečlani brojevi izgovaraju se s potpunim oblicima delova i s posebnim akcentom na svakom delu, pa se stoga pišu rastavljeno* (61). Vrlo retki primeri složenih glavnih brojeva napisani spojeno koji se mogu naći u književnosti su verovatno posledica tipografskih grešaka izdavača (odnosno potkradene štamparske greške). To je nesporno kada se uzmu u obzir sledeća dva primera iz dela Miroslava Krlež: “(...) a istodobno je osjećao i to, da u njemu nema snage, da se momentalno otkine i otputuje u *dvadesetčetiri* sata.” (Povratak Filipa Latinovića, 188); “Svojim katapultima oni mogu da bace na nas lave i ognja više nego *tridesettri* Vezuva u jednom trenutku.” (Aretej, 102) pošto se slične konstrukcije (a naročito one s veznikom *i*) u navedenim delima pišu rastavljeno (v. gore navedene primere).

- 23 Jedinice koje eventualno mogu umnožiti brojnu imenicu (tipa *hiljada/tisuća, milion/milijun* itd., v. primer 41).
- 24 Iako postoji, npr.: “Fašisti su u potonjem ratu poubijali *milion i sedam stotina hiljada ljudi* iz naše zemlje, a gotovo toliko poslali u logore na prisilan rad u Njemačku.” (Radoslav Bratić, Strah od zvona, 115).
- 25 Nalazimo ipak kod Vuka Draškovića: “Sudu je stigla peticija sa potpisima *dvije hiljade i stotinu i sedamdeset* građana opštine Kamenik, koji traže da se okrivljeni Krstić i Roganović oslobode optužbe.” (Sudija, 171)

- (54) (...) stajalo je *tri stotine i sedamdeset i osam* ljudi (...) (Seobe, II-1, 29)
- (55) Bilo bi bolje da ste poručili, iz Vestfala, *tri stotine i sedamdeset i osam* teških kobila (...) (Seobe, II-1, 27–28)
- (56) *Tri stotine sedamdeset i osam* momaka. *Tri stotine i sedamdeset i osam* čvrstih klipana. (Seobe, II-1, 25)

U posljednjem primeru (56) primećujemo dva načina konstrukcije istog glavnog broja 378; prvo veznik *i* nije upotrebljen ispred desetine (70), a posle jeste. Prvi slučaj je logičan u odnosu na ostale preuzete primere od Crnjanskog (31 i 33, videti gore) u kojima veznik *i* nikada nije upotrebljen ispred desetina (čak i kada se desetina nalazi u poziciji poslednje jedinice). To nam još jednom potvrđuje izuzetnost upotrebe veznika *i* drugde nego ispred poslednjeg člana višičlanog broja s jedne strane, a s druge strane, gubljenje njegove upotrebe, ispred drugog člana nego jedinice glavnog broja, čak i kod starijih autora. S obzirom na to da upotreba ispred desetine predstavlja izuzetnost za nju se zapravo mogu naći razlozi u emocionalnom stavu govornika, u ovom slučaju pripovedača. Naime, ovde je reč o isticanju količine brojem označenog, kojim se sugeriše govornikov stav prema određenoj činjenici za koju se vezuje dati broj. U konkretnom primeru iz *Seoba* Miloša Crnjanskog pripovedač ističe mnoštvo mladih ljudi čija tragička sudbina predstavlja metaforu sudbine naroda koji je morao da živi na granici sebi tuđe države. O tome v. takođe fn. br. 18 o ekspresivnoj upotrebi veznika *i*.

Jedan primer se može naći i kod Vjenceslava Novaka:

- (57) (...) velik turski brod, sa *dvije stotine i trideset i šest* Turaka (...) (*Poslednji Stipančići*, 125)

Kao što iznosi T. Maretić (*op. cit.*), upotreba veznika *i* ispred svih članova, posle prvog, u kompoziciji višičlanog broja, takođe se primećuje u jeziku Vuka St. Karadžića, a naročito u njegovom prevodu *Novog Zavjeta*:

- (58) A Simon Petar uđe i izvuče mrežu na zemlju punu velikijeh riba *sto i pedeset i tri* (...) (196)
- (59) A u lađi bijaše nas duša svega *dvjesta i sedamdeset i šest*. (254)

Arhaičnu oznaku ove vrste konstrukcije potvrđuje *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koji navodi veliki broj primera (naročito glavnih brojeva) u jeziku pre Vukovih reformi i u kojima se veznik *i* upotrebljava drugde nego ispred poslednjeg člana višečlanog broja. Istini za volju, poneki ređi primeri predstavljaju veznik *i* jedino ispred poslednjeg člana ali ga nijedan ne isključuje potpuno u konstrukciji višečlanog broja. To dokazuje, ukoliko je potrebno, evoluciju savremenog (-ih) jezika na ovom polju, koji je (su), kao što smo već istakli u ovom radu, sačuvao (-li) (*i* to bez ikakvog obaveznog karaktera) upotrebu veznika praktično u jednom jedinom slučaju: ispred poslednjeg člana *i* to kada je isti jedinica glavnog broja prethođena deseticom.

Ovim istraživanjem smo se trudili da pokažemo da je upotreba veznika *i* u konstrukciji višečlanih brojeva kompleksna i da se kreće, zavisno od jezičkog perioda, a verovatno i od jezičke teritorije, od potpune elizije, preko redukovane upotrebe, do veoma učestale upotrebe veznika. Upotrebu koordinatora *i* uslovljava takođe, sam višečlani broj, na osnovu čega se može zaključiti da je veznik prisutniji tamo gde višečlani broj sadrži jedinicu jer je prisutnost veznika između desetina i stotine ređa, za razliku od njegove prisutnosti između desetina i jedinica. Na kraju valja imati na umu i to da upotreba/elizija veznika *i* zavisi i od jezičkog nivoa govornika, jer je on prisutniji u konstrukciji višečlanih brojeva kod govornika višeg jezičkog nivoa.

IZVORI

a) književnoumetnička dela

- Bratić, R. (1992), *Strah od zvona*, Srpska književna zadruga, Beograd.
- Crnjanski, M. (1987), *Seobe II-1; II-2*, BIGZ, Beograd.
- Drašković, V. (1993), *Sudija*, Stilos, Beograd.
- Krleža, M. (1969), *Povratak Filipa Latinovića*, Nolit, Beograd.
- ID. (1988), *Aretej*, Mladost, Sarajevo.
- Karadžić, V. (1987), *Novi Zavjet* (prevod), Izdanje biblijskog društva, Beograd.
- ID. (1927), *Srpske narodne pripovetke*, Srpska kraljevska akademija, Beograd.
- Matavulj, S. (1962), *Bakonja Fra Brne*, Branko Đonović, Beograd.
- Novak, V. (1962), *Poslednji Stipančići*, Branko Đonović, Beograd.
- Selenić, S. (1996), *Očevi i oci*, Prosveta/Dereta, Beograd.
- Selimović, M. (1996), *Derviš i smrt*, Prosveta, Beograd.
- ID. (2008), *Krug*, Blic, Beograd.
- ID. (2008), *Ostrvo*, Blic, Beograd.

ID. (2008), *Tišine*, Blic, Beograd.

ID. (2009), *Tvrđava*, Marso, Beograd.

Stojiljković, V. (1984), *1984*, [prevod sa engleskog; naslov originala: *Nineteen eighty-four* (G. Orwell)], BIGZ/August Cesarec, Beograd/Zagreb.

Vidaković, A. (1959), *Tamni cvet*, [prevod sa engleskog; naslov originala: *The dark flower* (J. Galsworthy)], Rad, Beograd.

b) novine:

Dani, nedeljne novine, Sarajevo.

c) televizijske stanice:

BHRT: *Radio-televizija Bosne i Hercegovine*

BKTV: *Braća Karić TV*

HRT: *Hrvatska radio-televizija*

RTCG: *Radio i televizija Crne Gore*

RTS: *Radio televizija Srbije*

LITERATURA

Babić, S., Brozović, D., Moguš, M. et al. (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti/Globus, Zagreb.

Babić, S., Finka B., Moguš M., (1996), *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.

Barić, E., Lončarić, M., Malić, D. et al. (1997), *Hrvatska Gramatika*, četvrto izdanje (prvo izdanje 1979, pod naslovom: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*), Školska knjiga, Zagreb.

Barić, E., Hudaček, L., Koharović, N. et al. (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Školske novine, Zagreb.

Barjaktarević, D. (1977), "Novopazarsko-sjениčki govori", *Srpski dijalektološki zbornik XXI*, 96–97, Beograd.

Belić, A. (1905), "Dijalekti istočne i južne Srbije", *Srpski dijalektološki zbornik I*, Beograd.

Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1961), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, drugo izdanje (prvo izdanje 1952), Školska knjiga, Zagreb.

Cipra, F., Guberina, P., Krasić, K. (1998), *Hrvatski pravopis*, pretisak (prvo izdanje 1941, zabranjeno i uništeno), Artresor, Zagreb.

Daničić, Đ. (1850), *Mala srpska gramatika*, Štamparija jermenskog manastira, Beč.

- Fröhlich, R. (1839), *Grundzüge der Illirischen Grammatik: durchaus mit der neuen Orthographie / Vêkoslav Babukić's, Jos., Wenedikt's sel. Witwe Buchhandlung, Beč.*
- Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (1890), Naklada zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo (izdavač reprint izdanja: Bosanska riječ, Sarajevo, 1994).
- Kašić, B. (1604), *Institutionum linguae Illyricae*, Rim: A. Zannetti [izdavač reprint izdanja na hrvatskom (*Osnove ilirskoga jezika*): Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002].
- Maretić, T. (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće izdanje (prvo izdanje 1899), Matica hrvatska, Zagreb.
- Mažuranić, A., (1869), *Slovnica hervatska*, četvrto izdanje (prvo izdanje 1859), Zagreb.
- Meillet, A., Vaillant, A. (1980), *Grammaire de la langue serbo-croate*, drugo izdanje (prvo izdanje 1924), Collection de grammaires de l'Institut d'études slaves, Librairie Honoré Champion, Paris.
- Nikčević, V. (1997), *Pravopis crnogorskog jezika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica.
- ID. (2001), *Gramatika crnogorskog jezika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica.
- Parčić, C. [D.] (1873), *Grammatica della lingua slava (illirica)*, Zadar.
- Pavešić, S., Vince, Z. (1971), *Jezički savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (1997), *Pravopis srpskoga jezika*, drugo izdanje (prvo izdanje 1995), Matica srpska, Novi Sad.
- Pižurica, M. (1981), "Govor okoline Kolašina", *Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*, posebna izdanja, Titograd.
- Popović, Lj. (1979), "Upotreba kardinalnih brojeva u srpskohrvatskom jeziku", *Jugoslavenski seminar za strane slaviste* 30, Međunarodni slavistički centar, Beograd, 3–24.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika* (1960), Matica hrvatska/Matica srpska, Zagreb/Novi Sad.
- Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika* (1960), Matica srpska/Matica hrvatska, Novi Sad/Zagreb.
- Raguž, D. (1997), *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976), 23 knjige, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Silić, J., Pranjković, I. (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Stanić, M. (1974), "Uskočki govor", *Srpski dijalektološki zbornik XX*, 218–219, Beograd.

- Starčević, Š. (1812), *Nova rícoslovica ilirícska*, Trst: G. Weis (izdavač reprint izdanja na hrvatskom: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002).
- Stefanović, A. (2013), “Hijerarhizacija uticajnih faktora u načinu slaganja predikata sa numeričkim konstrukcijama u funkciji subjekta”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Međunarodni slavistički centar, Beograd, 239–256.
- Šimundić, M. (1971), “Govor Imotske krajine i Bekije”, *Djela Akademije nauka BiH XI*, knjiga XXVI, Sarajevo.
- Vukadinović, V., (1996), “Govor Crne Trave i Vlasine”, *Srpski dijalektološki zbornik XLII*, Beograd, 193–197.

A DIACHRONICAL OVERVIEW OF THE USE OF THE CONJUNCTION *I* IN THE FORMATION OF COMPOUND NUMERALS FUNCTIONING AS DETERMINERS

Abstract

In this work, the author analyses the evolution of the use of the conjunction *i* in the expression of compound numerals functioning as determiners (cardinal and collective numerals; nominal numerals ending in *-ica*, derived from collective numerals and adjectival numerals). This paper offers a historical and dialectological overview, without which the state of the current written and oral languages cannot be judged. It also pays particular attention to the views concerning that issue contained in language textbooks. One of the conclusions of the paper is that those views generally do not coincide with usage in modern language(s).

Key words: *conjunction i, compound cardinal numerals, diachrony, evolution, modern language*

Mirela OMEROVIĆ

KAUZALNE INSTRUMENTALNE KONSTRUKCIJE
S PROKSIMATIVNIM PRIJEDLOZIMA
PRED(A), *ZA*, *NAD(A)* I *POD(A)*

KLJUČNE RIJEČI: *instrumentalne prijedložne konstrukcije, uzrok efektor, uzrok razlog, uzrok kriterij, konceptualizacija, kognitivna distanca*

U radu se govori o instrumentalnim konstrukcijama s prijedlozima *pred(a)*, *za*, *nad(a)* i *pod(a)* obilježenim kauzalnim (uzročnim) značenjem, te se daje njihova semantička interpretacija s obzirom na metaforičke ekstenzije primarno prostornih obilježja navedenih prijedloga (lokalizacija prednjom, stražnjom, gornjom ili donjom stranom lokalizatora). Kauzalno značenje ovih konstrukcijskih modela obuhvaća tri tipa uzroka – uzrok efektor, uzrok razlog i uzrok kriterij, a ključna je konceptualnosemantička komponenta koja se uspostavlja između objekta lokalizacije i lokalizatora neizmijenjena kognitivna distanca što počiva na metaforičkoj transpoziciji semantičkih obilježja prijedloga *pred(a)*, *za*, *nad(a)* i *pod(a)*, inače specifična za instrumentalne prijedložne konstrukcije.

1. Polazeći od prostornih predodžbi kao temeljnih u cjelokupnoj ljudskoj spoznaji, kognitivnosemantička proučavanja padežnih kategorija zasnivaju se na kognitivno primarnoj predodžbi kretanja fizičkih objekata. U takvim se predodžbama fizički entiteti tokom *faktivnog* ili *fiktivnog* kretanja promatraju u svom međusobnom odnosu koji je ključan za određenje jezgrenog značenja svakog pojedinog padeža. Tako se za instrumental uspostavlja zajednički koncept *paralelizma* dvaju (ili više) entiteta tokom njihovog istosmjernog kretanja, odnosno poklapanja njihovih putanja, ili pak mirovanja budući da su za veliki broj instrumentalnih konstrukcija tipični statični scenariji. Pritom se pojmovi kretanja, cilja, smjera i sl., kao i pojam prostora uopće uzimaju

u generičkom smislu. Navedeni ‘prostorni’ pojmovi primarno upućuju na fizički prostor kao njihov nužni interpretacijski okvir, kao izvorni domen koji služi kao strukturni okvir za konceptualizaciju apstraktnijih i konceptualno teže dostupnih odnosa što se realiziraju u širokom spektru najrazličitijih metaforičkih ekstenzija. Promatrani entiteti imaju putanje tokom svoga generičkog kretanja koje su paralelne i u potpunosti se poklapaju. Pritom te putanje u dinamičnim scenarijima podrazumijevaju neko fizičko kretanje, dok se u statičnim scenarijima značenjskim ekstenzijama projiciraju u neku prostornu distancu između navedenih entiteta. Pritom je prvi entitet, označen terminom *objekt lokalizacije* (kao “lik prvoga plana” ili primarni entitet), istaknut u odnosu na ostale dijelove konceptualne strukture, dok je drugi entitet, označen terminom *lokalizator* (“lik drugoga plana” ili sekundarni entitet), u pozadini toga scenarija.¹ OL je primaran, relativno istaknut u odnosu na L, koji ima ulogu referencijske tačke prema kojoj se vrednuje položaj, kretanje, veličina ili neko drugo svojstvo OL. Invarijantno značenje paralelizma dvaju entiteta ostvaruje se u najrazličitijim podznačenjima i upotrebnim kontekstima instrumentalne semantičke mreže. U okviru koncepta paralelnog kretanja OL i L (koji je u ovome slučaju instrumentalni referent) od naročitog je značaja obilježje tzv. *ekvidistance*², odnosno stalne, nepromjenjive udaljenosti među

- 1 Termine *objekt lokalizacije* i *lokalizator* u okviru lokalistički koncipiranih teorija koriste i drugi autori, npr. P. Piper (2001, 1. izd. 1997), I. Pranjko (2001), pri čemu se navedenim terminima pridružuje i treći element – *orijentir* (Piper 2001: 21-22), koji je svojevrsni konkretizator odnosa između likova “prvoga” i “drugoga plana”. Međutim, terminom *orijentir* u nekim kognitivnogramatičkim opredjeljenjima (prije svega Langackerovim) označen je “lik drugoga plana”, kojemu u ovome slučaju odgovara entitet označen pojmom *lokalizator*. B. Belaj (2009: 2/24) predlaže u ovom slučaju terminološko usklađivanje navedenih pojmova tako što bi terminu *orijentir* (u Piperovoj terminologiji) ekvivalent bio *determinator lokalizacije*. Tako pojmu *objekt lokalizacije* odgovara termin *trajektor* (prema Langacker 2008, Belaj 2009, Belaj – Tanacković Faletar 2010, Tanacković Faletar 2011), terminu *lokalizator* ekvivalentan je termin *orijentir*, dok se terminu *orijentir* koji služi za konkretizaciju odnosa između primarnog i sekundarnog entiteta (najčešće je to prijedlog) pridružuje terminološki ekvivalent *determinator lokalizacije*. U daljem tekstu iz metodoloških i praktičnih razloga koristit će se skraćenice OL (objekt lokalizacije), L (lokalizator) i OR (orijentir).
- 2 “To je obilježje ujedno i specifična karakteristika instrumentalne sheme paralelizma, budući da se distanca između trajektora i orijentira u genitivnom konceptu ishodišta povećava, u dativnom konceptu usmjerenosti smanjuje, a u akuzativnom konceptu cilja potpuno neutralizira, dok se u shematičnom lokativnom konceptu sadržanosti trajektor nalazi unutar orijentira i na taj je način njegov položaj manje ili više fiksiran, pa stoga i njihova ekvidistantnost u slučaju kretanja orijentira (npr. *Vozim se u vlaku*) zapravo predstavlja tek posljedicu te sadržanosti” (Tanacković Faletar 2011: 64-65).

referentima tokom njihovog istosmjernog kretanja ili pak mirovanja, pri čemu je takva udaljenost minimalna (opet u generičkome smislu) i služi da se ta dva entiteta konceptualno razdvoje sprečavajući njihovo potpuno poistovjećivanje.

2. Kad je riječ o jezgrenom značenju instrumentala, najprije se izdvaja njegovo značenje *sredstva*, kod kojeg se sasvim jasno uočava koncept paralelizma među dvama entitetima čije se putanje u potpunosti poklapaju tokom istosmjernog kretanja, dok je njihova međusobna udaljenost minimalna i nepromijenjena (tj. ne smanjuje se i ne povećava). Drugu, u bosanskome jeziku vrlo produktivnu jezgrenu kategoriju instrumentala čini *socijativna*, koju od kategorije sredstva odvaja svojstvo *uzajamnosti* entiteta tokom istosmjernog kretanja, odnosno svojevrsna *aktivnost* i L kao i OL tokom izvođenja određenog procesa. Navedena su temeljna jezgrena značenja na formalnome planu uglavnom vezana uz besprijedložne i konstrukcije s prijedlogom *s(a)*.

No, prijedložni se instrumental u bosanskome jeziku realizira i s primarno prostornim dimenzionalnim prijedlozima *pred(a)*, *za*, *nad(a)*, *pod(a)* i *među*. Značenjska jezgra ovih konstrukcija u određenoj mjeri naslanja se i na kategoriju sredstva i na socijativnu kategoriju, ali se ona isprofilirala u sasvim posebnu značenjsku kategoriju instrumentala koju možemo nazvati *proksimativni instrumental*³. Značenjska jezgra navedenih konstrukcija rubnije je ostvarenje instrumentalnog padežnog koncepta paralelizma, ali se u određenoj mjeri povezuje i s jezgrenim značenjima instrumentala – sredstvom i socijativom. Čvrsto se zasniva na semantičkoj komponenti *orijentacije*, budući da instrumentalni referent u navedenim konstrukcijama predstavlja orijentacijsku tačku prema kojoj se vrednuje kretanje ili položaj nominativnog referenta, te u izvjesnom smislu čini *sredstvo orijentacije*, što ga značenjski posredno povezuje s jezgrenim instrumentalnim značenjem sredstva. Pritom su od presudnog značaja za semantičku interpretaciju navedenih konstrukcija semantička obilježja primarno prostornih prijedloga što dolaze u proksimativnim konstrukcijama, koja utječu na to da opće invarijantno značenje instrumentala bude manje istaknuto. Prijedlozi u njima čine bitan strukturni element i doprinose cjelokupnom značenjskom određanju pojedinih instrumentalnih prijedložno-padežnih konstrukcija. Značenjska jezgra proksimativnog instrumentala realizira se prije svega u prototipnim kontekstima koji podrazumijevaju neko fizičko kretanje OL i L ili pak njihovo mirovanje određeno

3 L. Janda (1993) u okviru analize ruskoga instrumentala ovu značenjsku kategoriju (*proximate instrumental*) zajedno sa socijativnim instrumentalom razmatra u okviru četvrte upotrebe sheme, koja je tek posredno povezana s prototipnom shemom sredstva.

specifičnim položajem i prostornom distancom OL prema instrumentalnom referentu, ali i u specifičnim, perifernim kontekstima upotrebe u kojima se metaforičkim ili metonimijskim ekstenzijama iskazuju apstraktnije značenjske kategorije utemeljene također na prostornim predodžbama. Proksimativni prijedlozi predstavljaju jezička sredstva koja prototipno funkcioniraju kao determinatori prostornih odnosa, te na specifičnoj, tj. apstraktnijoj semantičkoj razini konkretiziraju složeniye semantičke kategorije.

Ključno semantičko obilježje ovih konstrukcija jeste postojanje tzv. *ekvidistance*, tj. konstantne i nepromijenjene udaljenosti između OL i L tokom cijeloga glagolskog procesa, koja je naročito naglašena u odnosu na besprijedložne instrumentalne forme i upóće na značenjsku kategoriju sredstva.

3. Kad je riječ o složenijim semantičkim kategorijama koje se iskazuju prijedložno-padežnim instrumentalnim konstrukcijama, **kauzalnost** je nesumnjivo jedna od najfrekventnijih. To je složena semantička kategorija koja pretpostavlja relaciju između određenih elemenata, što predstavlja njeno temeljno određenje i kao misaone i kao jezičke kategorije, a ta je relacija zapravo odnos uzroka i posljedice (Kovačević 1988: 19-31). Prijedložno-padežne instrumentalne konstrukcije s proksimativnim prijedlozima *pred(a)*, *za*, *nad(a)* i *pod(a)* u svom referencijalnom značenju podrazumijevaju prostorne predodžbe u kojima je instrumentalni referent lokalizator s čije je prednje (*pred* + I), stražnje (*za* + I), gornje (*nad* + I) ili donje (*pod* + I) strane smješten ili se kreće OL, tj. položaj ili kretanje OL određeno je kroz specifičan odnos prema prednjoj, stražnjoj, gornjoj ili donjoj strani L. Konstrukcijama s prijedlozima *pred(a)* i *za* iskazuje se orijentacija horizontalnog tipa, budući da upućuje na dvodimenzionalnu komponentu datih entiteta, a primarno prostorno značenje ostvaruje se kroz statične ili dinamične prostorne predodžbe. U apstraktnijim domenima upotrebe proksimativnog instrumentala različitim semantičkim ekstenzijama aktualiziraju se složeniye semantičke kategorije, u ovome slučaju naročito kauzalnost.

3.1. Kauzalno značenje instrumentalnih konstrukcija s prijedlozima *pred(a)* i *za* motivirano je prostornim predodžbama (lokalizacijom prednjom ili stražnjom stranom lokalizatora), no za njihovu interpretaciju ključna je konceptualnosemantička komponenta nedostižnosti entiteta obilježenog instrumentalom s prijedlogom *za* ili pak komponenta uzmicanja ili psihološkog distanciranja OL od L obilježenog instrumentalom s prijedlogom *pred(a)*. U načelu obilježavaju dva tipa uzroka – uzrok efektor i uzrok razlog.

Konstruktivski model *pred(a)* + I uzročno značenje aktualizira semantičkim ekstenzijama iz prostornih predodžbi na domen emocija tako što se određeni emocionalni odnos konceptualizira kao psihološko distanciranje ili uzmicanje OL od L obilježenog prijedložnim instrumentalom, a može iskazivati uzrok efektor i uzrok razlog.

Uzrok tipa efektor⁴ najčešće se realizira kroz spontanu posljedicu psihološkog distanciranja, koja predstavlja “psihološko stanje (u jeziku obilježeno nekom od leksema ‘straha’) nastalo pri (mogućem) uspostavljanju doticaja agensa i pojma označenog determinantom sintagme zbog negativnog iskustva što ga agens ima s tim pojmom”, te je efektor, u ovome slučaju instrumentalni referent, “latentno prisutna misao o prošloj vezi, a posljedica spontano izbjegavanje opetovanja te veze” (Kovačević 1988: 102-103), što je iskazano kao OL. Najčešće dolaze s upravnim leksemama “straha”, “bojazni”, “strepnje” i sl. Uz upravne glagole takvog značenjskog okvira (npr. *strahovati*, *bojati se*, *plašiti se* i sl.) instrumentalni referent može imati funkciju gramatičko-semantičke dopune uz kvazitransitivne glagole, kao u primjerima:

I cijelo je susjedstvo, od toga njihova ponosa, strahovalo *preda mnom*, kao da me nije majka rodila,... (AMH, OK, 7.3) – ..., da bi *pred njim* zastrepio zbog čega! (AMH, OK, 27.2) – Sahur-bey se preplašio *pred tim glasom* i nije smio izgovoriti da bi on uzeo Minku... (ABM, OK, 27.2)

Rjeđe imaju funkciju adverbijala uzroka uz intranzitivne glagole, npr.:

Tresao se ko prut *preda mnom*. (IHT, 168) – Uviđaju da je moć onoga *pred kim* su drhtali splasnula... (NIU, OK, 27.2) – Morala se spremati i na jednu njoj takvu stvar, *pred kojom* je zebila, kao *pred* smrtnim časom;... (ABM, OK, 27.2) – Više vjerujem da bih ovako, kočeći se *pred javom*, mogao zadržati sve na svome mjestu,... (NIU, OK, 27.2)

Uz upravne deverbativne imenice tipa *strah*, *bojazan*, *strepnja*, *zebnja* instrumentalni referent vrši funkciju nekongruentnog atributa, i u načelu substantivne sintagme ovoga tipa frekventnije su od verbalnih konstrukcija. Na-

4 Ovaj se tip uzroka zasniva “na odnosu uzroka kao direktnog (nesvjesnog) izazivača spontanih, voljnonekontrolisanih posljedica” i realizira se kroz tri semantička mikropolja: 1. mikropolje uzroka *vanjskog efektor*, 2. mikropolje *unutrašnjeg efektor*, “u kojem je efektor neko psihološko ili (psih)fiziološko stanje bića iz kojeg kao spontana posljedica slijedi novo stanje ili nekontrolisana reakcija”, 3. mikropolje *latentne misli kao efektor*, što za posljedicu ima psihološko distanciranje, ali otvara mogućnost i fizičkom distanciranju (Kovačević 1988: 105).

dalje, spomenute deverbativne imenice mogu doći i u okviru dekomponiranog predikata, uz koji instrumentalni referent ima funkciju adverbijala. Npr.:

..., govori o svom bolu i strahu *pred tobom*,... (DŽKI, OK, 27.2) – U tom strahu i bojazni *pred mužem* rađala se u Minkinoj duši još jedna nedozvoljena želja... (ABM, OK, 27.2) – ..., te postepeno odrastanje i otkrivanje svijeta ženske intime i prve strepnje *pred tajnama* svijeta. (EUI, OK, 28.2) – ..., unuk Alekse Š. će prvi put ugledati sedef u plohi mjeseca, i osjetiti zebnju *pred slutnjom* da bi ga nešto moglo preteći u važnom i nenadoknadivom gubitku. (ALU, OK, 7.3)

Unekoliko su rjeđe konstrukcije koje također označavaju uzrok efektor, ali vanjski okolnosni efektor, koji poglavito obilježava tzv. “fizičko opterećenje”, čija je posljedica “spontanog tipa i predstavlja promjenu (fizičkog stanja ili oblika) predmeta ili bića izloženog ‘pritisku težine’” (Kovačević 1988: 97). Mogu označavati i apstraktnije entitete koji “pod pritiskom” mijenjaju svoje stanje, što se postiže metaforičkim ekstenzijama. Obrazuju se s glagolima *povijati se, savijati se, popustiti* i sl., uz koje imaju ulogu adverbijala uzroka, i konkurentne su frekventnijim instrumentalnim konstrukcijama s prijedlogom *pod(a)*⁵. Npr.:

Odolijevala je snažnim udarima vjetra i kiše, povijala svoje tanko bijelo stablo *pred* svakim novim *naletom*, lišće joj je drhturilo i cviljelo. (NBHL, OK, 27.2) – ..., jer su se grudi gotovo same otvarale *pred pritiskom* oštrog kamena... (IHT, 126) – ...a istančalo strpljenje popusti *pred navalom* grube smijurije i od prosidbe načini lakrdiju. (NIU, OK, 27.2) – Zamisli evolucije, napretka i agnosticizma moraju se ili neopozivo raspršiti *pred umjetnošću* i *vjerom*, ili od nje uzmaći u neki zasebni svijet. (SV62, OK, 28.2)

Uzrok razlog određuje se kao nešto što utječe i predodređuje tip agensove odluke ili akcije, te kao povoljna ili nepovoljna činjenica uvjetuje tip svjesnog ponašanja (Kovačević 1988: 141-142) i nerijetko se obilježava instrumentalnim konstrukcijama s prijedlogom *pred(a)*, koje uglavnom iskazuju uzrok razlog raznih psiholoških stanja ili raspoloženja čovjeka. Nisu tipične

5 Konstrukcije s prijedlogom *pod(a)*, navodi M. Kovačević (1988: 98), najčešće obilježavaju navedeni tip okolnosnog efektorskog značenja koje se razvija “preko lokacionog značenja doticaja težine i predmeta, tako da polje uzroka efektor otvara prema polju uzročno-mjesne interferencije”. Zanimljivo je da autor uz konkurentne genitivne konstrukcije s prijedlozima *od* i *usljed* ne spominje i instrumentalne konstrukcije s prijedlogom *pred(a)*, koje su, istina, dosta rjeđe od instrumentalnih s prijedlogom *pod(a)*.

jezičke jedinice za obilježavanje ovog tipa uzroka, budući da se uzrok razlog prototipno iskazuje genitivom s prijedlogom *zbog*, čija semantička struktura konstrukcija s upravnim leksemama sa značenjem “stida” (*stidjeti se, zastidjeti se, stid, sramota*) podrazumijeva da agensu ne odgovara entitet obilježen zavisnim članom, jer ga kompromituje i čini ga nedostojnim i neadekvatnim onome što bi agens želio biti. Tako je “stid” agensa posljedica “konflikta” između stvarnosti i njegove želje, odnosno razlog je njegovu stidu misao o nedostojnosti onog što je obilježeno determinantom sintagme (Kovačević 1988: 174), npr. *stid zbog bluda*. Međutim, instrumentalne konstrukcije s prijedlogom *pred(a)* podrazumijevaju da se agens “osjeća nedostojnim” pred instrumentalnim referentom sa semantičkim obilježjem (+ živo) i (+ ljudsko), koji je u određenom smislu verifikator njegova ponašanja, te se zapravo psihološki distancira od njega. Npr.:

- Od tada se povremeno pravda i stidi *pred njom*,... (DŽKI, OK, 27.2)
- Vidjet ćeš ti kako se mati *pred svijetom* sramoti. (AMH, OK, 27.2)
- Dječaci su zbog toga bili postiđeni *pred gostom* i nisu znali šta da učine... (AHP, OK, 27.2)

Uzrok razlog, u ovim slučajevima vrlo blizak efektorskom značenju, iskazuje se i konstrukcijama s upravnim leksemama “čuđenja”, “divljenja” i sl., kojima se izriče posljedica *kao medijalno stanje racionalnog tipa*, kao posljedica posrednog uzroka, oposredovana “racionalnom komponentom” (Kovačević 1988: 164-167). Npr.:

- Sve se izmijenilo u jednom času da smo stajali zapanjeni *pred učinkom* koji je bio gotova stvar. (ABM, OK, 27.2) – ...i koji bi natjerao sve radoznalce da zinu *pred tim portretom* da je radoznalaca ovdje bilo. (IHT, 89) – Da bude mali kompjuterski miš, zblahnut *pred vlastitim učinkom*. (AIK, OK, 27.2) – ...a veliki vezir Džafer se još jednom zadivio *pred velikom mudrošću* kalifa koji je po milosti božjoj upravljao svijetom. (DŽKI, OK, 27.2)

Prijelazni tip između uzroka efektora i uzroka razloga čine konstrukcije što dolaze s upravnim glagolima *bježati, sklanjati se, kriti se, sakriti se, ustuknuti, uzmicati*, ali se one ipak svrstavaju pod tip uzroka razloga stoga što najčešće označavaju posljedicu svjesnog, a ne spontanog tipa. Prilično su frekventne uzročne instrumentalne konstrukcije,⁶ a s obzirom na semantička

6 Govoreći o kauzativu kao “prijedložnome potpadežu”, I. Pranjković navodi da je uzročno značenje od svih nedimenzionalnih značenja najčešće i najraznolikije. Naime, autor

obilježja upravnih glagola u ovakvim slučajevima dolaze u ulozi gramatičko-semantičke dopune. Instrumentalni referent u prototipnim konstrukcijama nosi obilježje (+ živo) i (+ ljudsko), dakle enitet koji je zapravo uzrok razlog akcije (uglavnom svjesne) što ju je poduzeo agens, npr.:

Kao da je bježao *pred optužbom* koja se valjala za njim u treptaju mojih riječi. (RDŽO, OK, 27.2) – Bio je stidljiv i sakrivao se *pred učiteljicom* i *Minkom*. (ABM, OK, 27.2) – Ko je ajan da se *pred njim* nešto krije, ili nešto otkriva? (NIU, OK, 27.2) – A mora ga braniti ovako sirotog i zbunjenog, njezino je da ga zakloni i sakrije *pred svijetom*. (DŽKI, OK, 27.2) – ...i ustuknu od sinovljeva pogleda i da je uzmicala kao Nizama pred svoju smrt *pred* mojim *dodirom*, a znam da su različite. (NIU, OK, 27.2) – Hoće li i ostale ustuknuti *pred pogledima* svojih sinova i svojih kćeri,... (NIU, OK, 27.2)

Uzrok razlog obilježava se i konstrukcijama s različitim intranzitivnim glagolima ili sa složenim predikatima što sadrže kvalitativne pridjeve kao leksičko jezgro ili pak uz predikatski apozitiv, gdje instrumentalni referent vrši funkciju adverbijala uzroka, npr.:

Profesor se nasmiješio *pred* tolikom *naivnošću*. (IHP, OK, 27.2) – Likujem. Ne *pred pomišlju* da Musa umire, ničija smrt ne dopire brzo do moje pameti, nego zbog uzleta... (NIU, OK, 13.7) – Ihtareva snaga kojom bi utješio sina kao da na očigled svih kopni i nestaje *pred* svakom Malikovom *riječju*. (NIU, OK, 27.2) – Kemal prvi popusti, a Karak prihvati popuštanje s nevjericom, oprezan *pred varkom*, potom se odvoji sasvim. (NIU, OK, 27.2) – Stajahu odurni *pred* Džaferovom *grubošću*. (NIU, OK, 27.2)

3.2. Uzročno se značenje konstrukcijskog modela *za* + I ostvaruje putem metaforičkog preslikavanja prostornih predodžbi na domen emocija tako što se određeni emocionalni odnos konceptualizira kao konstantno praćenje nedostupnog entiteta u želji da se on dostigne. L kao predmet neostvarene želje OL neprestano “izmiče” onome koji mu teži, ali je agens bez obzira na to i dalje fokusiran na njega i metaforički ga nastavlja slijediti u težnji da ga napokon dostigne (Tanacković Faletar 2011: 251). U tom njegovom fiktivnom

smatra da se “moglo razviti iz prostornog značenja po načelu juxta ergo propter hoc, pa se može govoriti o svojevrsnom prostornom kauzativu” (Pranjko 2001: 22). Između ostalih, za označavanje ovoga tipa uzroka navode se i instrumentalne konstrukcije s prijedlogom *pred(a)*, npr.: *bježati pred poreznicima*, *uzmicati pred vojskom* i sl.

kretanju ključnu semantičku komponentu čini upravo njegova stalna i neizmijenjena udaljenost od instrumentalnog referenta, što mu na konceptualnom planu onemogućava dostizanje takvog entiteta, te on postaje zapravo i stalni cilj kojemu se teži, u čemu je evidentna i interferencija kauzalnog i finalnog značenja. U toj se nemogućnosti dostizanja instrumentalnog referenta uočava **uzrok razlog** agensova vršenja glagolskog procesa, koji se najčešće iskazuje tzv. leksemama “žalosti”. Naime, “razlog je žalosti po pravilu *izgubljeni kontakt, prekinuti odnos* agensa i onog što je obilježeno determinantom. Žalost je tako posljedica prekida veze agensa i X (ukoliko je X lice, u pitanju je smrt, a ukoliko je X predmet, u pitanju je raskinutost posesivne veze agensa i X).” Ovo se značenje realizira s glagolima “verbalizirane” žalosti – *plakati, kukati, naricati, jadikovati, cviljeti, ridati, suziti, jecati*, dok uz lekseme “tuge” – *tugovati, bolovati, žaliti, patiti, tuga, bol, žalost, žal, patnja* i sl. “izgubljeni kontakt agensa i X ne podrazumijeva i smrt X, nego prosto ‘prekid starog odnosa’” (Kovačević 1988: 168). Instrumentalni referent ima funkciju adverbijala uzroka, a u toj su im uloženi ekvivalentne genitivne konstrukcije s prijedlogom *zbog*.⁷ Npr.:

...i da tajno tuguje *za braćom* koja prijete Herdekovcu. (NIU, OK, 28.2) – ..., ali nani je srce vazda patilo *za Sarajevom*. (SV65, OK, 5.3) – ..., protjerani iz svojih domova *za kojim* su plakali. (SV43, OK, 5.3) – Rekoše: / “Cvili stolica *za praocem-stablom* i *šumom* / zavičajnom” – a o tome mi nikad mislili nismo. (ASS, 89) – ...i zar mora izvoditi sva ova čuda i jecati *za svojom Rabijom* kad god nema pametnijeg posla? (DŽKI, OK, 1.3) – Ne bih osjećala boli, niti bih žalila *za svijetom*. (ABM, OK, 28.2)

Od verbalnih kauzalnih konstrukcija ovoga tipa frekventnije su one sa spomenutim upravnim supstantivima *tuga, bol, žalost, patnja* i sl., uz koje instrumentalni referent ima ulogu atributa, npr.:

Prolaskom između njih remetim pobožnu tugu *za ljepšom ženom* bega Ihtara. (NIU, OK, 28.2) – I pomračí vid, i saplete se noga / o staru lozu, što puzala je godinama mom prozoru, / stara loza, stari ispucali bol ni *za čim*. (ASS, 94) – Jedino se Tahir Talha bunio iz žalosti *za sinom*. (IHT, 171) – U njima je bila i žalba *za nečim* izgubljenim. (ABM, OK, 28.2)

⁷ Naime, instrumentalne konstrukcije s prijedlogom *za* najfrekventnije su za obilježavanje ovoga tipa uzroka – dakle, *žalosti* ili *tuge*, a u toj su im uloženi, pored genitiva s prijedlogom *zbog*, konkurentne i instrumentalne konstrukcije s prijedlogom *nad(a)*, besprijedložni genitiv i akuzativ, te akuzativ s prijedlogom *na*, ali uz manji broj leksema ovog značenjskog tipa. V. Kovačević 1988: 167-168.

Uzrok razlog obilježava se i konstrukcijama s upravnim leksemama *briga*, te rjeđe *strepnja*, *strah*, *bojazan*, *zebnja*,⁸ kojima se obilježava nepovoljno stanje instrumentalnog referenta, što uzrokuje “emocionalno stanje ‘strepnje’ da to stanje ne bude još nepovoljnije”, te je tako razlog agensova stanja “misao o mogućem *budućem zlu*, s uvijek prisutnom nijansom distanciranja od takve ‘budućnosti’” (Kovačević 1988: 172). Instrumentalni referent također ima ulogu nekongruentnog atributa uz navedene upravne supstantive, npr.:

Uništila me briga *za njom*. (razg.) – Živjeli ste za njega, dani, mjeseci se nizali u ljepoti čekanja, u čežnji, u strepnji *za svojom uzdanicom*. (NBHL, OK, 28.2)

No, leksema *briga* ili pak glagoli *brinuti se*, *mariti*, *hajati* i sl. u konstrukcijama s prijedlogom *za* nerijetko iskazuju i odricanje takvog emocionalnog stanja “strepnje” ili “brige” zbog mogućeg “budućeg zla” i u pravilu dolaze u odričnom obliku, npr.:

Uostalom, *za tim pričama* me i nije bilo briga. (IHV, OK, 1.3) – Ne haje Smrt *za djevojačkom suzom*, / ne haje Smrt *za ljudskom molitvom*. (ASS, 27) – Nek svisne, šta me briga *za njom*. (AMH, OK, 1.3) – Ne marim ja *za njihovim pričama*. (razg.)

3.3. Instrumentalnim konstrukcijama s prijedlozima *nad(a)* i *pod(a)* primarno se iskazuje orijentacija vertikalnog tipa, koja poglavito upućuje na trodimenzionalnu komponentu lokalizatora, te je izrazito pogodna za značenjske ekstenzije. Kad je riječ o proksimativnom instrumentalu, važno je istaknuti da je on u velikoj mjeri sklon semantičkim transpozicijama iz prostornog ka apstraktnijim značenjskim domenima upravo zbog vrlo bitne kognitivnosemantičke komponente neprecizne orijentacije, koja pretpostavlja potencijalnu pomjerljivost OL u odnosu na L u okvirima horizontalne ili vertikalne prostorne orijentacije. U takvim scenarijima instrumentalne konstrukcije ne označavaju više neki faktivni, nego fiktivni prostor, u kojem je mogućnost pomjerljivosti OL u odnosu na L mnogo veća, budući da može zauzeti bilo koju tačku u okviru tog zamišljenog prostora, a ne izlazeći iz okvira prednjeg, stražnjeg, gornjeg ili donjeg dijela lokalizatora. U tom smislu vertikalna ori-

8 Konstrukcije s leksemom *briga* frekventnije su sa značenjem uzroka tipa razlog i svojstvene su upravo instrumentalu s prijedlogom *za*, dok su konstrukcije s upravnim leksemama *strah*, *strepnja*, *bojazan* tipične za realizaciju uzroka efektora, budući da iskazuju spontanu posljedicu psihološkog distanciranja, i češće se realiziraju u okviru instrumentala s prijedlogom *pred(a)*.

jentacija još je pogodnija za metaforičke ekstenzije budući da je i pomjerljivost lokalizatora (a ne samo OL) manja u odnosu na lokalizatore u okvirima horizontalne orijentacije.

Kauzalno značenje konstrukcija s prijedlogom *nad(a)* također je motivirano prostornim predodžbama. Naime, statični prostorni scenarij supralokativnosti nameće koncept vršnog položaja OL u odnosu na L, što se značenjskim ekstenzijama konceptualizira kao odnos *dominacije* primarnog entiteta u odnosu na sekundarni. Konstrukcijskim modelom *nad(a)* + I izriče se uzrok razlog različitih psiholoških stanja i raspoloženja čovjeka. Kao i konstrukcijama s prijedlogom *za*, i ovim se modelom vrlo često iskazuje razlog “žalosti” agensa, ali razlog takvog njegova psihofiziološkog stanja nije više prekinuti odnos sa instrumentalnim referentom, nego je to “prvenstveno *teško, loše ili neželjeno stanje*” u kome se instrumentalni entitet nalazi.⁹ Ove konstrukcije obrazuju se također uz glagole “verbalizirane” žalosti ili “tuge” – *plakati, jadikovati, naričati, rastužiti se* i sl., a dolaze u funkciji adverbijala uzroka, npr.:

Počeo je vaditi bodlje i gorko plakati *nad* svojom *sudbinom*. (HRP, OK, 13.7) – Jadikujući *nad onim* što se dogodilo Bošnjacima u Bosni od Srba i Hrvata, jedan albanski intelektualac mi je,... (DŽSN, OK, 6.3) – Šta nam drugo preostaje? Padati u depresije, budaliti, pričati žalopojke, naričati *nad sudbinom* koja nas je zadesila? (NBHL, OK, 5.3)

Uz glagol *sažaliti se*, budući da je kvazitransitivni, instrumentalni referent ima ulogu gramatičko-semantičke dopune, npr.:

...koji je prevalio toliki put da bi se sažalio *nada mnom* i učinio mi dobro djelo. (DŽKD, OK, 7.3)

Istu ulogu imaju i konstrukcije s upravnim leksemama s tzv. značenjem “gnušanja”, koje se obrazuju uz upravne glagole *gnušati se, groziti se, zgražavati se, užasavati se, gaditi se* i sl. Uzrok razlog averzivnog odnosa agensa prema instrumentalnom referentu jesu njegova maksimalno negativna svojstva ili postupci nekog trećeg entiteta, a najčešće je instrumentalnim referentom obilježen samo pojam za koji se vezuju stanja kao razlog “gnušanja” (Kovačević 1988: 171), dok je nominativni referent tipično ljudsko biće. Npr.:

9 M. Kovačević (1988: 170) navodi da je ovim konstrukcijskim modelom “zbog lokaciono-vremenske saprisutnosti agensa (obilježenog u subjektu) i X (obilježenog instrumentalom) uzročno značenje ostvareno preko mjesnog značenja ‘nadenosti agensa nad X-om’” metaforičkom transpozicijom scenarija “‘plakati nad kovčegom/grobom’”.

A pogotovo ima razloga da se zgražava *nad* njihovim ispraznim *brbljarijama*... (DŽKI, OK, 5.3) – Gadio sam se i *nad fotografijom* Vladimira Srebrova sa megačetnikom iz Banja Luke,... (SV46, OK, 6.3) – ..., i drugi kojem se grsti i povraća *nad* tim *divljaštvom*;... (AIA, OK, 6.3)

Uzrok razlog obilježava se i konstrukcijama s upravnim leksemama “bojazni”, “strepnje”, “brige”, kojima se obilježava nepovoljno stanje instrumentalnog referenta što kod agensa izaziva emocionalno stanje “strepnje” da takvo stanje ne bude još nepovoljnije. Uzročno se značenje ovog tipa također ostvaruje metaforičkim preslikavanjem prostornog domena na domen emocija budući da se određeni emocionalni odnos konceptualizira kao konstantno “bdijenje” agensa nad instrumentalnim referentom kako se njegovo stanje ne bi pogoršalo, pri čemu između njih postoji stalna i neizmijenjena udaljenost koja na konceptualnom planu ne daje agensu mnogo mogućnosti da bilo šta učini kako bi poboljšao njegovo stanje. Obrazuju se s upravnim glagolima *strepiti*, *zepsti*, *drhtati*, *namirati*, *zabrinuti* se i sl., uz koje instrumentalni referent ima ulogu gramatičko-semantičke dopune, npr.:

... strepila (je) *nad* gripoznom *kćerkom*.¹⁰ – Emice, majčino srce dršće, *nad* tvojom *budućnosti*. (ABM, OK, 5.3) – ..., svi mi prisutni, jednim dobrim dijelom sebe namiremo *nad istorijom* a ova dva-tri dana možda i potpuno. (NIR, OK, 6.3) – Amra se nije zabrinula *nad* tom *činjenicom*. (NKI, OK, 13.7)

Uzrok razlog, vrlo blizak efektorskom značenju, iskazuje se konstrukcijama s upravnim leksemama “čuđenja”, “divljenja”, kojima se izriče posljedica posrednog uzroka racionalnog tipa,¹¹ npr.:

Doktori su to više puta izrekli, čak su se i začudili *nad tim*. (NKI, OK, 13.7) – ...i sve lakše se iznenađujem *nad onim* što u sebi otkrivam. (DŽKI, OK, 5.3) – ..., slušala je odlomke rečenica koje je već ranije slušala i znala, obezglavljena, ohlađena *nad prizorom* koji nije vidjela. (SFP, OK, 5.3) – ..., ne dotiče me zgražanje žena zbog Fatminog pjevanja i ruganja, niti žalim, niti se divim *nad* Musinim *udesom*,... (NIU, OK, 5.3)

Navedeni tipovi uzroka mogu se iskazivati i supstantivnim sintagmama s upravnim imenicama semantički ekvivalentnim glagolima uz koje se obra-

10 Primjer preuzet od M. Kovačevića 1988: 173. Z. Majdak, *Igrači*, Mladost, Zagreb, 1969, 97.

11 Radi se o istom značenjskom tipu kao i kod kauzalnih konstrukcija s prijedlogom *pred(a)*. V. Kovačević 1988: 164-167.

zuju različite podskupine za označavanje uzroka tipa razlog. Instrumentalni referent u takvim konstrukcijama vrši funkciju atributa, npr.:

Sva ova pitanja nisu pala na pamet Banetu Repčiću, ali su ih, kao komentar, zgražanje *nad* njegovom *neupućenošću*, pomenuli redakcijske kolege dok je Bane izbivao iz sobe. (MFTJ, OK, 5.3) – ..., kao da im se tek sada sakupio bol za Nizamom i užas *nad* Dizdarevom *nesrećom*,... (NIU, OK, 5.3) – ..., razvalio jedan klimavi stol i ranjenu stolicu i uz plač *nad* svojim *usudom* javno pred svjedocima izjavio da će prekratiti muke i sebi i drugima koji ga trpe... (NKI, OK, 13.7)

3.4. Konstrukcijama s prijedlogom *pod(a)* iskazuje se također orijentacija vertikalnog tipa u okviru prostornih odnosa sublokativnosti. U takvim je scenarijima prostorna ekvidistanca ključna kognitivnosemantička komponenta, kojom se upućuje na to da nema neposrednog kontakta OL i L tokom svih faza glagolskoga procesa. U apstraktnijim domenima upotrebe metaforičkim ekstenzijama takvih prostornih koncepata, “najčešće u skladu s orijentacijskom konceptualnom metaforom KONTROLA JE GORE odnosno KONTROLIRANI OBJEKTI SU DOLJE, mahom (se) profiliraju različiti aspekti kontroliranosti trajektora, njihovog potencijalnog djelovanja ili kretanja od strane instrumentalnih orijentira” (Tanacković Faletar 2011: 255-256). Tako se OL, u skladu s prostornim predodžbama da nadređeni položaj omogućava veći stupanj kontrole nad podređenim entitetom, konceptualizira kao fizički objekt smješten ispod kakvog drugog entiteta koji se u tom slučaju smatra nadređenim. Tako su ove konstrukcije analogne konstrukcijama s prijedlogom *nad(a)*, s tim da OL i L zamjenjuju mjesta u odnosu na njih. U načelu, ovim se konstrukcijama obilježavaju tri tipa uzroka – uzrok efektor, uzrok razlog i uzrok kriterij. Uzrok efektor kao vanjski okolnosni efektor tipično se realizira instrumentalom s prijedlogom *pod(a)* i obilježava tzv. “fizičko opterećenje”, čija je posljedica spontanog tipa što predstavlja promjenu fizičkog stanja ili oblika entiteta izloženog takvome ‘pritisku’ ili pak može označavati i apstraktnije pojmove koji “pod pritiskom” mijenjaju svoje stanje.¹² Ovaj značenjski podtip predstavlja najfrekventniji tip efektorskog značenja prijedložnog instrumentala i prototipno se iskazuje konstrukcijama s glagolima *povijati se*, *uvijati se*, *saginjati se*, *poguriti se*, *posustati* i sl., uz koje instrumentalni referent ima funkciju adverbijala uzroka.¹³ Npr.:

12 V. Kovačević 1988: 97.

13 U iskazivanju ovog tipa uzroka njima su konkurentne slabije zastupljene genitivne konstrukcije s prijedlozima *od* i *usljed*, te mnogo rjeđe instrumentalne konstrukcije s prijedlo-

...zasija sunčeva tepsija na vršikama topola koje su se *pod* blagim *vjetrom* povijale prema Mladevcu. (AMP, OK, 6.3) – Vauvan je već svojim zelenim kandžicama bio iskopao malu rupu i karta se *pod nama* počela uvijati kao lijevak,... (IHV, OK, 6.3) – ...kako vani snijeg pada i granje se saginje *pod* njegovom *težinom*. (ABM, OK, 6.3) – Poguren *pod teretom* noći išao je otac i starački kašljucao. (RDŽO, OK, 6.3) – Obline jastuka pobacanih u kut ulegnule su se *pod toplotom* sjene koju nanosi njihanje nevidljivog drveta iza otvorenog prozora. (IHT, 14) – ...i osušena tinta je teško prijanjala na žutu hartiju, obnevidjelu, posustalu *pod težinom* koja je pritiskala njenog mučitelja. (IHT, 89) – Ali mi se učini da se zemlja ugiba *poda mnom*, pa se brže bolje vratih. (SKG, OK, 7.3) – Život ga je nemilice mljeo, pa se tijelo krunilo *pod teretom*. (RDŽO, OK, 6.3) – Na ulasku u voz Zen ovaj put nije posrtao *pod* teškim *prtljagom*. (ALU, OK, 7.3)

Istom značenjskom tipu pripadaju i konstrukcije tzv. vanjskog izazivača “gdje je *efektor instrument* pomoću koga se vrši radnja, ali koji je predstavljen kao neposredni izazivač stanja označenog determinatom sintagme” (Kovačević 1988: 98), te su u izvjesnoj mjeri prožete uzročno-načinskom značenjskom interferencijom.¹⁴ Instrumentalni referent u prototipnim konstrukcijama ima semantička obilježja (+ konkretno) i (- živo), ali najčešće dolazi kao rezultat metonimijske ekstenzije i uglavnom se odnosi na neku aktivnost ili instrument čijim se djelovanjem takva aktivnost realizira. Npr.:

Malo je uglancaš o rukav i puca *pod zubima* kao bič. (MFTJ, OK, 6.3) – Noge mu se izdužile, pa je kamen prštio *pod kopitama*. (RDŽO, OK, 6.3) – ..., koje se tako nekako čudno i mehko rastavljalo *pod* njihovim *udarcima* i zatim se opet spajalo,... (IHT, 137) – Dizdar se uvijao *pod udarcima*. (NIU, OK, 6.3) – Na zao razlog opominje srča koja škripi i bljeska *pod* ženskim *cipelama*. (ALU, OK, 7.3) – Nije se Tyszkino rame ponosno ugibalo *pod* kodakovim *remenom*. (ALU, OK, 7.3) – Tijelo mu se znoji *pod* toplim *džemperom*. (ALU, OK, 7.3)

Uzrok efektor iskazuje se i konstrukcijama kojima “biva predstavljena i neka situacija, *okolnost* čija realizacija nužno dovodi do promjene stanja lica

gom *pred(a)*.

¹⁴ Kovačević (1988: 98-99) iznosi mišljenje da su instrumentalne konstrukcije s prijedlogom *pod(a)* ovog tipa, u odnosu na konkurentne genitivne s prijedlogom *od* ili bez prijedloga, specifične “zbog uvijek prisutne lokacione značenjske nijanse ‘dodirnost instrumenta i entiteta za koji je vezana posljedica’”.

ili predmeta prisutnog u vrijeme i na mjestu realizacije okolnosti”, odnosno kojima se obilježavaju kakve “nepoželjne” okolnosti kao vanjski efektor. Takve konstrukcije u obliku instrumentala vrlo su rijetke, a konkurentni su im frekventniji oblici s tim značenjem *od + G i u + L* (Kovačević 1988: 97), npr.:

...i da mu nije bilo pasa i malog lovačkog noža, poginuo bi *pod* ranjenom *zvijeri*. (ABM, OK, 6.3) – 1962. *Pod* snježnom *lavinom*, koja je u peruanskim Andima zatrpala selo Huaskaran, život je izgubilo više od 3.000 ljudi. (OS13, 43)

Instrumentalom s prijedlogom *pod(a)* može se iskazati i efektor psihološkog ili psihofiziološkog stanja što je nastalo spontano djelovanjem instrumentalnog referenta, koji može imati semantičko obilježje (+ konkretno) ili (- konkretno), a efekat je najčešće stanje “ugodnosti”, npr.:

Pod tim riječima i *pod* njezinim kratkim: “*merci*” topilo se u Abdulahovoj duši neko čuvstvo između odanosti i ljubavi,... (ABM, OK, 6.3) – Bilo je vruće, ali joj bilo voljko *pod* njegovom *toplinom*. (ABM, OK, 6.3) – Bilo joj je ugodno i voljko *pod* tim blagim magičnim *pogledom*. (ABM, OK, 6.3) – U tom toplom krilu mačka bi se smirila, počela da prede *pod* nježnom *rukom* koja bi joj milovala dlaku, a onda bi zaspala. (STM, OK, 6.3)

Značenjski dosta bliske efektorskim konstrukcijama jesu konstrukcije koje načelno pripadaju specijalnim funkcionalnim stilovima, a njima se obilježavaju okolnosti koje agensa prisiljavaju na neželjeno ponašanje ili iz kojih kao posljedica proizlazi stanje iskazano predikatom, što predstavlja zapravo iznudeći rezultat (Kovačević 1988: 160-162), te se načelno svodi na uzrok razlog. Njihova je upotreba uglavnom svedena na lekseme sa značenjem “prinude” (ili manipulacije) u ulozi instrumentalnog referenta – *prinuda*, *pritisak*, *prisila*, *utjecaj* i sl., a prožete su i uzročno-načinskom interferencijom, npr.:

Djevojka je *pod pritiskom* oca otputovala u Italiju,... (VN96, OK, 7.3) – ..., opet zatvori (“informburo”, “velikomuslimani”) i razbijene iluzije *pod* ideološkom *prisilom* i *mjerama* represije društvenog sistema. (EUI, OK, 7.3) – I, što je još značajnije, mogu se mijenjati u toku svoga života, *pod uticajem* sa strane, ali i po vlastitoj volji. (DŽSN, OK, 7.3)

Naposlijetku, ovim se konstrukcijskim modelom može iskazati i uzrok kriterij i to kriterij-argument na kome se temelji procjena iskazana upravnim

glagolom,¹⁵ a dolazi uglavnom uz upravne glagole *poznati*, *prepoznati*, *raspoznati* i sl., npr.:

..., a mali je broj onih koji su ga poznavali *pod* drugim imenom. (AHP, OK, 6.3) – Izgovorio je njegovo ime posprdno, a naročito ovo *pod* kojim su ga svi u Gradu znali. (IHP, OK, 6.3)

4. U konačnici, može se kazati da instrumentalne konstrukcije s proksimativnim prijedlozima *pred(a)*, *za*, *nad(a)* i *pod(a)* kauzalno (uzročno) značenje aktualiziraju putem metaforičkih i metonimijskih ekstenzija iz prostornih predodžbi utemeljenih na zajedničkom instrumentalnom konceptu paralelizma, odnosno iz predodžbi istosmjernog kretanja dvaju entiteta konceptualno jasno odvojenih, ali međusobno upućenih jedan na drugog, pri čemu je instrumentalni referent orijentacijska tačka prema kojoj se vrednuje kretanje ili položaj OL. Pritom su za semantičku interpretaciju navedenih konstrukcija od presudnog značaja značenjska obilježja proksimativnih prijedloga, koja utječu na to da opće invarijantno značenje instrumentala bude manje istaknuto, a da se na temelju prostornih predodžbi naročito naglašenih prijedlozima putem značenjskih ekstenzija aktualizira uzročno značenje. Za konstrukcijski model *pred(a)* + I ključna je konceptualnosemantička komponenta uzmicanja ili psihološkog ditanciranja OL od L; za konstrukcije s prijedlogom *za* specifična je komponenta nedostižnosti instrumentalnog referenta. Konstrukcijama s prijedlogom *nad(a)*, s obzirom na primarni prostorni odnos supralokativnosti kojim se nameće koncept vršnog položaja OL u odnosu na L, svojstvena je konceptualizacija odnosa dominacije OL u odnosu na L, pri čemu se instrumentalni referent najčešće javlja kao uzrok razlog različitih psiholoških stanja ili raspoloženja čovjeka, tj. agensa. Uzročno značenje instrumentala s prijedlogom *pod(a)* aktualizira se značenjskim ekstenzijama na temelju prostornih odnosa sublokativnosti, odnosno konceptualizacijom nekog fizičkog objekta smještenog ispod kakvog entiteta koji ga kontrolira ili potencijalno djeluje na njegovo kretanje ili djelovanje. Instrumentalni entitet u tom slučaju, budući da je kontrolor glagolskoga procesa, predstavlja uzrok djelovanja OL, a može se realizirati kao uzrok efektor, uzrok razlog ili uzrok kriterij.

15 Za iskazivanje ovoga tipa uzroka najčešći je oblik lokativa s prijedlogom *po*, a rečenice sa složenim uzročnim veznicima tipične su za naučni stil, dok je također dosta česta složena rečenica s uzročnom relativnom klauzom. V. Kovačević 1988: 128-130.

IZVORI

- ABM – Abdurezak Hifzi Bjelevac, *Minka*, Preporod, Sarajevo, 1996, (Oslo korpus, <http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Corpus.html>, 2013, skr. u korpusu B/BA/M/96)
- AHP – Ahmed Hromadžić, *Patuljak vam priča*, Bosanska riječ, 1994, (OK, 2013, skr. D/HA/PV/94)
- AIA – Alija Isaković, *Antologija zla*, Bosnica, NIPP Ljiljan, 1994, (OK, 2013, skr. E/IA/AZ/94)
- AIK – Alija Isaković, “Kafana na Hietzingu”, *Most 90*, Mostar, 1995, (OK, 2013, skr. B/IA/KN/95)
- ALU – Alma Lazarevska, *U znaku ruže*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1996, (OK, 2013, skr. E/LA/UZ/96)
- AMH – Ahmed Muradbegović, *Haremske novele*, KDB, IP “Preporod”, 1996, (OK, 2013, skr. B/MA/HN/96)
- AMP – Alija Aljoša Musić, *Poljana kod Šeste vodenice*, Bosanska riječ, 1994, (OK, 2013, skr. D/MA/PK/94)
- ASS – Abdulah Sidran, *Sarajevska zbirka*, Preporod, Sarajevo, 1999.
- DŽKD – Dževad Karahasan, *Dnevnik selidbe*, Durieux, Zagreb, 1995, (OK, 2013, skr. E/KD/DS/95)
- DŽKI – Dževad Karahasan, *Istočni diwan*, Bosanska biblioteka Klagenfurt/Celovec, 1994, izdanje 1989), (OK, 2013, skr. B/KD/ID/89)
- DŽSN – Džemal Sokolović, *Nacija protiv naroda*, Syppress Vorlag, Oslo, 1997, (OK, 2013, skr. E/SD/NP/97)
- EUI – Elbisa Ustamujić, “Iskorak iz zemljinih sila u luk”, *Most 90*, 1995, (OK, 2013, skr. E/MO/IZ/96)
- HRP – Hajrudin Ramadan, *Priče od kiše*, “Bosanska knjiga”, Sarajevo, 1996. (OK, 2013, skr. B/RH/PO/96)
- IHP – Irfan Horozović, *Prognani grad*, Aktant d.o.o. Izdanja Antibarbarus (Biblioteka Electa), Zagreb, 1994, (OK, 2013, skr. B/HI/PG/94)
- IHT – Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, Civitas, Biblioteka “Dani”, Sarajevo, 2004.
- IHV – Irfan Horozović, *Vauvan*, Bosanska riječ, 1994, (OK, 2013, skr. D/HI/VA/94)
- MFTJ – Mirza Fehimović, *To jest žizni njet*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1996, (OK, 2013, skr. B/FM/TJ/96)
- NBHL – Nura Bazdulj-Hubijar, *Ljubav je sihirbaz, babo*, Svjetlost, Sarajevo, 1994, (OK, 2013, skr. B/BN/LS/94)
- NIR – Nedžad Ibrišimović, *Ruhani i šejtani – inspiracija (članci i intervjui 1990-1995)*, Preporod, 1996, (OK, 2013, skr. E/IN/RI/96)

- NIU – Nedžad Ibrišimović, *Ugursuz*, KDB, IP “Preporod”, Sarajevo, 1996, (OK, 2013, skr. B/IN/U/96)
- NKI – Nermina Kurspahić, *Iščezavanje plavih jahača*, “Međunarodni centar za mir”, Sarajevo, 1995, (OK, 2013, skr. B/KN/IP/95)
- OS13 – *Oslobođenje*, petak 11. 1. 2013, Sarajevo
- RDŽO – Rizo Džafić, *Očev zavičaj*, Bosanska riječ, 1994, (OK, 2013, skr. D/DR/OZ/94)
- SFP – Sead Fetahagić, *Poljubi pa ostavi*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1996, (OK, 2013, skr. B/FS/PO/96)
- SKG – Skender Kulenović, *Gromovo đule*, Bosanska riječ, 1994, (OK, 2013, skr. D/KS/GD/94)
- STM – Sead Trhulj, “Mačka u kući”, *Lettre international*, Sarajevo, 1996, (OK, 2013, B/TS/MU/96)
- SV43 – *Svijet*, br.33, 1996, Oslobođenje International Ljubljana, (OK, 2013, skr. PU/SV/43/96)
- SV46 – *Svijet*, br. 46, 1996, Oslobođenje International Ljubljana, (OK, 2013, skr. PU/SV/46/96)
- SV62 – *Svijet*, br. 62, 1997, Oslobođenje International Ljubljana, (OK, 2013, skr. PU/SV/62/97)
- VN96 – *Večernje novine*, 1996, (OK, 2013, skr. PU/VN/96)

LITERATURA

- Anderson 1971 – Anderson, J. M., *The grammar of case: towards a localistic theory*, Cambridge, Cambridge University Press
- Arsenijević 2003a – Arsenijević, N., “Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku (I)”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVI/1, Novi Sad, 107–263.
- Arsenijević 2003b – Arsenijević, N., “Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku (II)”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVI/2, Novi Sad, 53–216.
- Belaj 2008a – Belaj, B., *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, Osijek
- Belaj 2008b – Belaj, B., “Pre-locativity as the schematic meaning of the Croatian verbal prefix *pred-*”, *Jezikoslovlje*, 9/1–2, Osijek, 123–140.
- Belaj 2009 – Belaj, B., “Prostorna značenja na razini složene rečenice”, *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. K. Mićanović, Zagreb, Zebra komunikacije, 43–67.
- Belaj 2010 – Belaj, B., “Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od + genitiv*”, *Sintaksa*

- padeža. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem 'Drugi hrvatski sintaktički dani', 2010, 15–33, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Filozofski fakultet Osijek*
- Belaj – Tanacković Faletar 2010 – Belaj, B./ Tanacković Faletar, G., “Konceptualno-semantički temelji gramatičkih odnosa: predikatni instrumental u hrvatskome jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 70, Zagreb, 147–172.
- Gortan-Premk 1963–64 – Gortan-Premk, D., “Padežne i predložko-padežne uzročne konstrukcije kod Vuka”, *Južnoslovenski filolog*, XXVI/1–2, Beograd, 437–457.
- Grickat 2003 – Grickat, I., “O predlogu za u srpskom jeziku”, *Južnoslovenski filolog*, 59, Beograd, 11–16.
- Ivić 1954a – Ivić, M., *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*, Beograd, Institut za srpski jezik
- Ivić 1954b – Ivić, M., “Uzročne konstrukcije s predlozima *zbog, od, iz* u savremenom književnom jeziku”, *Naš jezik*, n. s., V/5–6, Beograd, 186–194.
- Ivić 1958 – Ivić, M., “Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku”, *Južnoslovenski filolog*, XXII/1–4, Beograd, 141–166.
- Jahić – Halilović – Palić 2000 – Jahić, Dž./ Halilović, S./ Palić, I., *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe
- Klikovac 1997 – Klikovac, D., “O uzročnom značenju konstrukcije *u + lokativ*”, *Naš jezik*, XXXII/1–2, Beograd, 26–37.
- Klikovac 2006 – Klikovac, D., *Semantika predloga: Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd, Filološki fakultet
- Kovačević 1987 – Kovačević, M., “Uzročno značenje sintagme s prijedlogom *protiv*”, *Književni jezik*, 16/3–4, Sarajevo, 189–195.
- Kovačević 1988 – Kovačević, M., *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, Svjetlost
- Langacker 2008 – Langacker, R. W., *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, New York, Oxford University Press
- Omerović 2011 – Omerović, M., *Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskoga jezika*, Sarajevo, Slavistički komitet
- Palić 2010 – Palić, I., *Dativ u bosanskome jeziku*, Sarajevo, Bookline
- Palić 2011a – Palić, I., “O glagolima koji vežu obvezatne adverbijalne dopune u bosanskome jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 72, Zagreb, 201–217.
- Palić 2011b – Palić, I., “Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici”, *Pismo*, IX/1, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, 39–68.
- Piper 1977 – Piper, P., “Obeležavanje prostornih odnosa predložkim i padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku”, *Prilozi proučavanju jezika*, 13–14, Novi Sad, 1–51.
- Piper 2001 – Piper, P., *Jezik i prostor*, (drugo, dop. izdanje), Biblioteka XX vek, Beograd

- Piper i dr. 2005 – Piper, P./ Antonić, I./ Ružić, V./ Tanasić, S./ Popović, Lj./ Tošović, B., *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, ur. M. Ivić, Beograd, Institut za srpski jezik, Beogradska knjiga, Matica srpska
- Pranjković 1992 – Pranjković, I., "Prostorna značenja prijedloga u hrvatskome jeziku", *Suvremena lingvistika*, 18/33, Zagreb, 21–26.
- Pranjković 2001 – Pranjković, I., *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada
- Pranjković 2009 – Pranjković, I., "Prostorna značenja u hrvatskome jeziku", *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, 11–19.
- Stevanović 1961 – Stevanović, M., "Padežne sintagme s predlogom za", *Naš jezik*, n. s., XI/7–10, Beograd, 207–225.
- Stevanović 1984–1985 – "Socijativ-instrumental: jednakost i razlike, dodiri i mešanja", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXVII–XXVIII*, Novi Sad, 733–740.
- Šarić 2007 – Šarić, Lj., "Konstrukcije za izražavanje prostornih odnosa u hrvatskom jeziku", *Sintaktičke kategorije. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani*, ur. B. Kuna, Osijek, Filozofski fakultet – Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 253–270.
- Šarić 2008 – Šarić, Lj., *Spatial Concepts in Slavic, A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag
- Tanacković Faletar 2011 – Tanacković Faletar, G., *Semantički opis nesamostalnih (kositih) padeža u hrvatskome jeziku i njegove sintaktičke implikacije*, (doktorska disertacija u rukopisu), Osijek, Filozofski fakultet
- Vuković 1966 – Vuković, G., "O odnosu 'orijentacionih' predloga tipa *ispod/pod, iznad/nad, ispred/pred*", *Prilozi proučavanju jezika*, Novi Sad, 77–83.
- Wierzbicka 1988 – Wierzbicka, A., *The semantics of grammar*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company
- Žic Fuchs 1991 – Žic Fuchs, M., *Znanje o jeziku i znanje o svijetu: Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*, Zagreb, Filozofski fakultet/Biblioteka SOL

CAUSATIVE INSTRUMENTAL STRUCTURES WITH THE PROXIMATIVE PREPOSITIONS *IN FRONT OF*, *FOR*, *ABOVE* AND *UNDER*

Abstract

This paper investigates instrumental structures with the prepositions *pred(a)*, *za*, *nad(a)*, *pod(a)* (*in front of*, *for*, *above* and *under*) marked with causative meaning. These prepositions will be explained semantically due to the metaphorical extensions of their locative meanings (localisation of the front, back, above and below). The causative meanings of these structural models contain three types of causes: effect, reason, and criterion. The crucial characteristic is the conceptual-semantic component between the object of localisation and the localisator, an unaltered cognitive distance based on metaphorical transposition of the semantic characteristics of the prepositions *in front of*, *for*, *above* and *under*, which is usually characteristic of instrumental case-prepositional structures. The crucial conceptual-semantic component between the object of localisation and localisator for the instrumental with the preposition *in front of* is the main component of the retreat or psychological distancing; the component of unattainability of the instrumental referent is a specific component for instrumental structures with the preposition *for*. It is a very common characteristic for structures with the preposition *above* to relate between the domination of the object of localisation and the localisator. The instrumental referent is the main reason for various psychological states (i.e. agents) in a person. The causative meaning of the instrumental with the preposition *under* is supported by semantic extensions based on the spatial relation of sublocality. In such structures the instrumental referent is the controller of the verbal process and is the cause of action of the object of localisation.

Key words: *instrumental-prepositional structures, the cause-effect, cause-reason, cause-criterion, conceptualisation, cognitive distance*

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

NEKI METAFTONIMI IZ *SANDŽAČKOG RJEČNIKA*

KLJUČNE RIJEČI: *pojmovna metafora, pojmovna metonimija, udruženo djelovanje pojmovne metafore i pojmovne metonimije, metaftonim, frazemi, frazemi metaftonimi, konceptualizacija, kognitivna lingvistika, Sandžački rječnik*

Uz svjesnost o dosadašnjim istraživanjima koja problematiziraju pojmovnu metaforu i metonimiju i opasnosti koja prijeti usljed zasićenja ovom temom, u ovom se radu promatraju frazemi iz kognitivnolingvističkog ugla koji zastupa ideju kontinuuma djelovanja metafore i metonimije u nekim slučajevima. Naime, devedesetih je godina XX stoljeća Goosens uveo pojam *metaftonim* želeći imenovati jezičke pojave u kojima istovremeno nalazimo i metaforu i metonimiju. Korpus ovog istraživanja jesu frazemi iz *Sandžačkog rječnika*, koji je objavljen 2012. godine. Ne ulazeći u metodologiju prikupljanja, klasificiranja frazema i općenito njihovo uvrštavanje u ovaj rječnik, cilj je ovog istraživanja naći primjere udruženog djelovanja metafore i metonimije – metaftonime.

0. UVODNE NAPOMENE

Lingvistiku XX stoljeća formirala su dva pristupa jeziku: evropski i američki. Prvi se rađa iz ciljeva i metoda komparativne filologije XIX stoljeća čije je interesiranje bilo usmjereno na pisane spomenike i njihovu historijsku analizu i interpretaciju, a drugi iz preokupacije američkih antropologa koji su se trudili opisati jezike i kulturu američkih domorodaca prije nego što oni iščeznu (Kristal 1987: 407). Do osamdesetih godina XX stoljeća u lingvistici dominira strukturalistički pristup, ali ni do tada nije u potpunosti zanemarivana veza između jezika i kulture. Premosnici od strukturalista do kognitivista, za koje jezik predstavlja riznicu znanja o svijetu, bili su antropološki lingvisti koji su doprinijeli očuvanju takvog gledišta (Trask 2005: 159).

Kognitivna je lingvistika pristup proučavanju jezika koji je utemeljen na ljudskome zapažanju i poimanju nejezičkih kategorija, te sistematičnost pre-

tapanja nejezičkih u jezičke strukture (Trask 2005: 159). Ovaj je pristup jeziku dobio svoje teorijske postavke u knjigama “Temelji kognitivne gramatike” Ronalda Langackera (1987) i “Vatra, žene i druge opasne stvari” Georga Lakoffa (1987). Osamostaljenjem semantike i formiranjem drugih lingvističkih disciplina otvarala su se nova gledišta na jezik općenito. Sve je veći broj lingvista postajao zainteresiran za razjašnjavanje ljudske sposobnosti opažanja, kategorizacije i poimanja svijeta pomoću jezika (Trask 2005: 159). Rezultati su mnogih teorijskih postavki i istraživanja ukazali na duboku motiviranost između svijeta koji okružuje pojedinca i jezika. To se tzv. *enciklopedijsko* i središnje znanje na različite načine reflektira na jezik. Enciklopedijsko su znanje problematizirali mnogi kognitivisti, među njima i Lakoff (1987), Langacker (1987), Fuchs (1991), Lakoff i Johnson (1999) itd. Njihova su istraživanja pokazala prisutnost različitih mehanizama u kreiranju svakodnevnog govora. Ta su istraživanja osnažila činjenicu da ljudski mozak funkcionira na principu konceptualiziranja, kao i to da je ljudski jezik također utemeljen na tim istim principima. Ljudsko znanje o svijetu koji ga okružuje oposredovano je (jezičkim) znakovima kojima se služimo (Uspenski 2012: 10). Zato je razumijevanje istih tih jezičkih jedinica na konceptualnom nivou jednako važno kao i samo znanje o izvanjezičkom svijetu. “Kognitivna gramatika zastupa vrlo široko postavljen konceptualni pristup značenju, u okviru kojega se semantičkom jedinicom, odnosno značenjem jezičkoga izraza smatra sama predodžba koja, na temelju konvencionalne povezanosti s fonološkom jedinicom, nastaje u umu interpretatora. Takav pristup značenju utemeljen je pak na enciklopedijskom znanju ili znanju o svijetu” (Belaj – Tanacković Faletar 2014: 39).

U odbranu kognitivne lingvistike, sve više prisutne i u našoj lingvistici, staju mnogi lingvisti. Upečatljivo o tome govori Tabakowska (2005: 12): “Kognitivna je lingvistika za one koji u tvorcu i korisniku jezika vide ne samo genijalan mehanizam za proizvodnju riječi i rečenica nego i bit njegove ljudskosti: neponovljivost osobnosti, nepredvidljivost reakcija, originalnost pogleda na svijet; riječju: sve ono što u sprezi s kulturnim i društvenim uvjetovanjima odlučuje o načinu na koji čovjek upotrebljava svoj jezik – genijalno oruđe čiji je on tvorac i rob istodobno.” Ovaj teorijsko-metodološki pravac u lingvistici ključnim uzrokom postojanja jezika smatra sposobnosti ljudskoga uma pomoću kojih pojedinac stvara nove spoznaje promatrajući svijet. U tom je smislu riječ, jezik općenito, nastavak ljudskog uma, pa se u lingvistici nerijetko nailazi na preslikavanje pojma prirodnih nauka – *Homo sapiens* – u *Homo syntacticus*, *Homo grammaticus*, *Homo linguisticus*.

Općenito gledajući, kognitivisti na pojedinca gledaju kao na kreatora jezika koji njeguje iskustveni realizam – temeljeći svoj jezik isključivo na vlastitom iskustvu i svijetu koji ga okružuje. Svaki pojedinac istovremeno uključuje sebe kao kreatora jezika i ljudski um kao središte. Međutim, jezički znakovi predstavljaju rezultat uopćavanja iskustva različitih individua. Tako se obrazuju opća značenja koja su univerzalna za članove datog socijuma, ali su nezavisna od bilo kog individualnog iskustva (Uspenski 2012: 9). Kognitivni lingvisti koriste i pojam *utjelovljenje* (engl. *embodiment*) kako bi pokazali osnovni postulat ljudskog jezika, odnosno ukazali na potrebu spoznaje apstraktnoga preko konkretnoga.

1. FRAZEMI

Frazeologija je u najneposrednijem dodiru s kulturom jedne teritorije, naročito ako se zna da su osnovni izvori za nastanak frazema, osnovne jedinice frazeologije, prirodna i društvena sredina i kulturno-historijsko naslijeđe (Tanović 2000: 14). Zbog toga je u proučavanje značenja frazema nužno uključiti svakodnevno i enciklopedijsko znanje o svijetu koji okružuje pojedinca. Frazeme je potrebno proučavati i iz kognitivnolingvističke perspektive zbog činjenice da nastaju u jednoj kulturnoj zajednici i odražavaju konceptualni sistem te zajednice. Rezultati takvog istraživanja mogu pokazati koje su to specifičnosti određenih kulturnih krugova u odnosu na druge. Na frazikon možemo gledati kao na jezik kulture (Šiljak-Jesenković 2003: 262).

Većina frazeologa, kako Tanović i navodi u svojoj “Frazeologiji bosanskoga jezika” na nekoliko mjesta, smatra da se frazemom može nazvati samo spoj od najmanje dvije autosemantičke riječi koje jedinstvenim spojem čini sintaksička i semantička neodvojivost. Ta osobina frazema, zajedno sa slikovitosti, reproduciranjem u gotovom obliku i neprevodivošću razdvaja frazeme od običnih sintagmi (Tanović 2000: 11).

2. POJMOVNA I LEKSIČKA METAFORA, POJMOVNA I LEKSIČKA METONIMIJA

Kognitivisti su od osamdesetih godina XX stoljeća brižljivo istraživali sve prisutniji utjecaj metafora i metonimija u jezicima (Trask 2005: 197-198). Lakoff i Johnson u svojoj knjizi “*Metaphors We Live by*” (1980) revolucioniraju teorijski pristup figurama govora. Dotada su metafora i metonimija uglavnom bile predmet zanimanja književne kritike i retorike. Nova istraživanja o ovim jezičkim mehanizmima rezultirala su redefiniranjem pristupa ovim

pojmovima. Metafora se obično tumači(la) kao jezički mehanizam nedoslovne upotrebe jezičkih oblika (Trask 2005: 197) ili, kako Kristal u “Kembričkoj enciklopediji jezika” kaže: dva se pojma povezuju da bi se implicitno nagovijestio njihov identitet (1987: 70). Međutim, redefiniranje ovih mehanizama u kognitivnolingvističkom svjetlu ponudio je viši nivo promatranja metafore i metonimije (Evans – Green 2006). Naime, riječ je o tzv. pojmovnoj metafori i pojmovnoj metonimiji.

Metafora se može razumjeti na tri nivoa – pojmovnom, leksičkom i na novou stilske figure. Pojmovna metafora i pojmovna metonimija mehanizmi su mišljenja koji omogućavaju leksičku metaforu i leksičku metonimiju kao jezičke mehanizme. Leksička je metafora upadljivija i može se jednostavno prepoznati jer se veže za jedan leksem u kontekstu (Dragičević 2010: 150). Ukoliko govorimo o leksičkoj metafori, taj se odnos među pojmovima uglavnom temelji na sličnosti među njima. Jedan je od njih sasvim konkretan i pomaže u koncipiranju apstraktnoga pojma (Evans – Green 2006: 286).

Naprimjer, sasvim je jasna analogija *Život je putovanje* u primjerima: *Prevalili smo dug put od upoznavanja; Dijete je stiglo* i sl. Ili, recimo, konceptualizacija vremena kroz novac: *Kašnjenje nas skupo košta svaki put*. Jasno je, isto tako, da se čovjek služi manje apstraktnim pojmom kako bi objasnio visokoapstraktan pojam. *Putovanje* i *novac* su opipljiviji nego što su to život i vrijeme. Za razliku od pojmovne metafore, leksičku je metaforu nešto jednostavnija i prepoznajemo je na nivou riječi, kao u primjeru *mačji kašalj*.

Metonimija je, s druge strane, zasnovana na principu bliskosti. Ona se, također, može kategorizirati na tri nivoa. U pojmovnom smislu, metonimski se odnos ostvaruje kada se jedan pojam prepoznaje po svom dijelu ili drugom pojmu koji se nalazi u njegovoj blizini: pisac preko svog djela, čelist preko čela i sl. Pojmovnu metonimiju možemo prepoznati u sljedećim primjerima: *zasukati rukave* u značenju otpočinjati neki posao ili *pokazati zube* u značenju iskazati odvažnost i sl. Pri tumačenju ovih frazema koristimo se cjelokupnom slikom (Dragičević 2010: 163). Također, pojmovnu metonimiju, naprimjer, možemo prepoznati svaki put kada na televiziji vidimo loptice s brojevima kako poskakuju u bubnju što bi nas trebalo asociirati na nagradnu igru bingo. U primjerima leksičke metonimije uglavnom se imenom jednog entiteta mijenja drugi entitet, npr., *Ona je sijede kose* gdje je *sijeda kosa* metonimija za starost.

3. METAFTONIMIZACIJA I METAFTONIMI

Lingvisti koji su se nakon Lakoffa i Johnsona bavili metaforom i metonimijom kao načinom proširivanja izražajnih moći jezika polemizirali su

o tome da li je jedan mehanizam važniji i prisutniji od drugog: metafora ili metonimija. Barcelona, predvodnik lingvista koji su pripisivali premoć metonimiji nad metaforom, svoje gledište opravdava mišljenjem da cilj ili izvor metafore mora biti metonimijski kako bi ona uopće bila moguća (Dragičević 2010: 167). Barcelona (2003) tvrdi kako su sve metafore zasnovane na metonimiji zato što se generalizacijom metonimije dolazi do metafore. Barcelona to ilustrira objašnjenjem orijentacione metafore *Više je gore* koja podrazumijeva porast i visine i količine/zapremine.

Međutim, u novinskom naslovu *Hoće li BiH postati slaba karika u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma*¹ primjećujemo istodobno djelovanje dva pojmovna mehanizma: i metafore i metonimije. Prije svega, ograničimo se na prvi dio naslova: *Bosna i Hercegovina je slaba karika*. U ovom se naslovu Bosna i Hercegovina metaforički poima kao osoba. Ona je predstavljena kao jedna od karika u lancu koji štiti neki objekt. U ovom je slučaju objekt zapravo neka zaštićena teritorija, kako i sam naslov dalje sugerira, od pranja novca i organiziranog terorizma. Kidanje lanca usljed postojanje slabe karike dovodi do mogućnosti otuđenja objekta koji je lanac štutio. Otuđenje u ovom slučaju podrazumijeva udaljavanje od politike nulte tolerancije prema pranju novca i finansiranju terorizma. Predikativom *slaba karika* autor ovog naslova istodobno metaforizira Bosnu i Hercegovinu, kao što je već rečeno, ali i metonimizira *zaštitu* pomoću *lanca*. Jake karike tog lanca osiguravaju zaštitu, a postojanje slabe karike narušava zaštitu. Ovakva kombinacija pojmovne metonimije *slaba karika* i metaforiziranje Bosne i Hercegovine naziva se metaftonimom.

Tumačenje kontinuuana metafore i metonimije nalazimo i kod Lakoffa i Johnsona (1980: 40): “The conceptual systems of cultures and religions are metaphorical in nature. While symbolic metonymies are critical links between every day experience and the coherent metaphorical systems that characterize religions and cultures.” Međutim, za terminološko imenovanje ovakvih primjera najzaslužniji je Goosens koji je u radu objavljenom u časopisu “Cognitive Linguistics” 1990. godine pod nazivom *Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expression for linguistic action* imenovao pojave u kojima se može zapaziti djelovanje oba konceptualna mehanizma. Takvim terminom – metaftonim – Goosens je želio naglasiti udruženo djelovanje **metafore i metonimije**.

1 <http://www.avaz.ba/clanak/121835/hoce-li-bih-postati-slaba-karika-u-borbi-protiv-pranja-novca-i-finansiranja-terorizma?url=clanak/121835/hoce-li-bih-postati-slaba-karika-u-borbi-protiv-pranja-novca-i-finansiranja-terorizma> (posjeta: 30. 10. 2015)

Slijedeći mnoga istraživanja u vezi s metaftonimima u različitim svjetskim jeziku, u ovom će se radu na sličan način ukazati na kontinuum konceptualnih obrazaca metafore i metonimije na primjerima pronađenim u nekim frazemima koji su navedeni u “Sandžačkom rječniku” koautora Džavida Begovića i Šefke Begović-Ličina.

4. NAPOMENE O “SANDŽAČKOM RJEČNIKU”

Cilj je ovog rada predstaviti nekoliko frazema iz korpusa “Sandžačkog rječnika” koautora Džavida Begovića i Šefke Begović-Ličina. Frazemi pronađeni u “Sandžačkom rječniku” mogu se djelomično naći i u drugim rječnicima i priručnicima bosanskoga jezika (“Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika” Josipa Matešića (1982), “Frazeološki adverbijali na materijalu ruskog i srpskog jezika” Abdulaha Mušovića (1997), “Frazeologija bosanskoga jezika” Ilijasa Tanovića (2002), “Somatske frazeološke jedinice za izražavanje emocija i njihova sintaksička funkcija” Abdulaha Mušovića (2002), “Rječnik sarajevskog žargona” Narcisa Saračevića (2003), “Nad turskim i bosanskim frazikonom” Amine Šiljak-Jesenković (2003), “Budi nešto da ne budeš ništa” Ismeta Rebronje i Medise Kolaković (2004), “Rječnik bosanskoga jezika” koautora Halilović – Palić – Šehović (2010), “Bosanski frazeološki rječnik” Zrinke Čoralić i Senije Midžić izdat 2012. godine, “Kao frazeološki rječnik” Alise Mahmutović također iz 2012, “Hrvatski frazeološki rječnik” koautora Menac – Fink Arsovski – Venturin iz 2014. godine).

“Sandžački rječnik” objavljen 2012. godine sadrži i frazeološki dio koji broji oko 3000 frazema. Autori objašnjavaju da se nisu držali strogo leksikografskog pristupa. Begović i Begović-Ličina su uvrstili i zatvorene rečenične strukture u frazeološke jedinice.

Kad je riječ o frazemima koji su tematizirani u ovom radu, nijedan od njih nije sastavljen od leksema tipičnih za teritoriju Sandžaka (osim vlastite imenice Šutenovac o kojoj će biti riječi u daljem tekstu). Frazemi problematizirani u ovom radu nisu lokalistički obilježeni kao neke druge zabilježene pojave u terenskoj anketi (*sindër veza, sve nas sveza; prišabanila se, otkrpiť je ne moreš; iljač za čamašire, varnika za đovdu* i sl.), ali imaju lokalno značenje.

5. KONCEPTUALIZACIJA NEKIH METAFTONIMA IZ RJEČNIKA

S obzirom na to da je bilo riječi o slučajevima udruženog djelovanja metafore i metonimije, tj. frazemima nastali udruženim djelovanjem metonimije

i metafore, u ovom dijelu rada problematiziraju se upravo takvi slučajevima pronađeni u “Sandžačkom rječniku”. Rječnik obiluje primjerima koje možemo nazvati metaftonimima, a ovaj će rad objasniti proces konceptualizacije na nekoliko primjera.

Pojednostavljeno rečeno, metafora se može prepoznati ukoliko se između dva pojma među kojima se uspostavlja analogija može ubaciti čestica *kao* – A kao B – (Ullmann 1962: 213), a metonimiju ukoliko se uspostavlja odnos unutar jednog pojma – A je dio B, A je pored B, A je iznad B i sl. Lakoff i Johnson (1980: 36) upoređujući metaforu i metonimiju tvrde sljedeće: “Metaphor and metonymy are different kinds of processes. Metaphor is principally a way of conceiving of one thing in terms of another, and its primary function is understanding. Metonymy, on the other hand, has primarily a referential function, that is, it allows us to use one entity to stand for another. But metonymy is not merely a referential device. It also serves the function of providing understanding.” Metaforom se uglavnom služimo kako bismo jednostavnim predstavili kompliciran pojam. Za razliku od metafore, metonimija ima karakteristiku referencijalnosti.

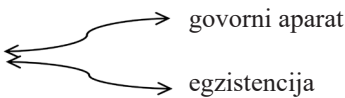
5.1. Beše progunuo jezik

Beše progunuo jezik frazem je koji “Sandžački rječnik” bilježi u značenju *zaćutao je, nije progovorio* (Begović – Begović-Ličina 2012: 486). Ovo se značenje može pronaći i u drugim rječnicima s frazeološkom građom u drukčijim formama i drukčije izdiferenciranim značenjima. Međutim, u konvencionalnom smislu, ovaj je frazem prisutan samo u ovom rječniku u navedenom obliku.

U “Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika” Josipa Matešića pod odrednicom *jezik* nalazimo mnoštvo frazema, ali oni koji su značenjski bliski frazemu *beše progunuo jezik* su: *izgubiti jezik* u značenju *zanijemjeti, jezik je (kome) otežao* u značenju *s mukom govoriti, jezik se (kome) potkratio* u značenju *ne moći govoriti od straha, jezik se kome priljepio/slijepio/uzeo/zauzlao/zavezao* u značenju *ne moći govoriti od uzbuđenja* (Matešić 1982: 216-222). “Frazeologija bosanskoga jezika” Ilijasa Tanovića leksem *jezik* bilježi na više mjesta u različitom značenju, ali frazemi koji najviše odgovaraju traženom značenju su: *zavezati jezik* (2002: 111), *ostati bez jezika* (2002: 123), *usta ima a jezik nema* (2002: 125). Abdulah Mušović u dvjema knjigama (1997 i 2002) ne bilježi ovaj frazem. U knjizi Amine Šiljak-Jesenković “Nad bosanskim i turskim frazikonom” izdatoj 2003. godine nema zabilježenog frazema u značenju *ne moći govoriti* ni u jednoj formi. Zbirka *izrečnica* Ismeta Rebronje i

Medise Kolaković pod nazivom “Budi nešto da ne budeš ništa” (2004) također ne bilježi ovaj metaftonim. U “Rječniku bosanskoga jezika” koautora Senahida Halilovića, Ismaila Palića i Amele Šehović nalaze se frazemi s odrednicom *jezik* u sličnom značenju zabilježeni ovako: *jezik mu se zavezao/uzeo* značenja *ne može ništa izustiti, progovoriti, zanimio je* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 471). Nadalje, u “Kao frazeološkom rječniku” Alise Mahmutović pod odrednicom *jezik* postoji samo jedan frazem */govoriti/ kao oduzetim jezikom* u značenju */govoriti/ nerazgovjetno, mehanički, odsutno* (Mahmutović 2012: 68). U “Bosanskom frazeološkom rječniku” autorica Zrinke Čoralić i Senije Midžić pod gnjezdovnom odrednicom *jezik* nalazi se sljedeći frazem značenja bliskog nabrojanim frazemima: *nekom je maca pojela jezik* (Čoralić – Midžić 2012: 39). U “Hrvatskom frazeološkom rječniku” (Menac – Fink Arsovski – Venturin 2014: 199) nalazimo jedan frazem bliske semantike: *zavezati jezik* u značenju *šutjeti, ne govoriti*.

Šta je metaforička motiviranost ovog frazema, a šta njegova metonimijska motiviranost? Naime, jezik je kao organ najvažniji dio govornog aparata. Njegovo učešće u tvorbi glasova od presudnog je značaja, pogotovo ako je poznato da u kreiranju glasova djelomično učestvuju svi ljudski organi (uključujući i pete) bez potpuno svjesnog ljudskog djelovanja. Među svim organima koji učestvuju u kreiranju govora jezik je najvidljiviji. Zbog toga se u našem jeziku polisemantičnost leksema *jezik* ogleda u toj vezi između govora/jezika kao mentalne kategorije i jezika kao dijela ljudskog organizma. Jezik se u metonimijskom smislu shvata kao najtransparentniji dio govornog aparata. Tu je ostvarena bliskost koja je potrebna za metonimiju: jezik je dio govornog aparata. S metaforičke strane, gutanje jezika podrazumijeva gubljenje mogućnosti verbaliziranja. U toj metaforičkoj slici gutanja jezika, koja je u vezi s metonimijom *jezik*, ostvaruje se neraskidiva veza objedinjena značenjem *zašutjeti*. Ukoliko jezik shvatimo kao simbol postojanja čovjeka – *Homo syntacticus*, *Homo grammaticus*, *Homo linguisticus*– to bi značilo da nestaje i sam čovjek. Subjekt koji guta svoj jezik nijem je komentirati situaciju kojom je pogođen, a to podrazumijeva i njegovo ne-postojanje.

Konceptualizacija	Konvencionalni metaftonim
Jezik 	beše jezik progunuo

Takozvani somatski frazemi metaftonimi, kojima pripada navedeni frazem, kao i *obični* frazemi, postulirani su osnovnim poimanjem ljudskog svijeta i ljudskog tijela u njemu. Dijelovi su ljudskog tijela konkretni pojmovi preko kojih čovjek percipira one pojmove koje ne može mentalno spoznati bez metaforizacije ili metonimizacije. To je tako zato što je ljudsko znanje o svijetu proizašlo iz onoga što nam je prvo postalo poznato, a to je naše tijelo i načini njegova funkcioniranja (Mušović 2002: 4).

5.2. Ako ću to uradit, krs na čelo turila

Druga ilustrirana konceptualizacija predstavlja prikaz metaftonima *ako ću to uradit, krs na čelo turila*. Značenje ove fraze navedeno u rječniku je: *nema šanse da to uradim* (Begović – Begović-Ličina 2012: 485).

U Matešićevom rječniku frazemi sastavljeni, između ostalog, i od leksema *krst* su: *bježati kao đavo od krsta, krst od tri prsta, metnuti krst na se, mrziti kao đavo krst, ni krsta ni imena, razapinjati koga na krst, stavljati na što krst, udariti krst preko čega*. Najbliže značenje frazemu *ako ću to uradit, krs na čelo turila* zabilježenom u “Sandžačkom rječniku” ima frazem koji Matešić bilježi kao *udariti krst preko čega – smatrati što nepovratnim/zauvijek izgubljenim* (Matešić 1982: 283).² Subjekt koji izgovara frazem *ako ću to uradit (...)* može se smatrati izgubljenim ukoliko zaista biva primoran uraditi nešto što nije konvencionalno u toj zajednici. On nije pripadnik svoje zajednice ukoliko uradi nešto zbog čega bi stavio krst na čelo. Zajednica ga smatra izgubljenim.

“Frazelogija bosanskoga jezika” (Tanović 2002) ne bilježi upotrebu leksema *krst* ni u jednom frazemu. Mušović ne bilježi ovakav spoj. “Nad turskim i bosanskim frazikonom” (2003) ne bilježi frazeme s komponentom *krst*. Priručnik s frazeološkim blagom sandžačkoga dijalekta “Budi nešto da ne budeš ništa” (2004) također ne bilježi ovaj metaftonim. “Rječnik bosanskoga jezika” koautora Halilović – Palić – Šehović bilježe jedan frazem: *bježi kao đavo od krsta* (2010: 559). “Bosanski frazeološki rječnik” (Ćoralić – Midžić 2012) ne bilježi niti jedan frazem s upotrebom leksema *krst*. Također, ni “Kao frazeološki rječnik” (Mahmutović 2012) ne bilježi nijedan frazem s ovom komponentom. Isto vrijedi i za “Hrvatski frazeološki rječnik” (Menac – Fink Arsovski – Venturin 2014).

2 Matešić ovaj frazem bilježi u rečenici *Steći pored Turaka još jednog, i to mnogo opasnijeg protivnika, značilo bi udariti krst preko svih svojih političkih planova...* iz Srpskog književnog glasnika (Beograd, 1937).

U ovom frazemu prepoznamo dva leksema koja su potencijalni nosioci drugostepenog značenja dobijenog metaforom i metonimijom. U prvoj od njih, *krs* (u krnjoj formi leksema *krst*) može se tumačiti kao simbol kršćanstva koji predstavlja određenu vrstu sinteze različitih značenja. Krst se, između ostalog, smatra obuhvatnijim od svih religijskih simbola jer sintetizira centar, krug i kvadrat, a kršćansko je predanje upisalo još nekoliko značenja u ovaj simbol. U toj je slici sabrana historija spasenja i muka Isusa, koji, s druge strane, ne figurira (samo) kao stvarna osoba, nego se poistovjećuje s ljudskim rodopćenito. *Krst, prema tome, ima funkciju sinteze i mere* (Gerbran – Ševalije 2004: 432). U slučaju ovog metaftonima, simbolika se krsta uprošćava i poima se kao jedan od simbola kršćanstva. U metaforičkom smislu krst je, upotrijebljen u konkretnom slučaju, simbol za religijski Drugoga. S obzirom na konfensionalnu strukturu stanovništva koje je izrodilo ovakav metaftonim (većinsko muslimansko stanovništvo), krst istovremeno simbolizira i blizak i dalek pojam. Blizak je zbog činjenice da na jednoj maloj teritoriji žive ispreletene različite konfesije, te je jednako poznat pojam i muslimanima i kršćanima. Međutim, krst je istovremeno i dalek jer upravo on simbolizira onog Drugog s kojim živi muslimansko stanovništvo.

Drugi dio fraze, koji je omogućio djelovanje drugog jezičkog mehanizma, jeste leksem *čelo* koja predstavlja metonimiju za vidljivost.

Konceptualizacija	Konvencionalni metaftonim
<p>krst ← → kršćanstvo ← → religijski Drugi čelo ← → javno priznanje</p>	ako ću to uradit, krs na čelo turila

Vrlo je važno napomenuti da bi se značenje ovog metaftonima poremetilo ukoliko bismo izmijenili njegove komponente, kao i to da se navedeno značenje ostvaruje samo u slučaju kombiniranja dijelova značenja izvedenim metaforom i metonimijom. Naime, izvorni će govornici formirati jednu sliku na osnovu značenja komponenata *krst* i *čelo*. Krst je leksem koji je metaforički upotrijebljen u označavanju nečega drugačijeg. Čelo je vidljivi dio ljudskog tijela koji je metonimijski upotrijebljen upravo u tom značenju. Te se dvije slike udružuju u jedno značenje: izričito odbijanje izvršavanja neke radnje radi

ostajanja unutar svoje zajednice, radi pripadanja postojećem identitetu koji je formirala zajednica temeljeći svoje stavove na konfesionalnim osnovama.

5.3. Cvijeće mu po obrazu

Frazemom *cvijeće mu po obrazu* obilježava se mladić *kojemu se počele izbijati dlake na bradi ili pubertetske akne* (Begović – Begović-Ličina 2012: 488). Ovako naveden frazemima visok nivo doslovnog značenja. Ona bi se, ovako shvaćena, mogla razumjeti kao konceptualna metafora *Ljudsko biće je plodno tlo*. Međutim, poznato je još jedno značenje navedenog frazema koje bi dodatno ojačalo poziciju ove kolokacije kao frazema. Ukoliko bi se uzelo u obzir ovo značenje, frazem bi mogao biti konceptualiziran samo u metaforičkom smislu. Naime, ovaj se frazem upotrebljava i u značenju *crvenjeti se od stida usljed razgovora o tabu-temama* i takvo značenje bilježi terenska anketa provedena među izvornim govornicima sandžačkoga dijalekta. Ovo značenje svjedoči o raskidanju čvrste veze sa sastavnim komponentama ovog frazema. U tom smislu, krovna metafora ovog frazema bila bi *Stid je poželjna osobina*, jer se cvijeće uglavnom doživljava kao nešto lijepo. S druge strane, po vjerskim principima stid je poželjna osobina, te se ljepota stida izjednačava s ljepotom cvijeća. To znači: stid je lijep, cvijet je lijep – stid je poželjan, cvijeće je poželjno. Ovakvo transponirano značenje čini ovaj frazem metaftonimom. Upotrebom leksema *obraz*, kao i u slučaju metaftonima *krs na čelo turila*, još je snažnije ukazano na poželjnost ovakve osobine kod pojedinca. U tom smislu, dijelovi ljudskog lica očigledno se u frazemima, različitom upotrebom (poželjnom ili ne), bojom (crvenilo, bljedilo itd.) uzimaju kao zamjena za cijelog čovjeka. Sastavnice ljudskog tijela omogućuju ostvarenje metonimije (A je dio B).

Cvijeće se u ovom smislu posmatra kao simbol ljepote koji raste usljed dobrog odgoja. Ljepota koju učitavamo u cvijeće mora biti rezultat poželjnog ponašanja. Za osobu lijepih manira kaže se da je *edebli*. Edeb je orijentalizam koji označava sistem dobrog odgoja.

Matešić pod natuknicom *cvijeće* bilježi sljedeće frazeme: *crveni cvijet, svijet društva, djevičanski cvijet, u cvijetu mladosti i ženski crveni cvijet*, ali nijedan frazem ne odgovara traženom značenju. Isti autor ni pod natuknicom *obraz* ne bilježi značenje iz “Sandžačkog rječnika”, a ni ono koje je navedeno u ovom radu. Mušović (1997, 2002) u analiziranom korpusu također ne bilježi ovakav frazem. Tanović (2002) leksem *obraz* bilježi u značenju koji mu pripisuje teorija učtivosti, a *cvijet/cvijeće/cvjetati* u korpusu nalazi u drugim značenjima. Narcis Saračević u “Rječniku sarajevskog žargona” bilježi znače-

nje glagola *cvjetati*: biti *sretan*, *radovati se*, uživati; *osjećati se pobjedonosno*, *nadmoćno*, *likovati* (Saračević 2003: 56) a ono se može dovesti u vezu s pozitivnim poimanjem cvijeta u balkanskoj kulturi. Šiljak-Jesenković ne bilježi slična značenja (osim što na 239. strani navodi stih iz pjesme *Iz svoje bašče beri cvijet* koja odgovara krovnoj metafori Čovjek je biljka), a *obraz* bilježi u značenju iz Matešićevog rječnika. Rebronja i Kolaković bilježe *Cvijeće ti po obrazu niklo*. Halilović – Palić – Šehović bilježe frazem *sve je u cvijetu, u cvijetu mladosti* i *obraz* kao dio frazema koji imaju isto značenje kao i frazemi iz Matešićevog rječnika i korpusa istraživanja Ilijasa Tanovića i Amine Šiljak-Jesenković. Mahmutović ne bilježi lekseme *cvijet* i *obraz* kao sastavnice nekog frazema. Čoralić – Midžić bilježe glagol *cvjetati* u značenju: *nekome cvjeta posao* i *nekome (ne) cvjetaju ruže* (2012: 15) bez suštinske veze s traženim značenjem iz “Sandžačkog rječnika”. Ove autorice pod natuknicom *obraz* bilježe frazeme uglavnom u značenju negativnog i pozitivnog lica iz teorije učtivosti (2012: 77). Kao i ostali rječnici, i “Hrvatski frazeološki rječnik” (Menac – Fink Arsovski – Venturin) leksem *cvijeće* bilježi u frazemima koji se mogu konceptualizirati kao ČOVJEK JE BILJKA (*u cvijetu mladosti* – 2014: 64), a ne kao ČOVJEK JE PLODNO TLO, kako se metaftonim *cvijeće mu po obrazu* konceptualizira. Također, druga sastavnica (*obraz*) ovog metaftonima u “Hrvatskom frazeološkom rječniku” upotrijebljena je u frazemima značenja *gubiti/sačuvati čast*.

Suma summarum, nijedan navedeni rječnik ne bilježi značenje koje nazivamo u “Sandžačkom rječniku”, a ni ono koje je pomenuto u ovom radu.

Konceptualizacija	Konvencionalni metaftonim
<div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: flex-start;"> <div style="display: flex; align-items: center; margin-bottom: 10px;"> cvijeće <div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="margin-bottom: 5px;">→ odgoj</div> <div style="margin-bottom: 5px;">→ ljepota</div> </div> </div> <div style="display: flex; align-items: center;"> obraz <div style="display: flex; flex-direction: column; align-items: center;"> <div style="margin-bottom: 5px;">→ transparentnost</div> </div> </div> </div>	<i>cvijeće mu po obrazu</i>

5.4. Kamen ti u usta

Jedan od najfrekventnijih metaftonima u razgovornom stilu jeste *kamen ti u usta*. U uvodu u *Fraze* autori “Sandžačkog rječnika”, između ostalog, navode ovaj metaftonim objašnjavajući nivo njegove slikovitosti i tvrdeći kako on zapravo nema veze s doslovnim značenjem. Značenje koje autori u nastavku navode jest *bolje šuti, ne pričaj* (Begović – Begović-Ličina 2012: 509). Ona

se, također, može shvatiti i kao prijekor za neko učinjeno djelo. Na taj se način subjektu oduzima pravo govora, odnosno pravo odbrane. To je metonimijski dio metaftonima. Teret kamena u ustima, ukoliko zamislimo takvu sliku, onemogućavao bi realiziranje govora. Ovaj se frazem može dovesti i u vezu sa frazemima *izgubio riječ* i *beše progunuo jezik* koje također bilježi ovaj rječnik. Stavljanje kamena, koji je metafora za težinu, otežanost, upotpunjuje metaftonimirano značenje ovog frazema. U Rječniku također nalazimo i frazem *Nema ništa bolje od šutenovca* koji možemo dovesti u značenjsku vezu s frazedom *kamen ti u usta*. Ova je fraza zabilježena na ovaj način, pa šutenovac funkcionira kao zajednička imenica. Ona je u vanjezičkoj stvarnosti vlastita imenica kojom se obilježava naselje Šutenovac u jednom dijelu Novog Pazara. Porijeklo imena tog naselja vjerovatno se može dovesti u vezu sa glagolom *šutjeti*, ali je ovdje ostvorena veza po zvukovnoj sličnosti. Ovaj se frazem čuva u lokalnom žargonu.

Leksem *kamen* se u drugim rječnicima nalazi u sličnim značenjima kao sastavnica frazema, naprimjer, *šutjeti kao kamen* u značenju *uporno, postojano šutjeti, ne progovoriti ni riječi* (Matešić 1982: 228), *težak kao kamen* u značenju *uporan, tvrdoglav, nepopustljiv* (Mahmutović 2012: 69), *težak kao kamen* (Ćoralić – Midžić 2012: 41) u *Brat ti je težak kao kamen* itd. “Hrvatski frazeološki rječnik” (Menac – Fink Arsovski – Venturin) također bilježi sastavnicu *kamen* u značenjima *postojanosti, težine*. U svakom od zabilježenih frazema *kamen* ima značenje tereta. S druge strane, jedna od najbogatijih sastavnica frazema jest leksem *usta*, ali su značenja zabilježena u ostalim rječnicima znatno drukčija od značenja frazema *kamen ti u usta* koji bilježi “Sandžački rječnik”.

Ova lokalna kletva u značenju *bolje šuti* još jednom potvrđuje kako su dijelovi tijela najplodnije sastavnice frazema općenito i kako je jezik istinski utemeljen na realnom iskustvu individue. Ovaj metaftonim, zajedno s navedenim *nema ništa bolje od šutenovca*, *beše progunuo jezik* i *beše izgubio riječ*, kao i mnogi drugi iz “Sandžačkog rječnika”, svjedoče o jasno izdiferenciranom osjećaju za primjerenost ili ne, poželjnost ili nepoželjnost uključanja u razgovor s nekim. Tu se njeguju odnosi stariji – mlađi, pozitivnost – negativnost postupaka, kolektivno prihvatanje – odbijanje i sl.

Konceptualizacija	Konvencionalni metaftonim
<p>usta → govorni aparat usta → govor kamen ← težina</p>	kamen ti u usta

5.5. Grije me džep

Značenje metaftonima *grije me džep* zabilježeno u Rječniku jest *kad imam para, toplo mi* (Begović – Begović-Ličina 2012: 499). Ostali rječnici bilježe mnoštvo frazema s komponentom *džep* u sličnom značenju (Matešić: *biti plitkog džepa, imati dubok džep* i sl. u značenju *biti slabih/jakih materijalnih sredstava*; Halilović – Palić – Šehović: *biti praznoga džepa* u istom značenju; Mahmutović i Ćoralić – Midžić bilježe *džep* u drugim značenjima: *poznavati nekoga kao svoj džep* i *imati džep na želucu*, Menac – Fink Arsovski – Venturin: *imati u džepu, u džepu je* u značenjima *biti pri novcu* i *biti siguran u uspjeh*).

Ovaj se metaftonim može shvatiti na nekoliko nivoa. Postojanje ili nepostojanje džepa shvata se kao postojanje/nepostojanje novca koji bi se odložio u džep. Džep kao simbol zašivene kесе koja čuva ono što se u njega stavi predstavlja metonimiju za pantalone, a ujedno i metaforu za novac. Toplota je treći dio ovog metaftonima koji uslođnjava njegovu semantiku. To znači da bi se postojanje ili nepostojanje novca moralo tumačiti kao postojanje/nepostojanje izvora toplote. U tom dvostrukom prelamanju kroz *džep* i *toplotu* ciljna domena novca biva konceptualizirana kao jedna od osnovnih ljudskih potreba – potreba za očuvanjem normalne tjelesne temperature.

Konceptualizacija	Konvencionalni metaftonim
<p>džep → odlagalište džep → novac novac ← izvor toplote, sigurnosti</p>	grije me džep

6. UMJESTO ZAKLJUČKA

U ovom je radu bilo riječi o frazemima nastalim na kombinaciji dva konceptualna sistema – metaforiziranju i metonimiziranju svijeta koji okružuje čovjeka. Takvu su pojavu uočavali mnogi kognitivisti, a jedan je među njima skovao i naziv za tako kontinuiran odnos metafore i metonimije. Goossens je ovu vrstu jezičkih tvorevina nazvao metaftonimima kako bi označio miješanje metafore i metonimije. Mnoštvo je takvih primjera za koje se ne može u potpunosti jasno odrediti da li je riječ o metaforičkoj ili metonimijskoj upotrebi transponiranog značenja; odnosno, za njih se kaže da su očiti primjeri udruženog djelovanja metafore i metonimije. Oni zahtijevaju aktiviranje dva konceptualna principa: A je B i A je blizu B. U pojedinim slučajevima mogu se uočiti i višestruka prelamanja zarad određenog značenja (naprimjer, iz ovog istraživanja: *grije me džep*).

Korpus ovog istraživanja jesu fraze uvrštene u “Sandžački rječnik”, koji je 2012. godine izdat u koautorstvu Džavida Begovića i Šefke Begović-Ličina. Važno je napomenuti da ovim istraživanjem nisu predstavljeni svi metaftonimi iz “Sandžačkog rječnika”.

Svi su predstavljeni metaftonimi jedinstveni u konvencionalnom smislu, jer nisu pronađeni u istom obliku ni u jednom rječniku s frazeološkom građom, a korišteni su: “Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog” jezika Josipa Matešića (1982), “Frazeološki adverbijali na materijalu ruskog i srpskog jezika” Abdulaha Mušovića (1997), “Frazeologija bosanskoga jezika” Ilijasa Tanovića (2002), “Somatske frazeološke jedinice za izražavanje emocija i njihova sintaksička funkcija” Abdulaha Mušovića (2002), “Rječnik sarajevskog žargona” Narcisa Saračevića (2003), “Nad turskim i bosanskim frazikonom” Amine Šiljak-Jesenković (2003), “Budi nešto da ne budeš ništa” Ismeta Rebronje i Medise Kolaković (2004), “Rječnik bosanskoga jezika” koautora Halilović – Palić – Šehović (2010), “Bosanski frazeološki rječnik” Zrinke Ćoralić i Senije Midžić izdat 2012. godine, “Kao frazeološki rječnik” Alise Mahmutović također iz 2012. i “Hrvatski frazeološki rječnik” koautora Menac – Fink Arsovski – Venturin iz 2014. godine. Međutim, to ne isključuje mogućnost postojanja sličnih metaftonima u istovjetnom ili bliskom značenju u drugim rječnicima i priručnicima u *drugim* formama.

Bilo je riječi o pet metaftonima koji su konceptualizirani: *ako ću to uradit, krs na čelo turila, beše progunuo jezik, cvijeće mu po obrazu, kamen ti u usta* i *grije me džep* koji na specifičan način odražavaju kulturu male teritorije Sandžaka.

Prvi navedeni metaftonim *beše progunuo jezik* koristi se u značenju *zašutjeti*. Ovo je značenje dobijeno metaforizacijom slike gutanja jezika kao ljudskog organa, ali se jezik shvata i u metonimijskom smislu kao govor jer je najupadljiviji dio govornog aparata.

Za drugi od navedenih metaftonima konstatirano je da se proces metaforizacije ostvario kroz leksem *krst*, a leksem *čelo* oposredovao je metonimizaciju ovog frazema. U jedinstvenom značenju, ovaj se metaftonim, kako i bilježi Rječnik, koristi za izričito odbijanje izvršavanje neke radnje zarad ostanka unutar kolektivnog identiteta koji je utemeljen na konfesionalnoj razlici među stanovništvom Sandžaka.

Značenje metaftonima *cvijeće mu po obrazu* djelomično je korigirano, a prema onome što je zabilježeno u Rječniku, moguće je govoriti samo o ostvarenog metaforičkoj slici akni koje se predstavljaju putem cvijeća. Krovna je metafora za ovaj frazem: LJUDSKO BIĆE JE PLODNO TLO. Međutim, govornicima sandžačkoga dijalekta poznato je još jedno značenje: *stid usljed razgovora o tabu-temama*. Ovo je značenje dobijeno udruženim djelovanjem metafore i metonimije: cvijet kao metafora za nešto lijepo, crvenilo obraza kao odraz lijepog odgoja, tj. klonjenje od tema koje se pojedinca možda i ne tiču – kolektivno poželjne osobine, i obraz kao vidljivi dio lica. Kao i prvi predstavljeni metaftonim, i ovaj se temelji na identitetu kolektivno utemeljnom na vjerskim principima koji potenciraju dobar odgoj.

Kamen ti u usta dio je žargonskog sloja jezika. Značenjski se može dovesti u vezu s još jednim frazomom zabilježenim samo u ovom rječniku: *nema ništa bolje no šutenovac* u značenju šutnja je zlato. *Kamen ti u usta* kletva je upućena bliskoj osobi, ali se njome ne priziva nikakvo zlo na tu osobu.

Grije me džep najslženiji je metaftonim od svih navedenih jer se u njemu mogu prepoznati tri procesa: metaforiziranje i metonimiziranje *džepa* kao postojanje novca koji uvjetuje održavanje tjelesne temperature. Naime, ukoliko novac postoji u džepu, on omogućuje tjelesnu i emocionalnu sigurnost percipiranu kao vanjski izvor toplote koja održava toplotu i sigurnost tijela.

Navedene fraze nemaju sastavnicu tipičnu u lokalnom smislu za sandžački dijalekt ili novopazarski govor, osim pomenute zajedničke imenice *šutenovac* koja je u Novom Pazaru prepoznata po lokalitetu Šutenovac. One su uglavnom sastavljene od *običnih* riječi standardnoga jezika, ali zajedno tvore specifično značenje, što je ovim radom i pokazano.

Ovaj rad također dokazuje specifičnosti sandžačkoga dijalekta u frazeološkom smislu u odnosu na ostale dijalekte bosanskoga jezika. Principi nastajanja frazema, pogotovo frazema metaftonima, uvjetovani su kulturom

područja koje ih je izrodilo. Neki su od njih pokazali čvrstu vezu sa tradicionalno shvaćenim identitetom utemeljenim na religijskoj osnovi, a jedan dio njih odraz su svakodnevnih situacija savremenog čovjeka koji nije posebno opterećen nasljedstvom kulturnih obrazaca.

IZVORI

- Begović, Džavid i Šefka Begović-Ličina (2012), *Sandžački rječnik*, Autori, Sarajevo
- Ćoralčić, Zrinka i Senija Midžić (2012), *Bosanski frazeološki rječnik*, Univerzitetna knjiga, Bihać
- Halilović, Senahid, Ismail Palić i Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1999), *Školski rječnik bosanskoga jezika*, Ljiljan, Sarajevo
- Mahmutović, Alisa (2012), *Kao frazeološki rječnik*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Menac, Antica, Željka Fink Arsovski i Radomir Venturin (2014), *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb
- Mušović, Abdulah (1997), *Frazeološki adverbijali na materijalu ruskog i srpskog jezika*, Univerzitet u Prištini, Priština
- Mušović, Abdulah (2002), *Somatske frazeološke jedinice za izražavanje emocija i njihova sintaksička funkcija*, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica
- Rebronja, Ismet i Medisa Kolaković (2004), *Budi nešto da ne budeš ništa*, Autorsko izdanje, Novi Pazar
- Saračević, Narcis (2003), *Rječnik sarajevskog žargona*, Vrijeme, Zenica
- Šiljak-Jesenković, Amina (2003), *Nad turskim i bosanskim frazikonom: semantički, sintaksički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, Orijentalni institut, Sarajevo

LITERATURA

- Belaj, Branimir i Goran Tanacković Faletar (2014), *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Imenska sintagma i sintaksa padeža*, Disput, Zagreb
- Dragičević, Rajna (2010), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd
- Evans, Vyvyan i Melanie Green (2006), *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburgh

- Gerbran, Alen i Žan Ševalije (2004), *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, Stylos, Kiša, Novi Sad
- Goosens, Louis (1990), "Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expression for linguistic action", *Cognitive linguistics*, 1-3, 323-340
- Karahasan, Dževad (2015), "Homo silens", *Život*, 1-4, 18-22
- Tabakowska, Elzbieta (2005), *Gramatika i predočavanje. Uvod u kognitivnu lingvistiku*, FF Press, Zagreb
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Trask, Robert Lawrence (2005), *Temeljni lingvistički pojmovi*, Školska knjiga, Zagreb
- Ullmann, Stephen (1962): *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*, Basil Blackwell, Oxford
- Uspenski, Boris (2012): *Ego loquens. Jezik i komunikacioni prostor*, Akademska knjiga, Beograd

THE CONCEPTUALIZATION OF METAPHTONOMY IN THE *DICTIONARY OF SANDŽAK DIALECTS*

Abstract

In this article we discuss the interesting hybrid form of phrases found in *Sandžački rječnik* (*Dictionary of Sandžak Dialects*). This kind of hybridization is based on two conceptual systems—metaphor and metonymy. The world that surrounds humankind is a great generator of different language mechanisms. This phenomenon has been recognized by many cognitive linguists and cognitive semantics, but it was linguist Louis Goosens who coined the term for such a creation in language. He called it *metaphtonymy*, as a symbol of the continued relation between metaphor and metonymy. Metaphtonymy is based on different systems and unites comparisons such as A is B, and A is close to B. The corpus of this research is *Sandžački rječnik* by Džavid Begović and Šefka Begović-Ličina, published in 2012. Significantly, *Sandžački rječnik* is much richer with these examples than this article can illustrate. This paper concludes that these metaphonymies are culturally unique to the territory of Sandžak.

Key words: *conceptual metaphor, conceptual metonymy, associated effects of conceptual metaphor and conceptual metonymy, metaphtonymy, idioms, conceptualization, cognitive linguistics, Dictionary of Sandžak Dialects*

Sumeja KAPO

ZAPADNOŠTOKAVSKI PISANI IDIOM U POVELJAMA BOSANSKIH KRALJEVA

KLJUČNE RIJEČI: *zapadna štokavština, povelje bosanskih kraljeva, ikavizam, refleks j od praslavenskog d', jotovanje u složenim glagolima (-id-ti), promjena -l>o*

Polazeći od već dokazanih tvrdnji – da je na prostoru srednjovjekovne Bosne prevladavala zapadna štokavština te da su bosanski srednjovjekovni spomenici nereligijskog karaktera, u koje se svrstavaju i povelje bosanskih kraljeva, spomenici u kojima se uočava snažan prodor govornih jezičkih crta – urađena je analiza koja je obuhvatila 19 povelja bosanskih kraljeva kako bi se ispitala zastupljenost zapadnoštokavskih osobina u spomenutim poveljama. Rezultati i zaključci do kojih se došlo analizom predstavljeni su u ovom članku.

1. UVODNE NAPOMENE

Bosanske povelje, u ovom slučaju povelje bosanskih kraljeva, kao posebna grupa administrativno-pravnih spisa, dio su srednjovjekovnog jezičkog stvaralaštva nereligijskog karaktera. Pored administrativnih spisa, epigrafika, komentari i lijepa književnost također su dio ovog tipa jezičkog stvaralaštva. Drugi tip pismenosti u bosanskom srednjovjekovlju jeste onaj religijskog karaktera. Ova dva tipa jezičkog stvaralaštva ne razlikuju se samo po svojoj namjeni i tematici nego i jezičkom izrazu pa se može govoriti o dva tipa književnog jezika u srednjovjekovnoj Bosni (Jurić-Kappel 2005). Iako su povelje činjenični dokumenti ustaljene namjene i forme, a u velikoj mjeri i sadržaja, one su veoma značajne za proučavanje jezičkog izraza u srednjovjekovnoj Bosni jer je, kako je i ranije istaknuto, “njihov (je) jezik narodni, s nešto starosla-

venskih osobina u ponekoj listini u invokaciji” (Jurić-Kappel 2005: 100) i zato što diplomatska građa, pravni spisi i epigrafika “pružaju najviše podataka o živome jeziku” (Jurić-Kappel 2008: 210).

Područje Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku većim svojim dijelom bilo je u sastavu zapadne štokavštine, izuzev doline Drine i područja istočno od Neretve – koji su bili u sastavu istočne štokavštine – i doline Une i krajeva zapadno od nje – koji su bili u sastavu čakavskog narječja (Brozović 1973: 82). Kako su povelje bosanskih kraljeva pisane na području zapadne štokavštine, analizom se nije nastojalo utvrditi prisustvo zapadnoštokavskih osobina nego odnos njihove zastupljenosti, tj. koje su to zapadnoštokavske osobine zastupljene u analiziranim poveljama; koja je od njih najzastupljenija, a koja najmanje zastupljena; šta je utjecalo, ako jeste, na drugačiji jezički izraz.¹ Pored toga, što je možda i značajnije, nastojala se ispitati prisutnost ikavskog pisanog manira jer su povelje bosanskih kraljeva nastale na dijelu zapadne štokavštine koji izvorno nije ikavski.

2. ZAPADNA ŠTOKAVŠTINA U SREDNJOVJEKOVLJU

Prije nego što budu predstavljeni rezultati analize, potrebno je ukazati na prostor koji je zahvatala zapadna štokavština, ali i na njene osnovne karakteristike. Na osnovu karte predmigracionih dijalekata koju prilaže Dalibor Brozović (1970: 401) u svom radu “O makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije” možemo zaključiti da je zapadna štokavština zahvatala područje između Bosne, Neretve i Cetine i dijelove Pelješca i dubrovačkog primorja. Na području Bosne prevladavao je livanjsko-vrbaski dijalekat koji je bio ikavsko-šćakavski. Provobitno je zapadna štokavština funkcionirala kao posebno narječje u odnosu na ostala – čakavsko, kajkavsko, istočnoštokavsko i protorlačko. Nakon novoštokavskih inovacija, koje su se posebno širile migracijama stanovništva, izbrisana je granica između dvije stare štokavštine i one su konvergirale u jedno narječje – novoštokavsko.

1 Neke druge povelje, kao što su povelje vlastele Kosača, otvaraju i druge mogućnosti analize. Naime, spomenute povelje nastaju na području koje pokrivaju istočnohercegovački govori kao dio istočne štokavštine što nudi mogućnost ispitivanja odnosa zapadnoštokavskog pisanog idioma i dijalekatskih crta područja na kojem nastaju.

Osobine zapadne štokavštine su: *dj>j, č, ć>č², *st', *sk' / *zd', *zg'>šč / žđ³, ę>a iza palatala⁴, ikavizam (uz prethodnu, originalnu, fazu razvoja refleksa jata kao diftonga⁵), razvoj diftonoškoga refleksa slogotvornog *l*, konzervativniji odnos prema prijelazu -l>o i jd>đ, prenošenju akcenta, sinkretizmu množinskih padeža, novom jotovanju, čuvanje stare deklinacije, tendencija čuvanja fonema *h* u suglasničkom sistemu, "reizam", formiranje oblika *vb>va*, upotreba prijedloga *brez*, dodavanje čestica u nekim vrstama riječi, pokazna zamjenica za muški rod jednine (*ovi, oni*), upitne zamjenice za živo i neživo (*tko i što*) kao i drugi oblici zamjenica izvedeni od njih, deklinacija dvosložnih hipokoristika po e-vrsti, ostaci duala u deklinaciji nekih leksema, infinitiv kao dopuna uz modalne i fazne glagole te, svakako, specifična leksika (Brozović 1970; Nakaš 2010; Kalajdžija 2011).

3. ZAPADNOŠTOKAVSKE OSOBINE NA PLANU FONETIKE

Uočavamo da se zapadnoštokavske osobine javljaju na svim jezičkim nivoima. Međutim, ovom prilikom ispitana je zastupljenost zapadnoštokavskih osobina na fonetskom planu jezika jer se posebnost ovog idioma i ogleda, prije svega, na tom planu jezika. Obuhvaćeno je 19 povelja bosanskih kraljeva, osnovni korpus, i 5 povelja bosanskih banova, kontrolni korpus (v. spisak korištenih povelja na kraju ovog članka). Od navedenih zapadnoštokavskih osobina na fonetskom planu u poveljama bosanskih kraljeva javljaju se sljede-

- 2 Nakaš (2010: 43) upozorava na to da se u zapadnim narječjima (kajkavskom, čakavskom i zapadnoštokavskom) ipak čuvala i praslavenska palatalnost fonema č /č'.
- 3 Zapadnoštokavsko *žd* prema čakavskom *žj* i istočnoštokavskom *žd* Brozoviću (1960: 72) je još jedan argument da ovo narječje izdvoji kao posebno u odnosu na ova druga dva (Nakaš 2010: 12).
- 4 Karakteristika sjevernočakavskih govora.
- 5 Razmatrajući pitanje jata Brozović (1970: 393) prostor srpskohrvatskog jezika dijeli na dva nejednaka područja. Na jednom od tih prostora jat se defonemizirao neposredno iz zatvorenog *e* (kajkavština, čakavština izuzev Lastova, ekavski dijalekti u Srbiji i Vojvodini, najvjerovatnije i štokavska podravska ekavština, možda i neki štokavski ikavski tipovi između Cetine i Neretve), a na drugom, centralnom, području između zatvorenog *e* i defonemizacije, za koju je upitno da li je svugdje bila potpuna, pretpostavlja se i međustupanj s fonematskim diftongom. Razvoj zatvorenog *e* u diftong *ie* obuhvatio je gotovo cijelu zapadnu štokavštinu (izuzev krajnji sjever gdje je moguć izravan prijelaz u *e* i makarsko-biokovske govore gdje je moguć izravan prijelaz u *i*) i jugozapad istočne štokavštine. Što se tiče daljeg razvoja ovog diftonga, njegov prvi dio, tj. *i*, preovladat će na zapadu, sjeverozapadu i djelimično sjeveru zapadne štokavštine. Time je dobiven sekundarni ikavski refleks jata, ali time se i zapadna štokavština podijelila na sjeverozapad s ikavskim refleksom i jugostok s očuvanim ili izmijenjenim dvoglasnikom.

će: ikavizam, konzervativniji odnos prema prijelazu -l>o i jotovanju složenih glagola *-id-ti* te refleksi *j* u jotovanju skupine **dj*.

3.1. Zamjena glasa jat

Analiza je pokazala da je ikavizam najzastupljenija zapadnoštokavska osobina u poveljama bosanskih kraljeva. Ipak, pored ikavske zamjene jata, u poveljama se javljaju i primjeri u kojima se **ѣ** čuva na svom etimološkom mjestu, ali i primjeri u kojima se grafem **ѣ** javlja u vrijednosti glasa *i*. S obzirom na tu činjenicu, sve analizirane povelje mogu se grupirati na sljedeći način:

- povelje u kojima se javlja samo ikavska zamjena jata,
- povelje u kojima se, pored ikavskog refleksa jata, javljaju i primjeri sa **ѣ** na etimološkom mjestu,
- povelje u kojima je, pored ikavizma, prisutan i **ѣ** na etimološkom mjestu, ali i **ѣ** u vrijednosti glasa *i* te
- povelje u kojima uopće nema ikavskog refleksa jata.

3.1.1. Od 19 analiziranih povelja u tri povelje ikavska zamjena jata je dosljedna. To su:

- povelje kralja Ostoje* (obje pisane 28. 10. 1416)
[вастеле што послахъ до васъ слугу мога мланвоѣ що вамъ говорн **внрѣнте** мѹ моє сѹ **рнѹн**], [пнрзвннте гвстн лѹдн да бѹдѹ вамъ **свндоцн** ерь мн сте далн реѹенн доходакъ ѿд **лнтѹ** тнсуѣа н ѹетнрнста н шесто на десете **лнтн мнсеца** ѿктебра ·кн· дань] i
- povelja kralja Tomaša* (19. 2. 1459)
[а онн да намъ право н **внрно** слѹже како н ннн племєннтн лѹдн рѹсага нашега босанскога], [а томѹн **свндоцн** дворскн двора нашега], [пнсано на езерн **мнсеца** фреварѹ на деветн на десте дань **лнтъ** господннхъ ·ѹѹн· н девето тєцнше].

3.1.2. Povelje u kojima ikavizam značajno prevladava, ali se javljaju i primjeri u kojima je **ѣ** na etimološkom mjestu su sljedeće:

- povelja kralja Ostoje* (4. 12. 1409)⁶
ikavizam: [мн **пнрсвнтѣлн** н **пнрннсокн** гднѣ **стнпань** остоѣ];
ѣ: [ѣ **прѣсвѣтлн** господннѣ стєфанъ ѿстѡа];

6 Pisar ove povelje je Tomaš Bućanin pa ova pojava nije neobična jer “najdosljedniji ikavizam je kod Tomaša Bućanina 1409.” (Nakaš 2010: 34).

b) *povelja kralja Stjepana Tomaševića* (23. 11. 1461)

ikavizam: [а мн нмавшє **свнтѣ** н **цнѡ** зговорѣ с властєлн н с велможамн кралєвѣства мн];

ѣ: [паує да сѹ Ѹ всакоє **врѣмє** становнтн н **крѣпцн** Ѹ ѡвонзн нашон н Ѹ вснхѣ нннхѣ повєлахѣ].

3.1.3. Povelje u kojima se, pored ikavizma, javlja i grafem ѣ na etimološkom mjestu, ali i grafem ѣ u vrijednosti glasa *i* su:

a) *povelje kralja Dabiše*⁷

(17. 7. 1392)

ikavizam: [нскашє н ѡпрафашє за **Ѹвнтє**];

ѣ: [под **лѣтн** рожѣства хрѣстова Ѹт ѡ нмца̄ апрѣла̄ їдѣнь];

ѣ = i: [под лѣтн рожѣства хрѣстова Ѹт ѡ нмца̄ **апрѣла̄ їдѣнь**];

(18. 2. 1393)

ikavizam: [пнсано Ѹ **сѸтнєцн** мца̄ фєрѣвра̄ їн̄ днѣ **лнтѡ** тогда рожѣства хрѣстова ·ч̄ т̄ ѣ̄ трєтнє];

ѣ: [н що вн рѹє рѹєнн гднѣ протѡвєстннарѣ ѡд наше стране вnrѸнтє мѸ наше тн сѸ **рѣун**];

ѣ = i: [тождє смѡ радн слншатн ѡд ваше лѹбовнє **прѣазнн**];

b) *povelja kraljice Jelene* (15. 11. 1397)

ikavizam: [пнсано на монщрѣ ·єї̄· днѣ мца̄ нѡвємѣра под **лнтн** рожѣтва хрѣстова ·Ѹ̄·т̄·ѣ̄·з̄· **лнтѡ**];

ѣ: [єрє нмамо нхѣ **потрѣѸ** за сада];

ѣ = i: [рожѣтва **хрѣстова**];

c) *ostale analizirane povelje kraljice Jelene*⁸

ikavizam: [єрѣ прѣво ннєсѸ блє царѣнна **мнєста** вншє пнсана] (13. 5. 1397);

7 Ovakvo stanje u ovim poveljama nije neobično jer je njihov pisar Tomaš Lužac, a već je poznato da “(pomenuti) Tomaš iz Lužaca, malog grada iznad Ključa, dakle područja koje se smatra ranim ikavskim, pored većeg broja ikavskih primjera ima i mnogo onih koji pokazuju ‘pravilnu’ upotrebu grafema jat. Uz to, kod njega ima primjera sa *ě* umjesto *i* koji nisu rezultat pukog zamjenjivanja slova već su posljedica istoga procesa diftongizacije *i* kao u istočnobosanskom dijalektu” (Nakaš 2010: 42).

8 Tekst navedenih povelja je kratak pa se ne javljaju u svim poveljama primjeri sve tri pojave (ikavizma, jata na etimološkom mjestu i u vrijednosti glasa *i*). Međutim, kako je isti pisar svih povelja, koji je anonimn, dovoljno je navesti za svaku pojavu jedan primjer bez obzira na to u kojoj povelji je uočen.

ѣ: [да бѹдн вамь ѹгодно послати к вамь реуене дохотке по кнезѹ грѣгѹрѹ мнлатовнѣѹ на **рѣѹь** ере намь є **потрѣбань** кнезь грѣгѹрь] (22. 5. 1397);

ѣ = і: [лнтоѡ рожаства **хрѣстова** ·ч·т·ѣ·н· лнтоѡ] (9. 3. 1398);

d) *povelja kralja Stefana Ostoje* (20. 11. 1398)

ikavizam: [створнсмо **свнть** с кралєства мн с поглавтнмн властєлн];

ѣ: [да є внднмо всакомѹ **ѹловѣкѹ** комѹ сє подоба како дондоше велнѹствѹ кралєства мн ѡд славнога града дѹбровнѣка];

ѣ = і: [пнсє стнпань **добрѣновнѣ** кралєства мн **дѣѣкѣ**];

e) *povelja kralja Stefana Tvrtka Tvrtkovića* (24. 6. 1405)

ikavizam: [н прнмнсмо ѡд данась **напрнда** доколн **свнть** стон властєлє н всою ѡпѣннѹ града дѹбровнѣнка за наше срьд'ѹбне братью н прѣѣтелн];

ѣ: [ва **лѣта** рожѣства хрѣства ·ѹ· н ·ѹє· **лѣто мѣсца** нюна ·кд· днѣ];

ѣ = і: [н кнезь батнѣ **мѣрковѣ**];

f) *povelja kralja Stjepana Ostojića* (4. 12. 1419)

ikavizam: [н ѣ гднѣ краль **стнпань** дасмо н даровасмо моего н мога прѣвога жѹпѹ конавлн н градь соколь за племеннто **внкѹ внкома** дѹбровнѣнкѹ];

ѣ: [на нашємь стольномь **мѣстн** ѹ сѹтнцѣ];

ѣ = і: [на нашємь стольномь **мѣстн** ѹ сѹтнцѣ].

3.1.4. U posljednju grupu spadaju *povelje prvog bosanskog kralja Tvrtka I*. U ovim poveljama grafem ѣ se dosljedno bilježi na svom etimološkom mjestu:

[н дасть іємѹ ѡбласть н разѹмь ꙗко быти іємѹ **всѣмн** земльнмн ієствєтвн н **разѹмѣтн** н творнтн сѹдь н правдѹ по **срѣдє** земліє], [н спдобн мє сѹгѹбнмь **вѣнцєм**], [**наслѣдовати прѣстоль** монх **прѣроднтєль**] (10. 4. 1378); [да знатє мн смо **хотѣннїємь** божнмь здраво н весєлѡ], [такогїєрє н ѡд могорнша що насє стон да намь ѹдастє н с **тѣмь** доходкѡмь] (25. 11. 1388).

Činjenica je da je inauguracijsku povelju kralja Tvrtka I (10. 4. 1378), koja je ujedno i prva kraljevska povelja, pisao Vlade, pisar koji je dolazio sa

srpskog govornog područja i koji je slijedio raški pravopis. Međutim, za ostale njegove povelje nije potvrđeno da ih je pisao isti pisar. Stoga se bilježenje jata na etimološkom mjestu, dosljedno, nikako ne smije vezati samo za porijeklo pisara iako se tumačenje različitih refleksa jata u bosanskim srednjovjekovnim spomenicima ne može ostvariti bez poznavanja istog. Prije će biti da je u pitanju činjenica da u vrijeme Tvrtka I u starom istočnobosanskom dijalektu glas jat u većini slučajeva nije bio defonemiziran iako je bilo pozicija u kojima se izjednačio sa *i* (v. Nakaš 2010: 41).

3.1.5. Iako se od 19 analiziranih povelja u samo tri dosljedno javljaju primjeri s ikavskom zamjenom jata, isto tako u samo dvije povelje ikavizam nikako nije prisutan. To su dvije analizirane povelje kralja Tvrtka I, a razlozi te pojave već su objašnjeni. Najbrojnije su povelje u kojima se, pored ikavske zamjene jata, javljaju i primjeri s grafemom **ѣ** na etimološkom mjestu i jatom u vrijednosti glasa *i*. Međutim, čuvanje grafema **ѣ** na etimološkom mjestu starog vokala u Bosni je općenito duže prisutno nego što bi se to očekivalo s obzirom na rane ikavske zamjene još iz 13. stoljeća. To svakako govori o tome kako se ikavizam nije u potpunosti razvio te da je uporedo s njim postojao i fonematski diftonški refleks zatvorenog *ę* koji se bilježio posebnim grafemom. Dalje, to znači da proces defonemizacije teče postepeno i zahvata neke pozicije prije, a neke kasnije (Nakaš 2010: 36). Ipak, povelje iz ove grupe značajne su za potvrđivanje činjenice o postojanju ikavskog pisanog manira jer su upravo u ovoj grupi povelje u kojima ikavizam izrazito dominira te povelje u kojima se javlja najviše različitih leksema s ikavskom zamjenom jata.

Međutim, da bi se shvatio značaj činjenice da se u poveljama kao spisima strogo formaliziranog i namjenom uvjetovanog jezičkog izraza uspio održati ikavizam, i pored toga što prve kraljevske povelje ne čuvaju tu osobinu, te se, što je već dokazano, razviti u pisani manir, potrebno je znati na osnovu čega se taj manir razvio. Ikavski pisani manir⁹ je, svakako, najprepoznatljivija osobina zapadnoštokavskog pisanog idioma.

9 Osvjetljavajući pitanje zapadnoštokavskog pisanog idioma, Nakaš (2010) konstatuje sljedeće činjenice: ikavizam je, prije svega, jedno vrijeme i na jednom dijelu teritorije srednjovjekovne bosanske države morao prirodno funkcionirati u govoru; morao je imati neku simboličku vrijednost – u smislu prestižnog govora, a to svakako znači da je u nekom vremenu i na nekom prostoru bio prirodan i njima svojstven, a opet to vrijeme i prostor morali su biti posebni zbog nečega da bi se govorne crte odrazile i u pismu. Pored toga, potrebno je i da se jezičke crte tog pisanog idioma nametnu kao uzorne na onim prostorima gdje se javljaju varijacije jezičkih crta zastupljenih u idiomu. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da su u

Kako bi se odgovorilo na to pitanje, potrebno je osvrnuti se i na povelje bosanskih banova. Istina, u prvim poveljama bosanskih banova (Kulinova povelja i povelja bana Mateja Ninoslava iz 1240) nema ikavske zamjene jata, ali to je i očekivano zbog perioda u kojem one nastaju. Ipak, u povelji bana Stjepana Kotromanića, datiranoj poslije 1323, javljaju se primjeri s ikavskim refleksom jata: [зѡвомь бань **стнпань**], [поласмо **прнда** нашнмн властелн по госпою по мою], [У томь намь послужн право н **внрьно**], [н ѣ бань **стнпань** с братомь монмь сь кнезѣм с владѣсавомь], [дасва...у **внке внкомь**], [а томѹ сѹ **свндоцн** добрн бошнанн], [а тко ће сен наше запнсанне **прнтвонрн**, нлн бн нашъ **послннн**...]. Ovi ikavizmi se nikako ne smiju zanemariti. Pored toga što je ova pojava značajna jer upućuje na to “da je proces ikavizacije diftonškog refleksa imao centar možda u župi Pliva još u doba Stjepana II Kotromanića” (Nakaš 2010: 42), odakle se širio na prostore drugih dijalekata, značajna je i zbog toga što je ona naznaka puta kojim će krenuti kasniji pisari, tj. onoga što će se kasnije razviti u pisani manir.

3.2. Refleks *j* od praslavenskog *d'*

Nakon ikavizma, refleks *j* kao rezultat jotovanja stare skupine **dj* sljedeća je zapadnoštokavska osobina koja se javlja u analiziranim poveljama. Inače, rezultati ovog jotovanja nisu samo diferencijalna crta između tri velike skupine slavenskih jezika već i unutar njih samih. Južnoslavenska jezička grupa se još mnogo prije zaposjedanja današnjih sjedišta po ovom glasovnom procesu znatno izdiferencirala (Vuković 1974). Za štokavsko narječje karakterističan je refleks *đ*. Međutim, kao što je već kazano, u zapadnoštokavskom pisanom idiomu javlja se refleks *j*, koji je karakterističan za govore čakavskog narječja.

Primjere ove pojave nalazimo u:

a) *poveljama kralja Stjepana Ostoje*

[н **мею** нннмн работамн слатко проснше н молнше говорѣе да бн нмь платнло кралество мн що нмьѡста дѹжань братъ кралества мн] (20. 11. 1398), [моле н просе да нмь кралѣвство мн с **госпономь** кралнцомь] (4. 12. 1409);

b) *povelji kralja Stefana Tvrtka Tvrtkovića* (24. 6. 1405)

[н ещѣ да є ва свндннѣ всакомю ере бн рѣѹ н дегьба **мею** кралство мн н властелн дѹбровьѹцнмн].

srednjovjekovnoj Bosni postojale okolnosti za nastanak i uvjeti za razvoj ikavskog pisanog manira.

Analiza je pokazala da se ova pojava javlja u leksemama *gospoja* i *meju*. Inače, refleks *j* u spomenutim leksemama javlja se i u govorima u kojima je $\check{d} < *d'$, kao što je dubrovački govor (Nakaš 2010: 223), ali i u poveljama Kosača¹⁰ u kojima se, također, ne očekuje takav refleks pa se navedeni primjeri tumače kao leksički arhaizmi.

3.3. Jotovanje u složenim glagolima (-*id-ti*)

Prema Vukoviću, novo jotovanje¹¹ obilježilo je i glasove *t* i *d* i to u prezentu glagola tvorenim prema starom obliku *iti*. Kada se u složenom glagolu *i* od osnovnog glagola našlo iza vokala kojim se završavao prefiks, ono se skraćivalo i dobijalo izgovorni oblik glasa *j*: *doiti* : *doideš* > *dojti* : *dojdeš* (Vuković 1976: 176). Do promjene dolazi u 14. stoljeću i to u centralnim štokavskim govorima odakle se dalje širi štokavskim govornim područjem. Kao i u promjeni *-l>o*, i u promjeni *jd>đ* zapadnoštokavski pisani idiom je konzervativniji pa se u nekim poveljama uočavaju primjeri u kojima ona nije izvršena, a to su:

a) *povelja kralja Ostoje* (20.11.1398)

[да є виднмо всакомѸ ѸловѣкѸ комѸ се подоба како **ДОНДОШЕ** велнѸствѸ кралєства мн ѡд славнога града дѸбровнѣка плєменнтн властєлє н поклнсарнє...];

b) *povelja kralja Stefana Tvrtka Tvrtkovića* (24. 5. 1405)

[н тѸн **ДОНДЕ** кралєствѸ мн властєлннѸ н поклнсарѸ славнога града дѸбровннѣка];

c) *povelja kralja Stefana Ostojića* (4. 12. 1419)

[н како ѡнн свонмн добрнмн прнѣтельмн сѸ вельможамн кралєства мн поуѣеномѸ дворѸщнномѸ **НАНДОШЕ** ѡт воєводе сандала н ѡд воєводе пєѣра павлѸвнѣа кн напѸлнцє дрѸжахѸ тѸн жѸпѸ конавлскѸ н градѸ соколь];

10 [нн за єднѸ стварѸ реуєнѸє матєрє моє **ГОСПОЕ** Баннцє анкє], [на мнсто **ГОСПОЕ** катарннє за жѸта **ГОСПОЕ** Баннцє анкє] (Sandalj, 1410); [велнкн воєвода рѸсага БѸсаньскога н к томѸ н мн **ГОСПОА** єл̄на] (Stjepan Kosača, 1443); [коє **МЕЮ** собѸмѸ БѸхѸ], [**МЕЮ** нашнмн старнмн] (Vladisav Hercegović, 1451).

11 Vuković jotovanja dijeli u dvije skupine – stara i nova jotovanja – prema tome u kojem periodu razvoja jezika se realizuju. Stara su praslavenska jotovanja, a nova jotovanja su karakteristična za osobni razvoj srpskohrvatskog jezika.

d) *povelja kralja Tomaša* (19. 2. 1459)

[а томѸн свндоцн дворскн двора нашега кнезъ марко драгншнѣ а од властео кон се тадан прн насъ **НАНДОШЕ** вонвода павао клешнѣ з братномъ н вонвода раднѸ мозолнѣ];

e) *povelja kralja Stefana Tomaševića* (23. 11. 1461)

[що бн се годн нашло Ѹ кога ннхъ тръговаць нлн слѸга сребра неболана да мѸ се не море нно Ѹзетн сребро него шполнко само колнко се **НАНАЕ** сребра неболана а ошон що є болано да понесе на слободнѸ].

Kao što se može vidjeti iz primjera, ova pojava je veoma rijetka. Međutim, primjeri su iz 15. stoljeća što, ipak, govori u prilog tome da je zapadnoštokavski idiom gotovo cijelo stoljeće čuvao staro stanje po pitanju ove promjene.

3.4. Finalno -l

Nakon što se izgubio poluglas, *l* koje je bilo ispred njega moralo se do neke mjere vokalizirati. Ta vokalizacija zavisila je od susjednih glasova, a jedan od njenih oblika bila je puna vokalizacija i mijenjanje *l* u *o*¹². Za zapadnoštokavski idiom karakterističan je konzervativniji odnos prema ovoj promjeni pa u nekim poveljama uočavamo i primjere u kojima ona nije izvršena. To su sljedeće povelje:

a) *povelja kralja Tvrtka I* (10. 4. 1378)

[н потомъ ѸспоменѸше мн краліевствѸ вншеревенн властеле дѸбровьсцн ѡ Ѹвѣтєхъ н законѣхъ н повелѣахъ коіє ієсть **НМАЛЬ** градъ дѸбровннк съ госпдомъ срьбьскомъ н рашкѡм];

b) *povelja kralja Dabiše* (17. 7. 1392)

[н нне все повеліє н свободьщнне законє н Ѹвѣте прѣднїє н посландне коє є нѣмъ **ѸНННЛЬ** н **запнсаль** рѸенн гднѣ кра̄лѣ стєфанѣ тврѣтко], [тко лн бн снє **потворѣль** алн **порекаль** да сѸ все клєтвн на немъ пале н да є клєть б̄гомъ ѡдцємъ н сн̄омъ н свтнмъ дх̄омъ н вснмн богѸ Ѹгоднв̄шнмн];

¹² Promjena *l* u *o* može se konstatirati i krajem 14. stoljeća, ali “od druge polovine 14. vijeka do druge polovine 15. proces ove promjene je bio završen na velikom dijelu štokavske teritorije” (Vuković 1974: 108).

c) *povelje kraljice Jelene*

[УЗНАСМО КАКО СТЕ ДАЛН НАШЕМУ СЛУЗН ТВРЬДКУ ВЛЪУЕТНЪУ ДОХОДАКЪ НАШЪ ·Ē· СЪТЪ ПЕРПЕР КОН СТЕ НАМЪ НМАЛН ДАТН НА ВЛАСННЪ ДНЪ КОН Є **МННУЛЬ**] (april 1398), [н запнсасмо по снхъ нашнхъ повелахъ да нмь платнмо н плаћамо двѣ тнсућн н петъ сать н петъ десеть дукать що нмь є **всталь** дужанъ краљ тврѣтко] (20. 11. 1398);

d) *povelja kralja Ostoje* (4. 12. 1409)

[н по рѹеномь рѹськѹ кнезь властеле н вса опыћнна града дѹбровьннка потврѣдюю кралевѣству мн все н всакоє повеле кое є **УНННЛЬ** н **запнсаль** градь дѹбровьннкъ кралевѣству мн];

e) *povelja kralja Stefana Tvrтка Tvrtkovića* (24. 5. 1405)

[УУННННТН ПОВЕЛН ШСТОѢ БНВЪШН КРАЛЪ БОСНН ШБЪНАНДОСМО ДА НМЪ Є ВСЕ СѸПРОТНВЪ БГѸ Н ПРАВЪДН ЗЛН **УННННЛЬ** Н ВЕЛНКЕ КЛЕТВН **ПОБНЛЬ** Н ЗАПНСЕ КОЕ СѸ УУННННН Н ЗАПНСАЛН ГОСПОДА ПРЪВА БОСАЊСКА РАШЬКА Н СРЪПЬСКА ГРАДУ ДѹБРОВННКУ], [тко годн є бошьнанннъ алн краљства босаньскога прѣн ратн **БНЛЬ** длъжанъ кому годн дѹбровьянннѹ вола покладъ **нмалъ** шд дѹбровьяннна вола на врнн мю ўзето на госпоскон моге дѹбровьянннъ тозн нстнномь показатн да се нма дѹбровьянннѹ вратнтн н платнтн].

Kada je riječ o ovoj osobini, značajno je to što se primjeri ove pojave javljaju i u povelji kralja Tvrтка jer je to povelja koja zapadnoštokavske osobine slabo čuva.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu analize koja je provedena na korpusu od 19 povelja bosanskih kraljeva kako bi se ispitala zastupljenost zapadnoštokavskih osobina uočeno je da se u analiziranim poveljama, a na fonetskom planu jezika, čuvaju sljedeće zapadnoštokavske osobine: refleks *j* od praslavenskog **d'*, neizvršeno jotovanje u složenim glagolima *-id-ti*, čuvanje finalnog *l* te ikavizam koji se posmatra kao odraz ikavskog pisanog manira u srednjovjekovnoj Bosni. Kada je riječ o odnosu ovih zapadnoštokavskih osobina u pojedinim poveljama, može se konstatirati sljedeće: povelja kralja Ostoje iz 1409. koju je pisao Tomaš Bućanin je povelja u kojoj su prisutne sve zapadnoštokavske osobine karakteristične za bosanske povelje. Povelje kralja Tvrтка I su povelje u kojima su iste osobine najmanje zastupljene. Međutim, svaka analizirana povelja i svaki

primjer u kojem se javlja određena zapadnoštokavska osobina značajni su za ispitivanje i dokazivanje tvrdnje da je zapadnoštokavski pisani idiom konstanta ne samo u bosanskim srednjovjekovnim poveljama nego općenito u bosanskoj srednjovjekovnoj pismenosti. Primjeri iz povelja značajni su, prije svega, zbog toga što sadržaj povelje ne ostavlja mnogo prostora za izbor određenog jezičkog izraza. A kada je izbor i moguć, onda vrijeme i mjesto nastanka povelje, porijeklo pisara, ali i društveni status auktora povelje utječu na njega. Stoga bi se, u budućim istraživanjima ovog fenomena, morala posvetiti pažnja proučavanju odnosa između pojedinih administrativno-pravnih spisa kako bi se utvrdilo da li je u ostalim oblicima ove pismenosti (darovnicama, pismima i dr.) stanje drugačije. Naprimjer, u poveljama kralja Tvrtka I ne nalazimo ikavsku zamjenu jata. Međutim, u njegovoj darovnici Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću (12. 3. 1380) ikavizmi su prisutni: [тада мни **внѡвѣше** да се нн негово **снме** нзроднло н **свѡтѡвѡвѣше** с кралеѡвѣства мн властелн...], [реуеномѹ воеводн хрѡвоу н неговн дѣтъцн н ннхѹ **послнѡнемѹ** да сѹ за племенито ѹ **вннн внкома**], [ако лн бн тко ѡд ннх кою **невнрѹ** намѹ ѹнннлѡ алн нашемѹ **послнѡнемѹ** неговѹ **послнѡнн** защо бн нмѹ могло ѡднети реуена трн села... а ѡсталн да ѡстаю **ѹ внрн**]. Dalje, svakako bi trebalo ispitati i odnos dokumenata nastalih u kraljevskoj kancelariji i onih nastalih u kancelarijama vlastele¹³ kako bi se utvrdilo da li pisari koji su pisali za vlastelu slijede uzuse pisara kraljevske kancelarije ili su i sami razvili određeni, njima svojstven, način pisanja.

KORPUS

Povelje kraljeva (osnovni korpus)

1. Tvrtko I Kotromanić; 10. april 1378. Žrnovica; 17. juni 1378. Trstivnica; logotet Vlade;
Miklosich br. CLXXXI; Stojanović br. 83; Turbić-Hadžagić str. 28.
2. kralj Tvrtko I; 28. septembar 1388;
Stojanović br. 88.
3. kralj Tvrtko I; 25. novembar 1388;
Stojanović br. 89.
4. kralj Tvrtko I; maj 1389;
Stojanović br. 90.

¹³ Na taj odnos upozorava Nakaš (2010) konstatirajući da pisari vlastele Pavlovića uglavnom podržavaju manir kraljevske kancelarije, dok povelje koje izdaju Kosače pokazuju slobodniji odnos prema narodnim govornim osobinama, što opet ukazuje na samovlašće.

5. kralj Dabiša; 17. juli 1392; logotet Tomaš Lužac;
Miklosich br. CCVI; Stojanović br. 178; Miklosich br. CCVI; Čremošnik br. 24; Turbić-Hadžagić str. 40.
6. kralj Dabiša; 18. februar 1393. u Sutisci; Tomaš Lužac;
Stojanović br. 181; Čremošnik br. 28.
7. Elena, udova kralja Dabiše; 13. maj 1397. u Sutisci;
Miklosich br. CCXX.
8. Elena; 22. maj 1397; nepoznati pisar;
Stojanović br. 252; Čremošnik br. 31.
9. Elena; 15. novembar 1397; Tomaš Lužac;
Stojanović br. 253; Čremošnik br. 32.
10. Elena; 9. mart 1398; nepoznati pisar;
Stojanović br. 255; Čremošnik br. 33.
11. Elena; april 1398; nepoznati pisar;
Stojanović br. 256; Čremošnik br. 34.
12. kralj Stefan Ostoja; 20. novembar 1398. na Dumnu; dijak Stipan Dobrinović;
Miklosich br. CCXXIV; Stojanović br. 428; Čremošnik br. 35.
13. Stefan Tvrtko Tvrtković; 24. juni 1405 na Bijelim Selištima u Trstivnici; Novak Gojčinić;
Miklosich br. CCXLIII; Stojanović br. 513; Čremošnik br. 40; Turbić-Hadžagić str. 58–61.
14. kralj Ostoja; 4. decembar 1409. pod Visokim; logotet Tomaš Bućanin;
Miklosich br. CCLIV; Stojanović br. 445; Čremošnik br. 42; Turbić-Hadžagić str. 62.
15. kralj Ostoja; 28. oktobar 1416;
Stojanović br. 452; Čremošnik br. 44; Turbić-Hadžagić str. 66.
16. kralj Ostoja; 28. oktobar 1416;
Stojanović br. 453; Čremošnik br. 43; Turbić-Hadžagić str. 66.
17. kralj Stjepan Ostojić; 4. decembar 1419. u Sutisci; Novak Gojčinić;
Miklosich br. CCLXIX; Stojanović br. 580; Čremošnik br. 49; Turbić-Hadžagić str. 75–78.
18. kralj Tomaš; 19. februar 1459. na Jezeru;
Turbić-Hadžagić str. 146.
19. kralj Stjepan Tomašević; 23. novembar 1461. u Jajcu; dijak Branoš;
Miklosich br. CCCXCI; Stojanović br. 737; Čremošnik br. 64; Turbić-Hadžagić str. 149–151.

Povelje banova (kontrolni korpus)

1. ban Kulin; 29. august 1189; Radoje dijak; Čremošnik br. 1.
2. Ninoslav, veliki ban bosanski; 1240; Miklosich br. XXXVI; Stojanović br. 10; Čremošnik br. 3.
3. *Matthaeus Ninoslav, Bosnae magnus banus*; 22. mart 1240; notar Paskal; Miklosich br. XXXV; Stojanović br. 11; Turbić-Hadžagić str. 15.
4. Stjepan Kotromanić; oko 1322. na Milima; dijak Priboje;
5. Tvrtko Kotromanić; 9. februar 1375. pod Bobovcem; dijak Brajan; Miklosich br. CLXXV; Stojanović br. 81; Turbić-Hadžagić str. 27–28.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

- Čremošnik, Gregor (1950), “Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka”, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, sv. IV–V, Sarajevo, 105–199
- Čremošnik, Gregor (1948), “Bosanske i humske povelje srednjega vijeka”, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, sv. III, Sarajevo, 103–143
- Nakaš, Lejla (2011), *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Posebna izdanja, knjiga X, Rječnici, svezak 1, dostupno na www.stanak.org.
- Miklosich, Franz (1858), *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae*
- Stojanović, Ljubomir (1934), *Stare srpske povelje i pisma II*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje, knjiga 24, Beograd – Sremski Karlovci
- Stojanović, Ljubomir (1929), *Stare srpske povelje i pisma I*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje, knjiga 19, Beograd – Sremski Karlovci
- Turbić-Hadžagić, Amira (2011), *Bosanični pravni tekstovi u srednjovjekovnoj Bosni*, Gradačac

LITERATURA

- Belić, Aleksandar (1976), *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I. Fonetika*, četvrto izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Brozović, Dalibor (1973), “O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine”, u: *Radovi sa Simpozija “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”*, Zenica, 81–88

- Brozović, Dalibor (1961–1962), “O jednom problemu naše historijske dijalektologije – stara ikavsko-ijekavska granica”, u: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, IV–V, Matica srpska, Novi Sad, 51–52
- Brozović, Dalibor (1963), “O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata”, u: *Filologija*, 4, 45–54
- Brozović, Dalibor (1970), “O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije”, u: *Makarski zbornik I*, 381–405
- Hamm, Josip (1974), *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Jahić, Dževad (1999), *Bošnjački narod i njegov jezik. Trilogija o bosanskom jeziku*, knjiga I, Ljiljan, Sarajevo
- Kalajdžija, Alen (2011), “Dijahronijski presjek važnijih strukturnih osobina zapadne štokavštine”, u: *Bosanski jezik*, 8, 75–91
- Jurić-Kappel, Jagoda (2008), “O dijalekatskim temeljima srednjovjekovne bosanske (vjerske) pismenosti”, u: *Slovo*, sv. 56–57, Zagreb, 209–218
- Jurić-Kappel, Jagoda (2005), “Književni jezik u srednjovjekovnoj Bosni”, u: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, 81–05
- Kuna, Herta (2008), *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo
- Mihaljević, Milan (2002), *Slavenska poredbena gramatika. Uvod i fonologija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Moguš, Milan (1995), *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, drugo prošireno izdanje, Globus, Zagreb
- Nakaš, Lejla (2010), *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Štefanić, Vjekoslav (1957), “Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije”, u: *Slovo*, 6–7–8, 54–133
- Vego, Marko (1982), *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo
- Vuković, Jovan (1974), *Istorija sroskohrvatskog jezika. Uvod i fonetika*, Naučna knjiga, Beograd

RJEČNICI

- Halilović, Senahid, Ismail Palić i Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Skok, Petar (1971–1973), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–III*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

THE WESTERN SHTOKAVIAN WRITTEN IDIOM IN THE CHARTERS OF BOSNIAN KINGS

Abstract

The charters of Bosnian kings were written in the old Bosnian language, whose most important organic layers were Western and Southern Shtokavian. The Western Shtokavian variant occupied the greater part of medieval Bosnia, and was more dominant. Therefore, the analysis undertaken in this article sought to determine: to what extent Western Shtokavian features are present in the charters of Bosnian kings; what the most and least common of these features are; which charters recorded the most, and which the least of these traits; and what, if anything, influenced different linguistic expressions. The analysis encompassed nineteen charters of Bosnian kings (the main corpus), and five charters of Bosnian Bans (the control corpus). Although Western Shtokavian features are present on all linguistic levels, only those on the phonetic level were tested, because the uniqueness of the Western Shtokavian written idiom is reflected primarily in this language area. The analysis showed that ikavism is the most common Western Shtokavian feature in these charters, although there were examples in which the grapheme *ѣ* is recorded on its etymological point, and examples in which the same grapheme occurs in the value of the sound *i*. Apart from ikavism, the following Western Shtokavian features also occur in the analyzed charters: a conservative attitude towards the change *-l>o*; and iotation of *-id-ti* verbs and the reflex *j* in iotation of the **dj* group. The charters with the least Western Shtokavian features are those of King Tvrtko I, and those with the most are those of King Ostoja. Several factors influenced the representation of such features in certain charters, including the origin of the writer, and the time of writing. We can conclude that the analyzed charters confirmed the previously highlighted uniqueness of the Western Shtokavian written idiom and its significance, as an organic layer, to the old Bosnian language.

*Key words: Western Shtokavian, charters of Bosnian kings, ikavism, changes -l>o, iotation of -id-ti verbs, reflex j in iotation of the *dj group*

Lada BADURINA

ZAUSTAVI ME AKO SI VEĆ ČUO: O PRAGMATICI VICA

KLJUČNE RIJEČI: *vic, pragmalingvistika, tekstna vrsta, poenta vica, jezični vic, igra riječima*

Vic se ostvaruje jezikom i u jeziku, pa ipak tradicionalna lingvistika nije nalazila dovoljno poticaja da ga uzme za predmet svojih istraživanja. U ovom ćemo se izlaganju pozabaviti komunikacijskim aspektima vica (vic nastaje, modificira se i traje u procesu prenošenja, tj. u suodnosu govornika i sugovornika), ali i mnogim drugim aspektima koji se prepoznaju u složenom diskursu vica (npr. zamjena koncepata nerijetko je u osnovi vica, kulturološke, antropološke, sociološke i dr. presupozicije nužne su za njegovo razumijevanje i sl.). Naposljetku pozabavit ćemo se pitanjem jezika u vicu ili, konkretnije, načinima kako se komično ostvaruje jezikom te u jeziku i potvrđuje.

UMJESTO UVODA ILI: *MOŽE LI SE O VICU OZBILJNO?*

Ako bismo se pouzdali u stanje u kroatističkoj (pa i u bosnističkoj) lingvistici, mogli bismo brzopleto zaključiti da tema vica nije poticajna, zanimljiva ili – možda čak – dostojna iole ozbiljnije znanstvene studije. Naime iako se vic ostvaruje jezikom i u jeziku, iako je pričanje viceva česta pojava u našim svakodnevnim druženjima, lingvistima on, barem kao predmet ozbiljna bavljenja i sustavna proučavanja – iz nekih razloga – (zasad) uglavnom promiče. No, srećom, samo malom promjenom perspektive stječe se sasvim drugi dojam!

Ponajprije u širim društvenim, humanističkim, pa štoviše i u filološkim okvirima o vicu se (pa i na našim prostorima) i ne piše tako malo. Moglo bi

se reći da je početak znanstvenoga bavljenja vicom najavila Freudeova knjiga *Vic i njegov odnos prema nesvjesnomu*, prvi put objavljena (na njemačkome jeziku) 1905. godine (usp. Freud 1960). Indikativno, autor će u samome uvodu konstatirati da vicevi ne dobivaju ni približno onoliko pozornosti filozofa koliko zavređuju s obzirom na ulogu koju igraju u našem mentalnom životu (Freud 1960: 22¹). Nasuprot tome i letimičan će pogled u noviju literaturu o vicevima posvjedočiti da se njima sve više bave i filozofi, i antropolozi, i folkloristi, i teoretičari književnosti, i kognitivni znanstvenici, i, dakako, (pragma)lingvisti – ali i ne samo oni. Napokon, razmjerno skromnu, ali iznimno zanimljivu *građu za povijest vicologije* (i to *hrvatski slučaj!*) predstavio je vrlo iscrpno Josip Užarević (2012). Ta povijest započinje još 1949. godine, kad Zdenko Škreb piše studiju *Značenje igre riječima*. Ispisivali su je ponajprije i ponajviše teoretičari književnosti (uz Škreba, Milivoj Solar, a napokon i sam Josip Užarević), filozof estetičar (Danko Grlić) i najzad jedan lingvist (Stjepan Babić).²

Naposljetku – čini se – i lingvisti otkrivaju vic. I ako o njemu (tradicionalni) gramatičari i nisu imali mnogo reći – jer, uistinu, *gramatika* vica i ne nudi puno dobrih tema³ – za novije lingvističke teorije, ponajprije one koje se okreću tekstu i/ili jezičnoj komunikaciji, ne samo vic nego i situacije u kojima pričamo viceve te načini na koje to činimo postaju vrijedni znanstvenih istraživanja. Semantika i, napose, pragmatika vica, konceptualna značenja i zamjene koncepata, igre riječima, kao i dinamično sagledavan diskurs vica – samo su neki aspekti (i) lingvističkih prinosa *vicologiji* u nastajanju.⁴

1 Za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode stranice, već pozicije u e-izdanju (*kindle edition*).

2 Babićevu knjigu *Hrvatski politički vicevi* (Zagreb 1995) ipak nećemo moći smatrati lingvističkim prinosom teoriji vica. Riječ je o svojevrsnoj zbirci (uredno organiziranoj) političkih viceva, očito bez većih (teorijskih) pretenzija.

3 Strogo uzevši, zanemari li se recepcija vica (stoga i njegova semantika i pragmatika), ali i značajke vica kao zatvorene, konačne autentične tekstne strukture (o čemu više u nastavku), vic u jezičnome smislu (tj. njegova morfologija ili sintaksa) neće biti prepoznat kao posebno intrigantan jezični predložak, pa će izostajati njegove lingvističke (u užemu smislu gramatičke) analize. Upravo stoga za afirmaciju će vica kao lingvističke teme trebati dočekati promjenu teorijsko-metodološke paradigme.

4 Za razliku od strukturalističke lingvistike/gramatike koja je za predmet svog studija odabrala *jezik* (jezične strukture) novi su pravci zanimanje pokazali i za najšire shvaćene okolnosti u kojima se komunikacija odvija, što za posljedicu ima otvorenost tih teorija za dostignuća drugih znanstvenih područja (npr. sociologije, psihologije, antropologije, filozofije itd.). Nepotpun, ali – držimo – dovoljno reprezentativan popis literature kojim je popraćen ovaj članak – na kojem se nalaze naslovi iz različitih, a donekle srodnih znanstvenih područja (od psihoanalize preko antropologije do analize diskursa i semantike, odnosno pragmalingvistike) – posvjedočit će, vjerujemo, o zanimljivosti i dinamičnosti naše teme.

JESI LI ČUO ONAJ?

Iako je publiciranje viceva zarana imalo važan utjecaj na njegovo etabliranje kao specifične tekstne vrste, odnosno komunikacijske (diskursne) prakse (usp. Holt 2008; Užarević 2012: 72–73), a novi ga mediji poput interneta upravo zapisana čine svagda dostupnim, primarno se vic javlja kao usmena (govorena) forma. U vezi sa samom situacijom *pričanja viceva* valja stoga iznijeti neka zapažanja.

Ponajprije: za vic bi se moglo reći da je tijesno vezan uz komunikacijski događaj; on naime nastaje, modificira se i traje u procesu prenošenja, što će reći u aktivnome suodnosu govornika i sugovornika. Pritom su sudionici takve komunikacije (najčešće) u prisnim odnosima, kao što je i samo pričanje viceva u prvome redu vezano uz njihova neformalna (ili barem manje formalna) prijateljska druženja.⁵ Pričanje je viceva *društveni fenomen* (usp. Aarons 2012: 193⁶) koji, kao i u slučaju trača i tračanja (usp. Badurina 2008), može imati važnu funkciju u socijalizaciji pojedinca (jer *dobro pričanje viceva* poželjna je osobina u mnogim društvima i u mnogim situacijama). Dakako, članovi se određene zajednice međusobno razlikuju ne samo s obzirom na umješnost u pričanju viceva nego i s obzirom na spremnost da takvu aktivnost prakticiraju u većim ili manjim, poznatijim ili manje poznatim društvima. I neka su istraživanja (usp. Tannen 1990: 89–90), recimo, potvrdila pretpostavku da žene nerado pričaju viceve pred većim auditorijem, posebice ako se u njemu nalaze i muškarci,⁷ često uz obećanje dano bliskoj osobi ili bliskim osobama da će im vic ispričati kasnije, nasamo. Muškarci, naravno, nemaju takvih problema.

5 S antropološke točke gledišta promišlja se i o posebnim komunikacijskim praksama koje se mogu nazvati dijadnim/binarnim tradicijama (engl. *dyadic traditions*; usp. Oring 1992: 135–144). Ukratko, binarne su tradicije *rutine u ponašanju i jezične rutine koje su generirane, okarakterizirane i podržavane unutar binarnih odnosa*; binarni su pak odnosi *više ili manje postojane interakcije između dvaju pojedinaca koji se jedan prema drugom odnose više kao osobe negoli kao pripadnici određenih društvenih statusa*; stoga su *dijade obilježene niskim stupnjem formalnosti i uklopljenosti – sve zbog nedostatka ovisnosti o odnosima formalnih uloga*, a takvi su najvećoj mjeri upravo prijateljski i supružnički odnosi (usp. Oring 1992: 135).

6 Za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode stranice, već pozicije u e-izdanju (*kindle edition*).

7 Uz napomenu da su izuzetak žene koje vuku podrijetlo iz etničkih zajednica u kojima su verbalne performanse visoko na cijeni; navodi se primjer američkih *standup* komičarki Fanny Brice i Joan Rivers židovskih korijena.

Slično, i antropolog će Elliot Oring na početku eseja o *ljudima od vica/sale* promišljati o vezi između Židova i viceva – *jer oni koji su tisućljećima smatrani “ljudima od knjige” sada se bez pretjerivanja mogu okarakterizirati kao “ljudi od vica”* (Oring 1992: 112).

Po svemu sudeći odatle proistječe i često prisutan stereotip: žene loše pričaju viceve, što je, razumljivo, dojam koji imaju baš muškarci.⁸ Napokon naše je pozornosti ovdje vrijedno i zapažanje da se mnoge žene rado smiju vicevima, ali da ih ne pamte (usp. Tannen 1990: 139–140) – budući da ne preuzimaju središnju (zabavlačku) ulogu u društvima, ne moraju raspolagati ni zalihom viceva kojom bi se u društvu istakle.

Na drugi način – i ipak u znatno manjoj mjeri – vicevi su prisutni u javnom diskursu. Ispričati vic u političkom govoru, na sveučilišnom predavanju, u izlaganju na znanstvenoj konferenciji, u ozbiljnoj televizijskoj emisiji i sl. čin je za koji mora postojati posebna motivacija (vic, anegdota ili kakva dosjetka mogu imati fatičku funkciju, mogu biti u službi argumentacije neke teze i/ili jasna asocijacija na štogod izrečeno), vic nadalje mora biti pomno odabran⁹ – ali i tada i takav nužno uključuje znatno veći rizik negoli onaj ispričan u ležernom prijateljskom nadmetanju u duhovitostima. Naime u javnoj komunikaciji, pred brojnijim i distanciranijim auditorijem uvijek postoji bojazan da vic, šala ili dosjetka neće naići na primjeren odjek bilo zbog nesnalaženja/susprezanja auditorija da u danom (javnom) kontekstu iskažu svoje emocije bilo zbog neodobravanja ili osude specifična, pretpostavimo i neočekivana govornikova postupka.¹⁰ A jedina poželjna reakcija na ispričan vic (u kojoj god prilici) uvijek je jedino i isključivo – *smijeh!*

Naposljetku u samoj situaciji pričanja viceva ima mnogo teatralnosti. Govornik (pripovjedač) nastupa u ulozi neke vrste glumca,¹¹ on se nalazi pred

8 Ovamo bi se mogli dodati i različiti tipovi muškog i ženskog humora (muškarci više zadirkuju druge, njihove su šale grube; žene su, naprotiv, sklonije autoironiji), i sve to kao moguć razlog uzajamnog nerazumijevanja (usp. Tannen 1994: 72–73).

9 I u privatnoj, a još više u javnoj komunikaciji govornik mora voditi računa o tome da ispričanim vicem ne povrijedi ičija nacionalna, vjerska, etička, ideološka/politička, rodna ili kakva druga uvjerenja. Takvim se manifestacijama političke korektnosti (i krhkim i nestalnim kriterijima na kojima redovito počiva procjena korektnosti) u ovome radu nećemo baviti.

10 Dva su se predsjednika Republike Hrvatske – Stipe Mesić i Ivo Josipović – okušala u (javnome) pričanju viceva. Mesić je počesto izlagan poruzi zbog nespretnosti u prezentaciji poente vica ili neprimjerena pokušaja njezina dodatna tumačenja (usp. npr. <https://www.youtube.com/watch?v=jMviQaCPMxo> ili <https://www.youtube.com/watch?v=ohSCB7e22v8>); Ivo Josipović, koji ostavlja dojam ozbiljne, možda i odveć suzdržane osobe, iznenadio je svojom umješnom verbalnom interpretacijom (i adaptacijom) poznatoga vica, doduše u manje formalnoj prigodi, na Festivalu pričanja priča (usp. <https://www.youtube.com/watch?v=x1OkRu-DiLU>).

11 Deborah Tannen ističe i to da pričanje viceva pretpostavlja neku vrstu ekshibicionizma, ali ne i sebičnosti i egoizma: zabavljanje drugih način je uspostave odnosa s njima, a pričanje

publikom koju valja zabaviti – a za to mu je, uz predstavljачke sposobnosti, nužan i dobar tekst. Da bi u vicu sadržan komičan obrat prouzročio primjeren efekt, da bi *predstava* ostvarila uspjeh, važno je da publika odranije ne poznaje tekstualni predložak. Stoga prepoznatljiv *protokol* pričanja viceva nerijetko započinje najavnom diskursnom oznakom tipa *Znaš onaj?* ili *Zaustavi me ako si već čuo!* i sl. S druge pak strane poželjno, uljudno ponašanje slušaoca/gledaoca pretpostavlja njegovo dobrohotno sudjelovanje u *predstavi*, a to znači neuskraćivanje primjerene reakcije – *smijeha* – čak i u situacijama kad mu je *rasplet* vica unaprijed poznat¹² ili, jednostavno, iz nekih drugih, osobnih razloga vic baš i ne smatra duhovitim! No za razliku od profesionalnih kazališnih situacija u opuštenim se privatnim druženjima uloge (glavnog) glumca/predstavljачa i gledaoca gotovo u pravilu periodično izmjenjuju.

VIC JEZIKOM I U JEZIKU

Vraćamo se uvodno iskazanim tvrdnjama – *vic se ostvaruje jezikom i u jeziku te vic dosad uglavnom nije nailazio na zanimanje lingvista* – sve da bismo s novih, osvježjenih polazišta pokušali iscrtati moguće obrise nove *lingvistike vica*.¹³ Na tragu novijih lingvističkih teorija – ponajviše onih koje jeziku/jezičnoj djelatnosti pristupaju s razine teksta¹⁴ – u žarištu će se našega zanimanja naći vic kao specifična *tekstna vrsta*.¹⁵ U tom ćemo smislu o vicu

viceva može biti vrsta darivanja jer time, u konačnici, slušaocima donosimo zadovoljstvo (usp. Tannen 1990: 90).

- 12 Do toga može doći posebice onda kada se vicevi pričaju u većim društvima; zbog drugih sudionika u komunikacijskome događaju čak ako koji od sugovornika unaprijed zna kakav će komičan *rasplet* uslijediti, od njega se očekuje da ne prekida *izvedbu*, pa štoviše i to da ustraje u svojoj *ulozi* iznenađena, zadovoljna, nasmijana gledaoca.
- 13 Ne želimo, dakako, tvrditi da dosad uopće nije bilo lingvističkih prinosa teoriji vica (tako što demantira, uostalom, i popis literature u prilogu ovoga teksta), nego ustrajemo u tezi o manjku sličnih tekstova u hrvatskoj/bosnističkoj literaturi, i to usprkos reputaciji nacija s razvijenim smislom za (dobar) humor.
- 14 Paradigmatski metodološki obrazac nudi funkcionalna gramatika M. A. K. Hallidaya (Halliday 2004): ako su funkcionalni jezični potencijal njegove komunikacijske mogućnosti, a mi komuniciramo tekstovima, jeziku treba pristupati preko teksta; utoliko i u gramatičkim opisima jedinice nižega ranga (rečenice/iskaze, lekseme, morfeme, foneme) valja motriti kroz vizuru teksta (ali i konteksta u kojemu se tekst pojavljuje i ostvaruje, te u njemu vrši specifičnu komunikacijsku zadaću). O tome više u Badurina 2008.
- 15 Pojam tekstne vrste dugujemo inače lingvistici teksta: tekstna vrsta predstavlja skup tekstova s određenim zajedničkim svojstvima, odnosno klasu tekstova koji se mogu uvrstiti u složene obrasce djelovanja. Tekstne se vrste klasificiraju s obzirom na različite kriterije (npr. predmet i cilj teksta, tipove dijelova teksta, komunikacijske aspekte, dihotomiju go-

promišljati kao o manje-više kratkoj (i zatvorenoj) tekstnoj formi razmjerno čvrste, u pravilu prepoznatljive strukture. Osnovna je struktura vica trodijelna (usp. Užarević 2012: 72–75; Solar 1980: 230–233): (A) uvod u kojem se opisuju (ne)obične okolnosti, situacija onoga što se događa; (B) pripovjedni dio vica, koji se može ostvariti bilo u relativno opsežnu pripovijedanju (često s uključenim ponavljanjima, varijacijama te napose gradacijom)¹⁶ bilo u nultoj naraciji (“minus-pripovijedanju”), tek kao za krajnji efekt vica nužno usporenje (dramska pauza/stanka); (C) poenta vica (engl. *punchline*) kojom se vic razrješuje, odnosno u kojoj se ostvaruje komičan efekt. Različite ostvaraje osnovne strukture vica, u prvome redu različite tipove i stupnjeve u njima ostvarene narativnosti, posvjedočit će vicevi 1–5:¹⁷

(1) Piše Fata mami:

Draga mama, mi smo dobro. Bili smo u nedjelju u Doboju na vašaru i kad smo krenuli kući, naišli neki mangupi, mene silovali, a Muju pretukli.

Piše Fata mami za tjedan dana:

Draga mama, mi smo dobro. Bili smo u nedjelju u Travniku na vašaru i kad smo krenuli kući, naišli neki mangupi, mene silovali, a Muju opet pretukli.

voreno – pisano i dr.). Za razvoj je tekstnih vrsta – prema toj teoriji – odgovoran kriterij intertekstualnosti (jedan od sedam konstitutivnih načela teksta). Više o tome usp. u De Beaugrande–Dressler 2010.

16 Nameće se ovdje zanimljiva relacija između viceva i priča/pripovijetki: *priča je uglavnom duža od vica koji je pak razmjerno kratak; svijet koji kreira priča ističe se kao normalan, tipičan i stvaran, svijet vica priziva što nenormalno, bizarno i besmisleno; tendencija je priče da bude eksplicitno didaktična, dok vic izbjegava eksplicitnu moralizaciju; vic teži tome da bude ispričan u prezentu, dok se priča smješta u prošlost; priča ovisi o djelima i njihovim posljedicama, a vic se zasniva na govoru i jezičnim značajkama; priča se često sastoji od više epizodnih radnji i polako se kreće prema nekoj vrsti narativnog raspleta, dok je vic obično ograničen na jednu scenu, koja naglo kulminira s poantom. Naposljetku priče izazivaju osmijeh, šale generiraju smijeh. Usp. Oring 1992: 81–82 i d.*

17 Dakako, vicevi koji se ovdje navode oslobođeni su svoje primarne, *zabavljачke* funkcije. Naime potkrepi će naših teza gdjekad sasvim dobro služiti i tzv. *bradati* vicevi. Ako i takvi koga nasmiju i razonode, bit će to – možda – dokaz da se i o “neozbiljnim” jezičnim temama može/mora govoriti/pisati i ozbiljno, ali i toga da ni sam lingvistički pristup pojedinim aspektima ljudske jezične djelatnosti ne mora nužno biti lišen zabave.

Za još tjedan dana:

Draga mama, mi smo dobro. U nedjelju će u Tesliću vašar. Ja bi išla, a Mujo se nešto nečka...

- (2) Leži Crnogorac u travi i viče na ženu:
“Ženoooo, bog te ubio, donesi mi serum za zmije!”
Pita žena: “Da te nije ujela slučajno?”
Crnogorac: “Nije, ali evo je, ide.”
- (3) Kaže Mujo Hasi: “Joj, opet mi se ide u Australiju!”
Haso: “A kad si ti, bolan, bio u Australiji?”
Mujo: “Ma nisam, nego mi se i jučer išlo!”¹⁸
- (4) Tone *Titanic* i dolazi kapetan do Hercegovca i kaže:
– Zna li plivati? Kaže Hercegovac:
– Ne znam, ali može rođak sredit papire.
- (5) Idu dva balona pustinjom i kaže jedan drugome: – Pazi, kaktussssss!
A drugi će: – Kasno pališšššššššš!¹⁹

Vrlo čest oblik vica onaj je sasvim reducirana središnjeg dijela, a čiju prepoznatljivu (dvodijelnu) strukturu čine istom pitanje i odgovor. Takvi su gotovo u pravilu vicevi o plavušama, nerijetko i oni o policajcima, a ima ih, dakako, i s drugim (lokalno poznatim, tipskim) likovima:

18 Na istoj se jezičnoj dosjetki zasniva i ovaj vic: *Hvali se Mujo svom jaranu: – E moj Haso, gdje ja sve nisam bio... Maldivi, Kuba, Sejšeli... U Riju također nisam bio... O jezičnim dosjetkama više u Ritchie 2004: 2662 i d.; za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode stranice, već pozicije u e-izdanju – kindle edition).*

19 Zanimljivo je pripomenuti da vicevi često imaju svoje inačice, pa i to da one nerijetko nastaju kao izravna asocijacija na (opće)poznati vic (pri čemu se komičan efekt postiže upravo u prepoznatim intertekstualnim asocijacijama: “Idu dva krumpira pustinjom i kaže jedan drugome: – Pazi, kaktussssssssss! A drugi će: – Pa budalo, nismo mi baloni!” (usp. <http://www.forum.hr/showthread.php?t=101&page=112>; pristup 14. travnja 2014). Ovamo bi se mogli pribrojiti i ovi upravo antologijski vicevi: – Mujo, jesi li čitao *Na Drini ćuprija*? – Šta, bolan, čito? Hodo po njoj! te varijacije s eksplicitnim seksualnim sadržajem – Mujo, jesi li čito Desanku Maksimović/Anu Karenjinu/Hasanagicu? Šta, bolan, čito? J...o! (usp. i Užarević 2012: 75).

- (6) – Zašto plavuša otvara mlijeko u dućanu?
– Jer na tetrapaku piše “otvori ovdje”.²⁰
- (7) – Kako policajci peru auto?
– Jedan drži spužvu, a drugi vozi auto naprijed-nazad.
- (8) – Kad Mujo grli Fatu?
– Kad vozi u rikverc!
- (9) – Zašto Bodul voli Zepter posuđe?
– Kuha bez vode, prži bez ulja.
- (10) – Kako se pozdravljaju crnogorski vrapci?
– Će si, sokole!

Bez obzira na dužinu vica – koja dakle može varirati od ekstenzivnih naracija (čija je primarna svrha odgađanje završetka te, u konačnici, pojačavanje neočekivana/komična obrata koji on donosi) do sasvim sažetih viceva od svega dvaju redaka – težište će zatvorene tekstne strukture biti redovito na samome njezinu kraju, u zadnjemu (udarnom) retku. I pripovijedanje se vica tome podređuje (i to ne samo suprasintaksa teksta nego i njegova primjerena govorena izvedba):²¹ pozornost se slušatelja na neko vrijeme zadržava prije negoli *naracija eksplodira u dosjetku* – jer neovisno o njegovu tipu, za vic je kao takav karakterističan osobit završetak obično nazivan *poentom* (usp. Chiaro 1992: 974²²). A poentu će Delia Chiaro odrediti kao *točku u kojoj recipijent čuje ili vidi nešto što je na neki način nepodudarno s jezičnom ili semantičkom okolinom u kojoj se pojavljuje*,²³ štoviše kao *osovinu oko koje se*

20 Formalna (strukturna) značajka viceva o plavušama u podlozi je autoreferencijalnog (meta)vica: – *Zašto su vicevi o plavušama kratki? – Da bi ih razumjele brinete/crnke. O metahumuoru u kojemu značajke vica i same postaju predmet vica* usp. i u Oring 1992: 113.

21 O svojevrsnoj ritmiziranosti teksta vica piše i Milivoj Solar (usp. Solar 1980: 231–232).

22 Za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode stranice, već pozicije u e-izdanju (*kindle edition*).

23 U literaturi o humoru uobičajilo se u tom smislu govoriti o nepodudaranju/nekongruenciji (engleski *incongruity*). Tumačenje pojma (koji se slikovito i pomalo laskavo proglašava *najšire podržanim kandidatom za ulogu osnovnog sastojka u humoru*) i dijakroniju njegove uporabe usp. u Ritchie 2004: 45–50. Pritom se ističu i različiti tipovi nekongruencije: *statična* može biti *svojstvo pojedinih situacija ili rasporeda elemenata ili čak događaja dovoljno kratkih da se smatraju trenutnima; dinamična* se tiče *slijeda slika ili predodžbi koje nastaju ili se prikazuju na način koji proizvodi neki utjecaj na slušatelja*. Slično Oring rabi pojam

vic usredotočuje te će u nastavku istaći i ovo: pod pretpostavkom da postoje određeni *pragmatički signali*²⁴ koji kazuju da se priča vic, *recipijenti prije ili kasnije očekuju poentu* – što predstavlja *osobitu mješavinu* iščekivanja i iznenađenja (usp. Chiaro 1992: 979, 985). Međutim valja istaći i to da iako je važna sastavnica vica, nepodudarnost/nekongruencija ne čini humor sama po sebi, već je komičan efekt sadržan upravo u njezinu razrješenju (tj. u spoznaji da u vicu zapravo i nema nepodudarnosti na koju se u prvi mah pomišljalo;²⁵ odatle i tzv. teorija razrješenja nekongruencije (engl. *incongruity resolution theory*; usp. Ritchie 2004: 54) s dvjema glavnim varijantama razrješenja nekongruencije (usp. Ritchie 2004: 59–68).²⁶

primjerenog/prikladnog nepodudaranja/nekongruencije (engleski *appropriate incongruity*); usp. Oring 1992: 1–15.

24 O važnosti pragmatike za poimanje ne samo fenomena vica kao specifične tekstne vrste/diskursne prakse nego i za razumijevanje komičnog efekta u svakom pojedinom vicu slijedi više u nastavku. Pragmatičkim će se signalima smatrati oni elementi diskursa koji nedvosmisleno upućuju na to da se priča vic (a ne da se, recimo, prepričava neki realni događaj, pripovijeda priča ili sl.), naprimjer rečenica *Razgovaraju Rus, Amerikanac i Mujo...* u danoj će komunikacijskoj situaciji nedvosmisleno signalizirati da započinje pričanje vica.

25 Možemo to i oprimirati: u vicu (10) uočena nespojivost između vrabaca i sokolova (naime *crnogorski vrapci koji se međusobno oslovljavaju sokolovima*) objašnjava se, a time i razrješava prizivanjem (opće)prihvaćene ideje o nadmenosti Crnogoraca, odnosno njihova preuveličavanja vlastita (upravo epskog) *junaštva/čojstva*. Tek će takvo razrješenje moći, očekuje se, rezultirati smijehom. O *pozadinskim znanjima* prijeko potrebnima za razrješenje nekongruencije slijedi u nastavku.

Dakako, o nespojivosti bi se moglo razmišljati i šire: sama je situacija u kojoj (crnogorski) vrapci razgovaraju nonsensna (nespojiva sa stvarnošću) – no takav je početak, koji “aktivira humoru ideju nemogućega i preokrenutoga svijeta” (Užarević 2012: 66; usp. i Solar 1980: 230–231), sasvim primjeren vicu kao tekstnoj/književnoj vrsti (i po tome se, spomenuto je, vic razlikuje od priče/pripovijesti).

26 Prva se obično imenuje prinudnom reinterpretacijom (postava ima dvije različite interpretacije, ali je jedna od njih slušateljstvu očiglednija jer ono nije svjesno drugoga značenja; značenje poente u sukobu je s očiglednom interpretacijom, ali je kompatibilno s drugim, dosada prikrivenim značenjem, te ga priziva). Druga je dvostupanjski model (poenta kreira nekongruenciju, a potom se mora naći *kognitivno pravilo* koje omogućuje da se sadržaj poente prirodno poveže s informacijama utvrđenima u postavi).

Dakako, riječ je samo o modelima, idealnim projekcijama; za potkrepu bi se prvoga tipa među našim primjerima mogao navesti vic (3), a drugi bi se, smatramo, mogao braniti vicevima (1), (2), (4) te (6) do (10). Nadalje između dvaju će se tipova razrješenja nekongruencije moći ustanoviti i sličnosti (usp. Ritchie 2004: 67), a postoje i njihove različite interpretacije i potvrde. Ovdje se nećemo baviti primjenom teorije na konkretnim tekstovima/vicevima (usp. Ritchie 2004; također i Oring 1992: 1–15), već samo prihvaćamo zamisao o nekongruenciji i njezinu razrješenju, što je u podlozi vica kao tekstne vrste.

Ističući važnost poente ne samo u strukturi teksta vica nego i u njegovoj primjerenoj i/ili uspješnoj govorenoj realizaciji, nadomak smo ključnoga pitanja: *na kojim mehanizmima ustvari počiva razumijevanje vica?* Ili – drukčije rečeno – zanimat će nas čemu se, zapravo, u vicu smijemo (ili zašto i kada se njemu ne smijemo).

U tom kontekstu, smatramo, intrigantnom se konstatacijom može činiti ona da su vicevi – iako nedvojbeno *autentični tekstovi* – razmjerno slabo zastupljeni u jezičnim udžbenicima, pa i onima iz područja semantike i pragmatike/pragmalingvistike (usp. Goatly 2012: 290²⁷). U takvim se izdanjima naime preferiraju konstruirani, izmišljeni primjeri.²⁸ Što nas dakle priječi da u razmjerno kratkoj strukturi vica prepoznamo dobar predložak za obrazlaganje ili razumijevanje funkcioniranja jezika (i to na različitim jezičnim razinama)?²⁹

Čini se da se odgovor na ta pitanja već sam nametnuo. Bez obzira na jednostavnost jezičnih sredstava koja čine strukturu vica (po čemu je on, ipak samo naizgled, lako štivo), za razumijevanje će poente (tj. za *razrješenje nekongruencije*) nužna biti i neka druga znanja. U tom smislu u literaturi se navodi potreba distingviranja semantike (koja se zanima za jezično značenje rečenice) i pragmatike (zaokupljene iskazom u kontekstu uporabe), ali i pragmalingvistike (jezičnih znanja raspoloživih za razumijevanje i proizvodnju govornih činova u određenom kontekstu) i sociopragmatike (općenitih znanja o svijetu u kojemu se interakcija ostvaruje, uključujući i izvanjezični kontekst) (usp. Aarons 2012: 575–608).³⁰ Riječju, da bismo na kraju ispričana nam vica

27 Za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode stranice, već pozicije u e-izdanju (*kindle edition*).

28 S druge pak strane u novije su vrijeme upravo vicevi prepoznati kao dobar izvor (ili, što-više, poticaj) za učenje stranih jezika. Dovoljno je pogledati stranice internetskih knjižara (npr. Amazon knjižare) pa da se pronađe niz izdanja koja kroz šale/viceve obećavaju ovladavanje stranim jezicima. Uostalom, tog je tipa i knjiga na našem popisu literature – usp. Purdy 2011. Po svojoj prilici, očekuje se da će takvo štivo biti dobra motivacija za učenje jezika, ali i za stjecanje drugih kompetencija nužnih za razumijevanje viceva – o čemu više u nastavku.

29 Zanimljiva je u tom pogledu – a u nekom smislu i usamljena – knjiga *Understanding Language through Humor* (Dubinsky–Holcomb 2011). Njezini autori uvodno ističu svoju nakanu: zamisao im je upoznati čitatelja s lingvističkim pojmovima ne ostavljajući pritom dojam da je riječ o jezikoslovnom priručniku, tj. udžbeniku. Ipak, reći će oni, to je knjiga o lingvistici, ne o humoru, naime o razumijevanju jezika (kroz humor), ne o razumijevanju humora (kroz prizmu jezika) (usp. Dubinsky–Holcomb 2011: 106; za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode stranice, već pozicije u e-izdanju – *kindle edition*). Njihova je perspektiva dakle obrnuta u odnosu na ovu našu.

30 Oslanjajući se na sličnu argumentaciju zarana je Jolles (u knjizi prvi put na izvorniku objavljenoj 1930) konstatirao da je “i jednostavan vic već složeni ustroj” (usp. Jolles 2000: 232).

bili nagrađeni osjećajem lagode i zadovoljstva koje izaziva bezbrižan smijeh, moramo posjedovati i određena *pozadinska znanja*, a ona su nam pak zadana širim društvenim, kulturnim i povijesnim kontekstom. Takva *pragmatička kompetencija*³¹ pretpostavlja i pristajanje uz uspostavljene (u društvenoj zajednici ovjerene/potvrđene) stereotipe, a upravo stereotipi postaju čvrste okosnice mnogim vicevima, upravo *presupozicije* nužne za njihovo razumijevanje. Dakako, za potpuno uživanje u blagodatima vica, od recipijenata se ne očekuje samo posjedovanje društveno determiniranih *prešutnih znanja* nego i (barem uvjetno, *prigodno*) prihvaćanje stereotipnih vjerovanja.³²

Na našim su prostorima rašireni vicevi čiji su glavni likovi nacionalno i/ili regionalno determinirani.³³ Takvi tipski likovi – u skladu s konvencionalnim, pojednostavljenim vjerovanjima – svedeni su svega na jednu do dvije osobine, pa istom tako karikirani postaju junaci u mnogim vicevima.

Sljedećim trima vicevima zajednički je tematski okvir – situacija bračne/partnerske nevjere. Prevareni muškarci reaguju međutim vrlo različito, što je u skladu s očekivanim karakternim crtama samih tipskih likova:

- (11) Vрати se Crnogorac sa poslovnog puta, ugleda ženu s drugim čovjekom u krevetu i vikne:
– A viđu budale, čini tuđi posa!!!

31 Pojam se prvotno pripisuje Noamu Chomskom i određuje se kao poznavanje pravila jezične uporabe (usp. Aarons 2012: 583).

32 Utoliko će se svaki pokušaj osporavanja uvriježena stereotipa (npr. pokušaj dokazivanja da nisu sve plavuše priglupе ili da Škoti zapravo uopće nisu škrti) moći tumačiti (i) kao nedostatak pragmatičke kompetencije: uostalom, dobar smisao za humor pretpostavlja spremnost na šalu, pa ako treba, i na vlastiti račun. S druge pak strane od govornika se također očekuje zadovoljavajući stupanj pragmatičke kompetencije: valjana procjena situacije u kojoj se kani ispričati koji vic (želja da se ne povrijede ičija nacionalna, vjerska, svjetonazorska, etička ili druga uvjerenja).

33 Ne tvrdimo pritom, dakako, da je takvo što naš specifikum, već da su u našim vicevima (tipski) likovi na specifičan način lokalizirani. S druge pak strane o univerzalnosti pojave nacionalne/lokalne diferencijacije (anti)junaka u vicevima svjedoči, primjerice, ovaj vic: **Raj** – svi kuhari su Francuzi, svi policajci su Englezi, svi mehaničari su Nijemci, svi ljubavnici su Talijani, organizacija je povjerena Švicarcima. **Pakao** – svi kuhari su Englezi, svi policajci su Nijemci, svi mehaničari su Francuzi, svi ljubavnici su Švicarci, organizacija je povjerena Talijanima (usp. Purdy 2011: 1673; za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode stranice, već pozicije u e-izdanju – *kindle editon*).

Tu će značajku vica A. Jolles staviti u kontekst njegove pučke naravi: “Gdje god je međutim vic pučki, on svojom vrstom i svojim načinom šaljenja označava narod, skupinu i vrijeme iz kojih je svaki put proistekao: američki vic možemo razlikovati od engleskog, engleski od irskog vica, u Njemačkoj imamo berlinski, hamburški, minhenski – ili pak opet židovski vic” (usp. Jolles 2000: 230).

- (12) Bodul s ratišta došao doma i ženu našao u postiji sa susedon Ivićen.
Izvadio je pištolj i ubio čovjeka.
Došao na sud, sudac ga pita zašto je to učinio.
– Gospodine sudac! Ni meni bilo ča je on va mojoj postiji. Ni meni bilo ča on ima moje papuče. Ni meni bilo ča oni ima moju halju. Ni meni bilo ča je s mojun ženun... – ma kad sam videl da je pećica na tri, poludel san!
- (13) Došao Mujo sa službenog puta i zateko Fatu u krevetu s nekim čovjekom. Onako ljut razdere se na nju:
– Fato, što radi ovaj čovjek u mom krevetu!?
A na to će Fata:
– Čuda, Mujo, čuda radi!

Za razrješenje poente svakog spomenutog vica potreban je odgovarajući *ključ*: Crnogorac je lijen; Bodul (otočanin)³⁴ je škrt; Mujo je pak bezazleno naivan. I, dakako, istim se ključevima raspleću onda i mnogi drugi vicevi, tako i ovi od (14) do (16):

- (14) Prijavila djevojka silovanje i daje iskaz u policiji:
– Bio je crn, visok i bio je Crnogorac!
Pita je policajac:
– Kako znate da je bio Crnogorac?
Ona odgovori:
– Pa sve sam morala radit sama!
- (15) Bodul na samrtnoj postelji:
– Ženo, si poli mene?
– San, mužu, san!
– Sine, si poli mene?
– San, san.
– Hćeri, si poli mene?
– San, oče, san.
– A komu gori ono svitlo va kuhinji?

³⁴ Budući da su vicevi u pravilu regionalno/lokalno obilježeni, na sjevernome Hrvatskom primorju Bodulima se smatraju Krčani (u Dalmaciji to su obično Bračani). Dakako, inačice istih ili sličnih viceva postoje i sa Škotima, čime se dokazuje univerzalnost viceva, pa i pučki način njihova prenošenja.

- (16) Radi unproforac sklekove, a Mujo oko njega obilazi, gleda ga s jedne strane, pa s druge, naviri se ispod njega i veli mu:
– Mens’ čini, jarane, da je ona tebi utekla!

Napokon valja spomenuti još nešto: u različitim okolnostima u kojima se vicevi pričaju (bilo da je riječ o jednom usputno ispričanom vicu bilo da se naprosto radi o situaciji prijateljskog nadmetanja u pričanju viceva) motivacija će se za odabir određenog vica (ili čitava repertoara viceva) često nalaziti upravo u općeprihvaćenim pozadinskim znanjima koja su poslužila kao okosnica duhovitoj poenti (ili duhovitim poentama). Tako primjerice vic o Bodulu/Škotu može biti tek usputno ispričan kao (ne)izravni komentar čije patološke škrтости, a može (po istom ili sličnom kriteriju) biti jedan u seriji viceva o Bodulima/Škotima.

Ovo razglabanje o jeziku u vicu bilo bi uvelike manjkavo kad se napokon ne bismo osvrnuli i na poseban tip viceva koji se mogu smatrati jezičnima u užemu smislu riječi. U njima ne samo da se komično ostvaruje jezikom – što je i inače inherentna značajka vica kao jezičnoga artefakta i/ili tekstne vrste – nego je, štoviše, to komično u jeziku (prije negoli u predstavljenoj situaciji) i sadržano. U takvim će slučajevima biti riječi o *jezičnom humoru* zasnovanome na *jezičnoj igri na kojoj god ili na svim razinama jezične strukture* (usp. Aarons 2012: 224;³⁵ također i Ritchie 2004: 14 i d.). S obzirom na ovisnost ili neovisnost vica o jezičnome mediju, razlikovat će se u nastavku dva tipa viceva – vicevi *de dicto* i vicevi *de re* (usp. Aarons 2012: 231–240 i d.).

Svakako je zanimljiva – iako, smatramo, i podložna propitivanju – Guiraudova tvrdnja da se u situacijama igre riječima može govoriti o svojevrsnoj *defunkcionalizaciji jezika* (usp. Aarons 2012: 189);³⁶ prije bismo rekli da je

35 Doslovce autorica ovako najavljuje: “In this book, I use term ‘linguistic humor’ to refer to any kind of humor that reveals play with language objects at any and all of the different levels of language structure and additionally, that exploits playing around with rules governing pragmatic force.”

36 Na tome tragu, po svoj prilici, o vicu (igri riječima) razmišlja i André Jolles: “Rabim li pak (...) kakvu riječ u drugome značenju, odnosno: mislim li, dok je prividno rabim u jednome značenju, zapravo na drugo, odnosno: nadomještam li razumljivu riječ kakvom drugom koja ima isti zvuk, ali drugo značenje, onda tu (...) ne nastaje *mnogoznačnost*, nego nastaje *dvosmislica*; to znači, **dokida se jezična namjera priopćavanja, jezik se razrješava u svojoj nerazumljivosti, veza u odnosu govornika prema slušatelju trenutno se razve-**

takva ludička funkcija jezika bliska onoj poetskoj (u Jakobsonovu smislu). Ili, drugim riječima, *igranje jezikom*, uporaba jezika na *defunkcionaliziran način također je jedna od jezičnih funkcija* (usp. Aarons 2012: 197).³⁷

Iako se dakle – načelno – jezična igra može ostvariti na svim jezičnim razinama, naš je korpus viceva potvrdio da se razmjerno često neočekivan rasplet događa te ono komično ostvaruje bilo na planu izraza (fonetski ostvaraj) bilo na planu sadržaja (značenja idiomatskih izraza i/ili poigravanje s različitim, denotativnim i konotativnim značenjima riječi i njihovih spojeva). Premda bi se rečeno moglo potkrijepiti i nekima od već navedenih viceva – npr. (3), (5), (6) – oprimjerit ćemo to novim vicevima:

(17) Hercegovac svrati u omiljeni kafić i u uglu spazi novu curu.

Odmah mu se sviđi, pa prikupi hrabrost i šarm te joj uleti:

ON: Oklen s'ti, mala?

ONA: Pogodi

ON: Ajd rec' prvo slovo.

ONA: I

ON: Ajd rec' i drugo.

ONA: Š

ON: Ne znam.

ONA: IšČapljine, budalo!

(18) Kuca Mujo na vrata doktoru.

Doktor će: "Tko je?"

Ovaj odgovara: "Tmujo."

(19) Mujo je napokon uspio zavesti Fatu i završiti s njom u krevetu, pa

ujutro nakon buđenja upita on nju za prvom kavom:

– Fato, bona, jesam li ja prvi s kojim si spavala?

Fata rezignirano klimne glavom:

– Jesi, bolan, s ostalima oka nisam do jutra sklopila...

zuje. Upravo na to rješenje, međutim, smjera igranje riječima, igra riječi" (usp. Jolles 2000: 231; istakla L. B.).

37 U tom kontekstu autorica će također zapaziti važnost viceva za ustanovljavanje ne samo naravi jezika nego i naravi uma koji ih procesuiraju te posebno naglasiti da *jezični vicevi osiguravaju prvorazredne dokaze za istraživanje jezičnog znanje i ljudskog uma od kojeg je ono neodvojivo* (usp. Aarons 2012: 188), pa onda i to da su vicevi o jeziku ustvari refleksivni – dopuštaju nam da o jeziku promišljamo kao o objektu (4977 i d.)!

(20) Sjedi Mujo u kavani. Nailazi Suljo i pita ga:

– Mujo, jesi li ti u redu?

– Jok, bolan, za stolom sam!

Ukratko, vicevi (17) i (18) parodiraju specifične govorne ostvaraje: Hercegovci su obilježeni svojom novoštokavskom akcentuacijom, uz redovito pomicanje silaznih naglasaka s nepočetnih slogova (što u kombinaciji s nedostatnom naobrazbom može rezultirati poteškoćama u segmentaciji govornoga lanca); Muji će standardni (možda i afektiran) izgovor inicijalnoga fonemskog skupa /tk/ zazvučati krajnje neobično pa će uslijediti neobičan odgovor. U vicevima pak (19) i (20) komična situacija (nesporazum) nastaje zbog (ne)očekivana, doslovnog tumačenja izraza (inače sasvim uobičajenih razgovornih konstrukcija) *spavati s kime* (u značenju ‘imati intimne odnose, voditi ljubav’) odnosno *biti u redu* (u značenju ‘biti dobro, dobro se osjećati’). No važno je napomenuti i to da – iako se u tim vicevima humor ostvaruje u jezičnim dosjetkama (igre riječima) – nisu oni lišeni ni stereotipnih koncepata: Hercegovac je nadmen i samouvjeren, Mujo pomalo budalast, a odnos između Muje i Fate u vicu (19) umnogome podsjeća na onaj iz viceva (1) ili (13).

VIC ZA KRAJ

Ova naša *zabavljenost* temom vica nesumnjivo tek načinje neiscrpnu temu (i ne samo) lingvistike vica. Dakako, dotičemo se time i širega, svakako intrigantnog područja humora. Popis je pitanja na koja bi istraživači humora istom trebali odgovoriti otvoren (pokušaj ocrtavanja obrisa moguće teorije humora usp. u Ritchie 2004: 2–3) te svakako pretpostavlja multidisciplinarne i/ili interdisciplinarne perspektive. Mi smo se pak ovdje ograničili na u tom kontekstu ipak *rubno* pitanje pragmatike (i pragmalingvistike) vica kao tekstne vrste, ali i po mnogo čemu specifične komunikacijske (diskursne) prakse. I ako se u prvi mah i moglo pomisliti da je u Sarajevo doći i ondje na filološkoj konferenciji *pričati viceve* ako ne neprimjereno i drsko, a onda barem podjednako besmisleno kao i *nositi sove u Atenu* (ili *pivo u München*), nadamo se da smo ovim prilogom potaknuli nova istraživanja koja će zauzeti važno mjesto na nekoj skorašnjoj bibliografiji široko koncipirane teorije vica.

IZBOR IZ LITERATURE

- Aarons, Debra (2012) *Jokes and the Linguistic Mind*, Routledge.
- Asmolovskaya, Yuliya (2009) *Conceptual Blending in Jokes*, Seminar paper, GRIN Verlag GmbH.
- Badurina, Lada (2008) *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka, Zagreb – Rijeka.
- Chiaro, Delia (1992) *The Language of Jokes: Analysing Verbal Play*, Rotledge.
- De Beaugrande, Robert-Alain – Dressler, Wolfgang Ulrich (2010) *Uvod u lingvistiku teksta*, prevela Nikolina Palašić, Disput, Zagreb.
- Dubinsky, Stanley – Holcomb, Chris (2011) *Understanding Language through Humor*, Cambridge University Press.
- Freud, Sigmund (1960) *Jokes and their relation to the unconscious*, Amazon Digital Services, Inc.
- Goatly, Andrew (2012) *Meaning and Humor: Key Topics in Semantics and Pragmatics*, Cambridge University Press.
- Halliday, M. A. K. (2004) *An Introduction to Functional Grammar*, 3rd edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen, Arnold Publishers.
- Holt, Jim (2008) *Stop Me if You've Heard This: A History and Philosophy of Jokes*, Liveright Publishing Corporation, A Division of W. W. Norton and Company.
- Jolles, André (2000) *Jednostavni oblici*, preveo Vladimir Biti, Matica hrvatska, Zagreb.
- Oring, Elliot (1992) *Jokes and Their Relations*, The University Press of Kentucky.
- Purdy, Jim (2011) *The Joke's on Me: Improve Your Vocabulary and Elevate Your Linguistics through Humor*, iUniverse, Inc. Bloomington.
- Ritchie, Graeme (2004) *The Linguistic Analysis of Jokes*, Routledge, London – New York.
- Solar, Milivoj (1980) "Vic kao književna vrsta", u: M. Solar, *Ideja i priča*, Znanje, Zagreb.
- Tannen, Deborah (1990) *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*, A Virago Book.
- Tannen, Deborah (1994) *Talking from 9 to 5: Women and Men at work*, Harper.
- Užarević, Josip (2012) "Poetika vica", u: J. Užarević, *Književni minimalizam*, Disput, Zagreb, str. 57–108.

STOP ME IF YOU'VE HEARD THIS ONE BEFORE: ON THE PRAGMATICS OF JOKES

Abstract

Jokes are realized via and within language, but traditional linguistics has not yet found sufficient incentive to study them. In this paper we will focus on the communicative aspects of jokes (a joke is created, modified and exists in the process of transmission: in the correlation between speaker and interlocutor), and on numerous other aspects identified within the complex discourse of jokes (such as the substitution/switching of concepts that frequently serves as the basis of a joke, and cultural, anthropological, sociological or other presuppositions necessary to its understanding). Finally, we will discuss the language used in jokes, and the ways in which humour is realized and self-affirmed through this language.

Key words: *joke, pragmalinguistics, text type, punchline, verbal joke, play on words*

Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ

PERSUASIVNI DISKURSNI ŽANROVI: POLITIČKE PAROLE I REKLAMNI SLOGANI

KLJUČNE RIJEČI: *političke parole, reklamni slogani, adresant i adresat (implicitni i realni), univerzum parola, persuasivnost, govorni čin, semiotika*

U radu se proučavaju persuasivni diskursni žanrovi – političke parole i reklamni slogani. Istražuje se njihova komunikativna osovina (*realni, implicitni ili idealni adresant(i) – adresat(i)*) te se izučavaju različiti modeli njene realizacije i implikacije koje iz toga proizlaze. Uvodi se razlika između afirmativnih i negativnih (protestnih) parola i analiziraju se parole-klišei. Pokazuje se kako u parolama i sloganima često postoji nepodudaranje kodne i pragmatičke informacije, što je također u funkciji persuasivnosti. Ukazuje se na značaj semiotičkog proučavanja cjelokupne situacije u kojoj ovi žanrovi funkcioniraju, pri čemu parole kao fizički predmeti predstavljaju znakove (indekse i/ili simbole) te situacije.

1.0. Iako parole prvenstveno vezujemo za politički, a slogane za reklamni tip diskursa, u oba slučaja riječ je o persuasivnim diskursnim žanrovima¹, odnosno “pragmatički orijentiranim tekstovima par excellence”, čiji je osnovni cilj “djelovanje na adresata” (Levin 1998:550). Neki autori parole i slogane određuju kao podtip asertiva čija je osnovna funkcija *animirati* s ciljem da “adresat preuzme vjerovanje, ne bi li se tako utjecalo na njegovo mišljenje i stav”, a “implicitnim poticanjem na djelovanje stoji na granici prema direktivi-

1 Diskursni žanrovi prema načinu realizacije moći mogu se podijeliti na četiri grupe: a) žanrovi koji imaju direktivnu pragmatičku funkciju (naredbe, prijetnje, zakoni); b) persuasivni žanrovi (reklame, politička propaganda); c) izvještaji, predviđanja, planovi; d) narativni žanrovi (npr. filmovi, romani) (Van Dijk 1989:28).

ma”, dok reklame u cjelini svrstavaju u direktive (Ivanetić 2003:71-72). Može se čak reći da političke parole i reklamni slogani u konkretnoj realizaciji osciliraju između asertiva, direktiva i ekspresiva, ali im je uvijek dominantno pragmatičko djelovanje, koje se realizira uvjeravanjem i odgovarajućim retoričkim sredstvima.

1.1. Napominjem da parole promatram kao širi, rodni pojam, koji uključuje i slogane ili devize (obično predizborne slogane pojedinih političara ili stranaka). Drugim riječima, samo neke parole realizirane su u formi slogana, tj kratkog, efektnog i lako pamtljivog iskaza / rečenice, dok druge mogu imati kompleksniju i dužu strukturu. Dalje, u radu uvodim podjelu političkih parola na *afirmativne* i *negativne* – afirmativne su npr. predizborne ili općenito državne; negativne su protestne, koje i čine osnovni korpus istraživanja.² Reklamni slogani, međutim, po pravilu su afirmativni, a po strukturi su bliski političkim sloganima, koji su nekada dio parola ili je čak parola realizirana u formi slogana.

1.2. Dva diskursna žanra, političke parole i reklamni slogani, mogu se proučavati sa više aspekata, od kojih su najznačajniji sljedeći:

- formalnolingvistički,
- pragmalingvistički,
- semiotički,
- sociolingvistički,
- kritičkodiskursni (CDA) aspekt.

Na formalnolingvističkom planu mogu se opisati i analizirati jezična sredstva u ovim žanrovima na svim jezičnim nivoima; kada je riječ o pragmatičkoj analizi, potrebno je uočiti koji su govorni činovi zastupljeni u njima, ali može se pratiti i (ne)postojanje strategija učtivosti, zastupljenost Griceovih maksima i dr. Semiotički aspekt uključuje promatranje tipova verbalnih i neverbalnih znakova, kao i suodnos denotacije i konotacije. Reklamni slogani dio su šireg reklamnog diskursa, koji je danas “nedvojbena najprisutniji diskurz” (Bačić 2006:47), tako da su oni dosta proučavani sa formalnog, tj. struk-

2 Korpus čine parole sa protestnih skupova u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i u svijetu od februara do kraja maja 2014. godine, objavljene u dnevnim listovima *Oslobođenje*, *Jutarnji list* i na portalu *radiosarajevo.ba*, kao i na google-u, te reklamni slogani sa plakata i iz različitih medija. Koliko god je moguće, očuvana je originalna forma i na grafičkom planu i na planu interpunkcije i pravopisa uopće.

turnog, a donekle i sa semiotičkog aspekta³. Parole, međutim, nisu dovoljno istraživane sa lingvističkog aspekta, što je i uvjetovalo njihovo smještanje u fokus moga istraživanja, pogotovo u situaciji učestalih protesta u Bosni i Hercegovini, ali i susjednim zemljama i u svijetu uopće. Istovremeno, oba žanra pružaju dosta materijala za drugačije modele istraživanja.

1.2.1. U radu sam pokušala izbjeći uobičajene pristupe i dati novi pogled na oba ova persuasivna žanra. Polazište mi je stoga *komunikativni pristup*, koji prije svega istražuje ko su adresanti i adresati poruka i kako se realizira suodnos između njih, te kakve su implikacije toga odnosa na smisao i persuasivnost poruka. U okviru toga pokušala sam potvrditi da se u parolama i sloganima često razlikuju *realni i implicitni* adresant i adresat (Levin 1998:548), a može im se dodati i *idealni* adresat kao onaj adresat koga adresanti imaju na umu kada pišu parole i slogane. Pojam idealnog recipijenta blizak je Riffatterreovom pojmu idealnog čitatelja, odnosno pojmu *intended audience* (ciljana publika / recipijenti) (Mills 1995:31). Kao što se može pokazati relevantnost razlike između stvarnog i implicitnog adresanta, tako se još značajnijim čini analiza trijadnog suodnosa stvarni – implicitni – idealni adresat/-i. Pri tome za određivanje adresanta i adresata nije dostatna formalnolingvistička analiza, već se nužno mora uključiti i poznavanje konteksta, a samim tim i semiotička, odnosno sociolingvistička i kritičkodiskursna analiza.

1.2.2. Odmah se uočava razlika između *autora* (tj. realnih adresanata) parola i slogana (političkih predizbornih i reklamnih): autori parola najčešće ostaju anonimni jer se želi stvoriti dojam kolektivnog autora, bilo da je riječ o “vlasti”, “narodu” ili skupini ljudi okupljenih nekim povodom, dok su autori slogana individualizirani iako najčešće nisu poznati široj javnosti (to su profesionalci, pojedinci ili autorski timovi). Ovdje vrijedi podsjetiti na tvrdnju Krešimira Bagića u jednom intervjuu da “tvorac reklamnog slogana inzistira na njemu te je taj slogan počesto retorički slojevit, višestruko kodiran, izazovan i afektivan” (Kekez 2013). Naravno, postoje i parole čiji je autor poznat – uglavnom su to prepoznatljivi citati iz književnosti, politike ili javnoga života.

1.3. Jedno od zanimljivih pitanja jeste i pitanje kada parola postaje kliše. Najčešće se to dešava onda kada je riječ o državnim svečarskim propagandnim parolama (Živio drug Tito, Živjela republika XY/ *naša zemlja*, ali i:

3 Ova se tvrdnja može ilustrirati već i u vidom u broj radova posvećenih reklamama u zborniku *Jezik i mediji* (Granić 2006).

Živio Prvi maj), kao i u ustaljenim protestnim parolama (*Dolje vlada, Dolje korupcija*, itd.). U takvim klišeiziranim parolama prepoznaju se dva elementa:

- *jezgro* (ustaljeni element, npr. “živio/ neka živi / da živi” ili “dolje”),
i
- *periferija* (promjenjivi, kontekstualno uvjetovani element) (Levin 1998:546).

Postoje parole koje su u cjelini klišeji jer su i jezgro i periferija potpuno ustaljeni. Zanimljivo je da jezgro po pravilu gubi svoje osnovno značenje (u protivnom se ne bi moglo reći Živio Prvi maj!). U paroli *Dolje vlada* ili *Dolje kralj / XY* jasno se prepoznaje metaforika prostornih odnosa, gdje je *dolje* uvijek loše (zato se i kaže da je vlada *pala*).

1.4. Na širem planu i parole i slogani kao diskursni žanrovi svjedoče o društvu i odnosima u njemu, ideologiji i borbi za osvajanje moći (protestne ili predizborne parole) ili njeno očuvanje (državne parole), ali istovremeno i same utječu na formiranje tih odnosa. U inspirativnom tekstu *Semiotika sovjetskih parola* Jurij Levin uvodi pojam *univerzum parola*, smatrajući da poput fikcionalnog univerzuma i parole zapravo stvaraju “model realnog svijeta – ‘poželjan’ s tačke gledišta adresanta” (Levin 1998:551). Sovjetske parole, parole u SFRJ, odnosno sve tzv. “afirmativne” političke parole (npr. predizborne parole i slogani na Zapadu i kod nas) zbilja stvaraju potpuno idealizirani svijet, u kojem su društveni odnosi predstavljeni u skladu s onim što promovira vlast, odnosno određena politička opcija.

Protestne parole, kojima se u ovom radu najviše bavim i zbog njihove aktualnosti, zapravo su negativne: one stvaraju univerzum koji postojeće društvene i političke odnose predstavlja kao nepoželjne: ovo su “parole protiv”. Takve parole prikazuju realni svijet kao izrazito negativan, s tim što mu se ponekad suprotstavlja željeni model svijeta. U tom smislu one nisu monovalentne kao sovjetske parole (ili parole svakog takvog društva), već predstavljaju dva modela svijeta: jedan “naš”, koji je poželjan, i drugi, “njihov” ili “vaš”, zavisno od retoričke upotrebe zamjenica. Tako se u narednom primjeru antitetički daju nepoželjni i poželjni model univerzuma:

- (1) SOCIJALIZAM SVAKAKO
NACIONALIZAM NIKAKO
(Oslobođenje, 16. 3. 2014.)

Potpuno je jasno da političke parole uvijek imaju ideološku komponentu, ali nju imaju i reklamni slogani, koji uvijek “prodaju” i pogled na svijet. Na osnovu prikupljenog korpusa može se govoriti i o tome kakav je univerzum što ga stvaraju protestne parole danas u Bosni i Hercegovini. Jasno se vide dva aspekta protesta – ekonomski i politički, a oba su izražena opozicijom između demonstranata i vlasti na raznim razinama, o čemu svjedoče brojni primjeri u daljem tekstu. Šira socijalno-semiotička analiza pokazala bi i ko su demonstranti, koliko je jedinstven model univerzuma što ga njihove parole prikazuju kao realni, te kakav bi univerzum za njih bio poželjan.

2.0. Pogledajmo sada kako se realizira osnovna komunikacijska osovina, odnosno ko su realni, a ko implicitni adresanti i adresati u sloganima i parolama i koje sve retoričke varijacije postoje u njihovom izražavanju i/ili prikrivanju kako bi se realizirala persuasivna funkcija. Kao što sam već nagovijestila ranije, stvarni autor(i) parola i slogana nisu uvijek i njihovi adresanti.

2.1. U naredna dva primjera vidi se da prvo lice jednine stvara dvostruki retorički efekt jer s jedne strane individualizira (personalizira) tvrdnju, dok sa druge strane dolazi u uopćenom značenju (*ja* sinegdoški stoji umjesto *sve/svi mi*):

- (2) Jer *ja* to zaslužujem. (L’Oreal)⁴
- (3) Tu *me* cijene tu kupujem (DM).

Riječ je, dakle, o *implicitnim* adresantima ovih slogana, koji zapravo imaju i ulogu *adresata*, onih kojima je slogan namijenjen. Pri tome i svjesna neupadljivost neodređenoličnog značenja 3. lica množine (*cijene*) uz adverbijalnu oznaku *tu* bez direktnog ukazivanja na subjekt predstavlja dodatno persuasivno sredstvo.

I *ja* u protestnoj paroli ima sličnu dvostruku funkciju jer može denotirati autora parole, ali i sve učesnike demonstracija:

- (4) HOĆU POSAO
NEĆU U ZATVOR
(Oslobođenje, 27. 2. 2014.)

4 Kurziv u primjerima moj.

Prvo lice jednine s jedne strane individualizira parolu i stoga pobuđuje veću empatiju kod recipijenata, dok sa druge strane objedinjuje sve adresate koji imaju isti problem, te tako paroli pridaje univerzalnost, neophodnu za persuasivni efekt.

2.2. Pogledajmo sada kakav je odnos adresanata i adresata u parolama sa inkluzivnim *mi*:

(5) *PROBEHARAJMO*

ZAJEDNO

(Oslobođenje, 17. 2. 2014.)

Parola je zanimljiva po tome što je riječ o paroli-pozivu: inkluzivno “mi” u imperativu pogodno je za motivacijske pozive na neku akciju. Takve parole nisu usmjerene “protiv” niti su upućene protivnicima, već su usmjerene na zajedničko postupanje istomišljenika. Druga odlika ove parole jeste njena aluzija na pojam “bosansko proljeće”, nastao po analogiji sa sintagmom “arapsko proljeće”, koja se odnosila na revoluciju u arapskim zemljama. Ona je stoga retorički vješta jer kombinira određeno značenje (poziv na revoluciju) sa poetskom funkcijom. Slično je i u narednom reklamnom sloganu za *Konzum* u Hrvatskoj, gdje se inkluzivno “mi” u pozivu na akciju kombinira sa ludičkom funkcijom (igrom riječi):

(6) *KONZUMirajmo hrvatsko!*

Manje retorički atraktivan, ali ideološki snažan kao i prethodni zbog implicitnog promoviranja opozicije *domaće – strano, naše – tuđe* koja jeste inspirirana ekonomskim razlozima, a uvijek dobija i ideološke konotacije, jeste slogan koji je i kod nas aktualan:

(7) *Kupujmo domaće.*

Slično parolama, i reklamni slogani, kao dio reklamnog diskursa, proizvode svojevrsni idealizirani univerzum u kojem su jasno omeđene opozicije *Mi – Oni, dobro – zlo, afirmativno – negativno*. Takav univerzum daleko je od stvarnog svijeta i podsjeća donekle na svijet bajki, ali to ne umanjuje njegov persuasivni potencijal jer odgovara ljudskoj potrebi za ovakvim, uvjetno na-

zvano naivnim, bajkovitim modelom univerzuma. I političke parole i reklamni slogani mogu se stoga proučavati i sa antropološke tačke gledišta.

2.3. U reklamnim sloganima forma drugog lica po pravilu se odnosi na one kojima je reklama i namijenjena, te je konativna funkcija jednoznačna, npr.:

(8) *Zagrli život!* (reklama za VIPnet)

Za razliku od toga, nije uvijek jednostavno odrediti ko je stvarni a ko implicitni adresat u parolama; to je nekad ona društvena skupina ili politička elita protiv koje se protestira (primjer 9), nekada oni koji bi trebali postati dio skupine označene sa “mi” i obraćanje je u funkciji poziva (10), ili pak, kao u primjeru (11), treća strana, ona koja ne sudjeluje direktno u političkoj, ideološkoj ili ekonomskoj borbi demonstranata i onih protiv kojih se bore, ali čije odobravanje (i eventualnu podršku) emitenti traže:

(9) GOSPODO POLITIČARI VRIJEME ISTIČE

(Oslobođenje, 1. 3. 2014.)

(10) *Studenti*, gdje ste, izlazite iz kafića, *ne bojte se profesora*

(www.radiosarajevo.ba)

(11) *Evropo*, mi smo krenuli

(radiosarajevo.ba)

Direktno obraćanje onima protiv kojih se protestira u narednom primjeru nema eksplicitno izražene adresante ni adresate, tako da se oni mogu identificirati tek uz pomoć konteksta (potrebno je odrediti konkretnu i širu društvenu situaciju u kojoj se protestira, mjesto gdje se protestira, razne tipove neverbalnih znakova i slično):

(12) *PLJAČKALI STE 20 GODINA! DOSTA JE*

(Jutarnji list, 21. 2. 2014.)

Ovdje treba napomenuti da naredbe tipa “dosta je” u parolama nemaju uvijek poželjni učinak, te se čini da one kao govorni činovi postaju zapravo ekspresivi jer izražavaju emocije i želje adresanta. Može se primijetiti da i parole i reklame ponekad sadrže govorne činove koji formalno spadaju u jednu

grupu, a zapravo nose drugu ilokucijsku ulogu i značenje. Tako i praznične čestitke i dobre želje proizvođača kao govorni činovi čestitanja i želja u suštini imaju ulogu reklame tog proizvođača (o tome v. Bakšić 2011:61-76). Ako se vratimo na prethodni primjer, vidjet ćemo da je drugačije kada u konverzaciji, specijalnoj ili nespecijalnoj, dominantni sagovornik kaže “dosta / dosta je toga / dosta je priče” jer je to onda govorni čin naredbe, usmjeren na reakciju subordiniranog adresata. Parole i slogani, dakle, ne mogu imati direktan učinak pa stoga formom naredbe prikrivaju da su u suštini ekspresivi i da mogu imati samo persuasivni učinak.

2.4. Antitetički odnos u parolama jasno se vidi u suodnosu *Mi – Vi* ili *Mi – Oni*, pri čemu se univerzum parola dijeli na dva suprotstavljena pola. Odnos *Mi – Vi* direktniji je, usmjeren na otvoreno suprotstavljanje (primjer 13), dok je odnos *Mi – Oni* tipičan za politički diskurs, pa su oni protiv kojih se demonstrira čak u pasivnoj ulozi objekta (3. lice je u benvenistovskoj koncepciji ne-lice), adresat je formalno izostavljen, a stvarni adresat je narod (primjeri 14 i 15):

(13) *MI* RADIMO

A *VI*???

(Oslobođenje, 4. 5. 2014.)

(14) *Nama* se sudi

U roku od MJESEC!

A *NJIMA*???

(Oslobođenje, 27. 2. 2014.)

(15) *Hoćemo* li šutjeti dok *oni* kradu?

(Oslobođenje, 10. 4. 2014.)

Zanimljivo je i to da je veliki broj primjera u prikupljenom korpusu na formalnom planu realiziran u eksklamativnim ili upitnim rečenicama, a emocionalnost i djelovanje na adresate pokušava se potencirati umnožavanjem uskličnika i upitnika (odnosno uskličnika/upitnika). Ni ovdje nije rijedak slučaj da se kodna i pragmatička informacija ne podudaraju, tako da u formi eksklamativne i upitne rečenice dolaze konstatacije, a ne prava pitanja i eksklamacije. Gomilanje upitnika u primjeru (14) dolazi u rečenici koja je retoričko pitanje, a na pragmatičkom planu konstatacija, tvrdnja – *Njima se sudi*

sporo ili nikako. Retoričko pitanje *Hoćemo li šutjeti...?* zapravo je inkluzivni poziv *Nemojmo šutjeti....*, pa je tako parola višestruko persuasivno efektna.

2.5. Neke suvremene protestne parole sadrže i priču, tj. imaju obilježja kratkog narativa, i suodnos sa realnom situacijom u njima je jači nego u običnim parolama-sloganima:

- (16) HOTEL TUZLA
PONIŠTITE PRIVATIZACIJU
POVEŽITE NAM STAŽ 7 GOD.
ISPLATITE NAM 12 PLAĆA
I OTPREMNINE PO KOL. UGOVORU
(Oslobođenje, 27. 2. 2014.)

Ova parola čak manje djeluje retoričkim sredstvima (direktivima), a više tačnim podacima: ona sažeto priča priču o sudbini radnika i direktivi bi se lako mogli transformirati u priču: *Privatizacija hotela Tuzla nije urađena po zakonu i treba je poništiti. Nedostaje nam staž za sedam godina, nismo dobili 12 plaća i otpremnine po kolektivnom ugovoru*. Upravo zbog uvjerljive veze sa realnom situacijom ove parole mogu nositi snažnu persuasivnost i stvarati empatiju kod recipijenata.

2.6. Naredno pitanje pri analizi i interpretaciji parola i reklamnih slogana, također posredno vezano za pitanje aderesata, jeste pitanje uvođenja stranog jezika u njih. Kada je riječ o reklamnim sloganima, stvar je jasna: engleski jezik dolazi kao jezik moći, uspjeha, a takvi slogani usmjereni su na recipijente kojima je ovaj jezik razumljiv. Engleski jezik sugerira univerzalnost važenja slogana i značaj reklamiranog proizvoda u cijelom svijetu (npr. *United colors of Bennetton*). Otkud strani jezik u parolama? Kome su namijenjene parole na engleskom jeziku? Na protestima u Ukrajini vidi se cijeli niz parola upravo na engleskom jeziku, kao u primjeru (17), a slično je i u parolama na nedavnim protestima Vijetnamaca (18 i 19), koje su posebno zanimljive jer se formalno obraćaju Kini (ona je i direktno u poziciji adresata), a engleski jezik jasno sugerira da je stvarni adresat neko drugi:

- (17) STOP RUSSIAN AGGRESSOR
(Jutarnji list, 18. 3. 2014.)
(18) CHINA
back off from vietnamese waters!

(19) Get out of Vietnam now

I na protestima ispred zgrade Predsjedništva Bosne i Hercegovine u Sarajevu u maju 2014. bilježe se parole na engleskom jeziku (npr. STOP corruption ili *Help the victims / Not their government – Pomozite žrtvama, ne njihovoj vlasti*). Takve parole izuzetno su zanimljive zbog toga što je njihov formalni adresat različit od idealnoga. Idealni adresat nije ni domaća javnost ni zemlje kojima se demonstranti direktno obraćaju (Rusija, Kina...), već je to Zapad (Evropa i/ili SAD), od kojega se očekuje akcija. Nije stoga nimalo slučajno što su ove parole najčešće u formi direktiva. Naravno da se tu mogu pratiti i odnosi moći, jer se sugerira ko je moćan adresat, koji može djelovati i promijeniti neku situaciju, a ko je subordiniran. Ujedno, parole ovoga tipa prikrivaju pravoga adresata, u čemu se ogleda njihova persuasivna vještina.

3.0. Protestne parole i reklamni slogani često nastaju intertekstualnom vezom, čija priroda može biti različita, od afirmativne do negativne prema drugom tekstu / drugim tekstovima. Kada je riječ o reklamama, Bagić u ovom kontekstu govori o figuri *evokacije*, te smatra da je evokativnost ključna osobina suvremenog reklamnog diskursa (Bagić 2006:44). Iz narednih primjera vidi se da je evokativnost svojstvena i protestnim parolama. Tako u primjeru (20) dolazi promijenjena, parafrazirana socijalistička parola *Tuđe nećemo, svoje ne damo*, čime se kontrastira sadašnji trenutak sa nekadašnjim vremenom, a parola se može interpretirati različito – kao nostalgična ili ironična, pa i autoironična⁵:

(20) TUĐE NEĆEMO
SVOJE NEMAMO
(Oslobođenje, 26. 2. 2014.)

Parola iz primjera (21) citira poznatu izreku iz *Tri mušketira*, dok je parola (22) zabilježena u Sarajevu kao parodija na zakonom propisani natpis na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku na kutijama cigareta (*Pušenje ubija*). Time se ovdje eksplicitno iznosi stav prema nacionalizmu, a ujedno na poznatom često kritiziranom primjeru pokazuje apsurdnost prevođenja između bosanskog, hrvatskog i srpskog standardnog jezika:

5 Funkcija parafraze često je ludička jer ona “izigrava izvornu semantiku” (Bagić 2006:50).

(21) SVI ZA JEDNOGA
JEDAN ZA SVE

(Oslobođenje, 21. 2. 2014.)

(22) NACIONALIZAM UBIJA
NACIONALIZAM UBIJA
НАЦИОНАЛИЗАМ УБИЈА.

Slična je ovom posljednjem primjeru po značenju i parola *Gladni smo na tri jezika* (Oslobođenje, 10. 4. 2014.), koja također svjedoči o tome da se često i tamo gdje nema eksplicitno izraženog adresanta može odrediti njegova ideološka pozicija. Ironija, evokacija, aluzija i parodija samo su neka od sredstava kojima se ta pozicija ispoljava kao reakcija na postojeće tekstove. Zbog toga intertekstualni primjeri ilustriraju tvrdnju da je važno kome su parole namijenjene, ko su joj implicitni, a ko idealni adresati: da bi se intertekstualna veza prepoznala, potrebno je da adresati dijele kognitivne i kulturne sheme (obrasce) sa adresantima parola. Nekome ko ne poznaje bosanskohercegovačko društvo i njegovu jezičnu situaciju posljednja parola djelovala bi samo ponavljanjem, na osnovnoj razini.

Isto vrijedi i za reklamne slogane: slogan *I think, therefore IBM* izveden je iz Descartesove tvrdnje *Mislim, dakle postojim*, engleski – *I think, therefore I am*. Bliskost između reklamnog i političkog diskursa vidi se u primjerima parola koje sadrže parafrazu reklamnog slogana. Naredni primjer svjedoči o tome da su adresanti intuitivno prepoznali tu njihovu bliskost u realizaciji persuasivnosti i uspješno je iskoristili, uz dodatni (crno)humorni, pa i ironični efekt:

(23) ZLOČIN JE ZLOČIN
MA KOLIKO ŠUTJELI
(Jutarnji list, 29. 5. 2014.)

Ovaj slogan poigrava se sa sloganom tvornice duhana, koja reklamira cigarete iako to ne smije direktno činiti: “Dobar proizvod je dobar proizvod (ma koliko mi šutjeli o tome)”. Tu se najbolje vidi kako reklamni diskurs danas sve više prodire u druge diskurse i “kolonizira” ih (Bagić 2006:43). Naime, ozbiljnost situacije (protesti su organizirani povodom protjerivanja u ratu u Prijedoru, dakle, povodom ratnog zločina) nije smetala sudionicima da iskoriste upravo ovu reklamu; dapače, izgledalo im je da je slogan moguće primijeniti uz neke preinake i u protestnoj paroli.

4.0. Na koncu se želim bar ukratko osvrnuti na jedan potencijalno izuzetno važan aspekt istraživanja, koji sam u radu nekoliko puta spomenula, a to je semiotička analiza i interpretacija parola i reklamnih slogana. Ova je interpretacija višestruko aktualna već i zbog toga što sve više postajemo civilizacija vizualnoga, odnosno civilizacija ikoničkih znakova. Kombinacija vizualnog i verbalnog vidi se npr. u parolama koje imaju ruku što drži saobraćajni znak STOP, a ispod njih piše korupciji (jednostavno čitamo: Stop korupciji – Oslobođenje, 21. 2. 2014.); slično je i sa parolama u Ukrajini, gdje se Putinovoj slici dodaju Hitlerovi brkovi, a verbalna poruka svjesno redundantno ponavlja “Adolf Putin” (Jutarnji list, 18. 3. 2014.). Prikupljeni primjeri pokazali su slike i drugih političara, često karikaturalne, a često se koriste različita grafostilemska sredstva (boldiranje i slično). Za razliku od ovako jednostavnih i često jednoznačnih vizualnih elemenata, u reklamnim sloganima vizualni aspekt dostiže visoku sofisticiranost i plod je profesionalnog angažmana koji može postići i estetsku, tj. umjetničku vrijednost. Može se čak ustvrditi da protestne parole koje bi bile realizirane pretjerano sofisticirano i multimedijalno ne bi imale isti kredibilitet kao uobičajene, relativno jednostavne parole: dok kod reklamnih slogana multimedijalnost pomaže persuasivnosti, kod parola to nije slučaj jer bi (pre)velika sofisticiranost svjedočila o tome da neki moćni socijalni akteri stoje iza demonstranata kao stvarni adresanti parola. Ukratko, duhovita verbalna, grafička, vizualna rješenja poželjna su u protestnim parolama, ali pretjerana sofisticiranost ne.

4.1. Sa aspekta socijalne semiotike važno je promatrati ukupnu situaciju u kojoj funkcioniraju parole i slogani. Političke parole uvijek imaju snažnu ideološku komponentu i kao znakovi (indeksi) određene situacije imaju uvijek i konotativno značenje. Afirmativne (državne, svečarske parole) dio su diskursa vlasti i dolaze u zadatim situacijama, uz zadatu formu i sadržaj. One u tom kontekstu postaju važni elementi tih situacija, slično kao drugi neverbalni predmeti (npr. grbovi ili amblemi). I negativne i afirmativne parole mogu uz ostalo imati i ornamentalnu funkciju “kao fizički objekti”, odnosno mogu biti dio određene etikecije, primjerene nekoj situaciji (Levin 1998:542). Protestne parole imaju i ove funkcije jer bi se teško mogli i zamisliti protesti na kojima one ne bi bile zastupljene. U tom slučaju mogli bismo govoriti o minus-postupku koji je znakovit, pa bi zahtijevao posebno tumačenje, ali pitanje je koliko bi recipijenti i promatrači prepoznali situaciju na pravi način. Drugim riječima, protesti zahtijevaju prisustvo parola upravo kao fizičkih objekata, odnosno znakova (indeksa i/ili simbola) koji im daju prepoznatljivost i vjerodostojnost.

5.0. U radu sam se fokusirala na proučavanje komunikacijske, odnosno interakcijske osovine *adresant(i) – adresat(i)* u parolama i sloganima, i to kroz deskripciju i interpretaciju različitih modela njihovog predstavljanja, kao i njihovih mogućih relacija u ova dva bliska žanra. Reklamni slogani bili su pri tome u drugom planu u mom istraživanju jer su mnogo više proučavani, pa su mi poslužili kao ilustracija teze o prersuasivnoj prirodi oba diskursna žanra ili da bih uspostavila razlike među njima.

Istraživanje je potvrdilo moju tvrdnju sa početka rada da su i parole i reklamni slogani kao diskursni žanrovi ponekad dvosmisleni i da često prikriju svoju prirodu, pa nerijetko površinski izgledaju kao asertivi ili direktivi a zapravo su ekspresivi. I parole i slogani, poznato je, žele uvjeriti recipijente u ispravnost onoga što iskazuju i pobuditi ih na akciju. Pri tome protestne parole nekad služe i za “ulazak u moć” određene socijalne grupe, koja svoje želje i uvjerenja predstavlja kao direktive sa ilokucionom i performativnom snagom, a nekad kao i reklamni slogani persuasivnost prikriju predstavlajući se kao deklarativi.

Univerzum protestnih parola nije vremenski ni kulturno apsolutan; on je podložan promjenama tokom vremena ili u različitim društvima i društvenim uređenjima, o čemu svjedoči i razlika između sovjetskih afirmativnih parola koje je istraživao Levin (1998) i današnjih afirmativnih, a pogotovo negativnih parola. Univerzum reklamnih slogana i sam je vremenski i kulturno promjenjiv, a oba su zasnovana na antitezi između jednog utopijskog idealiziranog modela svijeta koji promoviraju i drugog, negativnog, koji se u protestnim parolama odbacuje eksplicitno, a u reklamnim sloganima često samo implicitno. Konačno, može se ustvrditi da živimo u svijetu u kojem se persuasivni diskursni žanrovi sve više razvijaju i zauzimaju sve važnije mjesto.

LITERATURA

- Bagić, Krešimir (2006), ” Figurativnost reklamnog diskurza”, u: *Jezik & mediji. Jedan jezik: više svjetova*, Zbornik (ur. Jagoda Granić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Split, 2006, 43-52.
- Bakšić, Sabina (2011), “Dobre želje u reklamnim porukama na turskom i bosanskom jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, vol. 61, 2011, 61-76.
- Granić, Jagoda (ur.) (2006), *Jezik & mediji. Jedan jezik: više svjetova*, Zbornik, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Split
- Ivanetić, Nada (2003), *Uporabni tekstovi*, Zagreb, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

- Katnić-Bakaršić, Marina (2012), *Između diskursa moći i moći diskursa*, Zagreb, ZORO
- Kekez, Siniša (2013), *Krešimir Bagić: Danas je na vlasti jezik reklame* (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Kultura/tabid/81/articleType/ArticleView/articleId/198952/Default.aspx> – pristupljeno 25. 5. 2014.)
- Levin, Jurij I. (1998), “Semiotika sovjetskih lozungov”, u: *Izbrannye trudy. Poetika. Semiotika*, Moskva: Škola “Jazyki ruskoj kul’tury”, 542-556.
- Mills, Sara (1995), *Feminist Stylistics*, London, New York, Routledge
- Van Dijk, Teun (1989), “Structures of Discourse and Structures of Power”, u: Anderson, J.A. (ur.) *Communication Yearbook*, 12, Newbury Park, CA, Sage, 18-59.

PERSUASIVE DISCOURSE TYPES: POLITICAL AND ADVERTISING SLOGANS

Abstract

Both political protest slogans and advertising slogans can be described as persuasive discourse types. This paper investigates different models of the realization of their communicative axis (*the real, implicit or ideal* sender and addressee). It can be argued that code and pragmatic information in these slogans often do not match; this feature is related to the persuasive nature of these discourse genres. Semiotic investigation of the social context is crucial to a better understanding of slogans. Banners with political protest slogans can be regarded as signs (indexes or symbols) of the social and political situation.

Key words: *political slogans, advertising slogans, addressee and adres-sor (implied and real), persuasiveness, speech act, semiotics*

Nikolina PALAŠIĆ i Nada IVANETIĆ

OSJEĆAM SE PROZVANIM – INDIKATORI EMOCIJA U ZNANSTVENOJ POLEMICI

KLJUČNE RIJEČI: *emocije, emocionalnost, polemika, znanstveni stil, konotacije*

U znanstvenom tekstu, čije su temeljne pretpostavke apstraktnost i objektivnost, čini se suvišnim tražiti indikatore subjektivnosti ili, još uže – emocionalnosti. Polemika je pritom ne samo primjer diskursa u smislu dvaju ili više međusobno povezanih tekstova već ona kao *javno, pismeno ili usmeno suprotstavljanje mišljenja* (Anić 2004: 1086) dopušta i adekvatan (oštriji) ton i izraz. Emocionalnim se indikatorima u jeziku pritom smatraju oni izrazi koji upućuju na emocije autora teksta prema nekom dijelu verbalne poruke ili prema opONENTU s kojim polemizira, i to bez obzira na to jesu li te emocije stvarne ili tek intencionalno utkane u verbalni izraz. Iskazi koji sadrže emocionalne elemente dalje posredno mogu, bila to namjera autora teksta ili ne, utjecati i na način na koji recipijent prima tekst, odnosno mogu aktivirati i emocije recipijenta. U ovom će radu biti riječi o tome kako se – ako uopće – emocionalnost verbalno izražava u polemikama koje se vode oko znanstvenih pitanja. Pritom se može pretpostaviti da zbog već spomenute zadane objektivnosti znanstvenoga teksta eksplicitno verbaliziranje emocija nije česta pojava, već su indikatori emocija implicitno sadržani u konotacijama koje neki verbalni iskaz može (ili upravo mora!) pobuditi u recipijenta.

1. EMOTIO VS. RATIO. ILI IPAK NE?

Emocije su dugo vremena bile zanemarivane u znanstvenim, a napose lingvističkim razmatranjima, i to dobrim dijelom zahvaljujući Descartesovu dualističkom razdvajanju *ratia* i *emotia*, koje se danas često naziva i Descartesovom pogreškom (Damasio 1995). Takav je dualizam znanstvenicima dijelom i pogodovao jer emocije nisu nešto opipljivo, lako uhvatljivo te se ne daju

jasno opisati i klasificirati – jednostavniji je postupak stoga bio isključiti ih iz znanstvenoga razmatranja. No zadnjih se nekoliko desetljeća u različitim znanstvenim disciplinama pokušava dokazati da emocije i razum nisu dva posve odijeljena ni odjeljiva pojma, a zahvaljujući Damasiovu *Osjećam, dakle jesam* emocije se počinju uključivati i u filološke analize, pa tako promatrajući tendencije u kognitivnim znanostima posljednjih nekoliko godina, možemo govoriti upravo o *emocionalnom obratu* (usp. Schwarz-Friesel 2007: 1).

Dugogodišnja neuropsihološka istraživanja koja je provodio Damasio potvrđuju da unutrašnji svijet čovjeka ne čini tek plošna povezanost *ratia* i *emotia*, već je zapravo riječ o kompleksnoj mreži funkcija i relacija poredanih u vremenske sljedove. On je iznio vrlo razgranatu i dijelom eksperimentalno dokazanu sliku ljudske prirode s naglaskom na emocijama kao unutrašnjim stanjima. Pritom razlikuje tri dimenzije tih stanja: prvo, emocije koje su izravan odgovor na određene interne ili eksterne podražaje, zatim osjećaji, koji su usmjereni prema unutra i privatni su te oni osjećaji kojih postajemo svjesni. Dakle on razlikuje emocije, osjećaje i svijest, a sve ih povezuje relacija s tijelom (2000: 283).

Osim Damasiova doprinosa prihvaćanju teze o neodvojivosti *ratia* i *emotia* zanimljivo je primijetiti da on smatra kako su emocije biološki determinirane te da nije kultura ta koja ih u potpunosti oblikuje.

Za razliku od njega neki se drugi autori bave isključivo kulturološkom dimenzijom emocija. Tako primjerice Richards (2007) naglašava činjenicu da se izražavanje emocija uvijek događa u nekom društvenom, kulturološkom okruženju, pa stoga ne smijemo zanemariti ni društvenu uvjetovanost emocionalnih signala u komunikaciji (usp. Palašić 2014).

Na sličan način o emocijama razmišlja i Eco (1972: 108), koji emocije ne opisuje kao osobni osjećaj, već kao institucionaliziranu pojavu koja se u nekoj kulturi kodira na određen način; drugim riječima, emocije su društvena, a ne pojedinačna pojava.

Utoliko možemo reći da se i emocije “uče”, odnosno da ako ih smatramo kulturološki utemeljenim pojavnostima, učimo načine na koje je primjerenost pokazati, pa onda i verbalizirati pojedinu emociju. Takvo nam određenje ujedno olakšava razmatranje emocija iz lingvističke perspektive, jer nam emocije kao nešto (naizgled) “unutrašnje” i “neuhvatljivo” stavlja u okvire kulturološki zadanih pravilnosti, pa ih onda unutar tih pravilnosti možemo donekle i protumačiti (usp. Palašić 2014).

Da emocije nisu samo spontane reakcije, već da se vrlo često i strateški plasiraju, uvidio je i Marty, koji je početkom 20. stoljeća uveo razliku između

emocionalne i emotivne komunikacije (1908: 362). Prema njegovu mišljenju emocionalna je komunikacija spontano, nenamjerno korištenje emocija u govoru, dok se emotivna komunikacija usmjerava na utjecanje na recipijentovu interpretaciju situacije. Ne postoji automatska ni nužna relacija prema govornikovu realnom afektivnom stanju, već postoji relacija prema autoprezentaciji, određenoj intenciji te takva uporaba jezičnih izraza ima persuasivni karakter.

Osim navedenoga emotivna je funkcija jezika u lingvističkim studijama mjesto pronašla u promišljanjima pripadnika praške lingvističke škole. Brojni su pokušaji određenja jezičnih funkcija, a u jezikoslovlju su se ustalili Bühlerov (1934: 28) i Jakobsonov (1960: 353) jezični model, u kojima se naglašava komunikacijski karakter jezične uporabe.

Jakobsonov model jezičnih funkcija temelji se na konstitutivnim čimbenicima svakoga govornog čina, pa u odnosu na Bühlerov model (model organona, u kojemu se jezik shvaća kao alat za priopćavanje) govori o dodatnim trima jezičnim funkcijama. Ipak, obama su modelima zajedničke referencijalna, apelativna i ekspresivna funkcija. Za ovaj su rad od najveće važnosti ekspresivna i apelativna funkcija jer prva služi razumijevanju pošiljateljeva stava prema onome što govori, a druga je usmjerena prema pošiljatelju i u njoj se reflektira pošiljateljeva komunikacijska intencija. Tragom gore spomenuta Martyeva razmišljanja o ulozi emocija u komunikaciji ekspresivna bi se funkcija dijelom odnosila na emocionalnu dimenziju poruke, a apelativna na emotivnu.

2. JEZIČNO KODIRANJE EMOCIJA

Emocije predstavljaju nadređen pojam svim procesima vezanim uz osjećaje, a primjerice Laabs (1989: 97) ih definira kao “psihičke kvalitete, čija specifična toniranost odražava odnose u kojima se predmeti ili pojave objektivne stvarnosti, uključujući i one vlastita organizma i vlastite osobnosti ogleđaju prema potrebama, stavovima i motivima.”

Emocije se u međuljudskoj komunikaciji manifestiraju na različitim razinama. Pored neverbalnih i paraverbalnih komunikacijskih sredstava jezik je jedan od medija u kojemu se emocije manifestiraju. Za emocionalnost jezika odlučujuće su evaluacije koje pošiljatelj poruke zastupa. Zapravo svako verbalno kodiranje emocija predstavlja poseban oblik evaluacije. Tamo gdje se komuniciraju emocije istovremeno se komuniciraju i evaluacije, no ne vrijedi obrnuto, dakle postoje evaluacije bez emocionalne komponente.

Funkcija emocija u komunikaciji nije zanemariva jer one uvijek ispunjavaju određenu diskurzivnu svrhu – konkretno, u polemičkim tekstovima služe

prvenstveno autoprezentaciji i prezentaciji drugoga. Osim toga emocionalnost određuje način tekstualnoga kodiranja autorovih misli, pa čak i kada nema eksplicitnih verbalnih indikatora emocionalnoga izražavanja, moguće ga je pronaći između redaka.

Emocionalna obilježja kodirana u jeziku mogu se pojaviti na različitim jezičnim razinama, pri čemu je najočitija manifestacija ona koju pronalazimo eksplicitno izraženu u denotativnom značenju pojedinih leksema. No na razini leksema možemo govoriti i o konotativnoj manifestaciji emocija, što govori u prilog Ecovoj tvrdnji da su emocije kulturološki i društveno, dakle ne samo strogo jezično kodirane.

U lingvističkim se studijama promišljanje o emocijama obično može interpretirati kao određivanje odnosa između jezičnoga znaka i označene emocije, pa se u tom smislu razlikuju denotacija i konotacija nekog izraza. Emocionalni se koncepti tako mogu tematizirati u propoziciji (sadržaju) iskaza (npr. *Prezirem takav ton*) ili se propozicijom može posredovati emocionalni stav pošiljatelja (npr. *svih tih 130 pozicija i onako stanu u jednu šaku (jada)*) (Pan., 144). U oba slučaja riječ je o eksplicitnom verbaliziranju emocionalnoga koncepta (prijezir). U iskazu *ima više knjiga nego li Kordićeva polemičkih člančića* (Pan., 143) isti je emocionalni koncept implicitno sadržan u konotacijama deminutiva (usp. Winko 2003: 98).

Hoće li neki izraz aktivirati jednu ili više konotacija, ovisi o više čimbenika: o namjeri pošiljatelja i njegovoj sposobnosti kodiranja, o situaciji, o tekstu na koji se u izrazu referira te sposobnosti recipijenta da dekodira izraz odnosno o njegovu znanju o situaciji o kojoj je riječ (usp. Winko 2003: 99).

Kako je u našem radu riječ o tekstovima koji pripadaju znanstvenome diskursu, možemo očekivati da će emocije iskazane u njima češće biti sadržane u konotacijama nekog izraza negoli u denotatu odnosno propozicijskom sadržaju jer, kako smo već napomenuli, verbalno tematiziranje emocija u znanstvenome tekstu nije uobičajeno, zapravo emocijama u takvom tekstu ne bi trebalo ni biti mjesto. No moguće je da autor za ilustraciju ili povećanje dinamike izrečenoga umetne neki verbalni izraz u kojemu se emocije manifestiraju. Ipak, u znanstvenom tekstu prije ćemo očekivati implicitnu pojavu emocija, i to najčešće u obliku vrednovanja. U implicitnom vrednovanju činjenice se opisuju naizgled neutralno, no odabir informacija i način njihova prezentiranja navodi recipijenta na točno određene zaključke, što onda implicira i autorovo vrednovanje, koje nerijetko uključuje emocije. To znači da se emocije izražavaju kroz sadržajno prezentirane pozicije pošiljatelja verbalne poruke (Jahr 2000: 86). Drugim riječima, emocije sadržane u nekom iskazu prepoznat

će se u konotacijama koje u recipijenta izazivaju verbalni izrazi kojima su prezentirane, pri čemu su ti izrazi odabrani upravo tako da mogu izazvati samo pozitivne ili samo negativne konotacije.¹

U tom smislu Bayer (1982: 17) kaže da su vrijednosni sudovi u ljudskom mišljenju i percipiranju toliko sveprisutni da se i u naizgled vrijednosno neutralnim formulacijama skrivaju vrijednosni sudovi kojima se apelira na recipijenta. Emocije se u verbalnoj realizaciji dakle ne pojavljuju samo kao prezentiranje nekoga cilja govornika, već svojom apelativnom komponentom upućuju na to da se taj cilj treba slijediti. U polemici je tako riječ o efektima koje ona može imati na recipijenta, a kojih njezin autor pri donošenju odluke o načinu verbalizacije svoga mišljenja čak ne mora ni biti svjestan. Austin (1965: 101) tu pojavu naziva perlokucijskim učincima, a definira ih kao “posljedične učinke na osjećaje, misli i odluke adresata”, koji mogu biti intendirani, a mogu se dogoditi i posve neplanirano.

Na kraju ovih promišljanja smatramo da je prije negoli se upustimo u analizu emocionalnosti u polemikama potrebno uvesti jednu terminološku odrednicu – naime u analizi ćemo koristiti pojmove *emotivni izraz* i *emocionalni izraz*, pri čemu mislimo na onaj verbalni izraz koji u sebi sadrži indikator(e) emocija. Ovo nas određenje dovodi do potrebe za još jednim terminološkim razgraničenjem ili, bolje rečeno, pojašnjenjem. U postojećoj se literaturi (mahom na njemačkom i engleskom jeziku) često pronalazi nekonzistentna uporaba pojmova *emocije* i *osjećaji* (*Emotionen* i *Gefühle*; *emotions* i *feelings*). Takva je uporaba rezultirala potrebom za pojašnjenjem razlike između emocija i osjećaja. Dok se emocijama obično smatra čitav kompleks različitih stanja, koja uključuju osjećaje, psihičke promjene, razna ponašanja i impulse, zbog čega su povezane s mišljenjem i djelovanjem, osjećaji se nerijetko svode na fizičke osjete (usp. Wierzbicka 1999: 2). Za potrebe ovoga rada koristit će se dakle izrazi *emocija*, *emocionalno*, *emotivno*, uz već ranije navedenu razliku između *emotivnoga* i *emocionalnoga*.

3. FUNKCIJE I OBILJEŽJA ZNANSTVENE POLEMIKE

Polemika se, kao što pokazuje etimologija riječi (grč. – *polemikós* = ratni; *pólemos* = rat, svađa (Anić – Goldstein 1999: 1009)), odnosi na borbu

1 Kako polemika svojim strukturnim i sadržajnim obilježjima ponešto odstupa od propisanih okvira znanstvenoga teksta (no takvo je odstupanje upravo konvencionalno i očekivano odnosno “jaka” je riječ načelno strana znanstvenom, ali ne i polemičkom diskursu), tako možemo očekivati da će se u polemičkom tekstu pronaći i znatan broj direktnih evaluacija i eksplicitnih verbalizacija emocija.

mišljenja, implicira dakle suprotne ili barem djelomično nepodudarne stavove supolemičara o stanovitom predmetu, koji se onda često iznose ne štedeći pritom ni oponenta ni njegovu argumentaciju.

Svaka je polemika, bila ona znanstvena ili ne, u suštini tekst o tekstu. Naime neki postojeći tekst preduvjet je da bi polemika, kao odgovor na njega, uopće nastala. Činjenica da se u tom *tekstu o tekstu* vrlo često ne govori samo o tekstu, već se eksplicitno spominju i autor izvornoga teksta kao i njegove (negativne) osobine govori u prilog tome da i znanstvena polemika u nekim elementima odstupa od, uvjetno rečeno, propisanih karakteristika znanstvenoga teksta².

Kada je riječ o eksplicitnom spominjanju autora teksta, potrebno je osvrnuti se na Goffmanov koncept *obraza* ili *ugleda* (*face*), odnosno koncepta koji podrazumijeva pozitivnu društvenu vrijednost koju potvrđujemo u interakciji s drugima (1967: 5). Drugim riječima, naš obraz slika je nas samih s obzirom na društveno prihvatljive norme; ako naši istupi nisu u skladu s tim normama, obraz nam je ugrožen. Na sličan način problematiku ugrožavanja obraza tumači i Hyland (2004: 15), koji, govoreći o akademskom pisanju, tvrdi da takva društvena interakcija upravo invocira prilike u kojima obraz/ugled vrlo lako može biti ugrožen. U tom se smislu i polemička diskusija može iskoristiti kao prikazivanje pozitivne slike o sebi i negativne slike autora teksta na koji se polemičar osvrće. Ugrožavanje ugleda autora nekog teksta pritom omogućuje i činjenica da su polemike javne, dakle svima dostupne. Naime iako se primarno intendiranim adresatom može smatrati autor izvornoga teksta (primarni recipijent), polemičar se zapravo obraća svim potencijalnim recipijentima, a prvenstveno pritom računa na pripadnike akademske i znanstvene zajednice. Stoga se putem polemike prije svega može ili potvrditi ili ugroziti nečiji znanstveni ugled.

Polemika je uvijek odgovor, reakcija na neki prethodni tekst, i to reakcija nastala zbog neslaganja s nekim sadržajnim dijelom izvornoga teksta. Polemički se tekstovi razlikuju po svojem obimu, odnosno moguće je da polemika izazove sljedeću polemiku, dakle taj bi lanac u teoriji mogao ići unedogled. No kada kažemo lanac, moramo imati na umu da proces nastanka polemika nije nužno linearan, već se može i granati, i to u smislu da jedan tekst izazove više odgovora različitih autora, koji se onda mogu nastaviti linearno ili se

2 Tako primjerice Silić kaže da u *znanstvenome stilu nema mjesta emocionalnim izrazima* te da rečenica znanstvenoga stila ne dopušta pojavu *podrazumijevanoga, podtekstnoga, tj. riječima neizražena* (2006: 53). No kao što ćemo vidjeti u analizi polemičkih tekstova, u praksi se nerijetko odstupa od takvih objektivnih i logičkih zadanosti.

pak međusobno ispreplesti. Usprkos tome nije rijedak slučaj da polemika na izvorni tekst ne izazove nikakvu pisanu reakciju te da se potencijalni proces umrežavanja tekstova tu i zaustavi.

Jednako kao što polemika izmiče strogim formalnim i sadržajnim zahtjevima znanstvenih tekstova, tako se ne da jednoznačno odrediti ni unutar tipologije tekstova. Ako u obzir uzmemo klasifikaciju tekstnih vrsta prema Ivanetić (2003), možemo reći da polemika dijelom pripada asertivnim tekstnim vrstama jer se asertivima nastoji *iskazati kako stvari stoje* (ibid., 69), a to se nastojanje u polemici očituje u argumentaciji činjeničnoga stanja kao i u iznošenju opaski o osobinama autora izvornoga teksta. No isto tako polemika ulazi i u ekspresive jer u njoj pošiljatelj izražava stav prema nekom tekstu i njegovu autoru, a obilježje ekspresivnih tekstova jest upravo izražavanje *stava prema nekome/nečemu* (ibid., 73).

Kako vidimo, polemika predstavlja hibridni tip teksta: s jedne strane pripada znanstvenom diskursu³, što bi trebalo jamčiti izrazitu objektivnost u izrazu, a s druge strane, zahvaljujući samom preduvjetu svoga nastanka (neslaganju s određenim stavom), obilježava je izrazita ekspresivnost, dakle subjektivnost, koja ponekad prelazi ne samo granice znanstvenoga izraza već i granice bontona. Osim toga polemika se može realizirati različitim tekstnim vrstama – od recenzije do pisma čitalaca – pa je prihvatljivije klasificirati je kao zaseban *diskursni tip*, kako ga opisuje Badurina (2010: 69).

Kako smo već rekli, polemika je tekst koji nastaje prvenstveno zbog neslaganja autora s nečijim stavom, pa stoga u polemičnome tekstu i ne treba očekivati eufemizme u vrednovanju i indirektno izricanje oprečnoga mišljenja (kao što je slučaj primjerice u recenzijama, usp. Palašić–Ivanetić (2014: 231, 232)), već oštrij ton, koji nerijetko prelazi u sarkazam, namjerno iskrivljenu argumentaciju pa i izravne uvrede, a sve to uključuje emocionalnu dimenziju jezika. U nastavku teksta pokušat ćemo odrediti kako se emocije verbaliziraju u primjerima hrvatske znanstvene polemike.

Istraživanje se zasniva na 30 polemičkih tekstova hrvatskih jezikoslovaca objavljenih u različitim znanstvenim časopisima između 1999. i 2009. godine. Njihov obujam seže od 4 do čak 27 stranica.

3 Polemiku smo u ovome radu svrstali u znanstvene tekstove ponajprije stoga što se ovdje bavimo proučavanjem polemika znanstvenika koji polemiziraju o određenim jezikoslovnim, dakle znanstvenim pitanjima. Osim toga većina je ovdje analiziranih polemika objavljena i u pojedinim znanstvenim časopisima, pa stoga smatramo da je unatoč tome što se u nekih autora polemika svrstava u publicistički tip teksta (usp. Katnić-Bakaršić 2001: 181) ovdje opravdana klasifikacija polemike kao znanstvenoga teksta.

4. PRIMJERI EMOCIJA U POLEMICI

Kao što smo već naznačile, emocije se mogu verbalizirati na različite načine (denotativno i konotativno, implicitno i eksplicitno) te na različitim jezičnim razinama. U analiziranom korpusu pronašle smo nekoliko temeljnih odnosno najčešćih načina na koje se emocije manifestiraju u jeziku. Najjednostavniji i najuočljiviji oblik realiziranja emocionalnog iskaza jest onaj u kojemu postoji leksem čije denotativno značenje opisuje neku emociju, kao što je slučaj s primjerom iz naslova ovoga rada *Osjećam se prozvanim*, no takav način verbaliziranja emocija nije ujedno i najčešći, barem ne u onom smislu kada autor govori o vlastitim emocijama. Nešto se češće susreće tematiziranje supolemičarevih emocija (dakle prvenstveno u tekstovima koji su nastali kao odgovori na polemički, a ne izvorni tekst), čime se ponegdje sasvim sigurno želi ukazati na neprimjerenost emocionalne reakcije u takvom tipu teksta. Takvo tematiziranje emocija možemo vidjeti u sljedećim iskazima:

- (1) *Kordićeva se jako **uvrijedila** da nisam s dovoljno poštovanja govorio o njezinoj osobi i zaslugama za slavistiku.* (Pan., 140)
- (2) *U polemici koju vodi sa mnom (...) prof. dr. Stjepan Babić sve me više **vrijeđa, omalovažava i nastoji utjerati u laž.*** (Pr., 22)
- (3) *O pisanju S. Babića već je uočeno da se zasniva na **emotivnoj**, gotovo stranačkopolitičkoj argumentaciji.* (SK-Prenja, 165)
- (4) *Na svoju žalost Babić međutim u tome nije uspio... Zato i jest toliko **nervozan i agresivan.*** (Pr., 27)
- (5) *Kao da je **razočaran** što “u pisanim medijima često se radi o zamjeni pojedinih simbolički markiranih riječi”.* (SK-Mön., 235)
- (6) *Oni zato žele isključiti razumnu kontrolu njihovih tvrdnji tako što **alarmiraju emocije** kod publike. Jedna od ključnih **emocija** je **strah.*** (SK-Broz., 192)

Osim ovakva eksplicitnog tematiziranja emocija moguća je i njihova implicitna verbalizacija, dakle ona sadržana u konotativnom značenju kakva izraza. Nerijetko se takvi izrazi nađu na “udarnom” mjestu u tekstu, točnije u samom naslovu, kao što možemo vidjeti u primjerima: *Politikantska podmetanja nadobudnog jezikoslovca* (Pr., 78) ili *Pravo lice komesarice* (Pr., 79).

Jedan od indikatora emocija na sintaktičkoj (ali i leksičkoj) razini korištenje je modalnih izraza, kojima se autorov stav ne izražava propozicijski, već je sadržan u njihovoj ekspresivnoj komponenti. Emocijska je vrijednost

modalnih izraza (ili prema v. Polenzu (1988: 218) *adverbijalnih dodataka*) kontekstualno ovisna, a njima se mogu implicirati emocije poput žaljenja, nestrpljenja, čuđenja i sl. (Schwarz-Friesel 2007: 181). U tom smislu možemo reći da se u sljedećem primjeru tematizira emocija žaljenja, pri čemu se denotativno i konotativno značenje modalnoga izraza ne razlikuju:

- (7) *To njemačko pravilo Snježana Kordić, **nažalost**, ni do danas nije razumjela.* (Pan., 143)

U sljedećem pak primjeru postoji razlika između denotata i konotata jer bi se uporabom izraza *konačno* mogla očekivati emocija nestrpljenja, no kontekst (*u devetom pisanju na istu temu*) nam određuje drukčiju konotaciju, naime izrazu daje oznaku podrugljivosti:

- (8) *Autor najavljuje kako će u svom devetom pisanju na istu temu **konačno** navesti stručne razloge protiv posvojnog genitiva.* (SK-Pretnja, 169)

Da emocija ne mora biti nužno sadržana u nekom izrazu ili u leksemu, već da može biti sadržana i na razini morfema, pokazuju nam primjerice deminutivi. Deminutivom se osim denotativnoga umanjivanja može izraziti i umanjivanje na konotativnoj razini, primjerice umanjivanje znanstvene vrijednosti povezano s emocijom omalovažavanja i podrugljivosti:

- (9) *No na tu ću se **knjižicu** posebno osvrnuti, jer ona s prikazom moje gramatike nema nikakve veze.* (Grub-A, 160)

Emocije se na rečeničnoj razini mogu iščitati i iz eksklamacije: naime eksklamativnim se rečenicama (za razliku od izjavnih) pripisuje indikacija spontanih osjećaja (Jahr 2000: 94), no kako je u pisanim polemikama riječ o tekstu koji se temeljito promišlja, ne možemo govoriti o spontanosti, već o ekspresivnosti i autorovoj namjeri da eksklamacijom naglasi neki svoj stav, zaključak ili emociju:

- (10) *Ipak malko previše i za Snježanu Kordić!* (Grub-A, 160)

U takvim se rečenicama često osim same eksklamacije nađe i još pokoji indikator emocija, sadržan bilo u denotativnom bilo u konotativnom značenju pojedinog leksema ili izraza:

- (11) *Kao što joj se često dogodi, S. K. miješa kruške i bundeve!* (GrubB, 229)

Osim toga eksklamativnom se rečenicom autor nerijetko izravno obraća i sekundarnom recipijentu, dakle svakom potencijalnom čitaocu polemičkoga teksta:

- (12) *(...) a onda slijedi poruka (za debile!) da i jezici koji danas ne postoje (...) imaju svoja imena. Zamislite!!* (Pr., 150)

Kako smo dosad već vidjeli, emocionalna je komponenta često sadržana u konotacijama nekog iskaza, dok se denotativni dio može odnositi na kritiziranje različitih aspekata teksta, pa i kritiziranje (sa samim tekstom ne uvijek nužno ni tijesno povezanih) osobina njegova autora. U takvim je slučajevima denotativno značenje povezano s evaluacijom, a konotativno s emocijom. Najčešće se u polemikama na taj način pristupa kritici argumentacije. Primjerice u rečenici

- (13) *Njemu lingvistički dokazi nisu ni potrebni jer on lingvistiku potpuno podređuje politici.* (SK-Mön., 235)

vidimo negativnu evaluaciju načina na koji autor izvornoga teksta argumentira odnosno pruža dokaze za svoje tvrdnje. U konotativnom dijelu poruke iščitavamo ironiju i potencijalno pobuđivanje emocije u sekundarnog recipijenta, primjerice emocije ogorčenosti zbog podređivanja znanosti politici.

Izvjescu gradaciju emocionalnosti možemo vidjeti i u sljedećem primjeru, gdje se emocionalna komponenta potencira izrazom *politička podobnost*:

- (14) *U čitavom svom radu Mönnesland preuzima izjave **politički podobnih jezičnih aktivista** s hrvatske i s bošnjačke strane bez imalo kritike i bez provjeravanja.* (SK-Mön., 234)

Naravno da se nezadovoljavajuća argumentacija ili nedostatak znanstvenosti mogu pronaći i u eksplicitnim emotivnim iskazima, kojima se u sekundarnog recipijenta želi aktivirati određena emocija (npr. prijezir prema autoru izvornoga teksta). Takvi emotivni iskazi vrlo su često kombinacija pridjeva s izrazito negativnim konotacijama i neutralne imenice, kao primjerice:

- (15) *Ovaj tip **nesuvisle 'logike'** provlači se na preko dvadeset stranica **smušenoga teksta** bez ikakva podnaslova i logičnoga slijeda u argumentaciji.* (Pan., 140)

Pri opovrgavanju argumentacije supolemičara u našem je korpusu nešto rjeđa kombinacija više leksema s negativnim značenjem, kakvu vidimo u sljedećem primjeru, koji nam ujedno reprezentira eksplicitan emocionalno-emotivni iskaz. U njemu se emocionalni dio iščitava u indikatorima iritiranosti autora teksta, a emotivni u činjenici da će takav iskaz sasvim sigurno pobuditi emocije u recipijenta (neovisno o tome bile one usmjerene na autora iskaza o kojemu je riječ ili na njegova supolemičara):

- (16) *Ukratko bi se moglo reći da su njezine **paraznanstvene nebuloze rezistentne** na svaki oblik logike jer žive u **svome zatvorenom svijetu, gledano zamagljenim očima magla je naravno i jedina vidljiva realnost, sve drugo su nejasne konture.*** (Pan., 139)

Iako su znanstvene polemike tip teksta u kojemu se argumentirano iznose dokazi za neku tvrdnju, dakle riječ bi prvenstveno trebala biti o *argumentatio ad rem*, vrlo su česti tipovi iskaza u kojima pronalazimo *argumentatio ad hominem*, u kojima je emocionalnu komponentu redovito lako iščitati. Takve iskaze, u kojima se ne tematizira predmet rasprave, već autor nekoga teksta (njegovi intelektualni dosezi, kompetencije, karakterne osobine, mentalno stanje i sl.) možemo vidjeti u sljedećih nekoliko primjera:

- (17) *Babić Katičiću **nije ni do koljena.*** (Pr., 29)
(18) *Čovjek stvarno mora biti **debelokožac** da napiše takvu svjesnu laž.* (SK-Hrvanja,157)
(19) *B. se zaista **pravi blesav** da ne razumije kako znak jednakosti govori da riječi imaju isto značenje (...)* (SK-Hrvanja, 158)
(20) *(...) da dotična **möchte-ger-profesorica više od dvije trećine svoga vremena investira u osobne obračune** i polemike uvijek na jednu te istu temu, pa da mu **takva svadljiva i jednostruka osoba uopće ne treba, čak i u slučaju da je i dobar znanstvenik, a kamo li kada je i onako mulier unius libri.*** (Pan.,143).

Iako polemički tekstovi u znanstvenim časopisima pretpostavljaju znanstvenu argumentaciju, često se u njima nađu implicitni i eksplicitni apeli, primjerice oni usmjereni na nacionalne osjećaje, a takvi apeli bez iznimke sadrže snažnu emocionalnu komponentu. Tako se u primjeru (25) implicira emocija straha koju bi izjava iz primarnog teksta (prijetnja smrću) trebala izazvati u recipijenta. U drugom se pak primjeru (26) želi apelirati na nacionalne osjećaje

je izrazom *protuhrvatski*, čime autor u recipijenta stvara dojam da su njegovi supolemičari usmjereni ne samo protiv njega samoga nego i protiv cijele nacije. Osim nacionalne komponente emocionalnu obilježenu gore navedenoga iskaza intenziviraju i izrazi *jaram* i *mračan*.

- (21) *Prijeti smrću* čitave *nacije* ako se ne da prednost njegovim riječima. (SK-Prenja, 165)
- (22) *Kad jezikoslovac promatra kako je teško izaći iz jarma posvojnoga genitiva, u koji su ga upregle mračne protuhrvatske snage, onda mu mora biti teško.* (SK-Prenja., 171).

Kako smo već navele, polemički tekstovi ne nastoje samo opovrgnuti tvrdnje nekoga teksta ili prikazati autora teksta u lošem svjetlu, već služe i autoprezentaciji odnosno, Goffmanovim riječima, očuvanju i potvrđivanju vlastitoga (znanstvenog) *obraza*. Ta se autoprezentacija postiže različitim strategijama (najčešće je riječ o pokazivanju argumentacijskih i retoričkih vještina, količine pročitanih relevantnih radova, poznavanja stranih jezika i sl.), a razlikuje se i način njezina plasiranja u tekst polemike, koji varira od relativno suptilnih i u argumentaciju umetnutih indikatora vlastite stručnosti preko nešto eksplicitnijih pokazivanja na samoga sebe u odnosu na nekoga drugog pa sve do čitavih pasaža kojima se opisuje čime se autor sve bavi. U nastavku donosimo primjere za sva tri slučaja:

- (23) *Naprimjer, raščlanjivanje rečenice prema njenoj obavijesnoj strukturi na temu i remu poznato je još od 30-ih godina iz vremena Praške škole.* (SK-Sil., 231)
- (24) *Druga je stvar da sam ja u Freiburgu, ovdje to navodim samo zbog toga što je Kordićeva pokušala diskreditirati moju lingvističku kvalifikaciju, studirao ne samo filozofiju i teologiju, nego i grčki i latinski i hebrejski jezik, a veleučena gospođa Kordić u Zagrebu (?) tek neki meni nepoznati »srpskohrvatski« jezik i neslavno propalu »jugoslavistiku«.* (Pan., 145)
- (25) *Ranije nisam mogao odgovoriti, iako su me neki priuipitali zašto šutim, iz jednostavna razloga: svakodnevne brojne obveze to mi nisu dopuštale, za razliku od Kordićeve imam i drugoga posla, a dovršavao sam i novu knjigu (Nepoznata proza Marka Marulića. O novootkrivenim i novoatribuiranim rukopisima). Sada kada je knjiga objavljena (Pandžić 2009), a i jedna druga opširna rasprava*

(Pandžić 2008a), prije one treće i najveće knjige koja će uskoro u tisak (Divković 2009), uz svakodnevna predavanja, nastavu, klauzure, ispite i obveze, nađoh konačno malo vremena i za ovaj osvrt. (Pan., 140)

Osim svega navedenoga potrebno je spomenuti i stereotipe, čija se emocionalna komponenta temelji na društvenim i kulturološkim vrijednostima, a koji ponekada pronadu svoje mjesto u polemičkim okršajima. U analiziranom korpusu pronašle smo primjerice stereotip o ženama, kojim se implicira da je ženino mjesto u kuhinji, a ne u znanosti:

(26) *A ono da sam uz "mućanje" trebao dodati "mućenje jaja"... Taj posao ostavljam gđi S. K. (Grub-A, 161)*

5. SMUŠENI ZAKLJUČCI I NESUVISAO TEKST – IMA LI POLEMKA BEZ EMOCIJA

Iako su analizirane polemike dio znanstvenoga diskursa, one nerijetko odstupaju od njegovih karakterističnih obilježja (objektivnost, logičnost, odmjeranost) i pokazuju ekspresivnost i subjektivnost, dakle u većoj ili manjoj mjeri su emocionalno i/ili emotivno obilježene. Emocionalna se obilježenost pritom odnosi na verbalizacije koje upućuju na autorovu emociju prema nekom tekstu ili autoru toga teksta, a emotivna obilježenost je ona kojom se u recipijenta ciljano želi prouzročiti određena emocija u odnosu na tekst ili, još više, na autora teksta. Pritom je, naravno, teško ustvrditi da emocionalni iskazi nemaju nikakve emotivne učinke, upravo kao što se i emotivni iskazi često temelje ne samo na nekom znanstvenom stavu već i na određenoj, u ovakvim slučajevima najčešće negativno obilježenoj emociji.⁴

Uz rjeđe izravno imenovanje emocija autora teksta (usp. naslov rada), odnosno imenovanje perlokucijskih učinaka na oponenta iščitanih iz njegova prethodnog odgovora (*x je uvrijeđen* i sl., usp. (1)-(6)), o emocijama se govori ili ih se nastoji izazvati implicitno, prije svega zahvaljujući konotativnom potencijalu korištenih leksema. Uporabom se dakle leksema s potencijalnom evaluacijsko-emotivnom komponentom u analiziranim polemikama najčešće i postiže željeni efekt. Osim toga emotivnost se postiže i morfološkim i sintaktičkim sredstvima (npr. deminutivima i eksklamacijama, kao u (9)-(12)).

4 Više o teško odredivim granicama između emotivnoga i emocionalnoga odnosno o njihovu čestom ispreplitanju vidi u: Marty (1908) i Winko (2003).

No bez obzira na to na kojoj se jezičnoj razini realizirala emocionalnost/emotivnost nekog iskaza, možemo sa sigurnošću ustvrditi da se tom dimenzijom ispunjava diskurzivna svrha autoprezentacije (najeksplicitnije npr. u (23)–(25) i prezentacije drugoga (npr. (7)–(9), (11), (13)–(20)), a to je, pored argumentiranja iznošenja vlastita stava, jedna od temeljnih funkcija polemike, čemu u prilog govori i činjenica da u analiziranom korpusu nije pronađen nijedan tekst bez emocionalnih i emotivnih komponenata u izrazu. Mogli bismo se stoga odvažiti i na zaključak da su i emocionalnost i emotivnost polemičkim tekstovima upravo imanentne.

Značenje skraćenica uz primjere

Grub-A = (3)

Grub-B = (4)

Pan. = (12)

Pr. = (13)

SK-Broz. = (10)

SK-Hrvanja = (9)

SK-Mön. = (8)

SK-Prenja = (5)

SK-Sil. = (11)

KORPUS

- (1) Auburger, Leopold (2001), “Hrvatski jezik, kroatistika i serbokroatističko nazovinazivoslovlje”, u: *Republika*, 57/7–8: 213–225.
- (2) Grčević, Mario (2001), “O nazivu hrvatskoga jezika iz Kordićkine znanosti gledan”, u: *Republika*, 57/3–4: 221–229.
- (3) Grubišić, Vinko (1999), “Odgovor Snježani Kordić na kritiku ‘Diletantski napisana gramatika’”, u: *Republika*, 55/9–10: 160–165.
- (4) Grubišić, Vinko (2001), “Naziv jezika kako ga vidi Snježana Kordić”, u: *Republika*, 57/7–8: 226–229.
- (5) Kordić, Snježana (2003), “Vlast nad jezikom. Uz knjigu Stjepana Babića: Hrvatska jezikoslovna prenja”, u: *Književna republika*, 1/5–6: 161–173.
- (6) Kordić, Snježana (2004), “Autizam hrvatske filologije (Odgovor I. Pranjkoviću)”, u: *Književna republika*, 2/7–8: 254–280.
- (7) Kordić, Snježana (2005), “Pomračenje uma (Mirko Peti: Oblici nebrojivosti u hrvatskom jeziku)”, u: *Književna republika*, 3/1–2: 240–250.
- (8) Kordić, Snježana (2006), “Balkanac iz Osla (Svein Mønnesland (ur.): Jezik u Bosni i Hercegovini)”, u: *Književna republika*, 4/9–10: 228–236.

- (9) Kordić, Snježana (2006), "Filologija laži. Uz knjigu Stjepana Babića: Hrvanja hrvatskoga", u: *Književna republika*, 4/9–10: 154–181.
- (10) Kordić, Snježana (2007), "Diktatom protiv argumenata. Uz knjigu Dalibora Brozovića Prvo lice jednine", u: *Književna republika*, 5/1–2: 184–195.
- (11) Kordić, Snježana (2008), "Izmišljanje neodrživih teorija. Josip Silić: Funkcionalni stilovi", u: *Književna republika*, 6/3–4: 230–244.
- (12) Pandžić, Zvonko (2009), "Od Galileja do zlatne ptičice", u: *Republika*, 7/8: 138–164.
- (13) Pranjković, Ivo (2008), *Sučeljavanja. Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa*, Zagreb, Disput (18 tekstova)

LITERATURA

- Anić, V. (2004), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Novi liber
- Anić, V., Goldstein, I. (1999), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Novi liber
- Austin, J. L. (1965), *How to do Things with Words*, New York, OUP
- Badurina, L. (2010), "Polemichnost i polemike Ive Pranjkovića", u: Badurina, L., Mihaljević, V., *Jezična skladanja. Zbornik o šezdesetogodišnjici prof. dr. sc. Ive Pranjkovića*, Zagreb, 69–83.
- Bayer, K. (1982), "Mit Sprache bewerten", u: *Praxis Deutsch* 53, 15–25.
- Bühler, K. (1934/1965), *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Stuttgart, G. Fischer
- Damasio, A. (1995), *Descartes' Irrtum. Fühlen, Denken und das menschliche Gehirn*, München, Leipzig, Südwest Verlag
- Damasio, A. (2000), *The Feeling of What Happens. Body, emotion and the making of consciousness*, London, Heinemann
- Eco, U. (1972), *Einführung in die Semiotik*, München, Fink.
- Goffman, E. (1967), *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*, New York, Pantheon Books
- Hyland, K. (2004), *Disciplinary Discourses. Social Interactions in Academic Writing*, Michigan, University of Michigan Press
- Ivanetić, N. (2003), *Uporabni tekstovi*, Zagreb, FF Press
- Jahr S. (2000), *Emotionen und Emotionsstrukturen in Sachtexten*, Berlin, de Gruyter
- Jakobson R. (1960), "On language", u: Waugh, L. R., Monville-Burston, M. (ur.), Cambridge, Harvard University Press.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001), *Stilistika*, Sarajevo, Naučna i univerzitetska knjiga, Ljiljan.
- Laabs H. J., ur. (1989), *Pädagogisches Wörterbuch*, Berlin, Volk und Wissen

- Marty, A. (1908), *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, Halle-Saale
- Palašić, N. (2014), “Tko je lud u ovoj državi? Verbaliziranje emocija u političkom diskursu”, u: “Poznańskie Studia Slawistyczne”, br. 9, *Emotywny aspekt języka w słowiańskim dyskursie publicznym*, (Poznań), (tekst prihvaćen za tiskanje)
- Palašić, N., Ivanetić, N. (2014), “Eufemizam u službi objektivnosti – strategije vrednovanja u recenzijama znanstvenih tekstova”, u: Palić, I. (ur.), *Sarajevski filološki susreti – zbornik radova (knjiga I)*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, 227–241.
- Richards, B. (2007), *Emotional Governance: Politics, Media and Terror*, New York, Palgrave School
- Schwarz-Friesel, M. (2007), *Sprache und Emotion*, Tübingen-Basel, A. Francke Verlag
- Silić, J. (2006), *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb, Disput
- Von Polenz, P. (1988), *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens.*, Berlin, de Gruyter
- Wierzbicka A. (1999), *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*, Cambridge, CUP
- Winko S. (2003), “Kodierte Gefühle. Zu einer Poetik der Emotionen in lyrischen und poetologischen Texten um 1900”, u: U. Ernst et. al. (ur.), *Allgemeine Literaturwissenschaft – Wuppertaler Schriften 7*, Berlin, Erich Schmidt Verlag

I FEEL SINGLED OUT: INDICATORS OF EMOTIONS IN SCIENTIFIC POLEMICS

Abstract

It may appear superfluous to seek indicators of subjectivity, or more specifically, emotionality in a scientific text, since its primary characteristics are abstractedness and objectivity. A polemic is not only an example of discourse in the sense of two or more interconnected texts, but also – as a form of *public, written or oral presentation of conflicting opinions* (Anić 2004: 1086) – allows the use of an adequate (sharper) tone and expression. Emotional indicators in language are defined as expressions that convey the emotions of the author (either towards part of the verbal message or the opponent with whom he engages in a polemic), regardless of whether these emotions are real or intentionally woven into the verbal expression. Utterances that contain emotional elements can, whether the author intended them to or not, indirectly influence the way in which the recipient receives the text: i.e., they can activate the emotions of the recipient. This paper focuses on the ways in which, if at all, emotionality is verbally expressed in polemics on scientific issues. It is assumed that, due to the aforementioned objectivity of a scientific text, explicit verbalisation of emotions is not a frequent occurrence. Instead, the indicators of emotions are contained in the connotations that a certain verbal expression can (or must) convey to and awaken in the recipient.

Key words: *emotions, emotionality, polemic, scientific style, connotations*

Helena PAVLETIĆ i Kristina ŠAINA

EKSPLIKATIVNI KONEKTORI U ZNANSTVENOM STILU HRVATSKOGA JEZIKA

KLJUČNE RIJEČI: *eksplikativni konektori, hrvatski jezik, znanstveni funkcionalni stil*

U radu se proučava uporaba eksplikativnih konektora kao kohezivnih sredstava u znanstvenom stilu hrvatskoga jezika, koji karakterizira logička organizacija sadržaja teksta. Eksplikativni konektori su, zbog svoje funkcije otvaranja mjesta strukturama koje objašnjavaju, utočnjuju ili uopćuju prethodne sadržaje, naročito pogodni za znanstveni stil. U radu se analizira funkcija eksplikativa (*odnosno, to jest, naime, zapravo, drugim riječima, točnije rečeno* itd.), zastupljenost pojedinoga eksplikativnog konektora, te njihova uloga u organizaciji teksta na primjeru članaka iz hrvatskih lingvističkih časopisa.

1. UVOD

Predmet proučavanja ovoga rada jedan je tip veznih sredstava na primjeru znanstvenoga funkcionalnog stila hrvatskoga jezika. Znanstveni se tekst prepoznaje na temelju različitih tekstualnih oznaka, a jedna od njih su i vezna sredstva na razini teksta, odnosno konektori koji se ostvaruju u znanstvenome funkcionalnom stilu.

S obzirom na svoju funkciju konektori su kohezivno sredstvo kojima se ostvaruje koherentan slijed rečenica, tj. tekst. Oni funkcioniraju kao jezična sredstva ulijevanja smisla. Velčić (1987:21) smatra da “njihove strukturne i semantičke posebnosti tekst objedinjuje tako što ih sve usmjerava ka aktualizaciji jedinstvene poruke – k oblikovanju cjelovitog i neponovljivog smisla”. To su jedinice koje imaju funkciju uspostavljanja specifičnog gramatičkog, logičkog ili semantičkog odnosa između dviju rečenica u tekstu. Prema Pranjkoviću (2001:94) konektori “su u apstraktnim funkcionalnim stilovima vrlo česti i predstavljaju ponajvažnija sredstva u organizaciji teksta, a to posebno vrijedi za znanstveni funkcionalni stil”.

Znanstveni tekst ustrojen je prema određenim načelima. U skladu s logičkim ustrojem misli u znanosti jest i logička organizacija sadržaja teksta. Na tekstualno-sintaktičkom planu rečenice podliježu specifičnoj organizaciji, međusobno su povezane i strukturno i smisaono.¹ Zbog sadržajne povezanosti strukturnih dijelova tekst je znanstvenoga članka bogat raznovrsnim jezičnim sredstvima u funkciji povezivanja pojedinih dijelova teksta. Njihova je funkcija u tekstu da služe kao objašnjivači i zamjenjivači prethodnoga sadržaja.

Hrvatski lingvistički radovi² koji se bave problematikom ustrojstva teksta u okviru znanstvenoga funkcionalnog stila najčešće izdvajaju sljedeće kategorije veznih sredstava koje karakteriziraju znanstveni tekst. U znanstvenom će se tekstu često upotrebljavati suprotni konektori/adverzativi (npr. *na protiv, međutim, za razliku od...*, *s jedne strane/s druge strane* i sl.), zaključni konektori/konkluzivi (npr. *dakle, prema tome, jednom riječju, sve u svemu* i sl.), objasnidbeni konektori/eksplikativi (npr. *naime, drugim riječima, drukčije rečeno* i sl.), konektori uzroka/kauzativi (*jer, budući da, zbog toga što...*), kao i aditivni konektori (npr. *štoviše, osim toga, uz to* i sl.), dopusni konektori/koncesivi (npr. *ipak, svejedno, usprkos tomu, uza sve to* i sl.), kondicionalni konektori (*u tom slučaju, inače*) itd.

Znanstveni tekst, koji se između ostaloga ostvaruje kao tekst znanstvenog članka, pisan je strogo znanstvenim podstilom te zahtijeva eksplikacije, objašnjenja, proširivanja prethodno izrečenih stavova i sadržaja, uopćavanja, konkretizacije, kao i apstrakcije.³ Stoga je u takvom tipu znanstvenog teksta bitna uloga eksplikativa čija je funkcija objašnjavanje sadržaja prethodnog dijela teksta, te su upravo ti konektori specifični za znanstveni funkcionalni stil.

2. METODOLOGIJA

Korpus istraživanja čine znanstveni radovi (njih 490) objavljeni u lingvističkim znanstvenim časopisima *Filologija* (2004–2010), *Fluminensia* (2001–2010), *Jezik* (2005–2008) i *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jeziko-*

1 Rečenice su uglavnom povezane linearnom vezom, tj. svaka naredna rečenica proizlazi iz prethodne te su najčešće izražene punom strukturom. Usp. Katnić-Bakaršić (2001:77). U skladu je s konativnom funkcijom znanstvenog stila i argumentativno razvijanje teme koje se temelji na logičnom zaključivanju. Usp. Glovacki-Bernardi (2001).

2 Usp. Velčić (1987), Silić (1984), Silić (2006), Pranjković (2001), Silić-Pranjković (2005), Oraić-Tolić (2011) i dr.

3 O vrstama znanstvenih tekstova te njihovim značajkama vidi više u: Katnić-Bakaršić (2001:75-82), Katnić-Bakaršić (2004), Silić (2006:43-64), Gačić (2001:40-45), Tošović (2002:266-271), Kovačević-Badurina (2001:122-131), Oraić-Tolić, D. (2011) i dr.

slovlje (2004–2010). Polazište za analizu je podjela konektora koji se ostvaruju u argumentacijskom diskursu temeljena na semantičkom kriteriju. Posebno se analiziraju eksplikativni konektori, tj. način na koji funkcioniraju u strukturnom (mjesto njihova pojavljivanja u iskazu te vezna uloga) i sadržajnom ustrojstvu teksta znanstvenog članka. Konačno, utvrđuje se neophodnost pojavljivanja konektora u tekstu i navode podaci o zastupljenosti pojedinoga eksplikativnog konektora. Na kraju se izvodi zaključak o njihovoj ulozi u organizaciji teksta na primjeru analiziranih članaka.

3. EKSPLIKATIVNI KONEKTORI

Eksplikativni konektori obuhvaćaju široku kategoriju tekstnih veznih sredstava. S obzirom na semantičku i pragmatičku funkciju u tekstu mogu se svrstati u dvije kategorije: eksplikative u užem i širem smislu. Eksplikativi u užem smislu nazivaju se još konektori pojašnjenja. Njihova je funkcija objašnjavanje, dokazivanje i tumačenje bez reformulacije prethodnog segmenta. Oni upućuju na činjenicu da se taj prethodni segment može bolje objasniti, protumačiti ili dokazati. Kad je riječ o distribuciji bitnog i nebitnog u tekstu “bitnim se prikazuje sadržaj što ga pojašnjujemo (ono što ‘valja upamtiti’), a ne sadržaj koji jest pojašnjenje” (Velčić 1987: 75).⁴ M. Velčić u tu kategoriju ubraja konektore: *naime, odnosno, drugim riječima, to jest, točnije rečeno, jednostavnije rečeno, to znači da, to će reći da* i sl.⁵

No autorica uočava i drugu funkciju navedenih eksplikativa te napominje: “Ako pak razvijaju tekst radi preformulacije prethodnog tako da po-

4 Velčić (1987) dijeli eksplikative u dvije skupine:

- a) Eksplikativi koji imaju otvaračku ulogu – proširuju prethodni segment na način da ga pojašnjavaju (*naime, odnosno*) ili ga samo korigiraju (*odnosno*).
- b) Eksplikativi koji imaju zatvaračku ulogu, a dalje se svrstavaju u tri podskupine s obzirom na vrstu pojašnjenja: sažimanje/uopćenje, konkretizacija/približavanje istinitom ili utočnjenje prethodnog segmenta. Eksplikativi koji sažimaju i pojašnjavaju su *to jest* i *drugim riječima*; sažima i objašnjava *na primjer*, a sažima i ispravlja zabunu eksplikativ *to jest*. Eksplikativi koji pojašnjavaju na način da konkretiziraju prethodni segment su *to znači da* i *to će reći da*, a eksplikativi koji pojašnjavaju na način da utočnjavaju prethodni odlomak su *točnije rečeno* i *jednostavnije rečeno*.

5 Silić (1984:122) u eksplikativne konektore ubraja *to znači, ispada, jednom riječju, drugim riječima, to jest* i sl. Oni “stoje uglavnom na početku rečenice. Njima se objašnjava, uopćava, a ponekad i utočnjava sadržaj prethodne rečenice ili prethodnog teksta. Podrijetlo im je različito, ali osobito glagolsko (prevladavaju glagoli objašnjavanja i utočnjavanja)”. Prema Silić i Pranjaković (2005) objasnidbeni ili eksplikativni konektori su: *naime, ustvari, zapravo, to jest, drugim riječima, bolje reći, točnije rečeno, jednostavnije rečeno* i sl.

jašnjajuće prepoznamo više kao ponavljanje istog ili pak kao skretanje na sasvim različito, tada se ne bi moglo reći da obavljaju pojasnidbenu funkciju u užem smislu” (Velčić 1987: 83). Takvi se eksplikativni svrstavaju u skupinu reformulatora.⁶

Funkciju reformulatora u hrvatskom jeziku mogu imati različiti jezični elementi: *to jest, tj., drugim riječima, točnije, konkretno, primjerice, na primjer* i sl.⁷ Reformulatori se uvijek odnose na prethodne formulacije na način da se njima uvode iskazi kojima se parafrazira već rečeno. Oni uvode sadržaje koji su bolja formulacija prethodnih, tj. drugi segment objašnjava ili tumači prvi koji nije dovoljno razumljiv.

Pojašnjenje se u tekstu odvija na dva načina: a) ili kao proširenje prethodnih sadržaja ili kao b) njihovo sažimanje, s time da segment koji pojašnjuje može biti: pojedinačno ili konkretno s obzirom na opće u segmentu koji valja pojasniti, i opće ili apstraktno s obzirom na pojedinačno ili konkretno u segmentu koji valja pojasniti. Rečenica kojoj eksplikativni sintaktički pripadaju proširenje (ekstenziv) je ili sažetak (komprimativ) prethodnog iskaza.

4. EKSPLIKATIVI U HRVATSKIM LINGVISTIČKIM ČASOPISIMA

U analizi se proučavaju eksplikativni u užem i širem smislu koji se oprijetuju na korpusu hrvatskih lingvističkih časopisa te se uočava njihova funkcija u organizaciji teksta na strukturnoj i na sadržajnoj razini.

4.1. *naime*

Konektor *naime* jedan je od najčešće upotrebljivanih eksplikativnih konektora u istraženom korpusu. Najčešće dolazi na početku iskaza iako se pojavljuje i na drugim mjestima u iskazu. On ima otvaračku, te funkciju pojašnjenja: u primjeru (1) objašnjava se povezanost sintaktičkih opisa i hrvatskih gramatika, a u primjeru (2) objašnjava se važnost proučavanja nacionalnih kultura na europskoj razini:

6 “Reformulacija je jedan od postupaka kojima se osigurava kohezija teksta. Ona olakšava diskursnu progresiju jer omogućava odstranjivanje eventualnih komunikacijskih nedostataka prvog segmenta iskaza, tj. omogućava preciziranje značenja iskazujući ga na drugi način u sljedećem segmentu.” (Nigoević 2010:146).

7 S obzirom na to da su reformulatori po svojoj funkciji slični konektorima pojašnjenja (eksplikativima) hrvatski ih autori svrstavaju u istu kategoriju. Skupinu reformulatora posebno izdvaja Nigoević (2010:145).

- (1) *Povijest sintaktičkih opisa hrvatskoga jezika neodvojiva je od povijesti hrvatskih gramatika kao knjiga koje sadrže opise ustroja hrvatskoga jezika. Naime, već je prva tiskana gramatika hrvatskoga jezika, Institutiones linguae Illyricae (Osnove ilirskoga jezika) Bartola Kašića iz 1604. godine, imala sintaktičke napomene, premda je u svojemu naslovu nudila primarnu gramatiku, koja se u klasičnome jezikoslovlju u osnovi svodila na temeljne informacije o fonološkome sustavu dane kroz opis grafijskoga sustava te na morfologiju.*⁸
- (2) *Na europskoj je pak razini proučavanje nacionalnih kultura osobito važno. Europa je, naime, od antike naovamo disala kao jedan organizam, sastavljen od različitih organa koji, doduše, nisu uvijek jednako skladno funkcionirali, ali čija je povezanost bila prijeko potrebna za kolanje životnih sokova.*⁹

U navedenim primjerima vidljivo je da *naime* otvara mjesto daljnjoj razradi teme. U iskazu koji uvodi donose se nove obavijesti koje nadopunjuju i proširuju prethodno izrečenu tvrdnju ili temu. Konektor *naime* nagovještava čitatelju da slijedi važan dio teksta i omogućuje mu da svoju pozornost usmjeri na sadržaj koji će dalje biti izložen. Razvoj pojašnjenja u tekstu odvija se kao proširenje sadržaja prethodnog iskaza (koje je konkretno s obzirom na opće u iskazu koji treba pojasniti).

4.2. *odnosno*

Eksplikativ *odnosno* također je vrlo čest u znanstvenim tekstovima iako se najčešće realizira kao kohezivno sredstvo na razini formalnosloženih i sintagmatskih struktura. U tekstu ima otvaračku ulogu, s funkcijom proširenja prethodnog iskaza na način da ga pojašnjava:

- (3) *Iza frazeološkoga rječnika slijedi na stotinjak stranica značenjsko kazalo s popisom sinonimnih frazema. U njemu se na lijevoj strani donose značenja, a uz svako značenje svi frazemi koji pokrivaju to značenje. Odnosno, u nadnatuknici se nalazi riječ koja najbliže*

8 Stolac, Diana, "Sintaksa u hrvatskim gramatikama u 20. stoljeću", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 31 (2005), str. 250.

9 Kovačić, Mislav, "Profesoru na dar" (*Kroatologija*, br. 1, 2010.), u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 36/2 (2010), str. 385.

*određuje značenje frazema, a ispod nje se donose značenja frazema. Slijede frazemi istog značenja.*¹⁰

- (4) *Srastanje, tj. tvorba u kojoj istodobno sudjeluju barem dvije riječi, koje u istom obliku mogu funkcionirati i kao sintagma, odnosno dijelovi se sraslica mogu napisati i nesastavljeno.*¹¹

Funkcija pojašnjavanja u primjeru (4) postiže se ponavljanjem sadržaja prethodnog dijela iskaza (*funkcioniranje u obliku sintagme pretpostavlja odvojeno pisanje sastavnica*).

4.3. jednom riječju

Funkcija eksplikativnog konektora *jednom riječju* jest sažimanje prethodnog dijela iskaza ili teksta. On otvara mjesto iskazu koji će značenjski obuhvatiti i sadržajno sažeti prethodno izrečeno. Kao i eksplikativ *odnosno* može funkcionirati na način da pojašnjava dio teksta koji mu prethodi ponavljanjem njegova sadržaja, tj. postupkom reformulacije: *kontekstno definirano istraživanje* odnosi se na prethodni dio iskaza: *proces socijalizacije, kao i na različite generacijske, rasne, etničke, vjerske i ine čimbenike*. Pogledajmo:

- (5) *Pri tome ne zaboravljaju i proces socijalizacije, koji u svojoj definiciji spominje Lewontin (1982:142), kao i različite generacijske, rasne, etničke, vjerske i ine čimbenike; jednom riječju: kontekstno definirano istraživanje.*¹²
- (6) *Suglasno s intencijama ovog priloga potruditi ćemo se ostaviti po strani užu teoretsku problematiku. Stoga je o stanju u teoriji ovdje dovoljno reći sljedeće: sasvim je očito obilje lingvističkih rasprava s jedne, a šarenilo i velika raznolikost iznesenih stavova u njima s druge strane. Prilazi tematici su krajnje različiti, nisu isključene ni krajnosti kao ta da se odustaje od samog pojma. **Jednom riječju**, svaki ozbiljan rad o samom pojmu subjekta odnosno pojedinih njegovim komponentama zahtijeva da se kao prvo i osnovno upoznamo s lingvističkom literaturom u cjelini. Po našem mišljenju u značajnije danas već pomalo klasične radove spadaju prilozii*

10 Zečević, Vesna, "Dijalektalni frazeološki rječnik", u: *Jezik*, god. 54 (2007), br. 2, str. 77.

11 Mihaljević, Milica i Ermina Ramadanović, "Razradba tvorbenih načina u nazivlju", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 32 (2006), str. 201.

12 Štebih, Barbara, "Odnos izbora i stila", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 30 (2004), str. 267.

*E. Keenana (1976), zatim radovi M. Reis (1982), D. Wunderlicha (1985) i dr.*¹³

4.4. *drugim riječima*

Eksplikativni konektor *drugim riječima* ima funkciju sažimanja, otvaranja mjesta iskazu koji parafrazira sadržaj prethodnog iskaza radi dodatnog pojašnjenja tvrdnje. Iskazom koji slijedi nakon konektora *drugim riječima* predlaže se drugi način iskazivanja već rečenog kojim se konkretizira i pojašnjuje prethodni iskaz te on postaje razumljiviji. Konektor *drugim riječima* sugerira primatelju poruke da neće uslijediti nikakva nova obavijest, nego samo drugačije oblikovanje prethodnog iskaza koje će mu omogućiti manje uloženog napora u razumijevanju teksta.

- (7) *Naime bez filozofije nema elokventna čovjeka jer nitko o velikim i važnim stvarima ne može govoriti bez utemeljenja u filozofiji. **Drugim riječima** retorika nije samo umijeće govorenja nego i sposobnost argumentiranja i uvjeravanja.*¹⁴
- (8) *Međutim, u novije se doba često jezično znanje suprotstavlja sposobnosti sporazumijevanja. **Drugim riječima**, od jezika se odvaja njegova glavna svrha – sporazumijevanje, pa se jezična sposobnost (vladanje jezikom kao sposobnošću ljudskoga uma) suprotstavlja sposobnosti sporazumijevanja u stvarnim situacijama, tzv. komunikacijskoj sposobnosti.*¹⁵

U navedenim primjerima konektor *drugim riječima* otvara mjesto iskazu koji ponavlja sadržaj prethodnoga dijela teksta na način da se opća tvrdnja iskazana u prvom dijelu teksta konkretizira u drugome iskazu: *jezično znanje suprotstavljeno sposobnosti razumijevanja ili od jezika se odvaja njegova glavna svrha – sporazumijevanje.*

4.5. *to jest (tj.)*

Eksplikativni konektor *to jest (tj.)* čest je konektor u znanstvenim tekstovima, a najčešće se ostvaruje u obliku kratice *tj.* Kao i konektor *odnosno*

13 Kunzmann-Müller, Barbara, "Problematika subjekta – opći i kontrastivni aspekti", u: *Fluminensia*, god. 20 (2008), br. 2, str. 9.

14 Pranjković, Ivo, "Bene dicendi scientia", u: *Fluminensia*, god. 21 (2009), br. 1, str. 226.

15 Jelaska, Zrinka, "Jezik, komunikacija i sposobnost: nazivi i bliskoznačnice", u: *Jezik*, god. 52 (2005), br. 4, str. 128.

realizira se uglavnom na razini formalnosloženih i sintagmatskih struktura. Njegova je funkcija sažimanje i pojašnjavanje, ali i ponavljanje, tj. reformulacija prethodnog dijela iskaza sa svrhom dodatnog pojašnjenja tvrdnje. U primjeru (9) sintagma *semantičko posuđivanje* objašnjava se uvođenjem konektora *tj.*, odnosno navodi se definicija naziva – *hrvatska riječ pod utjecajem stranog jezika dobiva novo, dodatno značenje*:

- (9) *Hrvatski nazivi mogu nastati i uporabom postojećih riječi u novome značenju. Tu je najčešće riječ o semantičkome posuđivanju, tj. hrvatska riječ ili prihvaćeni internacionalizam pod utjecajem engleskog jezika dobiva novo značenje (mouse – miš, icon – ikona, virus – virus).*¹⁶
- (10) *Ima još jedno izostavljanje izostavnika – **to jest**, ima još jedan slučaj u kojem se izostavnik ili apostrof ne bi trebao pisati, a taj slučaj nije naglašen ili apostrofiran u pravopisu.*¹⁷

4.6. *bolje reći*

Eksplikativni konektor *bolje reći/bolje rečeno* čest je u inicijalnoj poziciji formalnosloženih struktura. Osim pojašnjavanja i sažimanja ima naglašenu funkciju utočnjavanja. Njime se ispravlja, konkretizira, specificira dio iskaza koji mu neposredno prethodi. Pogledajmo sljedeće primjere:

- (11) *Nakon toga o nizu problema u postilirskom razdoblju, **bolje reći** u drugoj polovici 19. st., sukobljavaju se i međusobno polemiziraju različite filološke škole (zagrebačka, riječka i zadarska te hrvatski vukovci).*¹⁸
- (12) *Standardizacija podrazumijeva, **bolje reći** zahtijeva gramatiku i rječnik.*¹⁹
- (13) *Pokušat ćemo vidjeti kako se semantički ponaša ono što je iza morfološke strukture, može li se govoriti o semantičkom, značenjskom*

16 Mihaljević, Milica, “Hrvatsko i englesko računalno nazivlje”, u: *Jezik*, god. 53 (2006), br. 2, str. 42.

17 Gluhak, Alemko, “Izostavnik za izostavljanje”, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 30 (2004), str. 59-60.

18 Musa, Šimun, “Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini s obzirom na njegov zakonski i stvarni položaj u društvu”, u: *Filologija*, br. 48 (2007), str. 117.

19 Gabrić-Bagarić, Darija, “Četiri ishodišta hrvatskoga standardnoga jezika”, u: *Fluminensia*, god. 22 (2010), br. 1, str. 151.

*uvjetovanju same gramatičke strukture i u kojoj mjeri? Spomenuto je da neke od tih imenica (**bolje reći** njihovi oblici) mogu imati još pokoje značenje, što su u jednom broju primjera potvrdili i rječnici u njihovu opisu.²⁰*

U navedenim primjerima konektor *bolje reći* ispravlja sadržaj koji je izrečen sintagmom ili riječju koja mu neposredno prethodi i to na način da ga sužava i utočnjuje (u postilirskom razdoblju → u drugoj polovici 19. st., podrazumijeva → zahtijeva, imenice → oblici imenica).

Ovakvo ispravljanje sadržaja ima za rezultat ciljano naglašavanje pojedinih riječi ili pojmova kao i precizniju, točniju formulaciju iskaza. Tako se u primjeru (11) naglašava da se misli na postilirsko razdoblje, u primjeru (12) da standardizacija zahtijeva gramatiku i pravopis, a u primjeru (13) da se radi o oblicima imenica.

4.7. točnije/točnije rečeno

Eksplikativni konektor *točnije rečeno* ostvaruje se u različitim pozicijama u iskazu. Ima funkciju pojašnjavanja i utočnjavanja sadržaja prethodnog iskaza. U primjeru (14) uočava se i korigiranje, reformulacija prethodnog sadržaja: *nisu ispuštivi koordinatori pa, te, i (...). **Točnije rečeno**, veznici pa, te, i mogu se ispuštiti, ali se njihovim ispuštanjem gubi posljedično značenje (...).* Konektorom *točnije rečeno* uveden je iskaz kojim se preciznije formulira prethodni sadržaj iskaza.

- (14) *U tim rečenicama nisu ispuštivi koordinatori pa, te, i (koordinatori posljedičnog značenja). **Točnije rečeno**, veznici pa, te, i mogu se ispuštiti, ali se njihovim ispuštanjem gubi posljedično značenje, tj. uzročno-posljedična veza među zavisnim surečenicama i samo se nižu izrične rečenice.²¹*
- (15) *Prema tomu, i “novi” tvorbeni uzorci mogli su biti stvoreni i prihvaćeni u hrvatskim (književnim) neorganskim idiomima u skladu s mogućnostima koje pruža jezični sustav i neovisno o realizacijama u hrvatskim govorima. **Točnije rečeno**, hrvatski standardni jezik*

20 Bošnjak, Tomislava, “Gramatička i semantička kolebljivost dvosložnih imenica sa sufiksom -ež”, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 31 (2005), str. 7.

21 Vukojević, Luka, “Vezničke skupine *pa da, a da, e da* u rečenicama posljedične semantike”, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 31 (2005), str. 408.

*može iskorištavati u svojem razvoju određene potencijale štokavskoga sustava više nego govori štokavskoga narječja.*²²

4.8. jednostavnije rečeno

Eksplikativni konektor *jednostavnije rečeno* najrjeđe je korišteni eksplikativni konektor, a ima istu funkciju kao i konektor *drugim riječima* ili konektor *to jest*, a to je ponavljanje sadržaja drugim izrazom, dakle parafraziranje ili objašnjenje prethodnog dijela iskaza, što je vidljivo i u navedenom primjeru: “*umjereni modernist*”: *pjesnik koji je moderan na staromodan način*. Reformulator *jednostavnije rečeno* potvrđuje i semantičko proširenje prvog segmenta iskaza.

- (16) *Baudelairea, kao začetnika europskoga modernog pjesništva, smatraju «umjerenim modernistom», ili, **jednostavnije rečeno**, pjesnikom koji je moderan na staromodan način.*²³

4.9. to znači da

Eksplikativni konektor *to znači da* ima primarnu funkciju objašnjavanja konkretiziranjem sadržaja prethodnog segmenta te funkciju sažimanja:

- (17) *Apozicijâ i atributâ može biti u rečenici onoliko koliko ima prikladnih riječi uz koje se oni mogu uvrstiti. **To znači da** u jednoj rečenici može biti više apozicija (i atributa) i da apozicija može biti u svakoj od sintaktičkih kategorija temeljnoga rečeničnog ustrojstva, ali i u imeničkom atributu.*²⁴
- (18) *U postojećim rječnicima vrlo često nailazimo na kombinirani pristup prema kategorijama značenja. **To znači da** se frazemi s glagolskim značenjem uvrštavaju u rječnik u sklopu prvoga glagola koji sadržavaju, frazemi sa supstantivnim ili imenskim značenjem u sklopu prve imenice, frazemi s adjektivnim ili pridjevskim značenjem u sklopu prvoga pridjeva itd.*²⁵

22 Kapetanović, Amir, “Jesu li endocentrične imeničke složenice tvorbenâ inovacija u hrvatskom jeziku 19. stoljeća”, u: *Rasprave IHJJ*, knj.33 (2007), str. 238.

23 Funčić, Danijela, “Sonet: od ishodišta prema oksimoronskoj preobrazbi”, u: *Fluminensia*, god. 13 (2001) br. 1-2, str. 109.

24 Znika, Marija, “Sintaktički i semantički položaj apozicije”, u: *Jezik*, god. 55 (2008), br. 4, str. 133.

25 Vulić, Sanja, “Leksikografska obradba frazema u budućem velikom sintetskom rječniku izvornih čakavskih govora”, u: *Fluminensia*, god. 15 (2003), br. 1, str. 48.

- (19) *Ako je jezik apstraktni sustav znakova, a govor njegov praktični ostvaraj, to znači da je govor također sustav, sustav ostvaraja.*²⁶

Ostvaruje se na razini teksta i formalnosloženih struktura. Nakon konektora *to znači da* u navedenim primjerima slijedi konkretizacija opće tvrdnje u prethodnom iskazu. Pojašnjavanje se u primjeru (17) ostvaruje ponavljanjem sadržaja prethodnog iskaza: *Apozicijâ i atributâ može biti u rečenici onoliko koliko ima prikladnih riječi uz koje se oni mogu uvrstiti – u jednoj rečenici može biti više apozicija i atributa (...)*. Eksplikativom *to znači da* u primjeru (18) se uvodi objašnjenje tvrdnje, a u primjeru (19) zaključivanje sadržaja konkretizacijom prethodnog dijela iskaza. Konektor je u korpusu potvrđen i u varijanti što (*ne*) *znači da*.

4.10. *to će reći da*

Istu funkciju kao i *to znači da* ima eksplikativni konektor *to će reći da*. Pogledajmo primjere:

- (20) *Nas ovdje ponajprije zanimaju primjeri u kojima se hrv. u javlja na mjestu grč. v u onim slučajevima kada se takvi grecizmi ne javljaju drugdje u Romaniji (što je rijetko) ili kada su ograničeni na samo nekoliko drugih romanskih area. To će reći da nas ponajprije zanimaju oni slučajevi u kojima nije posve razvidno riječ o općeproširenim i poznatim starijim grecizmima u latinskom koji imaju lat. u na mjestu grč. v.*²⁷
- (21) *Osim posredovanjem nastoji se prikazati/predočiti neposrednost gubitka domovine, a ne tek zamjena domovine drugom. To će reći da se nastoji prikazati/predočiti nemjerljiv osjećaj egzila ili nemogućnost navikavanja da se izgubila domovina a dobila ista, ali ipak različita.*²⁸

U navedenim primjerima funkcija pojašnjavanja postiže se uporabom konektora *to će reći da* na način da se konkretizira prethodni odlomak. Nakon

26 Pavličević-Franić, Dunja, "Jezik i nejezične sastavnice govora", u: *Jezik*, god. 55 (2008), br. 2, str. 42.

27 Kapović, Mate, Vuletić, Nikola, "Refleks grčkoga v u hrvatskim 'dalmatskim grecizmima'", u: *Filologija*, god. 55 (2010), str. 45.

28 Mijatović, Aleksandar, "Diskurz fotografije u romanu Dubravke Ugrešić *Muzej bezuvjetne predaje*", u: *Fluminensia*, god. 15 (2003), br. 2, str. 66.

konektora slijedi objašnjenje kojim se ponavlja prethodni iskaz na jasniji način čime se potvrđuje i njegova uloga reformulatora u tekstu. Konektor je u korpusu potvrđen i u varijanti *što će reći da*.

4.11. *ustvari*

Funkciju utočnjavanja i objašnjavanja ima i eksplikativni konektor *ustvari*. Pogledajmo primjere:

- (22) *U tim se slučajevima čini da je glagol jednostavno preuzeo daljnje značenje iz drugog jezika, odnosno da se radi o semantičkom kalku. Ustvari se radi o tome da je glagol rezultat pravog kalkiranja, a preklapanje u izrazu s već postojećim glagolom je slučajno.*²⁹
- (23) *Prema Haug (1973), Galbraith (1977), Williamson (1978), Williams (1980), Cook (1992), Bocoock (1993), Barnard (2002) reklame nisu upućene na stvarne potrebe, već im je prije cilj dovesti potrošača u stanje u kojem osjeća da mu nešto nedostaje. Reklame, tvrde oni, ustvari funkcioniraju lažući.*³⁰

Konektor *ustvari* ostvaruje se na početku iskaza, ali i u drugim njegovim dijelovima. U primjeru (22) vidimo njegovu funkciju utočnjavanja sadržaja, objašnjenja koje se može promatrati i kao korekcija prethodno rečenog, dok u primjeru (23) konektor tumači prethodni iskaz sažimanjem i ponavljanjem prethodno rečenog te se na taj način uvodi sadržaj koji je bolja formulacija prethodnog (*dovođenje potrošača u stanje u kojem misli da mu nešto nedostaje: obmanjivanje*).

4.12. *zapravo*

Istu funkciju kao i konektor *ustvari* ima eksplikativni konektor *zapravo* kojim se u oba primjera objašnjava prethodni iskaz dok se u primjeru (25) i korigira prethodno rečeno (*odnos sinonimičnosti: asocijativno povezivanje leksema*). Ostvaruje se na početku iskaza, ali i u drugim njegovim dijelovima. Konektorom *zapravo* uvode se sadržaji koji su bolja formulacija prethodnih, tj. drugi segment objašnjava prvi koji je ostao nedovoljno razumljiv. Uočava se

29 Turk, Marija, "Tvorbene značajke kalkova (pridjevi, glagoli, prilozii)", u: *Fluminensia*, god. 14 (2002), br. 1, str. 62.

30 Mijatović, Aleksandar, "Reklamni diskurz, spolna razlika i rodna stvarnost", u: *Fluminensia*, god. 16 (2004), br. 1-2, str. 120.

također i funkcija isticanja, tj. naglašavanja iskaza ili njegova dijela koji služi kao pojašnjenje.

- (24) *To pokazuje da je kompetencija poglavito nadležnost, mjerodavnost, pa u prototipnome značenju **zapravo** nije ni bliskoznačnica riječi sposobnost.*³¹
- (25) *Stoga odnos sinonimičnosti u tom i mnogim drugim sličnim primjerima u rječniku treba shvatiti uvjetno. **Zapravo** je u tim slučajevima riječ više o asocijativnom povezivanju leksema srodnih značenja, što autorice i same ističu.*³²

4.13. *na primjer/primjerice*

Eksplikativni konektor *na primjer* povezuje tako da objašnjava prethodnu tvrdnju podastirući dokaze i tako podupire istinitost tvrdnje koju pojašnjuje. Čest je na razini formalnosloženih struktura i u varijanti kratice *npr.* Pogledajmo primjere:

- (26) *Ali ima i drugih mišljenja. Strohal je, **na primjer**, smatrao goranske govore, zapravo i velik dio kajkavskih govora, prvotnim čakavskim govorima. Lisac je jasno pokazao da ta teorija ne može biti točna.*³³
- (27) *Uočeno je da je velik dio frazema motiviran potvrđenim konkretnim karakteristikama i ponašanjem životinja (**na primjer**: jak kao bik, marljiv kao krtica, marljiv kao pčela, miran kao janje, vjeran kao pas, imati jezik kao krava rep (...)).*³⁴

Konektor *na primjer* ima specifičnu ulogu u organizaciji teksta, njime se objašnjava, tj. oprimjeruje dio prethodnog iskaza ili cijeli iskaz. Taj konektor konkretizira radnju i najčešće se ne nalazi na početku iskaza (*Strohalovo mišljenje: goranske govore smatrao prvotnim čakavskim govorima; frazemi motivirani ponašanjem životinja: jak kao bik*). Sadržaje koji su objašnjenja promatramo u funkciji ilustracije ili dokaza.

31 Jelaska, Zrinka, "Jezik, komunikacija i sposobnost: nazivi i bliskoznačnice", u: *Jezik*, br. 52 (2005), br. 4, str. 131.

32 Opašić, Maja, "Hrabar, odvažan, izazovan... pothvat Ljiljane Šarić i Wiebke Wittschen", u: *Fluminensia*, god. 22 (2010), br. 2, str. 179.

33 Pronk, Tijmen, "Rani razvoj goranskih govora", u: *Rasprave IHJJ*, knj.36/1 (2010), str. 98.

34 Bunk, Ana, Opašić, Maja, "Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku," u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 36/2 (2010), str. 24.

5. NEOPHODNOST EKSPLIKATIVNIH KONEKTORA

Često konektor nije potreban da bi tekst bio kohezivan. Pogledajmo primjer (28) u kojem se objašnjava što znači da particip gubi svoju pridjevsku funkciju:

(28) *Takva upotreba nesklonjivoga participa, koji ima formu glagolskoga priloga sadašnjeg a funkciju participa prezenta, pokazuje kako je put k adverbijalizaciji participa započeo prekidom veze sa subjektom, ili s imenicom uopće, te ostvarivanjem veze samo s predikatom. To je dovelo do toga da particip gubi svoju pridjevsku funkciju, **to jest** gubi svoju deklinaciju, odlike gramatičkoga roda i broja.*³⁵

Taj je iskaz mogao glasiti i ovako:

(28a) *To je dovelo do toga da particip gubi svoju pridjevsku funkciju: svoju deklinaciju, odlike gramatičkoga roda i broja.*

Obavijesno je tekst ostao isti, koherentan je i bez signala povezivanja u tekstu. Ipak, uočava se razlika između iskaza s konektorom i onog bez konektora koja se očituje u stupnju naglašenosti sadržaja obavijesti. Dio iskaza koji slijedi nakon konektora naglašeniji je u iskazu s konektorom nego što je to u iskazu bez konektora. Drugim riječima, upotrebom konektora skreće se pozornost na riječi koje slijede te se na taj način ističe dio iskaza koji služi kao objašnjenje.

U sljedećim primjerima konektor također nije neophodan, ali tu on ima drugu funkciju, ponavlja već rečeno:

(29) *Neobično je (i nejasno) to što se iz zaključka da se knjiga nije mogla tiskati ćirilicom zbog nedostatka slova s akcentima tiskala latinićom, ali opet bez slova s akcentima. Rječnik je, **drugim riječima**, tiskan neakcentuiran.*³⁶

35 Vrtić, Ivana, "Sintaktičke funkcije participa u Katančićevu prijevodu Svetoga pisma", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 35 (2009), str. 372.

36 Selak, Ante, "Problemi hrvatske središnje jekavštine u normiranju hrvatskoga jezika u 20. stoljeću", u: *Fluminensia*, god. 19 (2007), br. 1, str. 124.

(30) *Veličina je Vitezovićeve i u njegovu utjecaju na kasnije naraštaje, prvenstveno na Ljudevita Gaja i Ante Starčevića. To će reći da su Vitezovićeve ideje jako utjecale na kasniji hrvatski politički život i na moderni hrvatski nacionalni identitet.*³⁷

U primjerima (29) i (30) obavijest iznesena u prvom dijelu teksta ponavlja se drugim riječima u nastavku (*činjenica da je rječnik tiskan neakcentuiran te važnost Vitezovićeve djelovanja koja se očituje utjecajem na hrvatski politički život i hrvatski nacionalni identitet*). U takvim slučajevima mogli bi se izostaviti iskazi kojima konektori otvaraju mjesto. No funkcija im je da čitatelju olakšaju recepciju i pamćenje teksta signalizirajući mu da će iskaz koji slijedi samo ponoviti obavijest koja je već rečena u prethodnom iskazu, ali preciznije, konkretnije ili točnije.

Pojašnjenje u tom slučaju nikako nije višak, već razvija sadržaj koji mu prethodi i na taj se način postiže jasnoća, tj. razumljivost poruke koja se želi prenijeti poštujući ujedno načelo informativnosti teksta. Naime, kada bi se izostavili iskazi ili dijelovi iskaza koji su eksplikativnim konektorima dodani u tekst kao njegovo pojašnjenje, rezultat bi bio sažet tekst s puno novih informacija i otežanom recepcijom.

6. FREKVENCIJA EKSPLIKATIVA

U provedenom je istraživanju utvrđen i broj pojavljivanja pojedinog konektora u analiziranom korpusu znanstvenih radova koji se prikazuje u tablici:

Konektor	Broj potvrđenih primjera
odnosno	1769
naime	816
jednom riječju	8
drugim riječima	113
to jest/tj.	50/1396
bolje reći	8
točnije rečeno	5
jednostavnije/najjednostavnije rečeno	1/1

³⁷ Lisac, Josip, "Pavao Ritter Vitezović kao leksikograf", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 36/2 (2010), str. 385.

Konektor	Broj potvrđenih primjera
to znači da	70
to će reći da/što će reći da	9/6
zapravo	737
ustvari	24
na primjer/npr.	201/2830
Ukupno:	8043

U korpusu koji čini ukupno 1.764.574 riječi potvrđena su 8043 eksplikativna konektora, s najvećom učestalosti konektora *odnosno* i *naime*. Česti su i konektori *zapravo*, *na primjer*, *tj.*, *drugim riječima* kao i *to znači da*, dok su ostali eksplikativi potvrđeni manjim brojem primjera.

7. ZAKLJUČAK

Na temelju ekscerpiranih i analiziranih primjera veznih sredstava, odnosno njihovih strukturnih i sadržajnih značajki potvrđeno je da su eksplikativi sastavni dio znanstvenog teksta. Znanstveni tekst uvjetuje uporabu eksplikativa jer oni razvijaju tekst proširenjem ili sažimanjem prethodnog iskaza na način da pojašnjavaju, ali i utočnjuju, uopćuju ili konkretiziraju njegov sadržaj. Uporabom pak pojedinog eksplikativa u znanstvenom tekstu, autor usmjerava čitatelja u praćenju i razumijevanju znanstvenog sadržaja koji iznosi (uopćavanjem sadržaja, njegovom konkretizacijom, proširenjem, dokazivanjem, korigiranjem i sl.), odnosno njihovim odabirom utječe na interpretaciju smisla znanstvenog teksta. Znanstvenik može, odabirom načina prenošenja znanstvenih sadržaja, čitatelju pokazati praćenje sadržaja, tj. način iščitavanja teksta.

Eksplikativi uvode i iskaze čiji su sadržaji parafraze prethodnih iskaza opet sa svrhom pojašnjenja prethodnog teksta. U provedenoj je analizi utvrđeno da većina eksplikativa ujedno pripada i kategoriji reformulatora, tj. uz objašnjajuću, najčešće imaju i ulogu reformulacije prethodnog sadržaja. To su sljedeći konektori: *odnosno*, *jednom riječju*, *drugim riječima*, *to jest*, *točnije rečeno*, *to znači da*, *to će reći da*, *jednostavnije rečeno*. Njihova uporaba također ima funkciju naglašavanja dijela iskaza kojim se pojašnjava prethodno rečeno.

Upravo je u znanstvenom tekstu potrebno detaljno obrazložiti, pojasniti ili konkretizirati pojedinu znanstvenu misao ili činjenicu. Izostavljanjem objašnjenja kojima eksplikativi otvaraju mjesta dobili bismo tekst bogat novim

informacijama čije bi razumijevanje bilo otežano zbog nedovoljno pojašnjenog sadržaja. Može se stoga zaključiti da iako njihova prisutnost nije nužna za koheziju teksta, ona pospješuje recepciju sadržaja teksta. Znanstveni bi tekst bez objašnjenja i primjera bio puko nabranje činjenica, razumljiv samo malom broju čitatelja. Konačno, uporaba i odabir eksplikativa u znanstvenom tekstu pridonose uspješnoj komunikaciji između pošiljatelja i primatelja poruke, odnosno autora i recipijenta znanstvenog teksta.

IZVORI

Filologija (2004–2010)

Fluminensia (2001–2010)

Jezik (2004–2010)

Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (1989–2010)

LITERATURA

Gačić, Milica (2001), *Pisanje i objavljivanje znanstvenih i stručnih radova*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija, Zagreb

Glovacki-Bernardi, Zrinjka i sur. (2001), *Uvod u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb

Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo

Katnić-Bakaršić, Marina (2004), "Akademski diskurs: dileme i izazovi", *Obdobja* 22, 191-197.

Kovačević, Marina, Lada Badurina (2001), *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka

Nigoević, Magdalena (2010), *Diskursne oznake u hrvatskom i talijanskom jeziku, Kontrastivna analiza*, doktorska disertacija u rukopisu, Zadar

Oraić-Tolić, Dubravka (2011), *Akademsko pismo. Strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studente i studentice*, Naklada Ljevak, Zagreb

Pranjeković, Ivo (2001), *Druga hrvatska skladnja: sintaktičke rasprave*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

Silić, Josip (1984), *Od rečenice do teksta*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb

Silić, Josip (2006), *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb

Silić, Josip, Ivo Pranjeković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb

Stolac, Diana, Verena Tibljaš (1994), "Konektori u znanstvenom stilu", *Fluminensia*, god. 6, br. 1-2, 55-62.

Tošović, Branko (2002), *Funkcionalni stilovi*, Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität, Graz

Velčić, Mirna (1987), *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb

EXPLICATIVE CONNECTIVES IN THE CROATIAN SCIENTIFIC REGISTER

Abstract

This paper examines the use of explicative connectives as cohesive devices in the Croatian scientific register, where a logical organization of the contents is necessary. Explicative connectives are particularly suitable for the scientific register because they open the path to structures that explain, justify or generalize the previous contents. Using examples from Croatian linguistic journals, this paper focuses on the function of various explicative connectives (such as *odnosno*, *to jest*, *naime*, *zapravo*, *drugim riječima*, *točnije rečeno*), the frequency of each connector, and their role in the organization of a text's structure.

Key words: *explicative connectives, Croatian language, scientific register*

Mirjana POPOVIĆ

DISKURSI ZNANJA I TERMINOLOGIJA

KLJUČNE RIJEČI: diskursi znanja, terminologija, deskriptori, indeksiranje pojmova

U radu se razmatra indeksiranje pojmova u društvenim naukama i formiranje deskriptora znanja u postupku preciznijeg definiranja pojmova. Težište je na kategorizaciji termina u širim okvirima međunarodne standardizacije terminologija, pri čemu ključnu ulogu ima usklađivanje termina sa njihovom kontekstualizacijom u diskursima znanja. Pokazano je da osnovni problem kategorizacije termina s obzirom na kontekste znanja i harmonizaciju terminologije nastaje u procesu prilagođavanja kulturnim i jezičkim normama, te da se s jedne strane gradi sistemnost terminologije na povezanim definicijama, a s druge strane zahtijeva se pojmovna adekvatnost i funkcionalnost termina u diskursima.

UVOD

Diskursi znanja obuhvataju entitete unutarnjeg i vanjskog svijeta, apstraktne i konkretne pojmove i terminologije. Termini se pomoću deskriptora umrežavaju u predmetne oblasti, ali kako postoje granična područja, definicije termina često ne upućuju samo na jednu nego na više oblasti, a prije svega upućuju na vanjezičku stvarnost. Upravo zato se u savremeno uređenim terminologijama uzima u obzir priroda diskursa od koje u velikoj mjeri zavise sistemnost, koordinacija i funkcionalnost termina (Kintsch 2003: 165, Sørensen 2002: 2).

Znanje predstavlja simboličke resurse raznih društvenih grupa. Osim kognitivne funkcije, znanje ima važnu kulturološku dimenziju jer se izražava, distribuira i prihvata u diskursu. Odnos diskursa i znanja je uzajaman i podrazumijeva kodifikaciju i formalizaciju znanja kao objekta istraživanja (Dijk 2003: 85). Danas se posebna pažnja stavlja na tipologiju znanja u smislu intu-

itivnog znanja, ličnog, interpersonalnog i društvenog, te su kontekst-modeli zapravo konteksti znanja o fenomenu znanja. Kognitivna lingvistika stavlja akcenat na kontekstualno znanje i izradu procedura diskursne analize teksta. Ovdje treba naglasiti aktualnu vezu diskursa i terminologije sa stanovišta pragmatike i leksikografije (Valeontis 2006: 3).

Imajući u vidu ove uvodne napomene, može se konstatirati pomak prema kognitivnim naukama, odnosno termin se sve više posmatra kao kognitivna jedinica znanja koja, preko povezanih definicija, pripada terminološkom sistemu stručnog jezika. Treba istaći da je oblikovanje termina u vezi sa jezičkim običajima i tradicijom, ali, prije svega, radi se o leksičkim procesima kakvi su rekategorizacija pojmova, semantički prenos, posuđenice, prevedenice i internacionalizmi (Marojević 1996: 51). Važna osobina terminološkog korpusa jeste njegova uređenost prema unutarjezičkim parametrima, s tim da na širem planu veći značaj imaju strategije terminološkog planiranja. Druga važna osobina terminološkog korpusa je koordinacija termina i usklađivanje sa propisanim normama. Treća osobina terminološkog korpusa jeste pojmovna adekvatnost termina, što se precizira distinkcijom termina od lekseme i vrednovanjem u diskursu. Ova osobina poznata je kao funkcionalnost termina i u direktnoj je vezi sa kategorizacijom i terminološkim definicijama (Bugarski 1990: 11).

Posljednjih decenija veliki su naponi uloženi u standardizaciju metoda i principa terminološkog rada, te planiranje tehnološkog razvoja resursa znanja. Brojni dokumenti međunarodnih institucija podržavaju terminološku standardizaciju u međunarodnim okvirima, ali bez restrikcija prema nacionalnim terminologijama, što je od posebnog značaja za jezike koji nemaju priznat status u globalnoj komunikaciji. Jedan od prvih koraka u području terminologije na međunarodnom nivou bio je rječnik pod nazivom *Terminologija u oblasti dokumentacije*, sa 1200 osnovnih termina, objavljenih na engleskom, francuskom, njemačkom, ruskom i španskom jeziku (Unesco 1976). Ovaj višejezični rječnik riješio je niz lingvističkih problema systemske prirode, od jezika dokumenata do vrednovanja termina i elektronske obrade podataka. Nakon toga, Međunarodna organizacija za standarde ISO izdala je više dokumenata podržavajući terminološku standardizaciju kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou (ISO/TC37 2010, ISO 860 1996, ISO 15188 2001).

DESKRIPTORI I INDEKSIRANJE POJMOVA

Nacionalna baza podataka uspostavlja se na nivou države ili na lokalnom nivou. Može obuhvatiti jednojezičke ili višejezičke terminološke podat-

ke. Iz međunarodnih dokumenata koji podržavaju višezjezičku i nerestriktivnu terminološku politiku usvajaju se strategije terminološkog planiranja prema potrebama konkretnih društvenih zajednica (ISO 704 2000). Nacionalne terminologije oslanjaju se u velikoj mjeri na međunarodnu terminologiju što se vidi iz svakog terminološkog rječnika. Međutim, postoje određena odstupanja u definicijama društvenih termina zato što njihova značenja više određuju sociološki, etnički i antropološki kriteriji, nego što je to slučaj sa terminima u prirodnim i tehničkim naukama.

U procesu standardizacije principa i metoda terminološkog rada, u prvi plan se stavlja izrada deskriptora i kategorizacija termina kao kognitivnih jedinica znanja. Deskriptori omogućavaju povezivanje termina jer su standardizirani na međunarodnom nivou. Naprimjer, u informacioni sistem jednog bibliotečkog fonda ulazi se pomoću deskriptora, a zahvaljujući savremenim tehnologijama moguća je komunikacija sa drugim informacionim sistemima (Matić 1996: 38).

Indeksiranje pojmova je značajan segment terminološkog rada kojim se kategorizira značenje termina u predmetnoj oblasti znanja. Kategorizacija termina je hijerarhijska klasifikaciju pojmova, stvari, objekata, mjesta, bića, događaja ili principa. Nadređeni i podređeni termini usaglašeni su prema relacijama između koncepata vezanih za njihov sadržaj. Bogatije relacije između koncepata uključuju meronime, antonime i izvedene pojmove, pa se predstavljaju složenijim strukturama. Najjednostavnija struktura je indeks koji uključuje popis specifičnih termina za pojedine oblasti. Glosar sadrži i definicije termina, a tezaurus hijerarhijsku kategorizaciju termina. Funkciju upućivanja imaju indeksi, kakav je popis termina koji se koriste u terminologiji (Bessé 1997). Rječnici imaju različitu namjenu a terminološki rječnici uključuju diskurse, tj. skup znanja sa osnovnim pravilima logičkog zaključivanja u određenoj oblasti. Diskursi znanja su resursi koji omogućavaju izvođenje novih znanja i obogaćivanje terminologija.

Terminološki rječnici većeg obima obično sadrže u definiciji pojma i derivacije značenja, odnosno kontekste upotrebe. U rječnicima manjeg obima najčešće se daje nomenklatura, tj. popis termina bez šire definicije i primjera. Drugim riječima, namjena terminološkog rječnika određuje obim i način klasifikacije pojmova. U društvenim terminologijama indeksiranje pojmova i definicije predstavljaju složenu leksikografsku odrednicu, koja može sadržavati enciklopedijsko znanje i umrežene pojmove (Matić 1993, Prpić 1990). Izrada terminoloških rječnika često okuplja nekoliko autora, jer se pojedina značenja vezuju za deskriptore koji su definirani u specijalnim kontekstima.

Interferencija i priroda diskursa znanja direktno utječu na sadržaj definicije i terminološki sistem u cjelini.

DEFINICIJA TERMINA I DISKURSI

Terminologija ima dva značenja: prvo se odnosi na disciplinu koja proučava principe i metode nominacije pojmova preko designata (termini, imena, simboli) i na formiranje relevantne baze podataka, a drugo se značenje odnosi na skup termina koji pripadaju stručnom jeziku. Terminologija je multidisciplinarno područje, preuzima postupke i pojmove iz logike, ontologije, lingvističke i informacionih nauka, te ih prilagođava nominiranju i terminologizaciji. Interdisciplinarni karakter terminologije rezultat je razvoja kognitivnih nauka i tumačenja terminoloških jedinica kao spoja jezičkih i konceptualnih domena. Terminologije su konstitutivno sredstvo komunikacije u stručnim kontekstima. Dakle, teorija terminologije može se identificirati kroz kognitivnu, jezičku i komunikativnu dimenziju. Pri tom se jezička dimenzija proučava preko lingvističkih modela za formiranja termina i njihovih tvorbenih oblika (Cabré 2003: 187, Ide 2007: 265).

Višedimenzionalni karakter terminologije, dakle, rezultira novim pristupom terminološkim jedinicama. One su po svojoj jezičkoj prirodi koncepti, tj. mentalne predstave objekata vanjskog svijeta i istovremeno jedinice znanja, koje konstituiraju designate objekata. Terminološke jedinice pripadaju posebnim vrstama znanja i otuda je nastala potreba da se revidira odnos između terminologije i moderne lingvistike, uključujući tehnološke i informacione nauke. Iako se terminološka praksa tradicionalno oslanja na iskustvo i aktivnosti u specijalističkim područjima, čini se da teorija terminologije sve više inkorporira nove leksikografske metode, a modernizacija terminološkog rada u većoj ili manjoj mjeri zavisi od tehnoloških mogućnosti, ali i predmetnog područja koje je u neposrednoj vezi sa praktičnim potrebama nacionalnih terminologija. Institucije koje se bave međunarodnom standardizacijom termina propisuju procedure za tvorbu termina, imajući u vidu prije svega internacionalizaciju termina, posebno kad se radi o indoevropskim jezicima. Internacionalizmi se danas najčešće zasnivaju na strukturama engleskog jezika, mada pojedini lingvisti podržavaju usaglašavanje termina, kad god je moguće, na tvorbenim oblicima grčkog i latinskog jezika (Valeontis 2006: 5).

Termini se definiraju kao leksikografske odrednice pojmova uređenih na principima transparentnosti i konzistentnosti jezičkog predstavljanja znanja. Sociokognitivna perspektiva u proučavanju diskursa znanja omogućava najiscrpniju tipologiju znanja, od individualnog i grupnog znanja sadržanog u

mentalnim modelima, do društveno i kulturološki oblikovanog znanja i njegove socijalne prezentacije (Dijk 2005: 75). Od toga kako se definira znanje zavisi pristup analizi kontekst-modela kao specifičnog znanja, koje sadrži varijantnost i u širem smislu kontekstualizira znanje. Ova vrsta znanja interpretira se kao kontekstualno znanje u koje su uključene komunikativne situacije, govorni činovi, retorika i stilska sintaksa. Posebno je interesantno proučavanje akademskog diskursa, s obzirom na privilegirani status naučne argumentacije, te subjektivni i interpersonalni angažman autora naučnog djela (Hyland 2000: 208).

Uloga znanja u razumijevanju konteksta objektivizira se logičkim predstavljanjem jezičkog znanja u modelima integrativnog tipa, a zahvaljujući računarima naročito u korpusnoj analizi. Informacijske nauke istražuju termine u različitim tipovima konteksta, a pretraživanjem pomoću računara proširuju se diskursi znanja (Love 2000: 31, Declerck 2010: 1). Znanje se tradicionalno uzima kao objekat proučavanja, a znanje diskursa je nova informaciona paradigma u upravljanju jezičkim i fizičkim resursima, ali i konceptima ponašanja i informacijama (Sørensen 2002: 7).

Kognitivna lingvistika posmatra znanje, prije svega, kao mentalnu kategoriju, mada je proučavanje diskursa znanja naglasilo sociokulturološki karakter ovog fenomena. Diskursi su prirodno okruženje terminoloških jedinica sa dodatnim semantičkim relacijama. Dimenzije znanja su višeznačne, odnose se na različite domene života, rada i mišljenja, te su na taj način u vezi sa konceptualnim sadržajem terminologije. Termini se danas sve više proučavaju polazeći od definicije ka pojmu, što je posljedica prihvatanja stručnog jezika kao varijeteta standardnog jezika: "Današnji prilaz značenju posredstvom definicije pretpostavlja odlično poznavanje oblasti u čijem se sklopu obavlja definisanje...u definiciji koja se više ne zasniva na opisu spoljašnjih oblika već se bavi funkcijama u sklopu, zatim mehanizmima procesa, uhvaćen je jedan trenutak značenja, upotrebe." (Vinaver 1990: 49). Terminologije se sistematiziraju na principu gnijezda, tj. povezivanja terminoloških polja preko metajezika.

Može se konstatirati da je terminološka standardizacija na međunarodnom nivou prvo urađena u oblasti dokumentacije, zatim u izradi rječnika tehničkih, a potom i drugih nauka. U tom smislu, posebno je bio značajan dokument Tehničkog komiteta 37 u okviru Međunarodne organizacije za standarde ISO u kojem su predstavljeni kodovi za nazive jezika i metode za obradu višejezičkih podataka (Popović 2013: 73). Dokument ISO 704 sadrži detaljan pregled termina i definicija, hijerarhiju, asocijativne odnose i koncepte – pod odrednicom *pojmovi*, dok se pod odrednicom *definicije* izlažu tipovi definicija, ekstenzija i intencija termina, sistemska priroda definicija, mono-

semija, homonimija, sinonimija, transparentnost, konzistentnost, jezička ekonomija, derivacija, apelativi, simboli, standardizacija termina i harmonizacija terminologija. Dokument ISO 704 je standard koji daje međunarodni okvir za definiranje principa i metoda terminološkog rada. Ne treba gubiti iz vida da aktivnosti u oblasti terminologije imaju veliki značaj za cjelokupni razvoj društvenih zajednica koje su se uključile u savremene terminološke tokove.

SISTEMNOST TERMINOLOGIJE

Komunikativna teorija terminologije ističe pragmatičku komponentu značenja, koja se preko konteksta uvodi u definiciju termina. Ovo je znatno utjecalo na pomjeranje teorijskih postavki u terminologiji od klasičnog semiotičkog i konceptualnog pristupa prema funkcionalnom polju termina i okruženju, tj. diskursu znanja. Terminologija se zasniva na kombiniranju terminoelemenata, ali dok se strukturalna lingvistika bavila pravilima formalnog povezivanja termina, moderni pristupi uvode alternativnu paradigmu kao bolju osnovu za društvenu terminologiju koja nema uvijek monosemične termine (Cabre 2003: 166). Vrednovanje termina procjenjuje se u sistemu definicija koje svojim oblikom i sadržajem moraju biti takve da je u kontekstu moguća supstitucija termina. Kriteriji za procjenu validnosti termina mogu biti formalni, semantički, pragmatički i sociolingvistički. Svaki od ovih kriterija vrednuje termine s obzirom na distribuciju u sistemu, produktivnost, motiviranost, stabilnost i funkcionalnost.

Vrlo je bitan način formiranja termina, i ovdje treba naglasiti da se termini dovode u vezu sa općom leksikom, ali se od nje razlikuju po svojstvima koja ih čine terminološkim jedinicama. Upravo je svojstvo sistemnosti ključni kriterij u procjeni adekvatnosti termina. Poznato je da sučeljavanje tradicionalnog i modernog oblika termina ne treba jednoznačno posmatrati. Sa stanovišta multidimenzionalnosti termina daje se prednost onoj osobini koja zadovoljava više kriterija normiranja i terminološkog planiranja jezika.

Znanje je hijerarhijski organizirana struktura u kojoj terminološke jedinice pripadaju tematskim poljima obilježenim deskriptorima. Semantička polja termina nalaze se u nominaciji određene predmetne oblasti, a zatim se umrežavaju sa referentnim oblastima preko derivacije značenja u definiciji. Time se postiže složena sistemnost terminologije, iza čega slijedi potreba za koordinacijom termina prema principima terminološkog rada, imajući u vidu preporuke i standarde međunarodnih institucija.

KOORDINACIJA TERMINA I DISKURSI ZNANJA

Princip koordinacije termina primjenjuje se po intenciji termina, tj. sadržaju, ali i prema ekstenziji, tj. upotrebi. Zato je kontekstualizacija termina najbolji način za usaglašavanje komponenti značenja u definicijama. Diskursi znanja i njihova tipologija daju uvid u semantički obim termina, što se prenosi u definiciju.

Terminologije nisu zastupljene samo u znanstvenim diskursima, nego i u brojnim komunikacijskim činovima. Pojedine predmetne oblasti koriste iste nominacije, mada sa varijantnim sadržajima. Otuda se može govoriti o postojanju jezičkih varijeteta od žargona i stručnih jezika do naučne terminologije. Termini kao što su *raslojavanje jezika*, *stratifikacija jezika*, *naddijalekatski vid jezika*, *supstandardni varijeteti*, *jezičko variranje* i slično, metaforički preslikavaju pojave iz jednog područja u drugo (Klikovac 2004: 148).

Uspoređivanje termina može se vršiti različitim metodama, ali svaka mora uzeti u obzir kontekst upotrebe. Terminološka standardizacija insistira na funkcionalnosti termina, prije svega, u sinhronom presjeku savremenog jezika. Jedna od metoda je analiza definicija i definicionih kompleksa. Relevantna metoda je i analiza pojedinačnih primjera za definiranje jezičkih pojmova (Popović 2005: 19).

Uz definicije pojmova obično se navode odabrani primjeri, tako da na adekvatan i ekonomičan način pokrivaju sve elemente definicije. Opći kriteriji prilikom izbora reprezentativnih primjera uz definicije su: frekventnost, preciznost, objektivnost, ekonomičnost i estetski kriterij. "Uopšteno govoreći, primeri treba da budu oslobođeni negativnih konotacija, odnosno ne treba da izazivaju negativne senzacije iz različitih oblasti: socijalne, etičke, estetičke i sl. Naprotiv, ukoliko je to moguće primer treba da bude odabran tako da svojim značenjem izaziva pozitivne asocijacije. Ovo se odnosi na opšte definicije u gramatikama i rečnicima, a ne na stručne radove, u kojima je ponekad obavezno dati primere sa negativnim konotacijama." (Lompar 2004: 51).

Koordinacija i funkcionalnost termina znatno su prošireni primjenom kognitivne spoznaje o ontološkoj osnovi fenomena znanja. Terminološke jedinice prate razvoj pojmova i kulturne koncepte društvenih zajednica. To je razlog što se više nauka, ili sve nauke, povezuju preko terminoloških sistema u globalni sistem znanja.

ZAKLJUČAK

Terminologija u klasičnim okvirima je leksikografija koja klasificira i opisuje upotrebu riječi sa posebnim značenjem. Tradicionalne metode nisu mogle obuhvatiti višedimenzionalnost terminoloških jedinica. Sociolingvistički izvori terminologije, kognitivne nauke i pragmatika izuzetno su proširili mogućnosti potpunijeg opisa terminološkog polja i umrežavanje pojmova i termina na principima i metodama terminološke standardizacije

U ovom radu se razmatra indeksiranje pojmova u društvenim naukama i formiranje deskriptora znanja u postupku preciznijeg definiranja pojmova. U području terminološkog rada, lingvistika danas obavezno uzima u obzir prirodu diskursa i njegov utjecaj na sistemnost, koordinaciju i funkcionalnost termina. Pri tome i dalje ostaje otvoren problem kategorizacije termina s obzirom na kontekste znanja i harmonizaciju terminologija u skladu s kulturnim i jezičkim normama. Radi se o terminološkoj standardizaciji principa i metoda i tehnološkoj podršci i osavremenjivanju leksikografske obrade terminoloških podataka. Diskursi znanja se razmatraju kao najznačajniji simbolički resursi tehnološki razvijenog svijeta. Ujedno, sa stanovišta pragmatike, ovi resursi su glavni objekt terminologizacije. Ono što je posljednjih decenija posebno naglašeno jeste usklađivanje terminologija sa disperzivnim mogućnostima kontekstualizacije termina u diskursima. S jedne strane, sistemnost terminologije počiva na povezanim definicijama, a s druge strane pojmovna adekvatnost i funkcionalnost termina realizira se u diskursima.

LITERATURA

- Bessé, de Bruno, Nkwenti-Azeh, Blaise, Sager, C. Juan (1997), "Glossary of terms used in terminology", *Terminology*, Université de Genève, University of Manchester Institute of Science and Technology. 4(1), 117–156.
- Bugarski, Ranko (1990), "Terminologija između književnojezičkih i strukovnih normi". *Terminologija – teorija i praksa* 18/1, MSC, Beograd – Novi Sad, str. 9–13.
- Cabré Castellví, M. Teresa (2000), "Elements for a Theory of Terminology: towards an alternative paradigm", *Terminology* 6(1), 35–57.
- Cabré Castellví, M. Teresa (2003), "Theories of terminology. Their description, prescription and explanation", *Terminology* 9(2), 163–199.
- Declerck, Thierry, Lendvai, Piroška (2010), "Towards a standardized linguistic annotation of the textual content of labels in Knowledge Representation Systems", *LREC 2010 – The seventh international conference on Language Resources*

- and Evaluation, Valetta, Malta, ELRA* <http://www.dfki.de/lt/publication_show.php?id=4719> 23. 01. 2014.
- Dijk, van Teun A. (2003), "The discourse-knowledge interface". U: G. Weiss, R. Wodak (eds.): *Critical discourse analysis. Theory and interdisciplinarity*. Houndsmills, Palgrave-MacMillan, 85–109.
- Dijk, van Teun A. (2005), "Contextual knowledge management in discourse production". U: R. Wodak, P. Chilton (eds.): *A new agenda in critical discourse analysis*. Amsterdam, Benjamins, 71–100.
- Hyland, Ken (2000), "Disciplines and discourse social interactions in the construction of knowledge". U: K. Hyland: *Disciplinary discourses: Social interactions in academic writing*. London, Longman, 193–213.
- Ide, Nancy, Romary, Laurent (2007), "Towards International Standards for Language Resources". U: Dybkjaer, L., Hensen, H., Minker, W. (Eds.), *Evaluation of Text and Speech Systems*, Springer, 263–284.
- ISO/TC37 (2010), *Terminology and other language and content resources*, <www.iso.org> 23. 05. 2010.
- ISO 704 (2000), *Terminology work / Principles and methods*. <http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=31696> 16. 09. 2013.
- ISO 860 (1996), *Terminology work / Harmonization of concepts and terms*. <http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=5240> 16. 09. 2013.
- ISO 15188 (2001): *Project management guidelines for terminology standardisation* <http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=26698> 16. 09. 2013.
- Kintsch, Walter (1988), "The Role of Knowledge in Discourse Comprehension: A Construction-Integration Model", *Psychological Review*, Vol. 95, No. 2, 163–182.
- Klikovac, Duška (2004), "O metaforičnosti u terminologiji (na primeru termina koji označavaju postojanje i stvaranje jezičkih varijeteta)", *Terminološka standardizacija lingvističkog opisa savremenog srpskog jezika* 33/3, MSC, Beograd, str. 147–156.
- Lompar, Vesna (2004), "Značaj pojedinačnih primera za definisanje jezičkih pojmova", *Terminološka standardizacija lingvističkog opisa savremenog srpskog jezika* 33/3, MSC, Beograd, str. 47–54.
- Love, Stacy (2000), "Benchmarking the Performance of Two Automated Term-Extraction Systems: LOGOS and ATAO", Université de Montréal. <http://olst.ling.umontreal.ca/pdf/memoirelove.pdf> 15. 02. 2014.
- Marojević, Radmilo (1996), "Autohtono, pozajmljeno i internacionalno u srpskoj terminologiji", *Standardizacija terminologije*, Savezni zavod za standardizaciju, Institut za srpski jezik SANU, Yu forum kvaliteta. Beograd, str. 49–52.
- Matić, Milan, ur. (1993), *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd.
- Matić, Milena (1996), "Od termina do strukture znanja – terminologija i predstavljanje znanja", B. Šćepanović (ur.), *Standardizacija terminologije*, Savezni zavod

- za standardizaciju, Institut za srpski jezik SANU, Yu forum kvaliteta. Beograd, str. 35–39.
- Popović, Ljubomir (2005), “Tabelarni metoda analize definicija i definicionih kompleksa i njegova primena na definicije gramatike i njenih disciplina”, *Terminološka standardizacija lingvističkog opisa savremenog srpskog jezika* 34/3, MSC, Beograd, str. 7–94.
- Popović, Mirjana (2013), “Terminološko planiranje, komunikacija i strategije znanja”, *Istraživanja* 8, FHN, Mostar, str. 71–84.
- Prpić, Ivan, Puhovski, Žarko, Uzelac, Maja (ur.) (1990), *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Školska knjiga, Zagreb.
- Sørensen, Carsten, Kakihara, Masao (2002), “Knowledge discourses and interaction technology”. U: R. Sprague (ed.): *Thirty-fifth Hawaii International Conference on System <Sciences (HICCS-35)*, Big Island Hawaii, str. 1–10. <http://www.lse.ac.uk/management/documents/isig-wp/ISIG-WP-115.PDF> 05. 02. 2014.
- UNESCO (1976), *Terminology of documentation*, The UNESCO Press, Paris.
- Valeontis, Kostas, Mantzari, Elena (2006), “The linguistic dimension of terminology: Principles and methods of term formation”, *1st Athens International Conference on Translation and Interpretation. Translation: Between Art and Social Science*. <http://www.academia.edu/Documents/in/Terminology_Principles> 20. 06. 2010.
- Vinaver, Nadežda (1990), “Definicija pojma u terminološkom radu”, *Terminologija – teorija i praksa* 18/1, MSC, Beograd – Novi Sad, str. 45–52.

THE DISCOURSES OF KNOWLEDGE AND TERMINOLOGY

Abstract

This paper analyzes the indexing of terms in social sciences and the forming of knowledge descriptors in the process of precise definition of these terms. Particular focus is placed on the categorization of terms, in the context of international terminology standards, in coordinating these terms with their contextualization in knowledge discourses. Within this paper are examples of problems that arise due to the need to equalize terminologies with the cultural and linguistic norms of specific languages, and challenges created by the need for terminology to follow the related definitions and functionality of the terms in different discourses.

Key words: *discourses of knowledge, terminology, descriptors, term indexing*

Edina ŠPAGO-ĆUMURIJA

INTERNETSKI DISKURS KAO PLATFORMA ZA KOMUNIKACIJU TOKOM PROTESTA U BOSNI I HERCEGOVINI 2014. GODINE

KLJUČNE RIJEČI: *politički diskurs, internet, kritička analiza*

Analiza diskursa u svojoj kompleksnosti može biti shvaćena kao opisno ili kritičko bavljenje pisanom ili usmenom formom jezika i njegovim funkcionisanjem u društvu, s ciljem razotkrivanja uzajamnih veza između jezika i različitih identiteta i društvenih tokova unutar jedne kulture. Ovaj rad bavi se diskursom interneta, koji predstavlja novi okvir za objavljivanje, razmjenu i komentarisanje informacija, dozvoljavajući miješanje stilova različitog nivoa formalnosti i raznovrsne učesnike u komunikaciji, od službenih portala koji imaju svoje internetske verzije do čitatelja koji pod pravim imenom ili tzv. *nickovima* doprinose komunikaciji. Korpus je kreiran od vijesti i komentara koji se tiču protesta u Bosni i Hercegovini, s ciljem analize ključnih elemenata diskursa i njihovih specifičnosti na internetu, poput okvira, tj. identiteta i pozicija s kojih učesnici u komunikaciji nastupaju, nivoa formalnosti jezika te načina i pravila komuniciranja. Krajnji je cilj rada da otkrije veze između makrokonteksta društvene stvarnosti i mikrokonteksta komunikacije na internetu kad je u pitanju tema bh. protesta u februaru 2014. godine.

1. INTERNET KAO PLATFORMA ZA KOMUNICIRANJE

Današnje, tehnološki podržano okruženje, u kojem smo globalno povezani, kreira kontekst *globalnog sela* u kojem je nemoguće ostati suzdržan i distanciran (McLuhan, 2008: 20). Ljudi lakše i brže komuniciraju, pri čemu poruka može s jednog mjesta doći do nebrojeno mnogo korisnika, dok svaki pojedinačni korisnik može dati svoje mišljenje o bilo kojoj temi direktno. Tako dolazi do slabljenja pojedinačnih identiteta, zbog miješanja kulturne elite

i mase, kako navodi Brstilo (2009), pri čemu ipak jača i utjecaj pojedinca¹. Odlika internetskog okruženja jeste i odsustvo fizičkog konteksta, što dovođi do tzv. vremensko-prostorne kompresije (*time-space compression*, Harvey, 1989), jer korisnici mogu direktno komunicirati bez obzira na svoju stvarnu fizičku lokaciju.

U takvom okruženju, učesnici u komunikaciji nerijetko koriste nadimke (*nicknames*), prikrivajući tako svoj stvarni identitet, što im daje osjećaj slobode pri izražavanju mišljenja. Po svojim osobinama komunikacija na internetu podsjeća na razgovorni funkcionalni stil, tj. usmenu komunikaciju, iako se javlja u pisanoj formi (Tošović, 2002: 314).

Navedene karakteristike komunikacije na internetu omogućavaju otvorenije i slobodnije diskusije o društvenim temama. Ovaj rad predstavlja rezultate analize korpusa prikupljenog na internetu, uključujući portale, snimke s Youtubea i komentare čitatelja o temi protesta u Bosni i Hercegovini u februaru 2014. godine. Obradeni su sljedeći podaci: obraćanje političkih lidera Bakira Izetbegovića i Zlatka Lagumdžije na Face televiziji povodom izbijanja protesta u Bosni i Hercegovini u februaru 2014. godine s ukupno osamdeset osam komentara ispod snimki na Youtubeu – po četrdeset četiri za svako od obraćanja. U analizu su uključena i sto četiri komentara čitatelja ispod vijesti o temi protesta s portala Radiosarajevo.ba, Bljesak.info i Novasloboda.ba.

Internet kao diskurs

Uzimajući u obzir specifičnost interneta kao medija, mogu se izdvojiti određeni aspekti analize prikupljenog korpusa. Analiza se metodološki oslanja na kritičku analizu diskursa – iz uvjerenja da fundamentalni princip i cilj analize diskursa jeste i treba da bude bolje razumijevanje društvenih pitanja, u smislu u kojem Van Dijk objašnjava motiviranost kritičke analize diskursa (1993).

Zbog složenosti svakog društvenog pitanja, neophodno je imati u vidu upravo taj cilj te kombinirati tehnike analize. James Paul Gee na osnovu postojećih teorija analize diskursa opisuje uporišne tačke koje su važne za bilo koju temu i kontekst (2011). Na osnovu toga, a imajući u vidu tematiku protesta, te stojeći na poziciji kritičke, a ne samo opisne analize, određeno je nekoliko uporišnih aspekata koji će i biti predstavljeni u radu.

1 Oberlander i Gill (2006) zovu jezik komunikacije na internetu *jezik sa karakterom* zbog velikog utjecaja pojedinca na njegovo kreiranje.

Teme koje se javljaju u diskursu, u ovom slučaju globalna tema protesta, zajedno s podtemama koje se javljaju u govorima političara i u komentarima, ukazuju na to koje informacije i detalje ljudi vide kao najbitnije i time korespondiraju s njihovim mentalnim modelima (Van Dijk, 1993).

Identitet učesnika u komunikaciji i okvir, tj. pozicije s kojih nastupaju, jedan su od važnih elemenata analize diskursa. U ovoj su analizi zanimljivi identiteti glavnih učesnika u komunikaciji o protestima, a to su predstavnici vlasti, tj. političari, s jedne strane, a s druge građanstvo, narod, tj. svi oni koji su *korisnici* usluga te iste vlasti. Postoje određene konvencije u načinu komuniciranja kad su u pitanju specifične društvene uloge i slojevi društva. Kako navodi James Paul Gee, korištenje jezičkih sredstava, tj. diskurs, uvijek je u osnovi političko, jer je u komunikaciji uvijek riječ o dodjeljivanju društvene moći (2011). Ljudi govore na određeni način ako žele da drugi prepoznaju njihov identitet. Pitanje na koje ovaj rad pokušava odgovoriti jeste kako političari igraju svoje uloge i kakav je njihov odnos prema primateljima njihove poruke. U drugom smjeru ove komunikacije zanimljivo je posmatrati kakav je odnos običnih ljudi, tj. čitatelja na internetu, kad su u pitanju pripadnici vlasti u Bosni i Hercegovini.

Nivo formalnosti također je jedan od aspekata analize, zanimljiv još više zbog toga što je riječ o virtualnoj platformi, gdje učesnici ne moraju nužno poštovati neke fiksne konvencije i nisu obavezni ni da razotkriju svoj identitet, spol i sl. Iako je na internetu lakše komunicirati baš zbog neodređenog fizičkog konteksta komunikacije i odsustva ličnog kontakta, ipak je moguće donijeti zaključke o stavovima učesnika komunikacije, zbog činjenice da ljudi mijenjaju način komuniciranja s obzirom na sagovornika (Gee, 2011). I formalnost komuniciranja učesnika u raspravama o temi protesta može razotkriti kakav je međusobni odnos političara i uvjetno rečeno *naroda* kojem se obraćaju i koji ih komentariše na internetu. Postoje tipična očekivanja u načinu komunikacije, u skladu s kontekstom, ono što se očekuje od, naprimjer, političara, djece ili bilo kojeg učesnika komunikacije (ono što Gee zove *figured world*). Način na koji dvije strane percipiraju jedna drugu i način na koji komuniciraju u obrađenom korpusu pokazat će da li stoje na uobičajenim pozicijama ili su njihove uloge *pomaknute* s očekivanih pozicija.

Jezička analiza komunikacije sredstvo je analize diskursa koje otkriva obrasce i strukture u komuniciranju. Rad analizira način izražavanja, upotrebu razgovornog stila, često korištene sintagme, frazeme te jezičke osobitosti, i strukturne i leksičke, u komuniciranju između političara i čitatelja na internetu. Poznato je da, naprimjer, pripadnici radničke klase koriste jezik koji je

više vezan za svakodnevni stvarni svijet, dok viša srednja klasa koristi jezik koji je apstraktniji, da bi prikriili svoje lične stavove i interese (Gee, 2011: 152).

Konačno, na osnovu analiziranih podataka, moguće je povući paralelu između analiziranih obraćanja političara, čitateljskih komentara i stanja u društvu kad su u pitanju protesti u Bosni i Hercegovini u februaru 2014. godine.

2. POLITIČKI GOVOR

Rad analizira obraćanja pripadnika vlasti javnosti neposredno nakon izbijanja protesta u februaru 2014. godine. Radi se o obraćanjima Bakira Izetbegovića i Zlatka Lagumdžije, zajedno sa po četrdeset i četiri komentara čitatelja ispod videa postavljenih na Youtubeu za svako od obraćanja. Komentatori su klasificirani i po načinu na koji koriste svoj identitet na internetu. Naime, od osamdeset osam komentara na obraćanja ova dva političara 22% čitatelja komentariše koristeći vlastito ime i prezime, a 78% njih komunicira pod nekim nadimkom, tj. *nickom*.

Osim izjava političara, obrađena su stotinu i četiri komentara ispod vijesti o protestima sa portala Radiosarajevo.ba, Bljesak.info i Novasloboda.ba. Kad su u pitanju ovi komentatori, čak 74% čitatelja komentarisalo je pod prvim imenom i prezimenom, a 26% koristeći *nick*².

Obraćanja političara i komentari analizirani su tako da su uzeta u obzir pitanja:

- Kakva je percepcija protesta koji su se desili u Bosni i Hercegovini u februaru 2014. godine?
- Ko protestuje?
- Jesu li ponuđena rješenja i koja?

2.1. Obraćanje Bakira Izetbegovića

Obraćanje člana Predsjedništva Bakira Izetbegovića o temi protesta ima određenu smislenu i strukturnu logiku. U vezi s odgovorima na pitanja postavljena prije analize, dolazi se do sljedećih podataka. Proteste Bakir Izetbegović vidi dvojako. Prvo kao “opravdano nezadovoljstvo građana”, “opravdani zahtjevi ljudi”, naglašavajući da se “mora (se) jaka distinkcija napraviti između ljudi koji su izašli na mirne demonstracije i onih koji su krenuli u destrukciju”. Mnogo je više negativnog, pa on proteste karakteriše koristeći izraze “veoma deprimirajuće za mene”, “huliganstvo upereno protiv simbola države”; “poli-

2 Ovdje treba napomenuti da to sigurno ima i veze s općom politikom medija koji dopuštaju komentarisanje samo sa Facebook profila, tj. pod punim imenom i prezimenom.

cija je pretrpjela kanonadu i batinjanje”, “drskost huligana koja se može itekako obiti građanima o glavu”; “to ima elemente organizacije”, “jedna grupa mladih ljudi koja je to pretvorila u jedno nasilje, jednu destrukciju koja je nesrećila ovu zemlju”, “kada se ta temperatura podigne”; “to bošnjačko proljeće, taj cunami”; “sva težina situacije”.

Bakir Izetbegović kaže: “...građani se dijele na one koji plaću, koji se sjećaju kada smo gasili požare na toj zgradi...”, međutim, ne dovršava tu rečenicu i ne kaže na koga se još dijele građani. Postavlja se zaštitnički prema protestantima, “padajući” povremeno u *narodni* govor: “Hajde da zanemarimo grupu neodgovornih huligana koji hoće da prave **belaj**, hajde da govorimo o grupama ljudi kojima zaista treba izaći u susret.” Naglašava da postoji organizacija iza protesta: “neko je iskoristio revolt u narodu.” Na pitanje *ko*, odgovara: “Vidjet ćemo još”; “Nekome možda odgovara da se mi na ovakav način **zadeveramo** o sebi”; “Notorno su poznate činjenice da je neko dovodio automobile sa punim gepecima kamenica, sa kanisterima benzina, da je uhvaćena povelika količina droge speed.”³

Iako naglašava “nikakvo nasilje države prema građanima koji su došli da izraze svoju volju”, ipak kaže da su “ovi drugi (su) morali biti zaustavljeni”; “jer da se taj rat nastavio, u jednom trenutku ne bi bilo nikoga da brani te institucije, niti radnje niti građane”. U skladu s tim je i rečenica “da bi se takva disorganizacija (...) itekako mogla **obiti građanima o glavu**”.

Bakir Izetbegović o političarima priča u trećem licu, kao da on sam nije političar: “da političari ne love u mutnom, da ne pokušavaju zajahati ovaj talas i na destrukciji zaraditi poene”. O sebi priča u prošlom vremenu: “Mislim da je moj mandat bio uspješan”; “Ja se smatram zaslužnim što stvari nisu gore, ako sam uspio da zaposlim 1740 ljudi, pomogao da ljudi nabave kravu”; “Bio sam motor toga da se iznađu rješenja”; “Ja sam bio pripremio kompletne papire.”

O postojećem stanju i rješenjima priča u bezličnom obliku, često u infinitivu, a sebe ne smatra odgovornim: “Lično se uopšte ne osjećam odgovornim za ovo jer sam upozoravao”; “Ostaviti **vakuum** je vrlo neodgovorno”; “Trebalo hitno raditi”; “napraviti program brzih mjera”; “Svako mora u ovoj situaciji uraditi ovaj program”; “smanjenje administracije, izjednačavanje plaća”; “Hajde da im izađemo u susret”; “Ja sam sve na tome radio da Predsjedništvo funkcioniše, da se ne prepire, da popravimo odnose unutar Bosne i Hercegovine, imao sam u nekim segmentima uspjeha.”

3 Naknadno je demantiran ovaj navod o upotrebi droge na protestima: <http://www.source.ba/clanak/9015614181047/vijesti/Ovako%20bh.%20politi%C4%8Ddari%20diskredituju%20demonstracije%20u%20BiH>.

Iz sintagmi Izetbegovićeovog izlaganja, može se vidjeti da su za njega protesti *rat* i neko opasno stanje, on razlikuje dvije grupe ljudi, one koji imaju pravo na proteste i one koji su huligani. Država neće ispoljavati nasilje prema prvima, ali ipak prijeteći nagovještava da bi se situacija *mogla obiti građanima o glavu*. Trenutno stanje je za njega *vakuum*, dakle praznina, ne postoji ništa ukoliko nema sadašnjih političara na vlasti. On smatra nečasnim bilo kakvo povlačenje u takvom trenutku, iako su ostavke političara ono što se tokom protesta, između ostalog, zahtijeva.

2.2. Obraćanje Zlatka Lagumdžije

Drugi političar, Zlatko Lagumdžija također strukturira svoj govor na određeni način. O protestima govori kao o nečemu što ima dvije strane, jer je to “dugogodišnje, akumulirano nezadovoljstvo ljudi”, ali “koje je nažalost kidnapovano od nekih snaga”, “ima elemente rušenja države”, “udar na državne institucije”. Rekavši da je “ovo (je) vrijeme istine”, on opisuje ljude na ulicama također na dva načina, najprije zaštitnički i pokroviteljski: “ova djeca, prema kojoj moramo imati razumijevanje – oni su naša briga”; “naša djeca (...) bez obzira šta su radili ovih dana”; “Gledali su svoje roditelje koji su žrtve tajkunske besprizorne privatizacijske pljačke.” Međutim, zaštitnički ton prelazi u snažnu osudu, u sljedećim riječima: “rušitelji državnih institucija ... zlorabeći malodobnu djecu žele srušiti državu”; “politikanti i demagozi traže svoju šansu”; “Ni Radovan Karadžić nije zapalio Predsjedništvo BiH niti je zastava skinuta s Predsjedništva na način kako je to učinjeno danas.” Za razliku od Bakira Izetbegovića, koji pribjegava narodnom govoru, Zlatko Lagumdžija više koristi *prazne* izraze i tzv. *nukespeak*⁴, koji odvrća pažnju od glavne teme. Tako u svom izlaganju detaljno obrazlaže procentualne podatke o platama u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine, ne posvećujući osnovnoj temi, tj. protestima, previše vremena.

Kad su u pitanju moguća rješenja, vidljivo je da i Zlatko Lagumdžija proteste doživljava kao ratno stanje, pa kaže: “Devedeset druga se neće ponoviti, sve moramo učiniti da se ona ne ponovi”, “Pozivamo na mir i razum svih ljudi”, “Radićemo sve što je u našoj moći da pomognemo običnom čovjeku, da ispravimo svaku nepravdu koliko možemo”, “Spremni smo da branimo institucije ove zemlje”, “Nećemo dozvoliti da institucije ove zemlje budu urušene”, “**Nismo spremni da odstupimo i kreiramo vakuum**”, “Evo, ako je to pro-

4 *Nukespeak* originalno referira na govor korišten da prikrije pravu prirodu nuklearnog oružja, korištenjem akronima, žargona i sl. (Schiappa, 1989).

blem, niko od nas nije problem, ali nećemo dozvoliti da institucije ove zemlje budu urušene.”

U prethodnim primjerima vidljiva je paralela sa izjavom Bakira Izetbegovića, u zauzimanju čvrste pozicije *odbrane* od napada huligana koji djeluju u ratnom maniru. Bilo kakvo odstupanje sa pozicije ostavilo bi *vakuuum*, a to bi bilo pogubno za državne institucije. Zanimljivo je da oba političara koriste istu leksemu, *vakuuum*, za opisivanje stanja nakon ostavke vlasti.

Jezička je razlika korištenje zamjenice *mi* u govoru Zlatka Lagumadžije, za razliku od infinitiva koji najčešće koristi Bakir Izetbegović.

Zlatko Lagumadžija i svoje *ja* češće utapa u grupnom, kolektivnom identitetu pa kaže: “Apelujem”, “Mi ne bježimo od odgovornosti”, “Zabrinuti smo zbog svega”, “Ne šaljemo nikakve jeftine populističke poruke”, “Nijedan, nijedan život u ovoj zemlji nije vrijedan svih funkcija u ovoj zemlji zajedno, akamoli bilo koji ponaosob.”

Kod obojice se može prepoznati tok govora, koji se kreće od neutralnog ili čak pozitivnog karakterisanja toga što se desilo na ulicama u februaru 2014. godine, do fokusiranja na negativnu stranu protesta i čvrsto ostajanje na svojim pozicijama, uz riješenost da se te pozicije brane u budućnosti. Dva političara možda koriste drugačiji stil izražavanja, formalni naspram *narodnog* govora, i razlikuju se u upotrebi zamjenica, međutim njihove izjave su strukturirane na potpuno jednak način, otkrivajući i identične pozicije u odnosu na proteste.

3. KOMENTARI ČITATELJA

Obrađena su ukupno stotinu devedeset dva komentara o obraćanjima političara te o svakodnevnom vijestima o protestima na portalima. Pošto su na Youtube kanalu komentatori češće anonimni, tj. koriste *nick*, a na portalima češće vlastito ime i prezime, i to je uzimano u obzir pri analizi.

3.1. Komentari ispod vijesti na portalima

Dok su političari pokušavali objasniti šta se dešava i dati svoje viđenje situacije te predložiti rješenja, dotle su čitatelji na internetu uglavnom komentarisali u mnogo širem tematskom kontekstu, najčešće uopšte ne spominjući direktno proteste, nego pričajući o svakodnevnom siromaštvu, korupciji, politici, dajući širu sliku društvene situacije u bh. društvu. Pri tome, koriste veliki broj narodnih poslovice i frazema, poput: *Dok je ovaca, biće vune; Ako bog da da se proširi; Ide džile u glavu; Ko tebe kamenom, ti njega kruhom; Kontra svih, kontra politike; Ko je dijeli, u kući mu je dijelili; Ljudi su gladni; Svi se*

kuhamo u istom; Dosta je nacionalizma, bošnjaštvo, hrvatstvo i srpstvo se ne jedu; Jedna država, jedan narod; Ovo je glas naroda; Neka su nova vremena; Ljudi su gladni; Stolica se klima; braća poderanih gaća; U politici je sve dozvoljeno, samo mi građani možemo trpiti ove beskičmenjake; Dosta nam je šamaranja; Političari nemaju nimalo morala.

Govoreći o ljudima koji su izašli na ulice, opet se koristi najčešće opća leksema *narod*: “A ako su porušili i opljačkali a brate pusti **narod** napaćeni nek se odisceli u svemu tome”, “Protestuju **ljudi** u glavnom gradu”, “Podrška prosvjednicima, mislim da se ovdje radi o gladnim ljudima, ljudima bez posla”, “Postoje samo mega bogati i mega siromašni”, “Ovo je **narod** i tu su se svi iznenadili.”⁵

Kao moguća rješenja koja nude čitatelji za izlaz iz teške situacije, opet su najbrojniji generalni stavovi i istine, a nerijetko i šaljivi komentari. Niko od komentatora ne koristi prvo lice množine te su opće istine najčešći oblik komentara: “Ništa dok Mepas ne postane pepeo hahah on je razlog kokuzluka”, “Fabrike otvarati”, “E da se Tito vrati, bio bi pun Goli otok”, “politički skalp sadašnjih protagonista iz isturenih redova u federaciji i ostalim nivoima vlasti”; “Dajte nam nekog Japanca ili desetog da sredi ovog”, “ima posebne ćelije koje ćemo vratiti u funkciju specijalno zbog njih”, “ne dozvolite da vas ponovo zajašu”; “uzmite Bibliju i vratite se na pravi put”, “Mi imamo državu koju treba da volimo, pazimo i mazimo, a ne zlo sijati, jer kad-tad će doći sudnji dan, a život je kratak.”

Još jedna karakteristika komentara na portalima jeste mnogo psovki i vrijeđanja, iako visoki procent od 74% komentatora piše pod pravim imenom i prezimenom. Vrijeđanja se mogu klasificirati u nekoliko tematskih grupa:

- nacionalizam: “TERORIZAM”, “SUZIVOT S OVOM BAGROM”, “Neće Europa u svom srcu utočište ‘samoletača u zrak’”, “sve Gebels do Gebelsa”, “vaši nositelji sjemena su došli prije 500 godina”, “vija TURČIJA”, “gamadi nacionalistička”, “vi Barbari, Turci, Iranci, Rusi, Slaveni, Romi, Šiptari – dosta vašeg sranja”, “Muslimani se plaše da im ne ode krava muzara – HERCEGOVINA”, “seljoberi bosanci, smradovi, lažovi, kriminalci i sve najgore o njima”, “jebem vam mamu svim nacionalistima i neukim glupanima”,
- prema drugim komentatorima: “puna si fora, možda kapne koja marka”, “možeš da laješ koliko hoćeš”, “zbog takvih maloumnih ameba”, “jebo te čitav Prozor”, “sram i stid da vas bude, sigurno si

5 Komentari su preuzeti u izvornom obliku, sa pravopisnim greškama.

- se dobro uvalio u ćaćinu tvrtku”, “mrš”, “dabogda se žena odcijepila od tebe”, “vidi fejbucića što su se osilili”, “jebem vam mater poremećenu kako se primete ko vuna na govno”,
- opće psovke: “Ko ne zna šta je težak život, jebo mu ja mater”, “zatrovane, slijepe ovce”, “Primitivci su glasni ali nisu većina, jb im majku”, “sve ih pobijte, plaćenici iz stranačkih stožera”, “dabogda poumirali”.

Vidljivo je da nema ograničenja kad je vrijeđanje u pitanju, osim da opet nema eksplicitnih izjava o samim događajima tokom protesta.

3.2. Komentari o obraćanjima političara

Ispod izlaganja dvojice političara neposredno po izbijanju protesta u februaru 2014. godine, na Youtube kanalu, posjetitelji su pisali komentare uglavnom služeći se *nickovima* (78%).

Na izjavu obojice političara komentatori su reagovali vrlo oštro. Vidljivo je da su mnogi komentari upućeni općenito političarima u Bosni i Hercegovini. Ispod izjave Bakira Izetbegovića, može se pronaći mnoštvo neumjesnih komentara: “NA VJEŠALA”, “majmune lopovski”, “jebo te bonovi, uzmi ih sebi idiote”, “jebote kretena”, “jebem ti mater kriminalsku” itd.

Jednako ismijavaju govor Zlatka Lagumdžije, pogotovo njegovo izbjegavanje teme i povlačenje paralele sa ratnim događanjima *devedeset druge*: “Delete the elite”, “no comment”, “Government DOWN!”, “VI SEBI PLATE NIVO EVROPE A RADNIK NIVO KINE SUPER STE I PITA TE SE STO SE NAROD BUNI”, “DOLE VLADA”, “VI STE TAJKUNI, MI SMO 0”, “VI STE KRIMINAL, MRŠ S VLASTI”, “o čemu ti pričaš, lopove broj jedan”, “kakva 92-a, jebem ti familiju”, “Narodu trebaju potpuno novi funkcioneri... vi ste izlapili ko kvasac”, “Ne znate vi šta je rat”, “Ovo rušenje države? Ma jebo ti majku svoju”, “Trebali su vas sve gamadi zapaliti”, “TUCI sine!”, “Ne kontam, sta uspoređuješ 92.u sa danasnjicom, u bih sva tri naroda gladuje nikome nije kasika u med pala sem politicarima”, “narod je gladan, narodu je dozlogrdilo da vas gleda a kamoli slusa”, “doslo je vrijeme dasvi idete”; “država za kurac a ne za čovjeka”.

Vrlo su slični komentari upućeni obojici političara kad je u pitanju ukazivanje na učesnike protesta, jer se u oba slučaja referira ponovo na narod: “**narod** je izašao na ulice: zar je važniji arhiv od **naroda**” (ispod izjave Bakira Izetbegovića) te: “pitajte se što se **narod** buni” (ispod izjave Zlatka Lagumdžije).

Tamo gdje se pominje mogućnost rješenja situacije, i jednom i drugom političaru upućene su grube psovke ili najblaže – prijekori: “OSTAVKE”, “Sve vas treba na lomaču staviti i zapaliti pederi jedni”, “ee ovako ja tražim DA GORI SVE I JEDNA STOLICA, SVE I JEDNA ZGRADA GDJE SJEDU LJUDI KOJI TRENUTNO ODLUČUJU O NAŠIM ŽIVOTIMA, ISTREBLJENJE POLITIČARA U BOSNI I HERCEGOVINI”, “da se odgovorni za ovakvo stanje najstrožije kazne” – ispod izjave Bakira Izetbegovića, kao i ispod izjave Zlatka Lagumdžije: “Sve vas treba na kolac nabiti, bando seljačka”, “ako ne ojačaš državu spalićemo i tebe i vladu”, “VI STE PROBLEM! VAS HOĆEMO DA UNIŠTIMO”, “došlo je vrijeme svi da idete”, “treba srušiti institucije koje spominješ jer su to ilegalne institucije”, “Osjetit ćete vi to što narod ispasta više od 20 godina”, “Daj ostavku ti tvoja partija isvi ostali tajkuni i napusti zemlju, to bi najbolje bilo”, “Podnesite ostavke”.

Ukoliko se uporede izjave političara prema komentarima koji su upućeni na te izjave, može se uvidjeti nesrazmjer pozicija s kojih jedni i drugi nastupaju. Političari nastupaju tipično, sa pozicija moći, i, kao što se moglo vidjeti, čvrsto zagovaraju svoje stavove i ne žele odstupiti s vlasti, što je bio jedan od glavnih zahtjeva protesta.

S druge strane, čitatelji upućuju svoje komentare političarima na način koji nije odgovarajući nivou vlasti i funkcijama koje ti političari obavljaju, te se jasno uočava nesrazmjer između još uvijek vrlo pohvalne samopercepcije političara, naspram često podrugljivog i vrlo negativnog mišljenja koje čitatelji imaju prema predstavnicima vlasti. Jasno je da nisu samo ova dvojica političara bitna, jer se u komentarima često prave generalizacije na političare općenito u Bosni i Hercegovini.

4. ZAKLJUČAK

Posmatrajući pitanja percepcije protesta u Bosni i Hercegovini u februaru 2014. godine, s pozicije političara i, s druge strane, čitatelja vijesti na internetu, rješenja koja predlažu te jezička sredstva koja koriste i jedna i druga strana, može se doći do određenih zaključaka:

- Političari vide proteste dvojako, dopuštajući da postoji jedan broj prosvjednika koji imaju pravo na traženje svojih prava, ali naglašavajući krivicu i opasnost koja dolazi od *huligana* koji *napadaju* državne institucije. Čitatelji proteste gledaju u širem kontekstu teške situacije u bh. društvu i za njih su učesnici protesta *narod i gladni ljudi*.
- Političari ne nude nikakve promjene i obojica, iako iz različitih stranaka, smatraju da bi promjene, tj. ostavke sadašnje vlasti, do-

nijele *vakuum* i ogromnu štetu bh. društvu i državi. Čitatelji vrlo agresivno i pogrdno komentarišu izjave političara, iako pišu pod punim imenom i prezimenom.

- U jezičkim sredstvima također je vidljiva razlika između učesnika analizirane komunikacije na internetu. Političari koriste mnogo bezličnih oblika, infinitiva, prošlo glagolsko vrijeme kada govore o vlastitom djelovanju, zamjenicu *mi*, utapajući se u kolektivni identitet, ili čak treće lice množine, kao da je riječ o nekim nepoznatim ljudima, često koristeći zamjenicu *neko*. Na semantičkom planu, koriste različitu leksiku, *narodni govor*, *prazne sintagme*, udaljavaju se od teme i, konačno, prijete sudionicima protesta. Čitatelji, s druge strane, ne koriste prvo lice, nego mnogo izreka iz naroda, kao i mnoštvo psovki.
- Na osnovu analiziranog korpusa može se zaključiti da, iako političari stoje čvrsto na svojim pozicijama, bez namjere da išta mijenjaju, način na koji ih vide čitatelji vijesti i komentatori njihovih izjava nije u srazmjeru sa njihovom pozitivnom samopercepcijom.

LITERATURA

- Brstilo, Ivana (2009), "Tijelo i tehnologija u postmodernoj perspektivi", *Soc. ekologija*, Zagreb, vol. 18, No. 3-4
- Gee, J. Paul (2011), *An introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*, Routledge, New York and London
- Harvey, David (1989), *The condition of postmodernity*, Blackwell
- McLuhan, Marshall (2008), *Razumijevanje medija*, Golden Marketing – Tehnička knjiga
- Oberlander, Jon, Alastair J. Gill (2006), *Language with character: A stratified corpus comparison of individual differences in e-mail communication. Discourse processes*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Schiappa, Edward (1989), "The rhetoric of nukespeak", *Communication Monographs*, Volume 56, Issue 3, 1989, pages 253-272.
- Tošović, Branko (2002), *Funkcionalni stilovi*, Institut za slavistiku, Graz
- Van Dijk, Teun (1993), "Principles of critical discourse analysis", *Discourse and Society*, Sage (London), Vol. 4, pp. 249-283

INTERNET DISCOURSE AS A PLATFORM FOR COMMUNICATION DURING THE 2014 PROTESTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

Discourse analysis can be understood in its complexity as either descriptive or critical when dealing with the written or spoken language and its function in society. It aims to reveal the interrelatedness of language and different identities, as well as social trends within a culture. This paper deals with discourse analysis of the internet, which is a new framework for publishing, exchanging and commenting on information, with a mixture of styles of various levels of formality, produced by different participants in the communication, and ranging from official news portals to readers who post comments under real names or aliases. News and comments analyzed in this paper address the topic of protests in Bosnia and Herzegovina. Key elements of Internet discourse are revealed, along with its particular aspects, such as the identities and positions of participants in the communication, the formality of the language, and rules of communication. It will explore links between the macro context of social reality, and the micro context of communication on the Internet, as they relate to the topic of protests in Bosnia and Herzegovina in February 2014.

Key words: political discourse, internet, critical analysis

PODACI O AUTORIMA

Lada Badurina
Filozofski fakultet
Rijeka (Hrvatska)
lbadurin@ffri.hr

Halid Bulić
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
halid.bulic@ff.unsa.ba

Rajka Glušica
Filozofski fakultet
Nikšić (Crna Gora)
rajkag@t-com.me

Azra Hodžić-Čavkić
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
azra.e.hodzic@gmail.com

Nada Ivanetić
Rijeka (Hrvatska)
ivanetic@efri.hr

Sumeja Kapo
Institut za jezik
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
k.sumeja@gmail.com

Marina Katnić-Bakaršić
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
marinakatnic@bih.net.ba

Mirela Omerović
Pedagoški fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
mirelamuftic@yahoo.com

Nikolina Palašić
Filozofski fakultet
Rijeka (Hrvatska)
npalasic@ffri.hr

Helena Pavletić
Sveučilište Jurja Dobrile
Pula (Hrvatska)
hpavletic@unipu.hr

Mirjana Popović
Fakultet humanističkih nauka
Mostar (Bosna i Hercegovina)
mirjana.popovic@mail.com

Ivo Pranjković
Filozofski fakultet
Zagreb (Hrvatska)
ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

Aleksandar Stefanović
Université Paris-Sorbonne
Pariz (Francuska)
a.stefano@laposte.net

Kristina Šaina
Pula (Hrvatska)
kristina.saina@gmail.com

Edina Špago-Ćumurija
Fakultet humanističkih nauka
Mostar (Bosna i Hercegovina)
edina@unmo.ba

Lejla Tekešinović
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
ileila_23@yahoo.fr

Jezička redakcija:	Autori
Korektura:	Halid Bulić, Elma Durmišević-Cernica, Azra Hodžić-Čavkić, Enisa Ivojević i Mehmed Kardaš
Lektura sažetaka:	Ksenija Kondali
UDK:	Senada Dizdar i Lejla Hajdarpašić
Tehničko uređenje:	TDP d.o.o., Sarajevo
Štampa:	Dobra knjiga, Sarajevo
Tiraž:	200 primjeraka